

“कर प्रणालीको सार, लगानीको आधार”

राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१

स्मारिका

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभाग

लाजिम्पाट, काठमाडौं

राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१

स्मारिका

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट, काठमाडौं

स्मारिका प्रकाशन एवम् प्रचार प्रसार तथा व्यवस्थापन उप-समिति
राष्ट्रीय कर दिवस, २०८१

संयोजक

उप-महानिदेशक श्री कविता रेग्मी

सदस्यहरू

निदेशक श्री कपिल प्रसाद सुवेदी

निदेशक श्री ध्रुव पोखरेल

निदेशक श्री राज कुमार खतिवडा

निदेशक श्री विश्ववन्धु पौडेल

निदेशक श्री टंकनाथ लम्साल

निदेशक श्री इश्वर प्रसाद कोइराला

सदस्य सचिव

शाखा अधिकृत श्री सन्देश अर्याल

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग

लाजिम्पाट, काठमाडौं

शुभकामना

नेपालको संविधानले परिलक्षित गरे बमोजिम तीन तहको राज्य संरचनाको सञ्चालन तथा विकास र समृद्धिको लक्ष्य साकार पार्न आन्तरिक स्रोत परिचालनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। आन्तरिक राजस्व परिचालन गरी दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न आन्तरिक राजस्व विभागले मुख्यतः मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर तथा अन्तःशुल्क र तोकिए बमोजिमका कर तथा शुल्कहरूको प्रशासन गर्दै आएको छ। स्वविवेक र पुरातन अवधारणामा आधारित कर कानूनको सट्टा परिवर्तित समयानुकूल आधुनिक प्रणालीमा आधारित कर कानून लागू गर्ने क्रममा नेपालमा आधुनिक करको रूपमा वि.सं. २०५४ मंसिर १ गते देखि मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको दिनलाई आधार मानी हरेक वर्षको मंसिर १ गते राष्ट्रिय कर दिवसको रूपमा मनाउदै आईरहेका छौं। सोही क्रममा यस वर्ष “कर प्रणालीको सार, लगानीको आधार” भन्ने मूल नाराका साथ देशव्यापी रूपमा राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१ आयोजना गर्न पाउँदा अत्यन्त हर्षित भएको छ।

करदातामैत्री कर प्रशासन संचालन गर्ने, स्वेच्छिक कर सहभागितामा आधारित कर प्रणाली अबलम्बन गर्ने, राजस्व नीतिहरूमा समसामयिक परिवर्तन गर्दै लैजाने, कर प्रशासनमा काम गर्ने कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, नवीनतम प्रविधिको प्रयोग गरी सेवा प्रवाहमा गुणस्तरीयता कायम गर्ने, सवै किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याई राजस्वको दायरा फराकिलो बनाउने विषयमा आन्तरिक राजस्व विभाग कटिबद्ध छ। साथै, राजस्व प्रशासनको आधुनिकीकरण गरी कुशल व्यवसायिक र स्वच्छ छवी बनाउने, आर्थिक विस्तारलाई सहयोग पुग्ने गरी लगानीमैत्री कर प्रणालीको नीति अबलम्बन गर्ने, कर सहभागिता तथा संकलन लागत न्यून बनाउने, करपरीक्षण तथा अनुसन्धानलाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउने लगायत समग्रमा राजस्व प्रशासनको संगठनात्मक, संरचनात्मक, प्रणालीगत तथा प्रकृयागत सुधार गर्दै लैजाने विभागको नीति तथा कार्यक्रम रहेको छ।

संघिय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको अभ्यास सँगै नागरिकको बढ्दो अपेक्षा र आवश्यकता तथा सरकारको साधारण खर्चमा भएको बढोत्तरी अनुरूप राजस्व परिचालन गरी स्रोत व्यवस्थापनको

तालमेल मिलाउनु चुनौतीपूर्ण रहेको छ । यसका लागि करको दायरा विस्तार गर्ने, अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिक अर्थतन्त्रमा ल्याउने, डिजिटल कारोवारको कराधारको संरक्षण तथा नियमन, लगानीमैत्री कर कानूनको तर्जुमा, पारदर्शी व्यवहार र स्वयं कर प्रणालीमा आधारित प्रविधि एवं करदातामैत्री कर प्रशासन मार्फत स्वेच्छिक कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने दिशामा विभाग हर समय प्रयत्नशील छ ।

प्रविधिमैत्री कर प्रशासनलाई थप प्रभावकारी बनाउने र राजस्व प्रणाली सुधारकै क्रममा Business Process Re- engineering (BPR), TADAT तथा कर प्रणाली सुधार सम्बन्धी उच्चस्तरीय सुझाव समितिबाट प्राप्त प्रतिवेदनको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ । तेस्रो रणनीतिक योजना तर्जुमा प्रकृया अन्तिम चरणमा रहेको छ ।

अन्त्यमा राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१ को उपलक्ष्यमा प्रकाशन गर्न लागिएको यस स्मारिकामा लेख, रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने विद्वत वर्गहरू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । राजस्व परिचालन सम्बन्धमा नीति तर्जुमा गर्न, कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका समस्या समाधान गर्न तथा कर प्रणाली एवं कर प्रशासनका सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्न यो स्मारिका सहयोगी हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु । साथै यस स्मारिका प्रकाशनको लागि आवश्यक व्यवस्थापकीय र प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नु हुने स्मारिका प्रकाशन तथा व्यवस्थापन उप-समितिका सदस्यहरू सबैमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मंसिर १, २०८१

(राम प्रसाद आचार्य)
महानिर्देशक

हाम्रो भनाई

मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गरी आधुनिक कर प्रणालीको शुरुवात भएको दिनलाई आधार लिई हरेक वर्षको मंसिर १ गते राष्ट्रिय कर दिवसको रूपमा मनाउदै आईएकोमा यस वर्ष “कर प्रणालीको सार, लगानीको आधार” भन्ने मूल नाराका साथ मनाउन लागिएको राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१ को अवसरमा यो स्मारिका प्रकाशन गरिएको छ । अर्थतन्त्रमा समय सापेक्ष भएका परिवर्तन एवं राजस्व प्रशासनसंग सम्बन्धित जानकारीमूलक अध्ययन सामग्री र लेख रचनाहरु यो स्मारिकामा समावेश गरिएका छन् ।

यस स्मारिकामा समावेश भएका जानकारीमूलक अध्ययन सामग्री र लेख रचनाहरुले राजस्व परिचालनका सम्बन्धमा नीति निर्माण गर्ने व्यक्तित्व, सरोकारवाला एवं समस्त करदाताहरुलाई थप जानकारी प्रदान गर्न र आगामी कार्यदिशामा मार्ग प्रशस्त गर्न सहयोगी हुनेछ, भन्ने विश्वास लिएका छौं । यो स्मारिकामा उल्लेखित विचार लेखकका निजी भएकोले विभागको आधिकारिक धारणाको प्रतिनिधित्व नगर्ने व्यहोरा अवगत गराउँदछौं । स्मारिका प्रकाशनका लागि निरन्तर रूपमा हौसला सहित मार्गदर्शन गर्नुहुने माननीय उप-प्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री, श्रीमान् सचिवज्यूहरु र विभागका महानिर्देशकज्यू लगायत समस्त कर परिवार प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछौं । साथै यस स्मारिकामा आफ्नो अमूल्य लेख, रचना पठाई सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विद्वान लेखकहरु प्रति आभार प्रकट गर्दै हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छौं ।

स्मारिका प्रकाशन एवं प्रचार प्रसार उप-समिति
राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१

विषयसूची

क्र.सं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
नेपाली खण्ड			
१	स्रोत परिचालन र अर्थतन्त्रको सबलीकरणमा मुलुकी सिंहावलोकन	वामदेव अधिकारी	१
२	बचत तथा ऋण सहकारीमा नियमन सक्रियताको आवश्यकता	गोपीनाथ मैनाली	११
३	राजस्व प्रशासनमा स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग र यसका विचारणीय पक्षहरु	यज्ञप्रसाद भट्टराई	२२
४	नेपालको अर्थतन्त्रको अवस्था र चुनौती	रमेश अर्याल	४४
५	आर्थिक समृद्धिका लागि मूल्य अभिवृद्धि कर	रुप खड्का	५६
६	स्वायत्तता र अन्तरनिर्भरताको कसीमा तीन तहको राजस्व प्रशासन	राममणी ढुवाडी	७०
७	आयकर एटिआर (Income Tax ATR) सम्बन्धी सामान्य जानकारी	पदम कुमार श्रेष्ठ	७९
८	करदाताको दृष्टिबाट सूचना प्रविधिको उपयोग	चुडामणि ढुङ्गाना	८६
९	अन्तःशुल्क प्रशासनमा नीतिगत निरन्तरताको खाँचो	पुण्य विक्रम खड्का	९९
१०	मूल्य अभिवृद्धि करमा नन-फाइलर : अपेक्षित सीमाभित्र राख्न नसकिनुका कारण र गरिनुपर्ने सुधारहरु	जीवनाथ ज्ञवाली	१०८
११	कर बक्यौता असुली: समस्या र समाधान	सीता आचार्य	११४
१२	मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको बहस: एलडिसि ग्रेजुएशन पश्चातको उत्कृष्ट विकल्प	राम बहादुर केसी	१२०
१३	हरित कर (Green Tax): नेपालमा आवश्यकता र परिचालन	आनन्द कुमार गुप्ता	१३५
१४	आर्थिक नीतिको अन्य नीतिसँग अन्तरसम्बन्ध र भावी कार्यदिशा	युक्त सुवेदी	१३९

क्र.सं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
१५	नेपाली अर्थतन्त्रको मूल चुनौती र सम्भावना	ठाकुरप्रसाद बस्ताकोटी	१५२
१६	नेपालमा सार्वजनिक आयको स्रोत व्यवस्थापन	गम्भिर बहादुर हाडा	१६५
१७	बैंक तथा वित्तीय संस्था टाट पल्टिए जनताको निक्षेप के हुन्छ ?	ईश्वर उप्रेती	१९१
१८	नेपालमा वित्तीय संघीयताको अवस्था, समस्या र भावि कार्यदिशा	कमल बहादुर थापा	१९६
अंग्रेजी खण्ड			
1	An Overview of Revenue Performance in PEFA Assessment	Suresh Pardhan	२०८
2	Remittance Inflow and its Management in Nepal	Jhakka Prasad Acharya	२२१
3	Government of Nepal's Domestic Revenue Mobilization Strategy: A Brief Disclosure of Intents and Contents	Dr. Maharaj Koirala	२३८
4	Operational Challenges of Revenue Administration	Dr. Lal Bahadur Khatri	२४५
5	Revisiting Excise Tax Policy of Nepal in Twenty First Century	Raj Kumar Adhikari	२६०
6	Transfer Pricing: An Overview	Rishi Ram Pokheral	२७६
7	Foreign Investor-State Dispute Settlement Mechanisms: A Nepalese Perspective	Sweekriti Bhandari	२८९

स्रोत परिचालन र अर्थतन्त्रको सबलीकरणमा मुलुकी सिंहावलोकन

✎ बामदेव शर्मा अधिकारी

पृष्ठभूमि : नेपालले भोग्नुपरेको विनाशकारी भूकम्पको प्रताडबाट विस्तारै बामे सरेको अर्थतन्त्रलाई महामारीको रुपमा देखा परेको कोभिड २०१९ र विश्वव्यापी समस्याको रुपमा रहेको रूस युक्रेन युद्ध तथा मध्यपूर्वको कुटिल व्यवस्थापनका कारणले समग्र विश्व परिदृश्य एवम अर्थतन्त्रमा शिथिलता र असन्तुलन पैदा भई र आपूर्ति श्रृंखलामा परेको असरबाट नेपाल पनि अछुतो रहन सकेको छैन । न्यून आर्थिक वृद्धि र उच्च मुद्रास्फीतिको अवस्थाले चुनौति थप्दै गरेको अवस्थामा समष्टिगत अर्थतन्त्र एवम मुलुकका १० वर्षका आर्थिक सूचकाङ्क, समृद्धि तथा पूर्वाधारजन्य विकास र सामाजिक नतिजाहरुको आंकलन अपेक्षा गरिए भन्दा बाहिर रहन पुगेको छ । मुलुकको सर्वतोमुखी विकासको आधार भनेको नै स्रोत प्राप्ति र परिचालनबाट अर्थतन्त्रमा क्रमश सबलीकरण ल्याउनु हो । यसका लागि तिनै तहका सरकारको कार्य सम्पादन नतिजाहरु अपेक्षाकृत रुपमा प्रभावकारी बनाउदै नागरिकमा परिवर्तनको सकारात्मक अनुभूति प्रदान गराउनु नै प्रथम दायित्व हो ।

बाह्य क्षेत्रको अतिरिक्त आन्तरिक रुपमा पनि विगतमा लिइएका कतिपय संकुचनकारी नीतिहरुले गर्दा नेपालको आर्थिक वृद्धि दर, रोजगारी दर र सार्वजनिक वित्त परिचालनमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन । प्रभावकारी माग र लगानीको अवस्थामा सुधार हुन नसक्दा आर्थिक वृद्धि सुस्त रहेकोले राजस्व सङ्कलनमा संकुचन आएको छ । यस्तो अवस्थामा स्रोत र साधनको उपलब्धताको दायरामा रही खर्च गर्दा साधनको पुनर्संचना र प्राथमिकीकरण गरी सार्वजनिक खर्च गरेर उत्पादनशिल र आर्थिक वृद्धि तथा रोजगारमैत्री बनाउन जरुरी छ । सार्वजनिक वित्त प्रणालीलाई सबलीकरण र सुदृढ नगरी सरकारको विस्तारकारी वित्त नीति अवलम्बन गर्ने कार्य सार्वजनिक वित्तको सिद्धान्तका दृष्टिले अनुकूल मानिदैन । ठूलो आकारको आर्थिक विस्तारलाई अहिलेको राजस्व स्रोत तथा आन्तरिक ऋणले धान्न सक्ने अवस्था रहेको छैन । तसर्थ उपलब्ध स्रोतबाट सार्वजनिक क्षेत्रको पुँजीगत खर्च गर्ने क्षमता वृद्धि र निजी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने बातावरण मिलाएर मुलुकी सबलीकरण गर्नु नै आजको आवश्यकता हो ।

✎ उप-महालेखा परीक्षक, महालेखा परीक्षकको कार्यालय

अभ्यास र अवसर : विश्व अर्थव्यवस्था र नेपालको अर्थतन्त्रको संरचनामा देखिएको परिवर्तन र शिथिलता र सोका कारण नेपालको स्रोत संकलनमा आएको कारण विश्लेषणका लागि छिमेकी तथा विकासको आधुनिक मोडेल अवलम्बन गरेका मुलुकहरूको सूचनाहरूले समग्र राजस्व प्रणाली, कर नीति, कर संरचना र दरहरू, कर कानून, कर प्रशासन, संगठन र प्रकृयाहरू तथा विशेषतः आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, भन्सार जस्तासंघीय राजस्व संरचना, डिजिटल र हरित अर्थतन्त्र र करारोपण तथा अन्तराष्ट्रिय करका आयामहरू समेतको अध्ययनले निति र पद्धति निर्माणमा समेत सहयोगि बन्ने हुदा सो को विश्लेषण नेपालको लागि उपयोगि हुनेछ ।

अर्थतन्त्रको अवस्था					
सि न	व्यहोरा	नेपाल	भारत	चीन	कोरिया
१	क्षेत्रफल बर्ग कि मि हजारमा	१४७	३२८७	९६००	१००
२	जनसख्या मिलियन	२९	१३५०	१४०९	५१
३	प्रजनन दर प्रति महिला	२	२	१।२	०।९
४	बेरोजगारी प्रतिशत २०२२	१०।७	४।२	५।१	२।७
५	बन क्षेत्र	४१	२४	२३	६४
६	विप्रेषण जि डि पी प्रतिशत	२२।८	३।३	०।१	०।५
७	व्यापार सन्तुलन जि डि पी प्रतिशत	(२६।०)	(७।३)	३।४	६
८	सरकारी बित्त जि डि पी प्रतिशत	(६।१)	(६।६)	(४।६)	(६।८)
	राजस्व	१६।९	९।२	१७।२	२३।४
	खर्च	२३	१५।९	२१।८	३०।२

स्रोत : एशियन विकास बैंक २०२२

मुलुकको जनसंख्या, क्षेत्रफल, प्राकृतिक स्रोतको रूपमा प्राप्त हुने आन्तरिक आय र विप्रेषणले मात्र मुलुकमा विकास र सम्बृद्धि ल्याउने होइन । उत्पादन, व्यापार सन्तुलन, रोजगारीको अवसर र लगानीको बातावरणले मुलुकको स्रोत तथा खर्च व्यवस्थापनमा प्रतक्ष्य प्रभाव पारेर मुलुकी वित्तीय सबलीकरणमा असर पार्दछन । सन् २०७० को दशकमा दक्षिण कोरिया र नेपालका आर्थिक सूचक र गतिविधि समान थिए । हाल कोरियाको अवस्था र नेपालको स्थिति तुलना गर्न सकिँदैन । तथापी विश्वका दुई उदयमान अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरू हाम्रा उत्तर र दक्षिणका छिमेकी छन् । यी मुलुकहरूको विकास र बजारलाई हामीले अवसरको रूपमा लिएर जाने सम्भावनाहरू अझै हाम्रो सामु छन् । तसर्थ स्रोत परिचालन र अर्थतन्त्रको सबलीकरणको लागि नेपालले नयाँ मोडल र नयाँ सिराबाट अधि बढनु जरुरी भइसकेको छ ।

राजस्वको लक्ष्य र असूली : नेपालको कुल राजस्व अन्तर्गत कर राजस्व र गैरकर राजस्व पर्दछन्। नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको राजस्वको अनुपात आर्थिक वर्ष २०४६/४७ मा ९ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा यो अनुपात बढेर २१ दशमलव ६ प्रतिशत पुगेको र आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कमी आई १७.८ प्रतिशतमा भरेको छ। कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग कर राजस्व अनुपात आर्थिक वर्ष २०४६/४७ मा ७ प्रतिशत मात्र रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा आउंदा यो अनुपात बढेर २० प्रतिशत पुगेकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १६ दशमलव १ प्रतिशतले अर्थात एकै वर्षमा करिब ४ प्रतिशतले कमि आएको छ। संघीय सरकारको २०८०।८१को राजस्वको लक्ष्य र असूली अवस्था निम्न अनुसार रहेको छ।

रु. करोडमा

सि न	शिर्षक	वार्षिक लक्ष्य	असूली	असूली प्रतिशत
१	भन्सार महशुल	३०७४३।७७	२०१०२।३६	६५।३९
२	मूल्य अभिवृद्धिकर	४५५८९।१४	३१०४५।०५	७२।८९
३	आयकर	३६२११।८९	२८३४६।४६	७८।२८
४	अन्तशुल्क	२०७२२।१४	१४६३५।२२	७०।६३
५	शिक्षा सेवा शुल्क	२८१।०२	३२६।३८	११६।१४
५	गैर कर राजस्व	११७०६।२१	११४३४।१७	९७।६८
६	अन्य प्राप्ति		२५८५।३१	
	जम्मा	१४२२५४।१७	१०८२७४।९५	७६।११

अर्थतन्त्र पूर्णरूपमा चलायमान हुन नसकेको, राजनीति तथा नीतिगत अस्थिरता रहेको, करका दर र कर कानूनको प्रबन्ध, करको आधार र दायरामा वृद्धिहुन नसकेको, सिद्धान्तभन्दा बाहिर गई अन्तशुल्क दर प्रस्ताव गरिएको, वैज्ञानिक निकासी दर नहुँदा भन्सार बिन्दुमा न्यून मूल्य घोषणा जोखिम रहेको, सेवा प्रवाहलाई छरितो र मर्यादित एवम प्रविधि मैत्री बनाउन बाँकी रहेको, गैरकर राजस्व सङ्कलनको छाता कानून निर्माण नभएको, प्राकृतिक विपत्ति र काबु बाहिरको अवस्थामा मात्र कर छुट दिने तथा आर्थिक ऐनबाट होइन कानून बनाएर कर छुट दिने पद्धति अवलम्बन गर्न नसकेको लगायतको कारण लक्ष्य अनुसार राजस्व सकलन हुन सकेको छैन।

आन्तरिक राजस्व मेरुदण्डको रूपमा रहेको मूल्यअभिवृद्धि करको आन्तरिक सङ्कलनको अवस्था विश्लेषण गर्दा वृद्धिदर ऋणात्मक तर्फ उन्मुख भएको छ। उपभोक्ताहरूबाट संकलन भएको मूल्य अभिवृद्धि कर व्यवसायिक चेनबाट क्रेडिट लिने प्रथामा नियन्त्रण गर्ने कार्यमा अभै प्रभावकारिता आउन सकेको छैन। बिलिङ इन्फोर्समेन्ट र राजस्व प्रशासनबाट हुने अनुगमन

सांकेतिक अवधारणामा सिमित रहेको छ। व्यवसायीहरूले स्वयं करमा विश्वास राखी अनुशासित भई जवाफदेही रूपमा काम गर्ने र सरकारी संयन्त्रले सहजीकरण र उत्प्रेरित बनाउने अभियान सिद्धान्तमा मात्र सिमित हुन पुगेको छ।

गैरकरका दरहरूलाई सेवासँग आबद्ध गरी लागत प्रभावकारी बनाउने पारदर्शी र व्यवस्थित बनाउन छाता कानुन निर्माण गर्दै दस्तुर र सेवाको अवधारणालाई वैज्ञानिक बनाउन समेत सकिएको छैन। स्वैक्षिक कर सहभागिता एवं कर परिपालनामा अभिवृद्धि कर प्रशासनको सेवामा स्वचालितपन, भन्सार जाँचपाँच र मूल्य घोषणामा पारदर्शिताको नीतिका विषयमा प्रत्येक वर्षका बजेट र सरकारका घोषणाले महत्व दिए पनि कार्यान्वयनको नतिजा मिश्रित रहेको छ।

राजस्व प्रशासनको प्रयास : मुलुकको आर्थिक विकास तथा मौद्रिक व्यवस्थापन समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व र आर्थिक विकासका लागि सार्वजनिक खर्च अन्तरसरकारी वित्तीय व्यवस्थापन राजस्व प्रक्षेपण तथा संकलन वैदेशिक सहायता वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन र नियमन तथा सार्वजनिक संस्थानको कुशल व्यवस्थापनको लागि नीतिगत रूपमा सम्बोधन गर्ने प्रमुख दायित्व अर्थ मन्त्रालयको हो। राजस्व प्रशासनमा सुधार ल्याउन चालिएका कदमहरू निम्न छन।

- निर्यातलाई प्रोत्साहन तथा उत्पादनमूलक र रोजगारमूलक क्षेत्रमा कर प्रोत्साहन दिइएको।
- विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन गरिएको र दोहोरो करको भारबाट लगानीकर्ताहरूलाई मुक्त गर्ने प्रयास गरिएको।
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई सहजीकरण भन्सार महसुलको दरलाई घटाउदै मांगिएको।
- नयाँ नयाँ आर्थिक क्रियाकलापलाई करको दायरामा ल्याउने प्रयत्न गरिएको।
- कर प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गर्दै स्वयं कर निर्धारण पद्धतिको अवलम्बन।
- थोरै करका शीर्षक मार्फत करारोपण गर्ने र करको दर भन्दा दायरा फराकिलो बनाउने नीति
- कर प्रशासनको कार्यमा पारदर्शिता सदाराचारिता कायम गर्ने प्रयत्न गरिएको।
- फेसलेसर पेपरलेस प्रणालीको सुरुवात र राजस्व चुहावट नियन्त्रणमा जोड दिएको।
- करदाता शिक्षा र सचेतना र उपभोक्ता जागरणमा जोड दिइएको

राजस्व प्रशासनमा नीतिगत कानुनी एवं संरचनागत सुधार गरिए तापनि सुधारको मापन भनेको करदाताको राजस्व प्रशासनप्रतिको धारणा, सेवाको स्तर र समग्र राजस्व संकलन नतिजा हो। माथिको राजस्व संकलनको तथ्याङ्क र आम नागरिकले राजस्व प्रशासनप्रति राखेको धारणाले सुधारका प्रयासहरूले नतिजा दिन सकेका छैनन्। तसर्थ आधारभूत रूपमा देखाएका विषयहरूको व्यावहारिक समाधान हुनेगरी राजस्व प्रशासनले आफ्नो कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहलाई अगाडि बढाउनुपर्दछ।

बजेट तथा खर्चको प्राथमिकिकरण: व्यावसायिक दक्ष र करदाता मैत्री राजस्व प्रशासन, सञ्चालन प्रक्रियामा शरीरकरण र प्रविधिको प्रयोग मार्फत सबै आर्थिक क्रियाकलापलाई करको दायरामा ल्याउने वैज्ञानिक अनुमान योग्य र पारदर्शी राजस्व प्रणालीबाट निजी लगानी मैत्री वातावरणबाट उद्योग तथा व्यवसाय प्रवर्धन गर्ने, सार्वजनिक खर्चलाई मितव्यही प्रभावकारी र अनुशासित बनाउने, राष्ट्रिय प्राथमिकताका आधारमा खर्च गर्ने विकास सहायताको परिचालनलाई मुलुक विकासको पूर्वसर्त मानिने क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने, बजेट प्रणालीबाट सहायता परिचालन गर्ने जस्ता कार्यमा सरकारको मार्गचित्र अभै व्यवहारिक र अनुमान योग्य बनाउन बाँकी रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८० । ८१ मा सङ्घीय सरकारले कुल खर्च रु. १४ खर्ब ८ अर्ब ९९ करोड गरेको छ । सो खर्चमा चालु खर्च रु. ९ खर्ब ५२ अर्ब, पूजिगत खर्च रु. १ खर्ब ९२ अर्ब र वित्तीय दायित्व भुक्तानी रु २ खर्ब ६४ अर्ब रहेको छ । प्रदेश र स्थानीय तहले गरेको एकीकृत आम्दानी तथा खर्चको विवरण महालेखा नियन्त्रण कार्यालयले एकीकरण गर्दै गरेकोले २०७९ । ८० को अवस्था विश्लेषण गर्दा संघ प्रदेश र स्थानीय तहहरूले रु. १६ खर्ब ५६ अर्ब ७ करोड गरेका छन्। उक्त खर्चमा संघको ६१.८३ प्रदेशको १०.७७ र स्थानीय तहको २७.४०% हिस्सा रहेको छ । शीर्षगत रुपमा हेर्दा ५६.३% चालु ३१.८५% वित्तीय व्यवस्था रहेको छ । खर्च तथा राजस्व सकलनको अवस्थालाई देहायको टेबलमा समावेश गरिएको छ ।

२०७९ । ८० को अवस्था

१. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको खर्च स्थिति (रु.करोडमा)

विवरण	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	जम्मा
खुद चालु खर्च	५९४१४.६४	५३५०.३४	२८४७४.६२	९३२३९.६०
वित्तीय हस्तान्तरण	३९७३६.०३	२६३९.४५	०.००	४२३७५.४८
पूँजीगत खर्च	२३४६२.४८	१२४१८.०७	१६८६४.१६	५२७४४.७१
वित्तीय व्यवस्था	१९५१९.५४	६०.००	४३.००	१९६२२.५४
अनुदान हस्तान्तरण सहितको कुल खर्च	१४२१३२.७०	२०४६७.८६	४५३८१.७७	२०७९८२.३३
अनुदान हस्तान्तरण बाहेकको खुद खर्च	१०२३९६.६६	१७८२८.४१	४५३८१.७७	१६५६०६.८५

२. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व र वित्तीय हस्तान्तरण प्राप्तिको स्थिति (रु.करोडमा)

विवरण	कर	गैरकर र अन्य	वित्तीय हस्तान्तरण	जम्मा
सङ्घ	७४८४२.००	८५६३.९५	०.००	८३४०५.९६
प्रदेश	८१५४.९१	१०४६.०८	९३५९.८७	१८५६०.८६
स्थानीय तह	८९५७.८९	२००९.६९	३१९२३.२८	४२८९०.८६
जम्मा	९१९५४.८०	११६१९.७२	४१२८३.१५	१४४८५७.६७

सार्वजनिक स्रोतको दक्षता बढाउने र खर्चको प्राथमिककरण नगरी करमात्रको सुधारले सार्वजनिक वित्तीय प्रणालीको समग्र समस्या समाधान हुँदैन । बजेटको विश्वासनीयता, बजेट क्यालेन्डरको पालना, सम्पत्तिको अभिलेख र संरक्षण, सार्वजनिक सुरक्षा खर्चको पुनरावलोकन, अनुदानको विनियोजन जस्ता पक्षमा सुधार आवश्यक छ । राजस्व प्रशासनमा सुधार भएको उल्लेख भएपनि सङ्कलन वर्ष चालु वर्षको लक्ष्यको तुलनामा न्यून रहेको पुँजीगत खर्च अपेक्षामा सुधार नभएको राजस्व र अन्य प्राप्तिको तुलनामा समग्र खर्च बढ्दै गएको कारणले मुलुकको आर्थिक अवस्था सार्वजनिक ऋण वृद्धिको दबावमा परेको छ । वस्तु पैठारीमा आएको कमी विप्रेषण आएमा भएको वृद्धि लगायतले शोधानान्तर स्थिति सामान्य बढेको छ । माथिका तथ्यहरूले मुलुकी सवलीकरणमा मुख्यरूपमा देहायका सुधार खोजेको देखिन्छ ।

राजस्व प्रणालीमा सुधार

- आर्थिक तथा वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वको लागि सम्पत्ति शुद्धिकरण आतंकवादी क्रियाकलाप तथा आम विनाशका हतियार निर्माण तथा वितरणमा वित्तीय निवारण सम्बन्धी कार्य प्रभावकारी बनाउनुपर्नेमा रणनीतिक कार्य योजना बन्न सकेको छैन सरकारले नेपाल म्युचअल इलिमेसन रिपोर्ट २०२३ तयार गरेपनि त्यसको कार्यान्वयन गर्न सकेको छैन । साफ्टा लागू गर्ने सन्दर्भमा भएको सहमति तथा सन् २०१६ देखि साप्राको पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुँदै आएको अवस्थालाई विश्लेषण गरेर संवेदनशील सूचीमा भएका वस्तुहरूको पुनरावलोकन गर्नु जरुरी छ ।
- औपचारिक तथा अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापहरूको पहिचान गरेर अर्थतन्त्रको दायरामा ल्याई यसको क्षेत्र विस्तृत बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक, निजी र सहकारीक्षेत्रको सहभागितामार्फत् उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्म निर्भर र सुदृढ बनाउनुपर्दछ ।
- कराधारलाई दिगो र मजबुत गर्न आयातमा आधारित राजस्वको हिस्सालाई घटाउँदै आन्तरिक राजस्वका क्षेत्रहरूको पहिचान र विस्तार गर्नु पर्दछ । भन्सारमा मालवस्तुको घोषणा, वर्गीकरण मूल्याङ्कनलाई यथार्थपरक र कारोबार मूल्यमा आधारित बनाउन अन्तर्देशीय भन्सार प्रशासनसँग विद्युतीय सूचना आदान प्रदान गर्ने एवं भन्सार दरबन्दी व्याख्यालाई थप स्पष्ट गर्नुपर्दछ । विश्व भन्सार संगठनका व्याख्या र वर्गीकरणलाई समयमै अद्यावधिक गरी भन्सार जाँचपास प्रणालीलाई यथार्थपरक बनाइनुपर्दछ ।
- विद्युतीय सवारी साधनमा मोटर क्षमताको आधारमा भन्सार दर कायम हुँदा मोटरको हर्सपावर घोषणामा यथार्थता यकिन नभएकोले मूल्यमा आधारित एवं कारोबारमा आधारित भन्सार एवं अन्य दरहरू बनाउनुपर्दछ ।

- स्वास्थ्य तथा वातावरणमा असर पार्ने वस्तुमा अन्तशुल्क लोड गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय गेटवे प्रणालीको तथ्याङ्क सङ्कलन गरेर विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कार्डबाट हुने कारोबारलाई करको दायरामा ल्याउनुपर्दछ ।
- कागज रहित सरकारको अवधारणालाई मूर्त रूप दिन सबै सङ्घीय केन्द्रीय निकायबाट सुरु गरेर सार्वजनिक सेवा बापत बुझाउनुपर्ने सेवाशुल्क विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त हुने र बुझाउनुपर्ने व्यवस्थाका लागि राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली र विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीमा अन्तरबद्धता गराई सेवाग्राहीको लागत र समय घटाउने सेवा प्रवाहको स्थानमा हुने भिडभाड र बिचौलिया प्रणाली नियन्त्रण हुन बाँकी रहेको छ
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा सरकारी निकायको ढोकाढोकामा धाउनुपर्ने प्रवृत्तिको अन्त्य गर्न एकद्वार प्रणालीको विकास गरी नेपालमा लगानी मैत्री वातावरणको सन्देश दिन कर तथा दस्तुर लगायत छुटबाट बहुराष्ट्रिय कम्पनीलाई संरक्षण गर्ने औद्योगिक तथा व्यावसायिक सहजीकरण एवं आकर्षक गर्ने नीति सार्थकता पाएको छैन । यसमा समयमा नै सुधार हुनुपर्दछ ।
- पेशा व्यवसायको नियामकले नवीकरण गर्दा, बैकिङ खाता सञ्चालन तथा अन्य कारोबार गर्दा, राष्ट्रिय परिचय पत्र तथा अन्य सार्वजनिक निकायले जारी गर्ने अनुमति पत्र तथा भुक्तानी गर्दा, आन्तरिक तथा बाह्य रूपमा म्यानुअल तथा इलेक्ट्रोनिक भुक्तानी गर्दा अनिवार्य स्थायी लेखा नम्बरसँग आबद्ध गराउने विषयमा सरकारले अभियानको रूपमा लैजान नसक्दा अभै पनि करको दायरामा सबै पक्षलाई ल्याउन सकिएको छैन अनौपचारिक कारोबार समेतमा यो क्षेत्रले निश्चित तहसम्म नियन्त्रण गर्ने विषयमा मुलुकले ध्यान पुऱ्याउन जरुरी छ

बजेट प्रणालीमा सुधार

आर्थिक सुधारका कार्यक्रमको निरन्तरता वित्तीय प्रणालीको नियमन पारदर्शी र पारदर्शिता र वित्तीय जवाफदेहिता कायम गर्न जरुरी छ । बजेट प्रणालीमा गर्नु पर्ने केहि सुधार निम्न छन ।

- ठूलो संख्यामा आयोजना र कार्यक्रम समावेश गरी स्रोत साधन छर्ने प्रवृत्तिमा सुधार गरी रणनीतिगत महत्व र बहुसंख्यक जनतामा प्रतिफल पुग्ने आयोजना र कार्यक्रममा बजेट केन्द्रित गर्ने पहुँच र प्रभावबाट विकासमा आबद्ध गराउने प्रवृत्तिको अन्त्य गरी भौगोलिक र समानुपातिक विकासमा जोड दिने कार्य हुन सकेको छैन । मुलुकसँग स्रोत सिमित भएपनि सामाजिक संरक्षण र सुरक्षा जलवायु अनुकूलन परिवर्तन ऊर्जा रूपान्तरण भूराजनैतिक सन्तुलनमा राज्यले ठूलो राशि खर्च गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

- स्रोतमा परेको चापलाई मध्यनजर गरेर चालु तथा अनुत्पादक खर्चमा सरकार निर्मम हुन सकेको छैन । बजेट अनुशासन जवाफदेहिता सम्बन्धमा सरकारले बनाएका निर्देशिकाहरू निष्ठापूर्वक काम गर्नका लागि मात्र सीमित छन् । ठूला पूर्वाधारमा लगानीका लागि हरित वन, ऊर्जा वन जस्ता नवीन उपकरणतर्फ राज्यले ध्यान पुऱ्याउन सकेको छैन भने वैदेशिक लगानीका लागि मुलुकको कन्ट्री क्रेडिट रेटिड गरेर वित्तीय जोखिम नियन्त्रणको लागिहेजिड सेवा उपलब्ध हुन बाँकी छ । वित्तीय क्षेत्रलाई स्वस्थ र सबल बनाउनको लागि उपलब्ध वित्तीय साधनलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न स्रोतमा पहुँच नियमनकारी निकायको क्षमता र भूमिका सुधार हुन सकेको छैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अधिक तरलता र उत्पादनशील बजारमा लगानी योग्य पुँजीको अभावका कारणले कुल राष्ट्रिय उत्पादनको तथ्याङ्कमा बढोत्तरी ल्याउन जरुरी छ ।
- मानविय, भौतिक, सामाजिक तथा प्राकृतिक स्रोतको पुँजीनिर्माण र उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग एवं संरचनागत सुधारका कार्यक्रम मार्फत आर्थिक बृद्धि र लगानीको वातावरणमा सुधार हुने गरी खर्चको पुनःप्राथमिकिकरणको नीति लिनुपर्दछ ।
- अन्तर सरकार र अन्तरनिकाय समन्वयको अवस्थामा सुधार नहुँदा सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रबाट प्रवर्द्धन गरिएका परियोजनाहरू पनि समयमै सम्पन्न हुन नसकी लागत र समयवाधि बढेको छ । कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण, उद्योगमा औपचारिक तथा अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापहरूको पहिचान गरेर अर्थतन्त्रको दायरामा ल्याई यसको क्षेत्र विस्तृत बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागितामार्फत् उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्म निर्भर र सुदृढ बनाउनुपर्दछ ।
- सार्वजनिक संस्थामा गरिएको ऋण तथा सेयर लगानीको हिसाब अध्यावधिक नभएको समयमा सामा ब्याज भुक्तानी नभएको सञ्चालक तथा कार्यकारी नियुक्तिमा विज्ञता भन्दा पनि पहुँच प्रथा र पदेन प्रवृत्तिको हावी रहेकोले व्यावसायिक रुपमा लैजाने अवधारणामा राहस भई स्रोत र साधन दोहन गर्ने प्रवृत्ति मौलाएको कारणले अधिकांश संस्था निरन्तर नोक्सानी र असीमित दायित्वको भारमा परेको अवस्था छ ।
- प्रदेश र स्थानीय तहको खर्च आवश्यकता र राजस्व सम्भावना परिचालन एवं विश्लेषण गरेर वित्तीय व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

अन्य क्षेत्रगत प्रणालीमा सुधार

- कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउन कृषि उपजनको निर्भरता पहिलो सर्त भएपनि कृषि अनुदान वितरणमा व्यवसायीकरण र लक्षित वर्गमा प्रतिफल पुग्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसकेको अवस्था छ । उर्वर भूमिमा मौसमी कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रारम्भिकको अतिरिक्त रासायनिक मलको आपूर्ति श्रृङ्खला प्रभावकारी हुन बाँकी छ । रासायनिक मलको सहज आपूर्तिको लागि वैदेशिक बजार माथिको निर्भरता कम गर्न स्वदेशमा यस्ता उद्योग सञ्चालन गर्ने आधारपत्र समेत तयार भएको छैन ।
- धान गहुँ, मकै ताजा तरकारी फलफुल दलहन मसला माछामासु दुध अण्डा जस्ता दैनिक उपभोग्य सामग्रीमा आत्मनिर्भर हुने गरी उत्पादनमूलक कार्यक्रमलाई राज्यले अभियानको रूपमा लैजाने र सार्वजनिक निर्माणमा काबु बाहिरको परिस्थिति बाहेक समय र लागत बढाउने व्यवसायी र प्राविधिकलाई जवाफदेही बनाउन जरुरी छ ।
- मुलुकको मुख्य आर्थिक स्तम्भ हालका दिनमा विप्रेषणलाई लिन परेको अवस्थामा यसलाई अभै पनि औपचारिक रूपमा भित्त्याउने र उत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च गर्न सकिएको छैन । विप्रेषण आएको ठूलो अंश अभै पनि अध्यक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति परिचालनबाट प्राप्त भएको र परिचालन उपभोग भएको अवस्थाले न्यून तथा मध्यम वर्गीय भएका नागरिकको अल्पकालीन भरोसाको आधार भएको छ । यसलाई पूजि निर्माणमा प्रयोग गर्नु पर्दछ ।
- लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई प्रादेशिक र सहकारी संस्थाहरूलाई स्थानीय तहको क्षेत्राधिकारभित्र कारोबार गर्न दिई तत् क्षेत्रबाट अनुगमन गर्ने व्यवस्था नगरिदा निक्षेप परिचालन तथा ऋण लगानीमा समस्या देखिएका छन्साना तथा मभौला व्यवसायीले लगानी गर्दा ठूलो ब्याज शुल्क तथा दस्तुरको भरमा पर्ने र ससाना जगेर्नाबाट संकलित सुरक्षित नहुँदा यसको प्रत्यक्ष असर आम नागरिकलाई परेकोले नितिगत रूपमा सम्बोधन गर्नु पर्दछ ।
- २०८० फागुनसम्म ३१ हजार ४५० सहकारी संस्थाले ९४ अर्ब ७२ करोड पुँजी सङ्कलन गरेका छन् । सो अवधिमा रु ४ खर्ब ७८ अर्ब बचत परिचालन एवं ४ खर्ब ५ अर्ब ऋण लगानी भएको छ सोमध्ये १९,९८० संस्थालाई मात्र सहकारीको सफ्टवेर सहकारी तथा गरिवी सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा आबद्ध गरिएको छ । राष्ट्रिय बिकासमा यो क्षेत्रको योगदानलाई समेत ध्यान दिएर अघि बढनु जरुरी छ ।
- बीमा र पुँजी बजारका क्रियाकलापहरू सहकारी क्षेत्रमा केन्द्रित रहेका छन् ।

स्थानीय तह र दुर्गम क्षेत्रमा यसको सेवा पुग्न नसक्दा यस्ता आर्थिक क्रियाकलापले समानुपातिक विकासमा योगदान पुऱ्याउन सकेको छैन । वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनमा निर्मित कानुन तथा संगठनात्मक संरचनामा समय सापेक्ष सुधार हुन सकेको छैन ।

- सरकारले २०८० असार मसान्तसम्म सार्वजनिक संस्थानमा रु ३ खर्ब ७९ अर्ब ७२ करोड सेयर लगानी र रु २ खर्ब ८१ अर्ब ३८ करोड ऋण लगानी समेत रु ६ खर्ब ६१ अर्ब १० करोड रहेको छ । उक्त लगानीबाट रु १० अर्ब ४५ करोड लाभ प्राप्त भएपनि ब्याज प्राप्तिको अध्यावधिक अभिलेख राखेको देखिएन ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूले कोषको व्यवस्था समेत नगरी २०७८ । ७९ को अन्त्यको तथ्याङ्कबाट रु ५२ अर्ब ८७ करोड दायित्व सिर्जना गरेका छन् । ३२ हजार १८० कर्मचारी कार्यरत रहेको अवस्थाले मुलुकको स्रोत सङ्कलनमा यो क्षेत्रले समेत क्रमश जोखिम प्रणाली सिर्जेको छ ।

निष्कर्ष

अर्थतन्त्रको सबलीकरणका लागि वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी र नतिजा उन्मुख बनाउदै सुशासन कायम गर्न सार्वजनिक जवाफदेहिता, पारदर्शिता रनिष्ठा प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि शासकीय प्रवन्ध, अर्थतन्त्र, सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन, सार्वजनिक प्रशासन र सेवा प्रवाह, विकास व्यवस्थापन, सार्वजनिक जवाफदेहिता र सुशासनसंग सम्बन्धितविविध पक्षहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा ध्यान पुऱ्याउनुको अतिरिक्त निरन्तर सुधारको आवश्यकता पर्दछ । व्यावसायिक दक्ष र करदाता मैत्री कर प्रशासन सञ्चालन प्रक्रियामा शरीरकरण र प्रविधिको प्रयोग मार्फत सबै आर्थिक क्रियाकलापलाई करको दायरामा ल्याउने वैज्ञानिक अनुमान योग्य र पारदर्शी राजस्व प्रणालीबाट निजी लगानी मैत्री वातावरणबाट उद्योग तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्ने सार्वजनिक खर्चलाई मितव्यही प्रभावकारी र अनुशासित बनाउने राष्ट्रिय प्राथमिकताका आधारमा खर्च गर्ने विकास सहायताको परिचालनलाई मुलुक विकासको पूर्वसर्त मानिने क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने बजेट प्रणालीबाट सहायता परिचालन गर्ने जस्ता कार्यमा सरकारको मार्गचित्र अभै व्यवहारिक र अनुमान योग्य बनाउन बाँकी रहेको छ । यसमा सरोकारवाला समेतको सग्लनतामा निरन्तर सुधार गरेर मुलुकी सबलीकरणमा ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

आर्थिक सर्वेक्षण २०८० । ८१

उच्च स्तरीय कर प्रणाली सुधार प्रतिवेदन २०८०

महालेखा परीक्षकको बार्षिक प्रतिवेदन २०८१

Basic Statistics 2024, Asian Development Bank

बचत तथा ऋण सहकारीमा नियमन सक्रियताको आवश्यकता

✍ गोपीनाथ मैनाली

विषय प्रवेश

आजभोलि सहकारी संस्थाहरु समस्याग्रस्त बन्दै गएको समाचार दिनहुँजसो आइरहेको छ । नेपालको आर्थिक सामाजिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण स्थान रहेको सहकारीको आलोचना पनि जनस्तरसम्म पुगेको छ । शहर बजारका वित्तीय कारोवार गर्ने सहकारीहरु संकटापन्न बन्दै गएका छन् । सरकारले भण्डै दुई दर्जन प्रारम्भिक सहकारीलाई समस्याग्रस्त घोषणा गरेको छ । संघीय संसदको कृषि, प्राकृतिक स्रोत तथा सहकारी समितिले सहकारी संस्थामात्र होइन, सहकारी क्षेत्रलाई नै समस्याग्रस्त घोषणा गर्नुपर्नेतर्फ सघन छलफल चलाउन पुग्यो । सहकारीका वैधितिका विषयमा छानविन समिति गठन गर्न माग राखी लामो समय प्रतिनिधिसभा अवरुद्ध भयो । सहकारी छानविन सम्बन्धी संसदीय समिति गठन भएपछि संसदीय क्रियाकलाप चालू भए । सहकारी अभियानका नेतृत्वदायी जिम्मेवारीमा रहेका केही व्यक्तिहरु नै अनुसन्धान र अभियोजनमा रहे । यसले नेपालको सहकारी अभियानमा व्यापक सुधार र शुद्धिकरणको आवश्यकता देखाएको छ ।

गत वर्षमा रु ११ अर्ब भन्दा बढी रकम ठगीको करिब ५३०० उजूरीमा नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय जाँच ब्यूरोले छानविन गरेको थियो । हालसम्म करिब रु दुई खर्व जति रुपैया बचत जोखिममा रहेको अनुमान छ, ६ सयजति सहकारी सञ्चालकहरु छानविनको क्रममा प्रहरी हिरासतमा छन्, केही सहकारी सञ्चालकहरुलाई संगठित अपराधमा समेत छानविन गरिदै छ । सहकारी क्षेत्रमा देखिएको वित्तीय उच्छृंखलता नियन्त्रण गरी अर्थतन्त्रलाई वित्तीय संकटबाट बचाउनु पर्ने स्थिति समेत देखिएको छ ।

सहकारीका सदस्यहरु आफ्नो संस्थाबाट आफूहरु जोखिममा परेको गुनासो गरिरहेका छन् भने सहकारी सञ्चालकहरु नियमन प्रभावकारी भएन, सदस्य चासो पनि कमजोर भएर गयो र अन्तरसरकारी तह र निकायबाट सहकारीलाई सहजीकरण भएन भनिरहेका छन् । तहगत सरकारहरु स्वनियमनमा रहनु पर्ने सहकारीहरु सहकारी मूल्य सिद्धान्तबाट विषयान्तर भै कारोवार

✍ नेपाल सरकारका पूर्व सचिव/पूर्व महालेखा नियन्त्रक ।

गरेका कारण समस्यामा परेको आरोप लगाइरहेका छन् । सर्वसाधारणहरु सञ्चालकहरुको अनियमितता र सरकारको कमजोर नियमनका कारण आफूहरु सहकारीबाट विचल्लीमा परेको भनिरहेका छन् । अर्को शब्दमा भन्दा सहकारी समस्याको चक्रमा रुमलिएको छ । आरोपहरु जे जस्ता भएपनि आफ्ना क्रियाकलापमार्फत करिब ७५ प्रतिशत घरपरिवारमा फैलिएको सहकारी अभियान गम्भीर संकटमा पुगेको छ र यसलाई समयमै व्यवस्थित नगरिए ठूलो आर्थिक संकट ल्याउने संभावना छ ।

सहकारी ऐन, २०४८ कार्यान्वयनमा आएपछि सहकारी संस्था विस्तारको क्रम शुरु भयो भने त्यसको दशकपछि संस्थाहरु विशेषत बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरु समस्यामा पर्न थाले । विभिन्न समयमा गठन भएका कार्यदल तथा सुभावा समितिले साकोस व्यवस्थापनमा विशेष मापदण्ड चाहिने सुभावाहरु दिदै आएका छन् । सहकारी ऐन, २०७४ ले साकोसका लागि विशेष व्यवस्था गरेको छ । तर सहकारी सुशासनमा अपेक्षित देखिएको छैन । आ व २०७९/८०, २०८०/२०८१ र २०८१/८२ का बजेट बक्तव्यहरुमा सहकारी नियमनको लागि दोस्रो तहको नियामक निकायको घोषणा गरिएको छ, जसलाई संसदीय छानविन समितिले पनि आफ्नो सिफारिसमा समेटेको छ । सोचौं योजनाले पनि सहकारी नियमनका लागि छुट्टै रणनीति राखेको छ

नियमनलाई कसरी बुझ्ने ?

सरल अर्थमा सहकारीका मूल्य सिद्धान्त, कानूनका व्यवस्था, मानक र विधिहरुको परिपालन गरिएको छ कि छैन भनेर नियमित वा आकस्मिक रुपमा गरिरहने निरिक्षण, अवलोकन, जाँचबुझ, अनुसन्धान र प्रतिवेदनको काम नियमन हो । यसभित्र संस्थाका दर्ता, गठन, विघटन, सङ्घटन, एकीकरण, विभाजन, क्षेत्र विस्तार, कार्यवाही लगायतका प्रशासनिक कुराहरुसमेत पर्दछन् नियमनकै अर्को पाटो प्रवर्द्धनभित्र सहकारी अभियानलाई प्रोत्साहन, शिक्षा, क्षमता विकास तथा कार्यसहजीकरणका कामहरु पर्दछन् ।

नियमन संस्था दर्ता चरणदेखि नै शुरु हुन्छ । संस्था दर्ता गर्दा कानूनले तोकेको आधार पूरा गरिएको छ छैन, सदस्य संरचना तथा पूँजी संरचना के कस्तो छ, सदस्यहरुमा सहकारी शिक्षाको जानकारी छ छैन, कार्यक्षेत्र के कति हुने हो र संस्थाको विनियममा लेखिएका कुराहरु कानूनसम्मत प्रस्ताव गरिएका छन् छैनन् भन्ने कुरा दर्ता चरणमा हेरिन्छ ।

एक पटक दर्ता भएका संस्थाहरु पुनर्गठन हुन सक्छन् । संस्थाको कार्यक्षेत्र विस्तार वा सङ्कुचन हुनसक्छ । संस्था एकीकरण वा विभाजन हुनसक्छ । यी कुराहरु पुनर्गठनान्तर्गत पर्दछन् । कानून तथा कार्यविधिले तोके अनुरूप पुनर्गठन गर्ने काम पनि नियमन हो ।

नियमनको अर्को काम अनुगमन हो । अनुगमन अवलोकन र विवरणको सङ्कलन मात्र होइन, न निरिक्षण/सुपरिवेक्षण नै हो । संस्थाको क्रियाकलापको विस्तृत अध्ययन र संस्थालाई

क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा पर्न गएका सामान्य बाधा अवरोधहरूको सहजीकरण गर्नु अनुगमन हो । अनुगमन स्थलगत/गैरस्थलगत रूपमा गर्न सकिन्छ, सघन र नियमित पनि हुन सक्छ । साथै नियमनभित्र सुपरिवेक्षण पनि पर्दछ ।

नियामक निकायबाट दिइएका वा नीति कानूनमा भएका व्यवस्थाहरूको संस्थाले के कति परिपालन गरेको छ, वित्तीय तथा कार्य मानदण्डको पालन के कति भएको छ, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी विषयको अवलम्बन भएको छ, छैन भन्ने लेखाजोखा गर्नु नियमनको अर्को पाटो हो ।

नियमनकै अभिन्न भागमा संस्था वा पदाधिकारीका विरुद्ध सदस्यबाट भएका गुनासो, गुनासो संबोधनका लागि भएका प्रयासको पर्याप्तता, सदस्य र पदाधिकारीको आचरणका विषय समेत समेटिन्छन् ।

सहकारी संस्था आपसी सहकार्य, साभा बन्धन र प्रतिफलको समान विभाजनमा क्रियाशील रहन्छ । सदस्य केन्द्रियता यसको मुटु हो । साभा हित यसको साध्य । यी कुराहरूको अभ्यास कसरी भएका छन्, अभ्यासको स्तर कस्तो छ, भन्ने चित्र उतार्नु र सुधारको मार्ग प्रशस्त गर्नु पनि नियमनको काम हो ।

संस्थाका प्रतिवेदन पनि नियमनका विषयवस्तु हुन् । संस्थाले आवधिक र नियमित रूपमा सदस्य साधारण सभा, समिति, नियामक निकाय र विशेष अवस्थामा नीति/निगरानी निकायमा प्रतिवेदन गर्नुपर्दछ । प्रतिवेदनले पारदर्शिता र वैधता बढाउँछ । प्रतिवेदनको संरचना र स्वरूप नियामक निकायले नै तोकिदिएको हुन्छ ।

नियमनको अन्तिम काम वा उद्देश्य संस्थालाई नीति नियमको परिपालनको स्थिति मजबुत बनाइ संस्थाको छवि सुधार्नु हो । व्यवसाय विस्तार र सदस्यहित कायम गर्नु हो । यस क्रममा कानूनी उपचारसम्मको कार्यक्षेत्र नियामकले लिनु पर्दछ ।

प्रवर्द्धन चाँहि सहकारी अभियानलाई प्रोत्साहन गर्नु हो । व्यवसाय सञ्चालन, विकास र विविधीकरणमा टेवा दिनु हो । नियमन केही नकारात्मक संयन्त्र पनि प्रयोग गर्दछ, तर प्रवर्द्धनले प्रोत्साहन, सहजीकरण, क्षमता विकास, समन्वय र शिक्षासम्म फैलिन पुग्छ ।

प्रवर्द्धनको अभिन्न कार्यका रूपमा तालीम तथा क्षमता विकासका कामहरू पनि स्वतः समेटिन आउँछन् । किनकी व्यावसायिकता विकासका लागि क्षमता विकास पूर्वशर्त हो, व्यावसायिक क्षमता विकास पछि मात्र सदस्यहित प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । नियामक निकाय भनिएता पनि नियामकहरू प्रवर्द्धनका कामबाट अलग रहन सक्दैनन् । नियमन र प्रवर्द्धन एकै सिक्काका दुई पाटा हुन् ।

स्वनियमन कि नियमन ?

सहकारीहरु स्वनियमनमा रहने सदस्यकेन्द्रित सामाजिक व्यवसाय हुन् । स्वयम् व्यवस्थापन, स्वयम् निर्णय र स्वयम् नियमन सहकारी व्यवसायका आधारभूत चरित्र । त्यसैले आफ्ना व्यवसायमा आफैको नियमन गर्ने अवधारणा यसले राख्दछ । स्वनियमन अरु केही नभएर आफैले निर्धारण गरेको नीतिमा सङ्कल्पित रहने वाचा, आफैप्रतिको प्रतिवद्धता, आफ्ना आदर्शप्रतिको समर्पण हो । आफैले गरेको नियमन सबैभन्दा उत्तम नियमन हो, जसले आफूलाई सुधिन, परिमार्जित हुन र अनुशासित हुन स्वप्रेरणा जगाउछ । स्वनियमनले सदस्यकेन्द्रियता, साभा बन्धन र स्वपरिचालनलाई ऊर्जा दिन्छ । व्यक्तिको मनोविज्ञान आफ्नो काममा अरुले नियन्त्रण, निगरानी र दृष्टिगोचर नगरोस भन्ने भएजस्तै सदस्यहरुको संस्थामा सदस्यहरु नै यसका पहिला नियामक हुन् । बाह्य नियमन अपूर्ण, औपचारिक र प्रतिक्रियामूलक (रियाक्टिभ) र आलोचनात्मक हुन्छ । स्वनियमन नियमनभन्दा पनि आपसी सहजीकरण हो । संस्थाहरु स्वनियमित हुननसकेपछि, स्वयम् अनुशासित हुन नसकेपछि मात्र बाह्य नियमनको दर्कार र महत्व देखिने हो । सहकारी संस्थाभित्र स्वनियमनका चार संयन्त्र : सहकारी सदस्यहरु, सधारण सभा, सञ्चालक समिति र लेखा सुपरिवेक्षण समिति ।

सहकारी संस्थाभित्र कारोवारलाई मूल्य, आदर्श, सिद्धान्त, कानून र विनियम अनुरूप निर्दिष्ट गराउन तीन तहका आन्तरिक संरचना हुन्छन् । पहिलो, स्वयम् सदस्यहरुको संस्था साधारण सभा हो, जसले वार्षिक विकास कार्यक्रम, आयव्यय, रणनीतिलाई स्वीकृत गर्ने र सो अनुरूप काम भए नभएको निगरानी एवम् कार्यउपलब्धिको समीक्षा गर्ने जिम्मेवारीमा रहन्छ । दोस्रो, सञ्चालक समिति हो, जसले साधारण सभाको प्रत्यायोजित अधिकारमा रहेर व्यवस्थापनका दैनिक क्रियाकलापमालाई संस्थाको उद्देश्य अनुरूप निर्दिष्ट गराउने गर्दछ । तेस्रो, लेखा सुपरिवेक्षण समिति, जसले वार्षिक बजेट कार्यक्रम, लेखा परिक्षण प्रतिवेदन, लागनी तथा अशुलीको लगायतका कारोवारको सुपरिवेक्षण गरी संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्यलाई विग्रनबाट रोक्छ । आफू मातहतका सदस्य संस्थाहरुलाई सहकारी मूल्य आदर्शमा सजग बनाउन र क्षमता विकासका लागि राष्ट्रिय सहकारी महासङ्घ तथा विषयगत केन्द्रीय, प्रादेशिक तथा जिल्ला सङ्घहरु पनि गठन भएका छन् । यी संयन्त्र बाहेक स्वयम् सदस्यहरु पनि विभिन्न क्रियाकलाप मार्फत नियमन गरिरहका हुन्छन् । यस अर्थमा बाह्य नियमन आवश्यक किन पर्छ भन्ने स्वाभाविक प्रश्न उठ्न सक्छ । समान आकाङ्क्षा र भावनाका मानिसहरु मिलेर खडा गरेको संरचनाले आदर्श, नैतिक र इमान्दार कार्य मात्र गर्दछ भन्ने मान्यता स्वयम् नियमनको हो ।

जब संस्थाहरु स्वनियमनबाट विषयान्तर हुन्छन्, गर्छु भनेको वाचामा समर्पित हुँदैनन्, त्यस अवस्थामा बाह्य नियमन, दोस्रो तहको नियमन वा तहगत नियमनको आवश्यकता पर्दछ । सहकारी ऐन, २०७४ ले सहकारी नियमनका विभिन्न व्यवस्थाहरु गरेको छ । आ व २०७९/८०

को बजेट बक्तव्यदेखि दोस्रो तहको नियमन संरचना (सेकेन्ड टायर इन्स्टिच्यूशन) चाहिन्छ, भन्ने महशुस गरिएको छ ।

सङ्घीय संरचनामा सहकारी नियमन तथा प्रवर्द्धन

नेपालको संविधानल सहकारी व्यवस्थापनको कार्यभूमिका विभाजन गरेको छ । अनुसूची ५ (संघको अधिकार) मा सहकारी नियमन, अनुसूची ६ (प्रदेशको अधिकार) मा सहकारी संस्था, अनुसूची ८ (स्थानीय तहको अधिकार) मा सहकारी संस्था र अनुसूची ९ (तीनै तहको साभा अधिकार) मा सहकारी उल्लेख गरिएको । यस अर्थमा सहकारीको सहकारीको दर्ता, प्रशासन, प्रवर्द्धन तथा नियमनका काम पनि तीनै शासकीय तहमा बाँडिएको छ । एकात्मक शासकीय ढाँचा हुँदा सहकारी विभाग मात्र एकल नियामक भएकोमा अब विभाग लगायत ७५३ स्थानीय पालिका र ७ प्रदेशका सहकारी सम्बद्ध शाखा/इकाइ पनि नियामक निकायका रूपमा स्थापित छन् । यी सबैले सहकारी रजिष्ट्रारले साविकमा प्रयोग गर्दै आएका अधिकारहरु आआफ्ना कार्यक्षेत्रमा प्रयोग गर्दछन् । यसो गर्न यिनीहरु कानूनी रूपमा स्वायत्त छन् । यसको विस्तृत आधार सङ्घीय कानूनले र कार्यविधि लगायतका अन्य कुराहरु तहगत सरकारले बनाएका सहकारी कानूनले दिने गर्दछ ।

सङ्घीय सरकारलाई सहकारीको नीति, मापदण्ड, समन्वय र क्षमता विकासमा प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न खोजिएको छ । यस क्षेत्रमा हालसम्म पनि नगरिएको र गर्नेपर्ने कार्य अनुसन्धान र ज्ञानको आधार निर्माण हो, यसको जिम्मेवारी पनि सङ्घलाई दिइएको छ । तर सामान्य सेवा प्रवाह र प्रशासकीय औपचारिकताबाट सङ्घलाई अलग राख्न खोजिएको छ ।

प्रदेश तहको अधिकार र कार्यजिम्मेवारी प्रादेशिक तहमा सीमित गरिएको छ जुन सङ्गठन र कार्यविवरणको सिद्धान्तानुरूप छ । साथै प्रदेश तह सङ्घ तथा स्थानीय तहबीचको सम्पर्क र समन्वयको मध्यस्थ पनि हो भने यसले समतलीय र ठाडो रूपमा सहकार्यको कार्यजिम्मेवारी पनि निर्वाह गर्नसक्दछ ।

स्थानीय सरकारलाई स्थानीय तह कार्यक्षेत्र भएका सहकारी सम्बन्धी सबैजसो कार्यमूलक अधिकार दिइएको छ । प्रायजसो प्रारम्भिक संस्थाहरु स्थानीय कार्यआधार भएका हुन्छन् । त्यसैले स्थानीय कार्य आधार भएका सहकारी दर्ता, नियामन, प्रवर्द्धन र प्रशिक्षणजस्ता स्थानीय तहसम्म क्षेत्राधिकार भएका कार्यहरु स्थानीय तहमा निहित छन् । कार्यविस्तृतीकरणमा उल्लिखित क्रियाकलाप स्थानीय तह सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (१) (घ) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको काम कर्तव्य र अधिकारमा समावेश गरिएको छ ।

साथै अनुसूची ९ मा सहकारीलाई संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका साभा अधिकार उल्लेख गरिएको छ । यी अधिकारहरु प्रयोग गर्दा संविधानको आशय र सहकारीका मान्य सिद्धान्त

एवम् संघीय कानूनको भावनामा असर नपर्ने गरी गरिनु पर्दछ । साभा अधिकार क्षेत्रले नीति नियामक भूमिकाको सक्रियता सङ्घको हो भन्ने देखिएको छ । सहकारी ऐन, २०७४ नियामक आधार स्थापना गर्ने साभा कानून हो ।

प्रदेश सरकारहरूले पनि कार्यविस्तृतीकरणको प्रतिवेदन र सङ्घीय सहकारी ऐनका प्रावधान अनुरूप प्रदेश सहकारी कानून बनाएर सहकारीलाई प्रशासन, विकास र नियमन गर्नु पर्दछ । संघको नियामकीय दायित्व अधिक हुने हुनाले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको क्षमता विकास तथा सहजीकरण संघले गर्नुपर्दछ । शासकीय तहहरूबीच सहकार्य र साभेदारी हुनुपर्दछ जसलाई संविधानको अनुसूचि ९ तथा धारा २३२ ले पनि मार्गदर्शन गरेको छ । संविधान तथा संघीय कानूनको मार्गदर्शनमा रहेर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो कार्यक्षेत्रमा सहकारी कानून र नीतिहरू तर्जुमा गरिसकेका छन् ।

नेपालमा प्रारम्भिक सहकारी र तिनीहरूका विषयगत एवम् तहगत संघ गरी ३१,४५० सहकारीहरू रहेका छन् । जसमध्ये करिब २४ हजार संस्थाहरू स्थानीय तहका कार्यक्षेत्रमा छन् भने एक स्थानीय तहभन्दा माथि एक प्रदेशसम्म कार्यक्षेत्र भएका करिब ६००० सङ्घसंस्थाहरू प्रदेशको कार्यक्षेत्रमा छन् । त्यसैगरी एक प्रदेशभन्दा बढी कार्यक्षेत्र भएका १२५ सङ्घसंस्थाहरू सङ्घको कार्यक्षेत्रमा रहेको देखिन्छ । तर संविधान तथा संघीय कानूनले सङ्घलाई अभिभावकीय भूमिका पनि दिएकाले नियमन अग्रसरतामा सङ्घको जिम्मेवारी धेरै छ । आफ्नो कार्यक्षेत्रमा यति संस्था मात्रै हो भन्न सकिने अवस्था छैन ।

साकोस सुपरिवेक्षण सम्बन्धी विशेष व्यवस्था

बचत तथा ऋण सहकारी (साकोस) हरू क्रेडिट युनियन हुन् । क्रेडिट युनियन बैंक होइनन्, तर बैंकको जस्तै काम गर्दछन्, वित्तीय संस्था पनि होइनन्, किनकी यिनीहरू केवल सदस्य सेवामा रहन्छन्, सदस्यभन्दा बाहिर पुरादनन्, सदस्यबाटै नियन्त्रित र उनिहरूबाटै व्यवस्थित हुन्छन् । त्यसैले क्रेडिट युनियन सदस्यहरूको बैंक हो, किनकी सदस्यका लागि मात्र सेवा व्यवसाय गर्दछन् । बैंकको जस्तो नाफाका उद्देश्य राख्दैनन्, तर कुशलतासाथ सञ्चालित हुन्छन् । सदस्यको संस्था भएकाले सदस्यको पहुँचमा रहन्छन् । सेवा व्यवसायमा पवित्रता रहन्छ, त्यसैले स्वनियमन, स्वयम् व्यवस्थापन, स्वनियन्त्रण र स्वयम् जिम्मेवारीमा रहन्छन् । समानता, न्याय र सहयोग यसको दर्शन हो ।

क्रेडिट युनियनलाई यसका सदस्यले आफ्नो बैंक, आफ्नो संरक्षक सम्भेको हुन्छ र सञ्चालन तथा नियमन पद्धति पनि आफ्नै हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन पद्धतिबाट अलग राखिनुको आशय यो भनै आदर्श र स्वनियमित हुन्छ भन्नु हो । यिनीहरू आर्थिक कारोवार मात्र गर्दैनन्, सदस्यको नैतिक, सामाजिक लगायत समग्र पक्षमा पनि ध्यान दिन्छन् । 'एकका लागि

सवै र सवैका लागि एक' को आदर्शबाट निर्दिष्ट हुन्छन् । सदस्यहरुको वित्तीय समावेशीकरण (पहुँच, क्षमता र उपलब्धता) मा केन्द्रित भै नहुनेलाई हने बनाउने अभियान राख्दछन् । जुन ओवेनी समाजवाद, राइफाइजेन आदर्श र रोचडेले सिद्धान्तको सार हो । त्यसैले भन्ने गरिन्छ, क्रेडिट युनियन नाफाको व्यवसाय होइन, न धर्म हो, यो त सेवा व्यवसाय हो (Not for profit, not charity. But for service) । साकोस वा क्रेडिट युनियनका यी पाँच उद्देश्य हुन्छन् :

- सदस्यहरुलाई न्यून व्याजदरमा विना जोखिम वित्तीय सेवा पुऱ्याउनु
- सदस्यहरुलाई स्वच्छ वित्तीय सेवाका लागि कोषको सिर्जना र स्वच्छ कर्जा फिर्ता प्रक्रिया व्यवस्था गर्नु
- सदस्यलाई वित्तीय शिक्षा दिइ नियमित बचत गर्न र विवेकशील वित्तीय सेवाको सामर्थ्य विस्तार गर्नु
- वित्तीय जोखिम न्यूनीकरणका लागि सहयोग, सेवा र सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नु
- वित्तीय सेवामार्फत सदस्यबीच विसमता घटाइ समृद्धि र स्वालम्बन निर्माण गर्नु ।

सिद्धान्तले क्रेडिट युनियनलाई मूल्य तथा उद्देश्य निर्दिष्ट बनाउँछ । सिद्धान्तको आशय नै कार्यव्यवहारलाई मूल्य निर्दिष्ट बनाई संस्थागत सुशासन स्थापित गर्नु हो । क्रेडिट युनियनका सिद्धान्त बुँदागत रूपमा यस प्रकार छन् :

- सदस्य स्वामित्व,
- गैरनाफामुखी,
- लोकतान्त्रिक पद्धति,
- खुला र स्वतन्त्र सदस्यता,
- शिक्षा र क्षमता विकासमा केन्द्रित,
- सहकारीताको भावना,
- समाजप्रति जिम्मेवार ।

समयको क्रमसँगै संस्थाका व्यवहार र सरोकारवालाका अपेक्षाहरु पनि फरक हुन्छन्, परिवेशले पनि कार्यव्यवहार परिवर्तनको माग गर्दछ, क्रेडिट युनियनहरु पनि यसको अपवाद छैनन् । क्रेडिट युनियनको सिद्धान्तहरु पनि समयको क्रमसँगै परिस्कृत पारिदै लगेएको छ, ता कि यसका मूल्यलाई संस्थाको कार्यव्यवहारबाट भन्ने संस्थागत गर्न सकियोस् । विश्वव्यापी रूपमा

वित्तीय क्षेत्रमा देखिएका समस्या र चुनौतीले वित्तीय सहकारीहरु पनि प्रभावित छन् । यसै कुरालाई मनन गरेर विश्व ऋण परिषद्ले २०१८ छुट्टै यी चार विशेषीकृत सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

- सञ्चालनका सिद्धान्त
- सदस्य सुरक्षाका सिद्धान्त
- सुशासनका सिद्धान्त
- सुरक्षा र प्रभावकारिताका सिद्धान्त

सञ्चालनका सिद्धान्त अन्तर्गत (क) सहकारीको संरचना (सदस्यहरुको स्वामित्व, सदस्य नियन्त्रण, लोकतान्त्रिक नियन्त्रण), (ख) सदस्यलाई सेवा (वित्तीय समावेशीकरण, दिगो वित्तीय सेवा र सदस्य लाभवृद्धि) र (ग)सदस्य सेवा (वित्तीय साक्षरता, सञ्जाल व्यवस्थापन, सामाजिक उत्तरदायित्व र विश्व दृष्टिकोण) लाई समेटिएको छ ।

सदस्य सुरक्षाका सिद्धान्तमा (क) बचत तथा ऋणको व्याजदर र सेवाशुल्क, (ख) आवधिक प्रतिवेदन, (ग) इमान्दारिता, (घ) प्रवर्द्धन, (ङ) स्वच्छ ऋण, (च) मर्यादित ऋण असुली, (छ) सूचना, (ज) परामर्श तथा विवाद व्यवस्थापन र (झ) मितव्ययीता र ऋणको शिक्षा समेटिएका छन् ।

सुशासनका सिद्धान्तमा (क) सदस्यहरुको संस्थामा सार्वभौम अधिकार हुने (पदाधिकारी चुन्ने, चुनिने र विनियम संशोधनका विषय), (ख) सञ्चालक समिति (नीति निर्माण, व्यवस्थापन छनोट र सुपरिवेक्षण कुशलतामा रहन्छन् भन्ने कुरा), (ग) व्यवस्थापन नीति कार्यन्वयन र सञ्चालनमा रहन्छन् भन्ने कुरा र (घ) सञ्चालकहरु नीति निर्देशन बमोजिमका कार्यसम्पादनमा रहन्छन् भन्ने विषय रहेका छन् ।

त्यस्तै सुरक्षा र प्रभावकारिताका सिद्धान्त अन्तर्गत (क) वित्तीय विश्लेषण प्रभावकारिता (पल्स), (ख) मानक तथा अनुपात विश्लेषण, (ग) तुलनात्मक वर्गीकरण र (घ) सुपरिवेक्षण नियन्त्रण पर्दछन् ।

युरोपमा जस्तै नेपालमा पनि सहकारीको शुरुवात वित्तीय सेवाबाट भएको देखिन्छ । पहिलो पटक वि स २००० मा काभ्रेपलाञ्चोकको बनेपामा राजदाश श्रेष्ठको अगुवाईमा स्थापित भूबन्धक तथा सहकारी समाज मूलतः साकोस थियो, जसले कारोवारलाई निरन्तरता दिन नसकी खारेज गरियो । २०१० मा सहकारी विभाग स्थापना भै पहिलो पञ्चवर्षीय योजना (२०१३-१८) मा सहकारीलाई किसानहरुको हित विस्तार र कर्जा उपलब्ध गराउने महत्वपूर्ण नीति भूमिका दिएपछि २०१३ मा चितवनमा बखान सहकारी स्थापना भयो । त्यसपछिका दिनमा सहकारी

निरन्तर विस्तार हुँदै आएका छन् । हाल ४० प्रतिशतभन्दा बढी सहकारीहरु ऋण तथा बचत कारोवारमा संलग्न छन् । बहुउद्देश्यीय, कृषि लगायत अन्य प्रयोजनका लागि दर्ता भएका सहकारीहरु पनि वित्तीय कारोवार गर्न उद्यत छन् । धेरै जोखिम पनि यही क्षेत्रमा छ । त्यसैले बचत ऋण कारोवार गर्ने सहकारीको नियमन, सुपरिवेक्षणमा विशेष व्यवस्था आवश्यक छ ।

सहकारी ऐन, २०७४ तथा सहकारी नियामली २०७५ अनुसार कारोवारको सीमाको आधारमा बचत तथा ऋण कारोवार गर्ने सहकारी (साकोस) को निरीक्षण तथा हिसाव जाँच गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस व्यवस्थाको उद्देश्य सहकारी कारोवारमा सहकारीका मान्य सिद्धान्त र लेखा विधि अवलम्बन गर्न लगाउनु हो । रकम सीमाका आधारमा निरीक्षण तथा हिसाव जाँचको व्यवस्था देहाएअनुसार छ :

- रु. ५० करोडभन्दा बढीको बचत तथा ऋणको कारोवार गर्ने सहकारी संस्थाको निरीक्षण वा हिसाव जाँच गर्न गराउन नेपाल राष्ट्र बैंकले सक्नेछ ।
- रु. ५ करोडभन्दा बढी बचत दायित्व भएका एक स्थानीय तहभित्र कार्यक्षेत्र भएका सहकारी संस्थाको स्थानीय तह र प्रदेश सरकारको सहकारी नियामकको संयुक्त टोलीले गर्न सक्नेछ ।
- रु. २५ करोड भन्दा बढी बचत दायित्व भएका एक स्थानीय तह वा प्रदेश भित्र कार्यक्षेत्र सिमित भएका सहकारी संस्थाको स्थानीय तह वा प्रदेश सरकारको सहकारी नियामक निकाय र विभागको संयुक्त टोलीले गर्नसक्ने छ ।
- रु. ५० करोड भन्दा बढी बचत दायित्व भएका एक स्थानीय तह वा प्रदेशभित्र कार्यक्षेत्र सिमित भएका सहकारी संस्थाको स्थानीय तह वा प्रदेश सरकारको सहकारी नियामक निकाय, विभाग र नेपाल राष्ट्र बैंकको संयुक्त टोलीले गर्नसक्ने छ ।
- रु. ५० करोडभन्दा बढी बचत दायित्व भएको कुनै पनि सहकारी संस्थाको सघन अनुगमन गर्न विभागले सक्नेछ ।

सहकारी नियमन तथा प्रवर्द्धनका केही सवालहरु

बचत तथा ऋण कारोवार गर्ने सहकारी संस्था (साकोस) हरु सहकारी सिद्धान्त र कानूनका व्यवस्थाभन्दा पर रहेर कारोवार गरिरहेका छन् । साकोसहरुमा आन्तरिक सुशासन र संस्थागत सदाचारिता निकै कमजोर बन्दै गएको छ । कारोवारमा वित्तीय जोखिमको विश्लेषण गरिएको छैन । कतिपय सञ्चालकहरुको निजी कम्पनीमा जसरी अपारदर्शी र स्वार्थ केन्द्रित लगानी गरिरहेका छन् । आफ्नै सञ्चालकवाट स्वयम् सदस्य ठगिनु सहकारीको आधारमूल्य विपरीतको

कुरा हो । सहकारी सञ्चालकले सदस्यको रकम अर्को संस्थामा सार्ने, त्यहाबाट अनियमित रुपमा कम्पनीमा सार्ने र कारोवारको सञ्जाल नै बनाउने प्रवृत्तिले संगठित वित्तीय अपराधतर्फ कारोवार गएको हो कि भन्ने स्थिति देखिएको छ । यसर्थ सहकारीको नियमन तथा प्रवर्द्धनमा केही सवालहरु छन्, जसलाई संवोधन गरेर नै सहकारीलाई मूल्य आचरणमा प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।

नियामक निकायहरु नियमन तथा प्रवर्द्धनका कार्यमा गहन नभै सतही छन् । सहकारीको कार्यक्षेत्र विभाजनपछि सहकारी रजिष्ट्रारको अधिकार प्रयोग गर्ने नियामकहरु आफै अल्मलिएका छन् । नीति नियामक भूमिकामा रहनका लागि चाहिने बोधगम्यता, क्षमता, अनुभव र सूचना आधार कमजोर छ । सहकारीहरु (विशेषतः साकोस) जोखिममा पर्दै गएका छन् । मूलतः साकोसहरुमा यी जोखिम देखिएका छन्-

- कर्जा जोखिम : कारोवारमा वित्तीय विश्लेषण नगरिनु, सदस्यको हैसियत नहेर्नु, ऋणको सदुपयोग नहुनु, कर्जासेवा विविधीकरण नहुनु, संस्थाबाट ऋण उपयोगको स्थितिको सुपरिवेक्षण र अनुगमन नहुनु ।
- तरलता जोखिम : कानूनका प्रावधान अनुरूप तरलता व्यवस्थापन नगर्नु, केही सहकारीमा आएको समस्याले सदस्यहरुमा रकम फिर्ताको अत्यधिक दवाव पर्नु, प्रदर्शन प्रभाव र कोभिड तथा अन्य विपदले पनि तरलतामा समस्या ल्याउनु ।
- सञ्चालन जोखिम : व्यवस्थापन लागत उच्च छ, सञ्चालन क्षमता कमजोर छ, जसरी पनि सञ्चालन हुन्छ भन्ने सतही सोचको हावी छ । राजनैतिक तथा प्रभावशाली व्यक्तिले सञ्चालन पद्धति अवलम्बन वेगर नै संस्थाको नेतृत्व लिएर वेधितिको आमन्त्र गर्नु ।
- प्राविधि जोखिम : युवामैत्री अभ्यास कम छ, फिन्टेकको अभ्यास कमजोर छ । सै साकोसका कारोवारहरु एकै वित्तीय इकोसिष्टममा आवद्ध छैनन् ।
- जनशक्ति जोखिम : व्यवस्थापक व्यावसायिक छैनन्, कर्मचारीमा सुरक्षा अभाव छ । संस्थाभित्र योग्यता भन्दा विश्वासका आधारमा जागिर ख्वाउने चलन छ ।
- राजनैतिक जोखिम : खराब सोच राखेर स्थापना भएका सहकारीहरु गैरसहकारी व्यवसायमा छन् तर संस्था सञ्चालकको राजनैतिक संलग्नताका आधारमा नियामकले कार्यवाही गर्न सरिहेका छैनन् ।

जोखिम व्यवस्थापनमा बचत तथा ऋण सहकारी केन्द्रीय संघ (नेफ्स्कून) ले पर्सको उपयोग गरेको छ । साथै स्वनियमन र सुशासनका लागि मार्गदर्शन पनि जारी गरेको छ । तर क्षमता

विस्तार र प्रभावकारिता र मूल्यगत सदाचारिताको अभावमा साकोसहरु परिरहेका छन् । साकोसको गुमेको विश्वास पुन स्थापना गर्न जरुरी छ तर यो काम निकै जटिल र अग्रसरतामा गर्नुपर्ने स्थिति छ ।

सहकारी क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदल, २०८० ले निश्चित परिमाणभन्दा बढी कारोवार गर्ने सहकारी सहकारी संस्थाहरुलाई वित्तीय अनुशासन र साकोस सुशासन कायम गर्न सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने छुट्टै प्राधिकार निकाय (दोस्रो तहको स्वायत्त नियामक प्राधिकरण वा बोर्ड) गठन गर्न नेपाल सरकारलाई सुभाव दिएको छ । जसलाई २०८१ को संसदीय समितिले पनि अरु जोडका साथ सिफारिस गरेको छ । यसका लागि कार्यदलले विद्यमान ऐनमा छुट्टै प्रावधान थप गर्ने वा छुट्टै ऐन बनाउने विकल्प प्रस्तुत गरेको छ । यस्तो स्वायत्त नियामक निकायमा अध्यक्ष सहित पाँच सदस्य रहने र उनीहरुको व्यावसायिक विज्ञताका लागि योग्यता समेत प्रस्ताव गरेको छ । यस्तो निकाय गठन नभए सम्मका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक समूहको नेतृत्वमा तदर्थ संरचना समेत सुभाएको छ ।

उपसंहार

नेपालको अर्थतन्त्रको वित्तीय संरचनामा ठूलो हिस्सा भएको सहकारी संस्था सुशासित हुन नसकेका कारण वित्तीय सङ्कटका कारक बन्दैछन् । नियमन तथा प्रवर्द्धनमा आक्रामक हुनुपर्ने निकायहरु नै आफै सङ्कणमा छन् । साभा बुभाई, क्षमता विकास, जीवन्त सूचना प्रणालीको निर्माण र सहकार्य अहिलेको आवश्यकता हो । दोस्रो तहको नियामक निकाय गठन गर्ने कुरा दुईदशक अघिदेखि उठाइदै आए पनि वास्तविक प्रतिवद्धता देखिएको छैन । सहकारी संघहरु पनि व्यावसायिकतामा भन्दा नेतृत्वमा रमाएका छन् । यसर्थ सङ्घीय मन्त्रालयको नीति नेतृत्व र सहकारी विभागको नियामक नेतृत्व सक्रियतामा रहेर नियमन प्रभावकारिता देखाए देखाएपछि मात्र सहकारीलाई पूर्ववत अवस्थामा ल्याउन सकिन्छ ।

राजस्व प्रशासनमा स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग र यसका विचारणीय पक्षहरू

✍ यज्ञप्रसाद भट्टराई

सारांश

मुलुकमा असल शासनको लागि कर्मचारीतन्त्रको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । राजनीतिक तहबाट निर्णय गराउन र त्यसको पूर्ण रूपमा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पनि कर्मचारीतन्त्रकै हुन्छ । त्यसैले लोकतन्त्रमा कर्मचारी प्रशासन निष्पक्ष, सक्षम र व्यावसायिक हुनुपर्ने मान्यता छ । सार्वजनिक पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई कानूनद्वारा केही तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकारहरू प्रदान गरिएको हुन्छ । स्वविवेकीय अधिकारलाई निहित स्वार्थ र स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग हुन नदिई सार्वजनिक हित र न्यायका पक्षमा प्रयोग गर्न गराउन कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूसमेत स्थापित भएका देखिन्छन । राजस्व प्रशासनमा राजस्वसम्बन्धी कानूनले व्यापक रूपमा स्वविवेकीय अधिकारहरू प्रदान गरेको पाइन्छ । हरेक कर्मचारीमा निष्ठाको जरुरी हुन्छ । स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग निष्ठापूर्वक गर्नु आवश्यक छ । तजबिजी अधिकारको प्रयोग स्वेच्छाचारी वा भेदभावपूर्ण किसिमले सार्वजनिक हित विपरित प्रयोग गर्नु हुँदैन । अदालतबाट समेत यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा पालना गर्नुपर्ने सम्बन्धमा केही सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएको देखिन्छ । स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा नैतिकमूल्य मान्यताको अवलम्बन गर्नु पर्दछ । स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग हुनु हुँदैन । स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोगमा केही समस्याहरू पनि देखिएका छन । अधिकारको प्रयोग व्यक्तिगत स्वार्थपूर्ति गर्न एवं अनुचित लाभ हासिल गर्ने कार्यमा प्रयोग गर्ने गरेको अवस्था पनि कहिकतै देखिन्छ । यस्तो कार्यलाई निरुत्साहित एवं नियन्त्रण गरी देश र जनताको हितमा कानून सम्मत एवं नैतिकसम्मत तवरले तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग निष्ठापूर्वक गर्ने वातावरण तयार गर्नु आवश्यक छ ।

१. विषय प्रवेश

आधुनिक लोकतान्त्रिक कानूनी राज्यमा सार्वजनिक नीति निर्धारण गर्ने कार्य राजनीतिले गर्छ । त्यसैगरी राजनीतिले संविधान र कानून अन्तर्गत निर्धारण गरेका नीति नियम लागु गर्ने गराउने कार्य सार्वजनिक प्रशासन वा कर्मचारीतन्त्रको हुन्छ । राजनीतिक र गैरराजनीतिक व्यक्तिहरूको आपसी सहमतिबाट शासन व्यवस्था सञ्चालन हुन्छ । त्यसमा नीति निर्माणको माथिल्लो

✍ सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय

तहमा राजनीतिक व्यक्ति हुने र जसको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मा गैर राजनीतिक व्यक्ति अर्थात कर्मचारीमा रहने मान्यता छ। सरकारको राजनीतिक नेतृत्व अस्थायी प्रकृतिको हुने तथा सरकार समयसमयमा फेरबदल भइरहने तर निश्चित अवधिसम्म कर्मचारी स्थायी हुने भएको कारण कर्मचारीतन्त्रलाई स्थायी सरकार पनि भनिन्छ। मुलुकमा असल शासनको लागि कर्मचारीतन्त्रको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। राजनीतिक तहबाट निर्णय गराउन र त्यसको पूर्ण रूपमा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पनि कर्मचारीतन्त्रकै हुन्छ। कर्मचारीको कार्यक्षमता, असलआचरण, व्यवहार, सीपका साथसाथै व्यावसायिक दक्षताबाट नै सरकारले सफलता र गतिशीलता प्राप्त गर्छ। त्यसैले लोकतन्त्रमा कर्मचारी प्रशासन निष्पक्ष, सक्षम र व्यावसायिक हुनुपर्ने मान्यता छ। कर्मचारीको तटस्थ र निष्पक्ष भूमिकाले नै कर्मचारीप्रति आम सेवाग्राहीको विश्वास रहन्छ। कर्मचारीबाट हुने राजनीतिक निष्पक्षताले मात्र जनविश्वास सिर्जना, उच्च नैतिकता निर्माण र जनताप्रतिको जवाफदेहिता वृद्धि गर्दछ। राज्यको प्रभावकारीताको मापन सार्वजनिक प्रशासनको सक्षमता, सवलता, निष्पक्षतामा निर्भर गर्दछ। सरकारको नीति निर्माण र निर्णय प्रक्रियामा निजामती कर्मचारीले विज्ञता र व्यावसायिकताको आधारमा सहयोग पुऱ्याउँदछन्। सरकारद्वारा स्वीकृत नीति र कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने दायित्व र जिम्मेवारी बहन गर्दा त्यस्तो दायित्व र जिम्मेवारी प्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्दछ। कुनै पनि राजनीतिक दल वा त्यसको विचारधाराप्रति आबद्ध नभइ कर्मचारीहरू व्यावसायिक, निष्पक्ष र तटस्थ रूपले पदीय अधिकारको प्रयोग गर्नु पर्दछ।

प्रशासकीय अधिकारीले सरकारको नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा गराउँदा विभिन्न निर्णयहरू गर्नुपर्ने हुन्छ। कर्मचारीले आफ्नो स्वार्थ निहित भएको विषय वा आफ्नो स्वार्थगत विषयमा निर्णय गर्न नहुने मान्यता रहेको छ। आधुनिक राज्य व्यवस्थामा राज्यको तर्फबाट गर्नुपर्ने कार्यको विस्तारले गर्दा राज्यका पदाधिकारीहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकाको सम्बन्धमा सार्वजनिक पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई कतिपय अवस्थामा स्वविवेकीय अधिकार (Discretionary Powers) प्रदान गरेको देखिन्छ। स्वविवेकीय अधिकारलाई तजबिजी अधिकार पनि भनिन्छ। समान्यतया स्वविवेकीय अधिकार विधिको शासन प्रतिकूलको मान्यता भए तापनि स्वविवेकीय अधिकारलाई निहित स्वार्थ र स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग हुन नदिई सार्वजनिक हित र न्यायका पक्षमा प्रयोग गर्न गराउन कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरू स्थापित भएका देखिन्छन्। सार्वजनिक पदाधिकारीले राज्यशक्तिको प्रयोग गर्दा स्वेच्छाचारी, कपटपूर्ण वा मनोमानी किसिमले गर्न नपाउने गरी न्यायका आधारभूत सिद्धान्तको विकासद्वारा स्वविवेकीय अधिकारमाथि नियन्त्रणका उचित सीमा निर्धारण गरिएको पाईन्छ।

नेपालको राजस्व प्रशासनमा स्वविवेकीय अधिकारको ज्यादै प्रयोग हुने गर्दछ। नेपालको करसम्बन्धी कानूनहरू जस्तै भन्सार ऐन, आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, अन्तशुल्क ऐन तथा राजस्व चुहावट नियन्त्रण ऐन जस्ता कानूनले राजस्व प्रशासनमा संलग्न अधिकृतहरूलाई

व्यापक रूपमा तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकार दिएको देखिन्छ । अझ भन्सार ऐनमा व्यापक मात्रामा तजबिजी अधिकारको व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्न देशमा आन्तरिक स्रोतको परिचालन आवश्यक हुन्छ । आन्तरिक स्रोतको दिगो परिचालनमार्फत राष्ट्रिय स्रोतको सुनिश्चितताका लागि आन्तरिक राजस्व विभागको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ । विभाग अन्तरगत हाल ठूला करदाता कार्यालय एक, मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय एक, आन्तरिक राजस्व कार्यालय ४३, करदाता सेवा कार्यालय ३९ गरी ८४ वटा कार्यालय रहेका छन् । नेपाल सरकारको कूल राजस्वमध्ये करिब आधा हिस्सा आन्तरिक राजस्व विभाग र मातहत कार्यालयबाट सङ्कलन हुने गर्दछ । उक्त विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयबाट आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र मदिरा ऐन समेतको प्रशासन हुने गरेको छ । उक्त कानूनहरूले विभाग र मातहत कार्यालयमा कार्यरत कर अधिकृतलाई अधिक मात्रामा स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । उक्त अधिकारको विवेकसम्मत प्रयोग नभएको अवस्थामा मुलुकको आर्थिक विकास एवं जनताको समृद्धिको आकांक्षामा गम्भीर असर पुग्ने देखिन्छ । तसर्थ राजस्व प्रशासनमा कार्य गर्ने कर अधिकृत निष्ठावान हुनु आवश्यक पर्दछ । यस लेखमा आयकर ऐन, २०५८ ले आन्तरिक राजस्व विभाग र सो अन्तर्गतका निकायहरूमा कार्य गर्ने महानिर्देशक तथा कर अधिकृतहरूलाई दिएको स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार एवं त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा विचार गर्नुपर्ने पक्षहरू समेतको चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकारको परिचय

कुनै पनि कानूनले कुनै पनि निकाय वा अधिकारीको काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको हुन्छ । त्यस्ता काम, कर्तव्य र अधिकारहरू बाध्यकारी र तजबिजी वा स्वविवेकीय प्रकृतिका हुने गर्दछन् ।

बाध्यकारी प्रकृतिका अधिकार भनेका अनिवार्य प्रकृतिका अधिकार हुन् । यी काम, कर्तव्य र अधिकार बाध्यात्मक रूपमा पालन गर्नुपर्छ, अन्यथा कानूनी परिणामहरू भोग्नुपर्ने हुन्छ । कुनै कार्य गर्नुपर्नेछ भनी कानूनमा गरिएको व्यवस्थाले कुनै कार्य अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व (obligation) लाई जनाउँछ । यसमा काम नगरेमा नकारात्मक परिणाम वा दण्डको सम्भावना रहन्छ । यो अधिकार वा नियमको पालना गर्न आवश्यक हुन्छ, जसले गर्दा व्यक्तिले त्यो काम अनिवार्य रूपमा पूरा गर्नुपर्छ । यो पालना गर्न बाध्य हुनुपर्छ ।

तजबिजी अधिकारमा अधिकारीले आफ्नो विवेकअनुसार निर्णय गर्ने छुट पाउँछन् । यसमा कर प्रशासकले कानूनी सीमाभित्र रही आफ्नो विश्लेषण र मूल्याङ्कनका आधारमा कार्यहरू गर्न सक्छन् । तजबिजी अधिकारमा केही लचिलोपन हुन्छ, जसले प्रशासनलाई स्थिति अनुसार

निर्णय गर्न स्वतन्त्रता दिन्छ। कानूनमा कुनै पनि काम गर्नसक्नेछ, भनी गरिएको व्यवस्थाले कुनै कार्यको सम्भाव्यता वा क्षमतालाई जनाउँछ। यसमा कुनै दायित्व वा अनिवार्यताको भाव हुँदैन। केवल व्यक्ति त्यो कार्य गर्न सक्षम छ, भन्ने बुझिन्छ। यो व्यक्ति या संस्थाको स्वेच्छामा निर्भर हुन्छ। निर्णयमा स्वविवेकको अधिकार समावेश हुन्छ, जुन तजविजी अधिकार अन्तर्गत पर्छ। तजविजी अधिकारमा अधिकारीले आफ्नो अनुभव र कानूनी सीमा भित्र रही परिस्थितिअनुसार कार्य गर्न सक्ने छुट पाउँछन्। यस्तो अधिकारको पालना व्यक्तिको विवेकमा निर्भर हुन्छ, जसमा बाध्यता हुँदैन।

उचित र अनुचितको विचार गर्ने शक्ति स्वविवेक हो। यसलाई खुद वा स्वयमको विवेक पनि भनिन्छ। स्वविवेक भनेको आफ्नो सोच, ज्ञान र अनुभवको आधारमा सही-गलतको निर्णय गर्ने क्षमता हो। यसमा कुनै पनि बाहिरी दबाब वा प्रभाव बिना आफ्नै निर्णयमा विश्वास गरेर कार्य गर्नु महत्वपूर्ण मानिन्छ। व्यक्तिले आफ्नो नैतिकता, मूल्यमान्यता र परिस्थितिको आधारमा सही कार्य गर्ने प्रयास गर्दछ।

स्वविवेकीय अधिकार भनेको कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थाले आफ्नो विवेक प्रयोग गरेर स्वतन्त्र रूपमा निर्णय गर्ने वा कार्य गर्ने अधिकार हो। यस प्रकारको अधिकार प्रायः कानूनी वा संस्थागत सन्दर्भमा प्रयोग गरिन्छ, जहाँ व्यक्ति वा निकायले आफ्नो ज्ञान, अनुभव र निर्णय क्षमताको आधारमा निर्णय लिन सक्छन्। सार्वजनिक पदाधिकारी वा सरकारी अधिकारीलाई स्वविवेकले निर्णय गर्ने पूर्ण अधिकार हुन्छ। स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग मनासिव, चित्तबुझ्दो, जायज र औचित्यपूर्ण हुनुपर्दछ। स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग Non-discriminatory, non-arbitrary, fairness and reasonableness मा आधारित हुनुपर्ने सिद्धान्त छ। सार्वजनिक पदाधिकारीले गर्ने कार्यमा भेदभाव, पक्षपात र स्वेच्छाचारीपनको झलकसम्म देखिनु हुन्न। कर्मचारीले गर्ने हरेक निर्णय के कति कारणले गरिएको हो त्यो कुरा निर्णयमा आफै बोल्नु पर्दछ।

कर्मचारीले गर्ने प्रत्येक निर्णयमा आधार र कारण उल्लेख नभएकोमा त्यस्तो निर्णय स्वेच्छाचारी हुन्छ, र त्यस्तो निर्णयमा अख्तियारको दुरुपयोग समेत भएको हुन्छ। कर्मचारीसँग स्वविवेकीय अधिकार भए तापनि त्यस्तो स्वविवेकीय अधिकार तर्कपूर्ण र सान्दर्भिक (Rational and Relevant) अस्वेच्छाचारी र अविभेदी मापदण्डमा आधारित हुनुपर्छ। विधायिकाले ऐन निर्माण गर्दा निर्णयकर्तालाई स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेकोमा सबै अधिकारको प्रयोग निर्णयकर्ताले वस्तुनिष्ठ आधारमा गर्नु पर्दछ। स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग सदविवेकपूर्ण तवरले गर्नु पर्दछ।

कर प्रशासनमा स्वविवेकीय अधिकारको बढी प्रयोग भएको अवस्था छ। कर प्रशासनमा स्वविवेकीय अधिकार भनेको कर अधिकारीलाई दिइएको अधिकार हो, जसले उनीहरूलाई

कानूनी प्रावधानहरू भित्र रहँदै आफ्नै विवेक प्रयोग गरेर निर्णय लिन सक्षम बनाउँछ । यो अधिकार विभिन्न परिस्थितिहरूमा प्रयोग गरिन्छ, जहाँ कानून वा नियमले स्पष्ट दिशा निर्देश नदिएको अवस्थामा कर्मचारीले आफ्नो ज्ञान, अनुभव, र उचितताको आधारमा निर्णय गर्नु पर्दछ । नेपालको कर सम्बन्धी कानूनमा विभाग वा कार्यालय एवं त्यहाँ कार्यरत कार्यालय प्रमुख एवं कर अधिकृतहरूले कुनै पनि कार्य गर्नुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था भन्दा धेरै व्यवस्था गर्न सक्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरी कानूनले अधिकार दिएको देखिन्छ । यस्तो तजबिजी अधिकारहरूको प्रयोगमा कर अधिकारीले मनोमानी रूपमा निर्णय गर्नु हुँदैन । तजबिजी अधिकारको प्रयोग पारदर्शी, निष्पक्ष र सार्वजनिक हित अनुकूल हुनेगरी गर्नुपर्छ । अदालतहरूबाट पनि यस्ता निर्णयहरूको पुनरावलोकन हुन सक्ने अवस्था रहन्छ ।

अतः स्वविवेक वा तजबिजी अधिकारको प्रयोगमा मुख्य रूपमा निम्न कुरा समावेश हुन्छ:

तर्कशक्ति र विवेक प्रयोग: स्वविवेकलाई सामान्य रूपमा तर्क र विवेकको आधारमा सही निर्णय गर्न सक्ने क्षमता भनेर परिभाषित गरिएको हुन्छ ।

नैतिक निर्णयको क्षमता: यथासम्भव सत्य र नैतिक दृष्टिकोणबाट निर्णय गर्ने सामर्थ्यलाई स्वविवेक भनिन्छ ।

स्थिति अनुसार निर्णय क्षमता: यसलाई परिस्थितिको विश्लेषण गरी उपयुक्त र सान्दर्भिक निर्णय लिने कला भनेर पनि भनिन्छ ।

यस प्रकार, स्वविवेकलाई व्यक्तिको मानसिक र नैतिक गुणहरूमा आधारित निर्णय क्षमता भनेर बुझिन्छ, जसले व्यक्ति र समाजको भलाइमा योगदान पुर्याउँछ ।

३. अर्धन्यायिक निर्णय र स्वविवेक

प्रशासकीय अधिकारीले गर्ने केही अदालती स्वरूपको कामलाई अर्धन्यायिक काम भनिन्छ । अदालतको काम कानूनबद्ध तरिकाबाट हुन्छ । अदालतले निर्दिष्ट तरिका अपनाउनु पर्ने हुन्छ र स्वेच्छाको अदालतमा स्थान हुँदैन । अर्धन्यायिक काममा स्वविवेकको केही मात्रा हुनु अवश्यम्भावी हुन्छ । अर्धन्यायिक काममा असर पर्ने सम्बन्धित व्यक्तिलाई सूचना दिई व्यहोरा र उठेको तर्क वितर्कको खण्डन र बहस गर्ने मौका दिई शुद्ध हृदयले निर्णय दिनुपर्ने हुन्छ ।

आधुनिक प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा प्रशासकीय अधिकारीले पनि जनताको जीउ, धन र अधिकारमा आघात पर्ने गरी न्यायिक तरिकाले काम गर्नुपर्ने गरी कानूनमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस अवस्थामा प्रशासकीय अधिकारीको काम केही अदालती स्वरूपको हुँदा अर्धन्यायिक भन्ने नाम दिइएको हो । प्रशासकीय अधिकारीले गर्ने न्याय सम्बन्धी कार्य सम्पादन वा निर्णयलाई अर्धन्यायिक निर्णय भन्नुपर्ने हुन्छ । अर्धन्यायिक निर्णयमा तजबिजी वा स्वविवेक भन्दा पनि

कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तमा प्रमुखता रहन्छ । प्रशासकीय अधिकारीले न्यायिक मन लगाई न्यायिक तरीकाबाट गरेको निर्णय अर्धन्यायिक निर्णय हो, यस्तो निर्णय प्रशासकीय अधिकारीले गर्छन । अर्धन्यायिक निर्णय प्रशासकीय अधिकारीको न्यायिक निर्णय हो । अर्धन्यायिक काममा शुद्ध हृदयले निष्पक्षतापूर्वक निर्णय गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । राजस्व प्रशासनमा संलग्न अधिकारीले अर्धन्यायिक प्रकृतिको कार्य ज्यादा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४. प्रशासकीय निर्णय र स्वविवेक

राज्यको प्रशासन सुचारू रूपले संचालन गर्ने काम कार्यपालिकाको हो र राज्यको निर्देशन तथा नियन्त्रण सम्बन्धमा कार्यपालिकाबाट जुन काम हुन्छ त्यो प्रशासकीय काम हो । प्रशासकीय कामलाई प्रशासनिक अधिकारीहरूले परिस्थितिअनुसार नीति वा उपयुक्तताको आधारमा निर्णय गर्नुपर्छ । त्यसैले प्रशासकीय काममा स्वविवेकको मात्रा ज्यादा रहन्छ । प्रशासकीय काममा निर्णय गर्ने अधिकारीको मनमा लाग्ने वित्तिकै निर्णय हुन सक्दछ । अर्थात् निर्णयमा पुग्नलाई प्रशासकीय अधिकारीलाई कुनै निर्दिष्ट तरिका अपनाउनु पर्दैन । प्रशासकीय अधिकारीले गर्ने पूर्णतया प्रशासकीय प्रकृतिको कार्य सम्पादन वा निर्णयलाई प्रशासकीय निर्णय भन्ने गरिन्छ । प्रशासकीय निर्णयमा तजबिजी वा स्वविवेकको प्रयोग बढी हुन्छ । प्रशासकीय अधिकारीले प्रशासन सम्बन्धी गरेको निर्णय जसमा तजबिजको मात्रा बढी हुन्छ त्यो निर्णय प्रशासकीय निर्णय हो ।

प्रशासकीय अधिकारीबाट प्रशासन सम्बन्धी काम कारवाहीका विषयमा हुने निर्णय प्रशासनिक निर्णय हो र यस्तो निर्णयमा सरकारी नीति, प्रशासकीय परम्परा, स्वविवेक र तजबिजीलाई मान्यता दिइन्छ । समान्यतया प्रशासकीय निर्णयबाट व्यक्तिको हक अधिकारमा खासै असर नपर्ने हुँदा त्यस्तो निर्णयका विषयमा चुनौति दिइरहनु आवश्यक हुँदैन । प्रशासकीय निर्णयमा रहन जाने त्रुटिहरूलाई प्रशासकीय तवरबाटै संबोधन गर्ने गरिन्छ । एउटै पदाधिकारीद्वारा कार्य सम्पन्न हुने भए तापनि प्रशासनिक काम कारवाही वा निर्णय र अर्धन्यायिक काम कारवाही वा निर्णयमा भिन्नता हुन्छ ।

कानून बमोजिम कारवाही र निर्णय गर्ने अधिकार पाएको अधिकारीले कानूनले स्पष्ट रूपमा तोकेको कार्यविधि र प्रक्रियालाई पूर्ण रूपमा अनुशरण र पालना गर्नुपर्छ । कानूनको प्रयोग र पालनामा सम्बन्धित कानूनमा अन्यथा उल्लेख भएमा बाहेक अन्य आधार, प्रकृया बमोजिम वा आफ्नो स्वविवेकीय अधिकार बमोजिमको छुट्टै प्रक्रिया र कार्यविधि निर्धारण गर्न मिल्दैन । कार्यविधि कानूनको प्रयोग र पालनामा स्वेच्छाचारी प्रयोग वा त्रुटिपूर्ण प्रयोग भएमा सारवान कानूनको प्रयोग प्रभावित हुन सक्ने खतरा हुन्छ । अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने कार्यविधि सम्बन्धी कानूनको प्रयोग नगरी निर्णय गरिएमा निर्णय नै त्रुटिपूर्ण हुन जान्छ । यसर्थ प्रशासनिक

निर्णयमा ज्यादा तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग हुने हुँदा त्यस्तो प्रयोग सार्वजनिक हित अनुकूल हुनुपर्दछ ।

५. आय करसम्बन्धी कानूनमा स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार

आन्तरिक राजस्व विभाग वा अन्तरगतका कार्यालय र त्यहाँ कार्यरत अधिकारीहरूलाई आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, अन्तशुल्क ऐनसमेतका कानूनहरूले तजबिजी तथा स्वविवेकीय अधिकार व्यापक रूपमा प्रदान गरेको देखिन्छ । यस लेखमा दृष्टान्तको रूपमा आयकर ऐनले दिएको स्वविवेकीय अधिकारको मात्र चर्चा गर्ने प्रयास गरिएकोछ ।

मुलुकको आर्थिक विकासका लागि राजस्व संकलन गर्ने प्रकृयालाई प्रभावकारी बनाई राजस्व परिचालनलाई अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले आयकर ऐन, २०५८ जारी गरिएको हो । नेपालमा आयकर ऐन, २०५८ ले कर प्रशासन वा करप्रशासनको कार्य गर्ने निकाय वा अधिकृतलाई बाध्यकारी वा गनैपर्ने गरी तथा तजबिजी वा स्वेच्छिक वा गर्नसक्नेगरी काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७२ मा ऐनको कार्यान्वयन तथा प्रशासन गर्ने कामको लागि आन्तरिक राजस्व विभागलाई काम, कर्तव्य र अधिकार तोकी पूर्णरूपमा जिम्मेवार बनाएको पाईन्छ । विभागको जिम्मेवारी पूरा गर्ने कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन विभाग मातहतमा रहने गरी ठूला करदाता कार्यालय, मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय स्थापना गरी सोको कार्यक्षेत्र पनि तोकिएको छ । विभाग र मातहत रहने गरी महानिर्देशक, उपमहानिर्देशक, प्रमुख कर प्रशासक, निर्देशक, प्रमुख कर अधिकृत, कर अधिकृत र अन्य अधिकृत पदका कर्मचारी र अन्य कर्मचारी रहने प्रावधान रहेको छ । नेपाल सरकारले दिएको निर्देशनमा रही महानिर्देशकले विभागलाई प्राप्त कुनै पनि अधिकार प्रयोग गर्न तथा उक्त अधिकार कुनै अर्को अधिकृतले प्रयोग गर्न पाउने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गर्न, सार्वजनिक परिपत्र जारी गर्न, कुनै पुनरावलोकनीय निर्णयलाई स्थगनमा राख्न वा अन्य तवरले प्रभावित गर्न, कुनै व्यक्तिले दिएको निवेदनमा उल्लिखित कुराहरूलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा स्वीकार वा अस्वीकार गर्न, ऐनको दफा १२९ बमोजिम कसूर थपेर जोडन, दफा ८२ बमोजिम कुनै अधिकृतलाई अख्तियारी दिन बाहेक अन्य सबै वा केही अधिकार कुनै अधिकृत कर्मचारीले प्रयोग गर्न पाउने गरी तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी नेपाल सरकार वा महानिर्देशकले दिएको निर्देशनको अधीनमा रही उपमहानिर्देशक, प्रमुख कर प्रशासक, निर्देशक, प्रमुख कर अधिकृत तथा कार्यालय प्रमुखको रूपमा रहने कर अधिकृतले ऐनको दफा ७५ बमोजिम सार्वजनिक परिपत्र जारी गर्न, ऐनको दफा ७७ बमोजिम कागजात तोक्न, कुनै पुनरावलोकनीय निर्णयलाई स्थगन राख्न वा अन्य तवरले प्रभावित गर्न, कुनै व्यक्तिले दिएको निवेदनलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा स्वीकार वा अस्वीकार गर्न, ऐनको दफा १२९ बमोजिम कसूर थपेर जोडन बाहेक अन्य अधिकार प्रयोग गर्न र विभागको कुनै अर्को अधिकृतले प्रयोग

गर्न पाउने गरी त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने गरी अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । साथै महानिर्देशक, उपमहानिर्देशक, प्रमुख कर प्रशासक, निर्देशक, प्रमुख कर अधिकृत तथा कार्यालय प्रमुखको रूपमा रहने कर अधिकृत बाहेकको विभागको कुनै अधिकृतले प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने प्रावधान रहेको पाईन्छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २२ मा विभागले कुनै व्यक्तिको कर प्रयोजनका लागि कर लेखाङ्कन गर्ने तरिका वा आम्दानी स्पष्ट देखाउन लेखाङ्कन राख्ने तरिकामा परिवर्तन गर्न स्वीकृत दिन सक्ने गरी व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी दफा ३३ मा सम्बद्ध व्यक्तिहरू बीच कुनै व्यवस्था भएकोमा सो व्यवस्था सामान्य बजार व्यवहार अनुसार सञ्चालन गरिएको भए तिनीहरूको लागि कायम हुन सक्ने करयोग्य आय वा बुझाउनुपर्ने कर प्रतिबिम्ब हुने किसिमले ती व्यक्तिहरू बीच आय गणना गर्दा समावेश वा कट्टी गरिने रकमहरू विभागले वितरण, विनियोजन वा बाँडफाँड गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । साथै दफा ३४ मा कुनै व्यक्तिले आफ्नो आय अर्को व्यक्तिसंग विभाजन गर्न प्रयत्न गरी सोबाट बुझाउनुपर्ने करमा कुनै कमी आउने देखिएमा दायित्व घटी हुन नदिन विभागले प्रत्येक व्यक्तिको आय गणना गर्दा समावेश वा कट्टी गरिने रकमहरू समायोजन गराउन सक्ने प्रावधान रहेको छ ।

ऐनको दफा ३५ मा विभागले कर दायित्वको यकिन गर्ने प्रयोजनका लागि करमुक्ति योजनाको कुनै भागको रूपमा गरिएको वा गर्न खोजिएको कुनै प्रबन्ध वा प्रबन्धको कुनै भागलाई पुन चारित्रीकरण गर्न, कुनै सारभूत असर नदेखाउने कुनै प्रबन्ध वा प्रबन्धको कुनै भागलाई वेवास्ता गर्न वा सारभूत तत्व नदेखाउने कुनै प्रबन्ध वा प्रबन्धको भागलाई पुन चारित्रीकरण गर्न सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याई कर प्रशासनलाई सरल बनाउन र विभागका अधिकृतहरू लगायत उक्त ऐनबाट प्रभावित हुने व्यक्तिहरूलाई मार्ग निर्देशन दिन विभागले आयकर ऐनमा भएका व्यवस्थाको सम्बन्धमा व्याख्यासहित लिखित सार्वजनिक परिपत्रहरू जारी गर्न सक्नेछ । यसरी जारी गरिएका परिपत्रहरू सर्वसाधारणको जानकारीका लागि विभागको आफ्नो वेवसाईट वा राष्ट्रिय स्तरको पत्रपत्रिकामा वा अन्य विद्युतीय माध्यमबाट प्रकाशन वा प्रसारण गर्न सक्नेछ भन्ने प्रावधान ऐनको दफा ७५मा रहेको छ ।

ऐनको दफा ७६ मा कुनै व्यक्तिले आफूद्वारा प्रस्तावित वा आफूले मानेको कुनै प्रबन्धका सम्बन्धमा आयकर ऐन लागु हुने अवस्था बारे कुनै द्विविधा निराकरणका लागि विभागसमक्ष लिखित रूपमा निवेदन दिएमा विभागले सो व्यक्तिलाई लिखित रूपमा सूचित गरी विभागको धारणा पूर्वादेशद्वारा जारी गर्न सक्नेछ । पूर्वादेश जारी गर्नुअघि विभागले निवेदकलाई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधि उपस्थित भई कुनै अपुग विवरण भएमा पेश गर्ने मौका दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने सूचना विवरण तथा जानकारीहरू समावेश हुनेगरी विभागले समयसमयमा आवश्यक कागजात, आय विवरण लगायतका विवरणहरू, करकट्टी विवरण दाखिला गर्ने तरिका र ढाँचा तथा अभिलेखको ढाँचा तोक्न सक्नेछ। साथै कुनै व्यक्तिले विभागमा पेश गर्नुपर्ने सूचना वा विवरण वा कागजात विद्युतीय माध्यमबाट पेश गर्नुपर्ने गरी तोक्नसक्ने प्रावधान रहेको छ।

विभागले कुनै पनि व्यक्तिलाई आयकर ऐनको प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिने कुनै आय विवरण, विवरण कथन वा अन्य कागजातमा आफ्नो स्थायी लेखा नम्बर उल्लेख गर्न आदेश दिन सक्नेछ। साथै कुनै व्यक्तिलाई स्थायी लेखा नम्बर देखाउन पर्ने वा उल्लेख गर्नुपर्ने अवस्था तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। विभागले स्थायी लेखा नम्बर स्थगन गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ।

ऐनको दफा ८२ मा विभागको अधिकृतले नेपालमा अवस्थित कुनै पनि परिसर, स्थान, कागजात वा अन्य सम्पत्तिमा पूर्ण वा निर्बाध पहुँच प्राप्त गर्न, पहुँच प्राप्त गरेको कागजातका विद्युतीय प्रति लगायत कागजको कुनै अंश वा प्रतिलिपि प्राप्त गर्न, पहुँच प्राप्त गरेको कागजात कुनै व्यक्तिको कर दायित्व निरधारण गर्न आवश्यक हुने खालको प्रमाण हो भन्ने लागेमा त्यस्तो कागजात कब्जामा लिन, सम्पत्ति कब्जामा लिन सक्ने र कब्जामा लिएको कागजात वा सम्पत्ति करदायित्व निर्धारण गर्न वा अन्य कुनै कारवाहीको लागि आवश्यक पर्ने समयसम्म आफ्नो कब्जामा लिन सक्ने र कागजातको जाँच गर्न सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ।

कर बुझाउने दायित्व भएको वा नभएको कुनै पनि व्यक्तिलाई विभागले लिखितरूपमा कुनै पनि सूचना जारी गरेर सूचनामा तोकिएको समयभित्र सो सूचनामा तोकिएको कुनै पनि जानकारी कुनै कागजात खडा समेत गरेर पेश गर्न, सो व्यक्ति वा अन्य कुनै व्यक्तिको करसम्बन्धी कुराहरूका सम्बन्धमा विभागका अधिकृत समक्ष परीक्षणका लागि सो सूचनामा तोकिएको समय र स्थानमा विभागमा उपस्थित हुन, सो व्यक्तिको नियन्त्रणमा रहेको सूचनामा उल्लिखित कुनै कागजात परीक्षणको प्रयोजनको लागि सो व्यक्तिको परीक्षण हुँदाको बखत पेश गर्न आदेश दिन सक्ने व्यवस्था दफा ८३ मा रहेको छ। साथै तिर्नुपर्ने कर तोकिएको स्थान र तरिका बमोजिम बुझाउनुपर्ने र त्यसरी तिर्नुपर्ने कर विद्युतीय माध्यमबाट समेत तिर्नुपर्नेगरी विभागले तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

ऐनको दफा १०६ मा कुनै व्यक्तिले कर दाखिला गर्नुपर्ने मितिभित्र कर दाखिला नगरेमा विभागले त्यस्तो व्यक्तिलाई कर दाखिला गर्न सूचना दिएको समय भुक्तानी भएको मितिदेखि ७२ घण्टा सम्मका लागि सो व्यक्तिलाई देशबाट बाहिरजान रोक्ने आदेश दिन सक्नेछ। उक्त व्यक्तिले कर दाखिला गरेमा वा कर दाखिल गर्ने सम्बन्धमा सन्तोषजनक व्यवस्था गरेको विभागलाई लागेमा त्यस्तो आदेश फिर्ता लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसैगरी कुनै कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिले

कर बुभाईसक्नुपर्ने मितिसम्म कर नबुभाई बाँकी राखेमा भुक्तानीकर्तालाई विभागले लिखित सूचना दिएर कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिको तर्फबाट बुभाउनुपर्ने करको हदसम्मको रकम सो सूचनामा उल्लिखित मितिभित्र विभागमा दाखिला गर्न आदेश दिन सक्ने प्रावधान दफा १०९ मा रहेको देखिन्छ ।

ऐनको दफा ११० मा कुनै कर बक्यौता राख्ने गैर बासिन्दा व्यक्तिले कर बुभाईसक्नुपर्ने मितिसम्म कर नबुभाई बाँकी राखेमा विभागले त्यसरी कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको कुनै पनि सम्पति आफ्नो कब्जामा राख्ने कुनै व्यक्तिलाई लिखित सूचना दिएर सो सम्पतिको बजारमूल्य वरावरको रकमबाट त्यस्तो कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिले बुभाउनुपर्ने करको रकमभन्दा बढी नहुने गरी सो तैस्रो पक्षको कर दायित्व सम्बन्धमा कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिको तर्फबाट सो सूचनामा उल्लिखित मितिभित्र कर बुभाउन आदेश दिन सक्ने प्रावधान छ । त्यसैगरी मुद्दा चलाउनु अगावै कुनै व्यक्तिले तिर्ने बक्यौता रकम किस्ताबन्दीमा तिर्न लिखित अनुरोध गरेमा कर अधिकृतले मनासिव म्याद दिई किस्ताबन्दीमा तिर्न स्वीकृत दिन सक्ने व्यवस्था दफा ११०क. मा रहेको छ । कर दाखिला गर्नुपर्ने म्यादभित्र कर दाखिला नगर्ने व्यक्तिबाट कर असुलीका लागि विभागले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था दफा १११ मा रहेको छ ।

ऐनको दफा ११२ मा कुनै व्यक्तिले बुभाउनुपर्ने कर असुलउपर गर्न नसकिने भएमा नेपाल सरकारले त्यस्तो कर आंशिक वा पूर्णरूपमा मिनाहा दिन सक्नेछ । नेपाल सरकारले शुल्क तथा ब्याज पूरै वा आंशिक रूपमा मिनाहा दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

ऐनको दफा ११४ मा प्रशासकीय पुनरावलोकन हुन सक्ने व्यवस्था छ । दफा ७६ बमोजिम विभागले जारी गरेको पूर्वादेश, दफा ९० को उपदफा (८) बमोजिम गरिएको निर्णय वा आदेश, दफा ९५ को उपदफा (७) बमोजिम कुनै व्यक्तिले दाखिला गर्नुपर्ने अनुमानित करका बारेमा विभागले गरेको अनुमान वा अनुमान गर्नको लागि गरेको निर्णय, दफा ९६ को उपदफा (५) वा दफा ९७ बमोजिम आय विवरण पेश गर्न कुनै व्यक्तिलाई आदेश दिने गरी विभागले गरेको निर्णय, कुनै व्यक्तिले दफा ९८ बमोजिम पेश गर्नुपर्ने आय विवरणको म्याद थप गरिपाउन दिएको निवेदनमा विभागले गरेको निर्णय, दफा १०० वा १०१ बमोजिम कुनै व्यक्तिले कुनै आय वर्षको लागि बुभाउनुपर्ने करको निर्धारण वा दफा १०५ को उपदफा (५) बमोजिमको लिलाम बिक्री खर्चको निर्धारण वा दफा १२२ बमोजिम कुनै व्यक्तिले बुभाउनुपर्ने शुल्क वा ब्याजको निर्धारण, दफा १०८ को उपदफा (२) बमोजिम प्रापकको हैसियतमा कुनै व्यक्तिले पाउने रकम भनी छुट्टयाई राख्नुपर्ने गरी विभागले दिएको सूचना, दफा १०९ को उपदफा (१) बमोजिम कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिलाई बुभाउनुपर्ने रकम राख्ने कुनै व्यक्तिलाई विभागमा दाखिला गर्न आदेश दिने गरी विभागले गरेको निर्णय, दफा ११० को उपदफा (१) बमोजिम गैरबासिन्दा

व्यक्तिको तर्फबाट दाखिला गर्नुपर्ने कुनै व्यक्तिको कर दाखिला गर्न कुनै व्यक्तिलाई आदेश दिने गरी विभागले गरेको कुनै निर्णय,दफा ११३ को उपदफा (५) बमोजिम कर फिर्ता पाँउ भनी कुनै व्यक्तिले दिएको कुनै निवेदन उपर विभागले गरेको निर्णय ,र दफा ११५ को उपदफा (३) बमोजिम निवेदन दर्ता गर्ने म्यादथपको लागि कुनै व्यक्तिले दिएको कुनै निवेदनउपर विभागले गरेको निर्णयमा प्रशासकीय पुनरावलोकन हुनसक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

त्यसैगरी कुनै व्यक्तिले दफा ९८ बमोजिम पेश गर्नुपर्ने आय विवरणको म्याद थप गरिपाउन दिएको निवेदनमा विभागले गरेको निर्णय, दफा ११३ को उपदफा (५) बमोजिम कर फिर्ता पाँउ भनी कुनै व्यक्तिले दिएको कुनै निवेदन उपर विभागले गरेको निर्णय,र दफा ११५ को उपदफा (३) बमोजिम निवेदन दर्ता गर्ने म्याद थपको लागि कुनै व्यक्तिले दिएको कुनै निवेदन उपर विभागले गरेको निर्णयका सम्बन्धमा विभागले कुनै निर्णय गरेको भए तापनि दफा ९८, दफा ११३ को उपदफा (३) वा दफा ११५ को उपदफा (३) बमोजिम निवेदन दिने व्यक्तिलाई निवेदन परेको ३० दिनभित्र विभागले निर्णयको सूचना नदिएमा सो निवेदन अस्वीकार गर्ने निर्णय गरेसरह मानी सोउपर प्रशासकीय पुनरावलोकन हुन सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । उक्त म्याद भित्र निर्णयको सूचना निवेदन दिने व्यक्तिलाई प्राप्त नभएमा र सोको जानकारी विभागमा दर्ता गराएमा विभागले सो निवेदन अस्वीकार गर्न गरेको निर्णय र सोको सूचना सो मितिमा सो व्यक्तिलाई दिएको मानिने व्यवस्था छ । साथै दफा ११४ बमोजिमका प्रशासकीय पुनरावलोकन गर्न सकिने निर्णयउपर चित्त नबुझेने व्यक्तिले सो निर्णयको सूचना पाएको मितिले ३० दिनभित्र सो निर्णय विरुद्ध विभागसमक्ष निवेदन दिन सक्नेछ । यसरी निवेदन दिने म्याद गुज्रिन गई कुनै व्यक्तिले म्याद थपको लागि गुज्रेको मितिले ७ दिनभित्र निवेदन दिएमा विभागले म्याद गुज्रेको मितिबाट बढीमा ३० दिनको लागि म्याद थप्न र सो निवेदन उपर विभागले गरेको लिखित सूचना निवेदकलाई दिन सक्नेछ । साथै कुनै व्यक्तिबाट दिएको निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म दफा १४ को उपदफा (१) बमोजिम भएको निर्णयलाई विभागले तामेलीमा राख्न वा अन्य कुनै किसिमले प्रभावित गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । कुनै व्यक्तिले दिएको निवेदनउपर विभागले सो निवेदनमा उल्लिखित कुराहरूलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा स्वीकार वा अस्वीकार गर्नसक्ने प्रावधान छ । ऐनको दफा १२९ मा विभागले जरिवानाको रकम दाखिला गर्न आदेश दिन सक्ने प्रावधान छ । विभागले कर परीक्षण सम्बन्धी कार्यको लागि सम्बन्धित विशेषज्ञको सेवा लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी कुनै कर निर्धारण लापरवाहीबाट गरेको ठहरी करदाताको दायित्व बढन वा घटन गएमा त्यस्तो कर निर्धारण गर्ने वा दफा १०१ को उपदफा (३) बमोजिमको म्यादभित्र संशोधित कर निर्धारण नगर्ने सम्बन्धित अधिकृतलाई निजको सेवाशर्त सम्बन्धि प्रचलित कानूनबमोजिम सजाय गर्न महानिर्देशकले विभागीय कारवाही चलाउन सक्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

ऐनको दफा १३६क. मा कुनै व्यक्तिले आफ्नो करको दायित्व सम्पूर्ण वा केही अंश छलेको वा छल्न कोशिस गरेको प्रमाणसहितको सूचना दिने व्यक्तिलाई त्यस्तो सूचनाको आधारमा असुलउपर गरिएको करको रकममध्ये निजले पेश गरेको प्रमाणबाट निर्धारण भए जतिको कर रकमको २० प्रतिशत बराबरको रकम महानिर्देशकको निर्णयले पुरस्कार दिन सकिने साथै राजस्व चुहावटको सूचना दिने व्यक्तिलाई सूचनाको सत्यताको आधारमा विभागद्वारा तोकिएको कार्यविधिबमोजिम तत्काल १० हजार रुपैयाँसम्म सुराकी खर्च दिन सकिने व्यवस्था रहेको छ। साथै विभागले आवश्यक निर्देशिका बनाई जारी गर्नसक्ने अधिकार रहेको देखिन्छ।

अत माथि उल्लेखित व्यवस्थाहरूमा कुनै पनि कार्य गर्नसक्ने गरी व्यापक रूपमा तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकार (Discretionary power) को व्यवस्था कानूनले गरेको देखिन्छ।

६. स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको प्रयोगमा निष्ठा (Integrity)

निष्ठा भनेको कुनै पनि काम विशेषमा वा मान्यतामा राखिने श्रद्धा वा विश्वास हो। निष्ठाको अर्थ समर्पण, बफादारी, वा प्रतिबद्धता हुन्छ। यस शब्दले कुनै पनि व्यक्तिको विचार, कार्य अर्थात कुनै कामप्रति पूर्ण समर्पण वा इमान्दारितालाई दर्शाउँछ।

स्वविवेकीय अधिकार प्रयोगमा निष्ठा हुनु भनेको व्यक्तिले आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दा नैतिकता, इमानदारी र जिम्मेवारीको भावना राख्नु हो। यसमा आफ्नो अधिकारको सीमाहरू बुझ्न र अरूको अधिकारको सम्मान गर्न महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

निष्ठा केवल कर्मचारीको गुणमात्र होईन यो विश्वास आर्जन गर्ने, विश्वसनीयता कायम राख्ने, सकारात्मक सम्बन्ध निर्माण गर्ने र व्यक्तिगत एवं व्यावसायिक जीवनमा योगदान गर्ने आधार पनि हो। हरेक कर्मचारी निष्ठावान हुनु आवश्यक छ। स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्दा आफ्नो अधिकारको सीमाबोध, सामाजिक सदभाव, न्यायपूर्ण रूपमा प्रयोग, व्यक्तिगत इमानदारीता, अरूको सम्मान जस्ता कुराहरूलाई हेक्का राख्न सक्नुपर्दछ।

कर अधिकारीले तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा निष्ठाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। निष्ठाले व्यक्तिगत र सामाजिकस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ। कर अधिकारीमा निष्ठाको आवश्यकता देहायका कारणहरूले गर्दा पर्ने गर्छ।

विश्वासको वातावरण निर्माण - करदाताहरूको बीचमा सरकारप्रति विश्वास स्थापना गर्न निष्ठा महत्त्वपूर्ण हुन्छ। जब कर अधिकृतले सत्यनिष्ठाका साथ काम गर्छन्, तब करदाताहरू कर प्रणालीमा विश्वास राख्छन् र कर तिर्न उत्सुक हुन्छन्।

न्यायसंगतरूपमा कर संकलन - निष्ठापूर्वक कार्य गर्दा कर सङ्कलन प्रक्रिया निष्पक्ष र पारदर्शी हुन्छ, जसले गर्दा सबैले सही मात्रामा कर तिर्नुपर्ने हुन्छ।

अन्याय र भ्रष्टाचारको निवारण - निष्ठाले भ्रष्टाचार र अन्यायपूर्ण व्यवहार रोकेर कर प्रणालीलाई सशक्त बनाउँछ, जसले गर्दा निष्ठा महत्वपूर्ण हुन्छ ।

कानूनी परिपालना - कर अधिकृतको निष्ठाले कर कानून र नियमको सही रूपमा पालन गर्न सहयोग पुर्याउँछ, जसले गर्दा कानूनी समस्या न्यून हुन्छन् ।

सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर - सार्वजनिक सेवा प्रणालीमा गुणस्तरीयता सुधार गर्न निष्ठा आवश्यक छ, किनकि यसले सेवा प्रदायक र सेवाग्राही बीचको विवाद घटाउँछ । यसर्थ कर अधिकृतहरूले आफ्नो जिम्मेवारी निष्ठापूर्वक पूरा गर्दा सम्पूर्ण कर प्रशासन प्रणालीमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ ।

त्यसैगरी कर अधिकृतले स्वविवेकीय अधिकार निष्पक्षतापूर्वक प्रयोग नगरेमा वा स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग गरेमा विभिन्न समस्याहरू देखिन सक्छन् । जुन निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

विश्वासको कमी - करअधिकृतबाट अन्यायपूर्ण व्यवहार भयो भने करदाताहरूमा सरकारप्रति अविश्वास बढ्न सक्छ ।

अन्यायपूर्ण कर प्रणाली - कर अधिकारीको गलत निर्णयले कर प्रणालीलाई अनिश्चित र अन्यायपूर्ण बनाउन सक्छ, जसले गर्दा कानूनी समस्या निम्त्याउन सक्छ ।

आर्थिक असर - कर अधिकारीको गलत निर्णय एवं गलत कर निर्धारणले वा तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग भएमा राजस्व सङ्कलनमा कमी आई आर्थिक असन्तुलन ल्याउन सक्छ । जसले व्यावसायिक गतिविधिमा समेत नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ ।

भ्रष्टाचारको वृद्धि - स्वविवेकीय अधिकारको दुरुपयोगले भ्रष्टाचारको लागि मौका निम्त्याउन सक्छ, जसले प्रशासनिक प्रणालीलाई कमजोर पार्छ ।

कार्यसम्पादनमा प्रभाव - निष्ठा नभएको अवस्थामा स्वविवेकीय अधिकारको निष्पक्षतापूर्वक प्रयोग हुँदैन वा अधिकारको प्रयोग व्यक्तिगत लाभका लागि हुन्छ । जसले कार्यालयको कार्यसम्पादनलाई पनि प्रभाव पार्न सक्छ ।

यसर्थ कर अधिकृतहरूले स्वविवेकीय अधिकार इमानदारीपूर्वक, जिम्मेवारीपूर्वक र निष्ठापूर्वक प्रयोग गर्नु आवश्यक छ ।

७. स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको प्रयोग सम्बन्धमा अदालतबाट प्रतिपादन भएका सिद्धान्तहरू

सर्वोच्च अदालत तथा अन्य अदालतहरूबाट समेत स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको प्रयोग सम्बन्धमा केही सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएकाछन् जुन देहायबमोजिम रहेका छन् ।

- तजबिजी अधिकारको प्रयोग सफा र सदाशयपूर्ण हुनुपर्छ । यस्तो अधिकारको प्रयोग स्वेच्छाचारी तरिकाले भेदभावपूर्ण किसिमले हुनुहुँदैन । आत्मनिष्ठ अधिकारको प्रयोग विवेकपूर्ण र उचितरूपमा हुनुपर्छ, र त्यसमा आधार र कारण हुनुपर्छ । (नेकाप, २०५२, अङ्क ८, निनं ६०४८)
- कानूनले दिएको स्वविवेकीय अधिकारको औचित्यपूर्ण तरिकाले प्रयोग गर्नुपर्ने । सजाय गर्नको लागि कानूनले नै विभिन्न आधारहरू तोकी सजाय गर्ने अधिकारीलाई स्वविवेकीय अधिकार दिएको अवस्थामा तोकिएको आधारहरू मध्ये जुनसुकै आधारमा पनि उपल्लो हदको सजाय गर्नुलाई स्वविवेकीय अधिकारको भावना र मर्मसंग मेल खाएको मान्न सकिँदैन र यस्तो अवस्थामा कानूनले दिएको स्वविवेकीय अधिकारको औचित्यपूर्ण तरिकाले प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । (नेकाप २०७७ अङ्क १ निनं १०४२७)
- स्वविवेकीय अधिकारकै विषय भएपनि अधिकारको प्रयोगै नगरेको अवस्था छ, वा प्रयोग गरेकोमा पनि कानूनको देखादेखी त्रुटिगरी प्रयोग भएकोछ, वा दूषित मनसाय राखी बदनियतपूर्वक प्रयोग गरेको छ, वा अनुचित उद्देश्यको लागि प्रयोग गरिएको छ, वा जुन विषयहरूलाई आधार मान्नुपर्ने हो ती विषयहरूलाई आधार नमान्ने अनि जुन विषयहरूलाई आधार नमान्नु पर्ने हो ती विषयहरूलाई आधारमानेर प्रयोग भएको वा जुन कार्यविधिगत पूर्वसर्तहरू पूरा गरेर मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने हो ती पूर्वसर्तहरूको विपरित प्रयोग गरेको वा आफ्नो विवेकको प्रयोग नगरेको वा त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्दा कुनै कारणै नदिएको अवस्था रहेको प्रमाणित हुन्छ भने परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने कुरालाई ईन्कार गर्न सकिँदैन । (नेकाप, २०७९, अङ्क ७, निनं २२९३)
- निर्णय गर्ने अधिकारीले तजबिजी अधिकार हो भन्ने कुराको आडमा निर्णय नै नगरी बस्ने वा अनिर्णयको अवस्थामा बस्ने छुट पाउँदैन । कानूनले कुनै सार्वजनिक अधिकारीलाई कुनै तजबिजी अधिकार दिनुको तात्पर्य स्वेच्छाचारी हुनका लागि नभएर उच्चतम बुद्धिमताको प्रयोग गरी न्ययोचित परिणाम सुनिश्चित गर्नका लागि तजबिजी अधिकार दिएको हो । निर्णय गर्ने अधिकारीले विवेकपूर्ण र तथ्यपरक तजबिजको प्रयोग गरी कानूनले तोकेको दायराभित्र रहेर उचित निर्णय गर्नु नै पर्दछ । तजबिजी अधिकारहो भन्ने कुराको आडमा निर्णय नै नगरी बस्न मिल्दैन । कानून बमोजिम आफूले गर्नुपर्ने निर्णय नै नगरी बस्ने र परिमाणतः कानूनले गरेको व्यवस्थालाई निष्प्रभावी तुल्याउने छुट कुनै सार्वजनिक अधिकारीलाई हुन सक्दैन । (नेकाप, २०७५, अङ्क ४, निनं १०३५८)
- स्वविवेकीय अधिकारप्राप्त गरेको सार्वजनिक निकायको पदाधिकारीले त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्त, सार्वजनिक नैतिकता, प्राकृतिक न्यायको

सिद्धान्त र विवेकसंगत किसिमबाट प्रयोग गरेको हुनुपर्ने । कानूनी उद्देश्यको प्रतिकूल अविवेकीय कार्यविधिगत असङ्गतता भएको अवस्थामा त्यस्तो निर्णय मान्य नहुने । (टिकाराम ढकाल विरुद्ध लोकसेवा आयोग सम्वत् २०६९ सालको पुवेन १३)

- कानूनले जुन उद्देश्य र अपेक्षा राखेको हुन्छ, त्यही उद्देश्य र अपेक्षा अनुरूप निर्णयकर्ताले कानूनको प्रयोग गरी निर्णय गरेको हुनुपर्दछ । निर्णयकर्ताले आफ्नो स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग विवेकपूर्ण किसिमले आफैले प्रयोग गरेको हुनुपर्दछ । निर्णयकर्ताले कसैको निर्देशनमा निर्णय गर्दछ, भने त्यो अनुचित हुन्छ । कानून बमोजिम स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गरी निर्णय गर्ने अधिकार पाएको निर्णयकर्ताले आफ्नो स्वविवेकीय अधिकार परित्याग गरी निर्णय गरेको रहेछ, भने त्यस्तो निर्णय मान्य हुँदैन । कानूनी कर्तव्य वा दायित्व पूरा गर्नुपर्ने जिम्मेवारी रहेको कुनै पनि सार्वजनिक अधिकारीले त्यस्तो कर्तव्य वा दायित्व पूरा नगर्ने गरी कुनै संभौता वा निर्देशन बमोजिम छुट भएको भनी वा परिपत्र बमोजिम भनी त्यस्तो कानूनी दायित्व पूरा नगर्ने गरी ईन्कार गर्न नसकिने । (भूपबहादुर बोगटी विरुद्ध अदुअआ समेत सम्वत् २०६४ सालको पुवेन २७)

ट. स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार (Discretionary power) को प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने पक्षहरू

सार्वजनिक पदाधिकारीले आफूमा निहित स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गरी गरेको निर्णयको औचित्यता (Justification) सिद्ध गरी त्यसको वैधता प्राप्त गर्नका निम्ति पनि कानून, न्याय र नैतिकताका आधारभूत सिद्धान्तहरूको अनुसरण र पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधान एवं कानूनद्वारा प्रदान गरिएको शक्ति प्रयोग गर्ने अधिकार पाएको पदाधिकारीले गरेको कार्य अन्तत जनताबाट स्वीकार्य भएमा नै त्यसले वैधता प्राप्त गर्छ । सार्वजनिक पदाधिकारीले आफूमा निहित स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्दा विवेक, कानून र नैतिकताको मापदण्ड भित्र रही गर्नुपर्छ । निर्णय स्वेच्छाचारी नभई यस्तो कामको सार र प्रकृया दुवैमा स्वच्छता हुनुपर्छ । स्वविवेकीय अधिकार कानून, न्याय, तर्क र नैतिकताको मापदण्ड विपरित प्रयोग गरेको देखिएमा त्यस्तो निर्णय मान्य हुँदैन तसर्थ यस कुरालाई हेक्का राखी अधिकार प्रयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ । काम कारवाही र निर्णयमा स्वविवेकको प्रयोग कानूनी उद्देश्यको मर्म र नैतिकताको मापदण्डको कसीमा भएको छ, भन्ने देखिन त्यस्तो काम कारवाही र निर्णयमा निम्न बमोजिमका शर्तहरूको पालना गर्नु पर्दछ ।

तार्किकता एवं स्वच्छता - स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोग गरी गरेको कारवाही र निर्णय तर्कमा आधारित हुनुपर्छ । त्यस्तो तर्कमा एकरूपता, स्वच्छता र निष्पक्षता देखिनुपर्छ । स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गरी भएको निर्णय तर्कसम्मत, स्वच्छ र प्रभावकारीताको मापदण्डसंगत

हुनुपर्दछ । राज्यको तर्फबाट गरिने काम कारवाहीमा स्वच्छता हुनुपर्ने र स्वच्छतापूर्वक कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने त्यस्तो पदाधिकारीको दायित्व हो भने स्वच्छ व्यवहार पाउने नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो तसर्थ यस कुरालाई मनन गर्नु पर्दछ । अधिकार प्राप्त अधिकारीले आफूमा निहित स्वविवेकीय अधिकार असल नियतले र उचित किसिमले स्वच्छतापूर्वक प्रयोग गर्नुपर्छ । विषयवस्तुको प्रकृति, तथ्यगत अवस्था र परिस्थितिजन्य स्थितिबाट त्यसप्रति निर्णयकर्ता प्रथम दृष्टिमानै प्रवृत्त भई निर्णय हुन सक्ने संभावना छ भने त्यस्तो विषयमा निर्णयकर्ताले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुसार पनि निर्णय गर्नु हुँदैन । यसकुराको मनन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

पारदर्शिता र निष्पक्षता - निर्णय प्रक्रियामा पारदर्शिता र निष्पक्षता कायम गर्नु जरुरी छ । पक्षपातबाट मुक्त रहेर सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्नु पर्छ । सार्वजनिक पदाधिकारीले निष्पक्ष रूपमा कार्य सम्पादन गर्छन् भन्ने नागरिकको वैध अपेक्षा हुन्छ । सार्वजनिक पदाधिकारीले गरेको कार्य कानून विपरित, अविवेकी वा कार्यविधिगत असंगती जस्ता कुनै अवस्था देखिएमा त्यस्तो निर्णय मान्य हुँदैन । निर्णय मनासिव देखिएमा वा स्वीकृत नैतिक मान्यता विपरित छ भने त्यो अविवेकी हुन्छ, यस कुरामा ध्यान दिनु पर्छ ।

आधारभूत नियम र कानूनको पालना - तजबिजी अधिकार प्रयोग गर्दा कानूनको उल्लङ्घन गर्नु हुँदैन । कानूनी सीमा भित्र रहेर मात्र विवेक प्रयोग गर्नुपर्दछ । कुनै पनि अधिकारप्राप्त अधिकारीको निर्णय मान्य हुन त्यस्तो निर्णय कानूनसङ्गत, कानून अनुरूपको कार्यविधिको पालना र कानूनसम्मत हुनेगरी कार्यविधिगत न्यायको सिद्धान्त बमोजिम भएको हुनुपर्छ । अधिकार प्राप्त अधिकारीले आफूमा निहित शक्ति र अधिकार कानूनको उद्देश्यमा र परिधि भित्र रहेर प्रयोग गरेको हुनुपर्छ । कानूनको प्रयोग कर्ताले सभ्य समाजको हित हुने किसिमबाट कानूनको प्रयोग गर्नु पर्छ । कानूनको व्याख्या गर्दा समेत स्वेच्छाचारी र यान्त्रिक रूपमा नगरी त्यसलाई जिवन्त बनाउन तर्कसंगत र विवेकपूर्ण किसिमले सबैको हित हुने किसिमबाट गर्नुपर्छ । नैतिक मापदण्डको प्रतिकूल हुनेगरी गरिने व्याख्याले सभ्य समाज निर्माण गर्न सक्दैन । कानूनको व्याख्या र कार्यान्वयन गर्दा न्याय र नैतिकताको आधारभूत मापदण्डलाई ख्याल गर्नुपर्छ ।

नैतिकता र मूल्य मान्यता - निर्णय गर्दा नैतिक मूल्यहरू र सामाजिक मर्यादालाई ध्यान दिनुपर्छ । अन्यथा निर्णयको समाजमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ । सार्वजनिक अधिकारीले गरेको कारवाही एवं निर्णयको प्रकृया र सार नैतिकताको मान्यतासँग मेल खाएको हुनुपर्छ एवं नैतिकसम्मत हुनुपर्छ । सार्वजनिक पदाधिकारीलाई प्राप्त भएको स्वविवेकीय अधिकार विवेकसम्मत, नैतिक मूल्यमान्यता सम्मत भएमा नै त्यस्तो निर्णयको औचित्यता र वैधता सिद्ध हुन सक्छ अन्यथा त्यस्तो निर्णय स्वेच्छाचारी, कपटपूर्ण, लहडपूर्ण र मनोमानी किसिमले भएको मानिन्छ । प्राकृतिक न्याय, सार्वजनिक नैतिकता र नैतिक प्रवृत्तबाट निर्देशित भई गर्नुपर्छ । त्यसैगरी इमान्दारिता र सदासयतापूर्वक गरेको हुनुपर्छ ।

न्यायोचितता - कुनै पनि निर्णयको स्पष्ट र न्यायसंगत कारण दिनुपर्ने हुनसक्छ । कारण स्पष्ट हुँदा अरुलाई पनि निर्णयको औचित्य बुझ्न सहज हुन्छ । स्वच्छताको मान्यताबाट समेत निर्देशित हुनुपर्दछ । कानूनी राज्यमा स्वविवेकीय अधिकार भेदभावपूर्ण किसिमले प्रयोग नगरी विवेकपूर्ण किसिमबाट प्रयोग गर्नुपर्छ । समान अवस्था र परिस्थितिमा कसैको हकमा कुनै निर्णय र कसैको हकमा असमान हुने किसिमको अर्को निर्णय गरेमा स्वविवेकीय अधिकारको दुरुपयोग हुन जान्छ ।

नीतिहरूको उद्देश्यबोध -अधिकार प्रयोग गर्दा सम्बन्धित नीतिहरूको उद्देश्यलाई ध्यानमा राखेर त्यसको अनुकूल निर्णय गर्नुपर्दछ । यसले दीर्घकालीन नतिजामा सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ । सार्वजनिक पदाधिकारीमा निहित स्वविवेकीय अधिकारको सही प्रयोगका निम्ति त्यस्तो पदाधिकारीले कानूनको उद्देश्य, संगठनको सिद्धान्त, निश्चित मापदण्डबाट निर्देशित भई गर्नुपर्छ । सार्वजनिक शक्ति प्रयोग गर्ने पदाधिकारीले सार्वजनिक हित अनुकूल हुनेगरी स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

अस्वेच्छाचारिता एवं वस्तुनिष्ठता - स्वविवेकीय अधिकार वढी स्वेच्छाचारी हुने संभावना रहने खतरा हुँदा त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्दा निश्चित सिद्धान्त, मापदण्ड,सार्वजनिक हितमा रही विवेकशील र वस्तुनिष्ठ भएर गर्नुपर्छ । कानूनी राज्यमा अधिकार प्राप्त अधिकारीले स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्दा वस्तुनिष्ठ र तर्कपूर्ण रूपमा आधार र कारण खोली गर्नु पर्ने हुन्छ । निश्चित नाता सम्बन्धका आधारमा कसैप्रति सहानुभूति र समर्थन तथा व्यक्तिगत फाईदा र स्वार्थ अनुकूल हुनेगरी स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गरिन्छ भने त्यो स्वेच्छाचारी हुन्छ । साथै यस्तो कार्यलाई नियन्त्रण गर्न कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त विकास भएको हो ।

अन्तरआत्मा र विवेक- स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोग गर्दा आफ्नो अन्तरआत्मालाई प्रश्न गरेर मात्र निर्णय गर्नुपर्छ । गलत काम वा नीतिविपरीत निर्णय गर्दा लामो अवधिमा आफैलाई समस्या पर्न सक्छ । तजबिजी अधिकारको प्रयोग आफ्नो स्वार्थपूर्तिगर्ने र राज्यलाई हानी हुने किसिमले गरिनु हुँदैन ।

अतः सार्वजनिक अधिकारीलाई कानूनद्वारा प्रदान गरिएको अधिकार प्रयोग गर्दा कानून, न्याय, नैतिकता र स्वच्छताको सिद्धान्तको परिधिभित्र रही विवेकपूर्ण किसिमले स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गरी निर्णय गरेमा नै त्यस्तो निर्णयको निष्कर्षले वैधता प्राप्त गरेको मानिन्छ । तसर्थ सोही बमोजिम अधिकार प्रयोग हुनुपर्दछ । साथै कुनैपनि निर्णय कानूनी त्रुटि भएमा त्यस्तो निर्णय अवैधानिक हुने, स्वेच्छाचारी र निरंकुश किसिमको भए अविवेकी हुने र कानूनद्वारा तोकीएको प्रकृया वा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त पालना नगरी भएमा कार्यविधिगत असंगति भई वदर हुने हुँदा सो पक्षमा ध्यान दिनुपर्छ ।

५. तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग

तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग विभिन्न तरिकाले हुन सक्छ। जब यो अधिकार जिम्मेवारीपूर्वक तवरले प्रयोग नगरी व्यक्तिगत स्वार्थ, पक्षपात वा कानूनविपरीत ढङ्गले गरिन्छ भने त्यसलाई तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग मानिन्छ। स्वविवेकीय अधिकारको दुरुपयोग निम्न बमोमिम हुन सक्छ।

पक्षपात र व्यक्तिगत स्वार्थ - तजबिजी अधिकारको प्रयोग आफ्नो वा आफन्त वा मित्र वा नजिकका व्यक्तिलाई फाइदा पुऱ्याउन पक्षपातपूर्ण तरिकाले निर्णय गरिन्छ भने त्यो दुरुपयोग भएको मानिन्छ।

कानूनको उल्लङ्घन - कुनै कानूनी नियम वा प्रावधानको पालना नगरी वा कानूनविपरीत निर्णय गर्दा अधिकारको दुरुपयोग हुन्छ। यस्तो अवस्थामा तजबिजी अधिकारको प्रयोग कानूनको सीमाभन्दा बाहिर हुन जान्छ।

अनैतिक लाभ लिनु - आर्थिक लाभ, उपहार वा अन्य व्यक्तिगत फाइदा प्राप्त गर्न स्वविवेकाधिकार प्रयोग गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य अधिकारको गम्भीर दुरुपयोग भएको मानिन्छ। यसप्रकारको कार्यले भ्रष्टाचार र अन्य अनैतिक गतिविधिलाई प्रश्रय दिन्छ। हाम्रो देशको सन्दर्भमा भन्ने हो भने अनैतिक लाभ लिने गरी अधिकारको व्यापक दुरुपयोग भएको पाइन्छ।

राजनीतिक प्रभाव - कतिपय अवस्थामा राजनीतिक दबावको आधारमा निर्णय गर्दा तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग हुन्छ। यसले निर्णयलाई निष्पक्ष र निष्कलङ्क राख्न कठिन बनाउँछ। कतिपय अवस्थामा राजनीतिक प्रभावको आधारमा निर्णय गर्दा तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग भएको पाइन्छ।

सार्वजनिक सेवामा पक्षपात - सार्वजनिक सेवा वा सेवाप्रदायक संस्थामा तजबिजी अधिकार प्रयोग गर्दा नागरिकहरूको सेवासुविधामा असमानता ल्याउने गरी निर्णय गर्दा यसको दुरुपयोग हुन्छ। हामीकहाँ प्राय भनाइ सुनाइको आधारमा निर्णय हुन्छ।

विधि एवं प्रक्रियाको उल्लङ्घन - औपचारिक नीति, कार्यविधि, मापदण्ड वा प्रक्रियाबिनै निर्णय गर्दा अन्यायपूर्ण वा अनियमित निर्णय हुन सक्छ। यस्तो निर्णय स्वेच्छाचारी समेत हुन्छ र यसले भविष्यमा कानूनी विवाद पनि उत्पन्न गर्न सक्छ।

आत्मप्रचार वा पदको दुरुपयोग - आफ्नो पदको प्रयोग गरेर सार्वजनिक वा संस्थागत संसाधनहरूलाई व्यक्तिगत प्रचारप्रसार वा स्वार्थको निम्ति प्रयोग गर्नु पनि तजबिजी अधिकारको दुरुपयोगमा पर्दछ। कतिपय पदाधिकारीहरूले सानोतिनो कामलाई प्रचार गरेर वा गर्न लगाएर पदको दुरुपयोग समेत गरेको पाइन्छ।

अतः तजविजी अधिकारको यस्तो दुरूपयोगले कानूनी, संस्थागत र सामाजिक समस्याहरू उत्पन्न गर्न सक्छ। यसले गर्दा तजविजी अधिकारप्रतिको विश्वास कम हुन जान्छ। तसर्थ, तजविजी अधिकारको प्रयोग गर्दा मर्यादित ढंगले जिम्मेवारीपूर्वक र सार्वजनिक हित अनुकूल हुने गरी प्रयोग गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

१०. समस्या एवं चुनौतीहरू

आर्थिक वर्ष २०८१/०८२ को बजेट एवं नीति तथा कार्यक्रमले राजस्वको सन्दर्भमा आर्थिक क्रियाकलाप र लगानी मैत्री कार्यक्रमको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने गरी राजस्व प्रणालीमा सुधार गर्ने सौँच राखेको देखिन्छ। राजस्वको आधार संरक्षण गर्ने र राजस्व प्रणालीलाई देशको कुल राष्ट्रिय आयसंग तादात्म्यता बनाउने नीति कार्यक्रम छ, भने पारदर्शी राजस्व प्रणाली विकास गर्ने एवं कर परिपालना अभिवृद्धि गर्ने तथा अन्तरनिकाय समन्वय सुदृढ गर्दै राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने र राजस्व प्रशासनको दक्षता र व्यावसायिकता अभिवृद्धि गर्ने समेतको राजस्वको नीति रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी कर विवादका कारण भोग्नुपरेका समस्या एवं मर्काका सम्बन्धमा कर निर्धारण समेतका विषयमा अध्ययन गरी समस्या समाधान गर्ने कार्यक्रम रहेको देखिन्छ। राजस्व प्रशासनको विभागीय प्रमुखमा पदस्थापन गर्दा आवश्यक पर्ने निश्चित योग्यता एवं कार्यअनुभव सहितको मापदण्ड तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, राजस्व प्रशासनमा कार्यसम्पादनमा आधारित व्यवस्थापन प्रणाली लागु गरिने, राजस्व प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीको व्यावसायिकता उच्च राख्ने, कर परीक्षण र अनुसन्धानलाई स्वच्छ, पारदर्शी बनाउने समेतका कार्यक्रमहरू रहेको देखिन्छ। आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई सुदृढ बनाउने लक्ष्य रहेको पाइन्छ।

हालको अवस्थामा राजस्व परिचालनको संरचना हेर्दा कूल राजस्व परिचालनमा सबैभन्दा बढी योगदान मूल्य अभिवृद्धि कर २९ प्रतिशत, त्यसपछि आयकर २७ प्रतिशत, क्रमशः भन्सार महशुल १९ प्रतिशत, अन्तःशुल्क १४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। राजस्व लक्ष्य र असुली विवरण हेर्दा आब २०८०/०८१ मा आयकर लक्ष्यको ७८ दशमलव २८ प्रतिशत, मूल्य अभिवृद्धि कर ७२ दशमलव ८९ प्रतिशत, अन्तःशुल्क ७० दशमलव ६३ प्रतिशत, भन्सार महशुल ६५ दशमलव ३९ प्रतिशत असुली भएको पाइन्छ, जसमा राजस्व र प्राप्त लक्ष्यको ७६ दशमलव ११ प्रतिशत मात्र भएको देखिन्छ।

राजस्व प्रशासन विशिष्ट प्रकृतिको सेवा हो। यसमा कार्य गर्ने कर्मचारी सक्षम, योग्य, ईमान्दार, निष्ठा भएका, नैतिकवान तथा व्यावसायिक हुनुपर्छ, भन्ने मान्यता अनुरूप छुट्टै राजस्व समूहको समेत व्यवस्था गरिएको छ। राजस्व सम्बन्धी कानूनहरूले राजस्व प्रशासनलाई प्रशस्त मात्रामा तजविजी अधिकारको प्रयोग गर्ने ठाँउ दिएको छ। यो तजविजी अधिकारको प्रयोग देश र

जनताको पक्षमा सार्वजनिक हितको लागि हुन नसकेको एवं नगरिएका विगतका कतिपय घटनाहरूबाट देखिन्छ । यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

राजस्व चुहावट गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । राज्यको आम्दानीको परिणाममा अधिकतम वृद्धि हुने गरी राजस्व संकलन तथा असुलीको जिम्मेवारी पाएका कर्मचारीबाट नै राजस्व असुलीका कार्यमा चरम लापरवाही गरी अनुचित करछुट र राजस्वबापत उठेको रकम हिनामिना, न्यून कर निर्धारण, कर परीक्षणमा गडबडी जस्ता कार्यहरू भए गरेको अख्तियार दुरूपयोग अनुसाधान आयोगको प्रतिवेदनले औँल्याएको पाइन्छ । यस्ता कार्यहरू रोक्ने र यस्तो कार्य गर्नेलाई विभागीय एवं कानूनी कारवाही गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

राज्य सञ्चालन गर्न अत्यावश्यक र अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको राजस्व संकलन गर्ने संवेदनशील जिम्मेवारी बहन गर्ने व्यक्तिहरूबाट नै उठाउनुपर्ने राजस्व नउठाउने, उठाउनुपर्ने भन्दा कम राजस्व उठाउने, विभिन्न बहानामा राजस्व छुट दिने, सरकारी कोषमा राजस्व जम्मा नगरी हिनामिना गर्ने जस्ता कार्य भए गरेको ओभरसाईट एजेन्सीको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

त्यसैगरी राजस्व प्रशासनमा संलग्न अधिकांश कर्मचारीहरूले कानून र आचरण विपरित काम गरी गैरकानूनी रूपमा सम्पति आर्जन गरेको एवं पदमा रहँदा अनुचित किसिमले अनुचित लाभ लिई अकूत सम्पति आर्जन गरेको कारणले सम्पतिको वैधानिक स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको पाईएको भन्ने कुरा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धानको प्रतिवेदनले औँल्याएको छ । साथै त्यसको सामाजिक परीक्षण गर्यो भने पनि सहजै अनुमान गर्न सक्ने स्थिति छ । यसरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पतिको पूखौलीकरण हुँदै गइरहेको पाइन्छ । यसरी आर्जित सम्पतिको अनुसन्धान गरी कारवाही गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

सरकारलाई तिर्नुपर्ने कर छुल्ने तथा व्यावसायिक कारोबारको फरकफरक लेखा राखि राजस्व छुली गर्ने गराउने, न्यून वीजकीकरण गरी राजस्व छुली गर्ने गराउने, गैर मौज्जातको नक्कली भौचर र बैङ्क विवरण तयार पारी नक्कली सहीछाप प्रयोग गरी गराइ रकम हिनामिना गर्ने गराउने, मूल्य अभिवृद्धि गरेको नक्कली बिल बनाई भ्रष्टाचार गर्ने गराउने, सीमित वर्ग र समूहलाई फाइदा पुग्ने गरी कर सहूलियत छुट दिने तथा करयोग्य कारोबारलाई करको दायरामा समावेश नगरी राजस्व चुहावट गर्ने गराउने, अशिक्षित, गरिब तथा सरोकार नराख्ने व्यक्तिको नाममा व्यवसाय दर्ता र सञ्चालन गरी गराई कारोबार गर्ने गराउने, राज्यकोषमा दाखिला गर्नुपर्ने राजस्व समेत समयभित्र बैङ्कमा दाखिला नगर्ने नगराउने जस्ता कार्यहरू गर्ने गराउने एवं त्यस्तो कार्यको अनादेखा गर्ने जस्ता कार्य एवं प्रवृत्तिहरू रहेको पाइन्छ । यस्ता खालका कूकृत्यहरूलाई हुन नदिने वा रोक्ने कार्य चुनौती रहेको देखिन्छ ।

राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्न प्रभावकारी अनुसन्धान, समन्वय र सूचनाप्रणालीको आदानप्रदान गर्ने संयन्त्र विकास गर्ने, नक्कली स्टिकरको प्रयोगलाई नियन्त्रण गरी अन्तशुल्क चुहावट हुन नदिने, साथै अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापलाई करको दायरामा ल्याई राजस्वको आकार फराकिलो बनाउने जस्ता चुनौतीहरू रहेको देखिन्छ ।

अतः कानूनद्वारा प्राप्त स्वविवेकीय अधिकार व्यक्तिगत स्वार्थपूर्तिका लागि गर्ने, यस्तो अधिकार प्रयोग गरेर अकूत सम्पत्ति आर्जन गर्ने, अधिकारको प्रयोग निष्ठापूर्वक नगर्ने, स्वेच्छाचारी रूपमा गर्ने, अधिकार पन्छाउने, समयमा काम नगर्ने, दवाव र प्रभावमा परी काम गर्ने, करदाता वा आफ्नो फाईदा हुनेगरी अधिकार दुरुपयोग गर्ने एवं देशलाई हानी हुने कार्य गर्ने जस्ता कार्यहरू यदाकदा देखिने गर्दछन् एवं यस्तो खालको आरोप लाग्ने गरेको छ । यस्तो कार्यलाई निरुत्साहित एवं नियन्त्रण गरी देश र जनताको हितमा कानून सम्मत एवं नैतिकसम्मत तवरले तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्ने वातावरण तयार गर्नु आवश्यक छ ।

१०. निष्कर्ष

कानूनले सार्वजनिक अधिकारीलाई व्यापकमात्रमा तजबिजी वा स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्ने ठाँउ दिएको हुन्छ । अझ राजस्व प्रशासनमा राजस्व सम्बन्धी कानूनहरूले धेरै स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्ने गरी राजस्व प्रशासनमा संलग्न कर्मचारीलाई यो अधिकार दिएको अवस्था रहेको देखिन्छ । नेपालको कर प्रशासनमा कर अधिकृतले प्रयोग गर्ने स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । यस्ता प्रकारका तजबिजी अधिकारहरू कानूनी रूपमा गर्न सक्ने गरी परिभाषित गरिएका छन् । तर तिनको प्रयोग विवेकपूर्ण र निष्पक्ष हुन आवश्यक छ । कतिपय अवस्थामा यस्तो अधिकारको दुरुपयोग गरी व्यक्तिगत लाभ लिने र राज्यलाई हानी पुऱ्याउने जस्ता कार्यहरू हुने गरेको नियमनकारी निकायहरूको प्रतिवेदनमा समेत उल्लेख भएको देखिँदा यसखालको कार्य हुन नदिन राजस्व प्रशासनमा संलग्न कर्मचारीले स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोग गर्दा कानूनको मर्मलाई ध्यानमा राखि, पारदर्शिता र जिम्मेवारीको भावना राख्नुपर्ने हुन्छ । स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा देश र जनताको हितमा हुनेगरी गर्नु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

नेपाल ऐन संग्रह खण्ड ६(ख) (२०८१), कानून कृताव व्यवस्था समिति, काठमाडौँ ।

प्रशासकीय अदालतबाट भएका फैसलाहरूको सारसंक्षेप (२०६४-२०७०), प्रशासकीय अदालत, काठमाडौँ ।

प्रशासकीय अदालत बुलेटिन, अङ्क १७ (२०७१) प्रशासकीय अदालत, काठमाडौं ।

प्रशासकीय अदालत बुलेटिन, अङ्क २० (२०७२) प्रशासकीय अदालत, काठमाडौं ।

आर्थिक वर्ष २०८१ /०८२ को बजेट बक्तव्य (२०८१), अर्थ मन्त्रालय ।

चौतिसौ वार्षिक प्रतिवेदन आव २०८०/०८१ (२०८१), अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, काठमाडौं ।

अर्थ बुलेटिन, वार्षिक अङ्क ५, २०८० /०८१, असोज, अर्थ मन्त्रालय ।

वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९/८०, आन्तरिक राजस्व विभाग ।

<https://ird.gov.np>.

<https://supremecourt.gov.np.web>

नेपालको अर्थतन्त्रको अवस्था र चुनौती

✍ रमेश अर्याल

१. पृष्ठभूमि

अर्थतन्त्रमा वास्तविक क्षेत्र (Real Sector), सार्वजनिक वित्त क्षेत्र (Public Fiscal Sector), बैकिङ तथा वित्तीय क्षेत्र (Banking and Financial sector) र बाह्य क्षेत्र (External Sector) गरी मुख्य चार क्षेत्र हुन्छन्। वास्तविक क्षेत्र वस्तु र सेवाको उत्पादन, वितरण र उपभोगसँग सम्बन्धित छ। यसमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, प्रतिव्यक्ति आय, मुद्रास्फिति, बचत, उपभोग लगायतका सूचक हुन्छन्। सार्वजनिक वित्त क्षेत्र सार्वजनिक आय, सार्वजनिक खर्च र सार्वजनिक ऋणसँग सम्बन्धित हुन्छ। बैकिङ तथा वित्तीय क्षेत्र पुँजी र वित्तीय स्रोतको संकलन र परिचालनसँग सम्बन्धित छ। यसले विभिन्न क्षेत्रलाई कर्जा लगानी र वित्तीय सेवा प्रदान गरेर आर्थिक गतिविधिलाई प्रोत्साहित गर्दछ। बाह्य क्षेत्र वैदेशिक व्यापार, शोधनान्तर, विप्रेषण, विदेशी मुद्रा सञ्चय लगायतसँग सम्बन्धित छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर मध्यमस्तरको रहेको, उपभोक्ता मुद्रास्फिति वाञ्छित सीमाभित्रै रहेको, बाह्य क्षेत्र थप सबल र सुदृढ भएको, राजस्व संकलन र खर्चमा केही सुधार भएको छ। यद्यपि, अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन थुप्रै सुधारका कामहरू गर्नुपर्दछ।

२. विश्व अर्थतन्त्रको अवस्था

सन् २०२२ को मध्यमा उच्च रहेको विश्व मुद्रास्फीतिमा देखिएको सुधारसँगै आर्थिक क्रियाकलापमा भएको विस्तारले विश्व आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव परेको छ। यद्यपि, कोभिड महामारीको दीर्घकालीन प्रभाव, रूस युक्रेन युद्ध, मध्यपूर्वमा जारी भूराजनीतिक तनाव, न्यून उत्पादकत्व र उच्च ऋण लागतले विश्वको आर्थिक वृद्धि कमै रहने आँकलन रहेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२५ मा विश्व अर्थतन्त्र, विकसित अर्थतन्त्र र उदीयमान तथा विकासोन्मुख अर्थतन्त्रको वृद्धिदर स्थिर रहने प्रक्षेपण गरेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले 2024 October मा प्रकाशन गरेको World Economic Outlook मा विश्व अर्थतन्त्रको वृद्धिदर सन् २०२३ मा ३.३ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२४ मा ३.२ प्रतिशत र सन् २०२५ मा ३.२ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ। सन् २०२३ मा भारत र चीनको अर्थतन्त्र क्रमशः ८.२ प्रतिशत र ५.२ प्रतिशतले विस्तार भएकोमा सन् २०२४ मा क्रमशः ७ प्रतिशत र ५ प्रतिशतले तथा सन् २०२५ मा क्रमशः ६.५ प्रतिशत र ४.५ प्रतिशतले विस्तार हुने कोषको प्रक्षेपण छ। सन्

✍ प्रमुख कर प्रशासक, ठूला करदाता कार्यालय

२०२३ मा विश्व अर्थतन्त्रको उपभोक्ता मुद्रास्फीति ६.७ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२४ मा ५.८ प्रतिशत र सन् २०२५ मा ४.३ प्रतिशत रहने कोषले प्रक्षेपण गरेको छ। सन् २०२३ मा ०.८ प्रतिशतले विस्तार भएको विश्व व्यापार सन् २०२४ र २०२५ मा क्रमशः ३.१ प्रतिशत र ३.४ प्रतिशतले विस्तार हुने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको छ।

३. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालको अर्थतन्त्रको अवस्था

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा अर्थतन्त्रका चार क्षेत्रमा नेपालको अवस्था देहाय अनुसार छः

(क) वास्तविक क्षेत्र

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कृषि, यातायात तथा भण्डारण, आवास तथा भोजन, वित्तीय तथा बीमा र पेशागत वैज्ञानिक क्षेत्रमा भएको वृद्धिका कारण नेपालको आर्थिक वृद्धि आधारभूत मूल्यमा ३.५४ प्रतिशत र उत्पादकको मूल्यमा ३.८७ प्रतिशत रहने अनुमान गरेको छ। निर्माण र उत्पादनमूलक क्षेत्रको वृद्धिदर भने ऋणात्मक नै रहेको अनुमान छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपालको अर्थतन्त्र आधारभूत मूल्यमा २.३१ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कृषि र गैर कृषि क्षेत्रको उत्पादन क्रमशः ३.०५ प्रतिशत र ३.७५ प्रतिशतले बढ्ने अनुमान छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन उपभोक्ताको मूल्यमा रु. ५३ खर्ब ४८ अर्ब ५३ करोड रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रु. ५७ खर्ब ४ अर्ब ८४ करोड हुने अनुमान छ।

अर्थतन्त्रको आकारमा सेवा क्षेत्रको अंश बढ्दै गएको छ, भने कृषिको अंश घट्दो रहेकोले अर्थतन्त्रको संरचनामा परिवर्तन भइरहेको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्म आइपुग्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्र (कृषि, वन तथा मत्स्यपालन) को योगदान २४.०९ प्रतिशत र गैरकृषि क्षेत्रको योगदान ७५.९१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्राथमिक क्षेत्रको योगदान २४.५६ प्रतिशत (कृषि, वन तथा मत्स्यपालनको २४.०९ प्रतिशत र खानी तथा उत्खननको ०.४७ प्रतिशत) छ। द्वितीय क्षेत्रको योगदान १२.५३ प्रतिशत (उत्पादनमूलक उद्योगको ४.८७ प्रतिशत, निर्माण क्षेत्रको ५.४१ प्रतिशत, विद्युत, ग्यास तथा वाष्प र वातानुकूलित आपूर्ति सेवाको १.८१ प्रतिशत र पानी आपूर्ति, ढल व्यवस्थापन तथा पुनःउत्पादनका क्रियाकलाप क्षेत्रको ०.४४ प्रतिशत) रहेको छ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान ६२.९० प्रतिशत रहने अनुमान छ। सेवा क्षेत्रतर्फ थोक, खुद्रा व्यापार, गाडी तथा मोटरसाइकल मर्मत सेवाको १२.८४ प्रतिशत, आवास तथा भोजन सेवाको २.४२ प्रतिशत, यातायात तथा भण्डारण क्षेत्रको ७.२८ प्रतिशत, वित्तीय तथा बीमा क्रियाकलाप क्षेत्रको ६.८२ प्रतिशत, घरजग्गा कारोबार क्षेत्रको ८.३३ प्रतिशत, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको १.९४ प्रतिशत, पेशागत वैज्ञानिक तथा

प्राविधिक क्षेत्रको ०.९९ प्रतिशत, प्रशासनिक तथा सहयोगी सेवाका क्षेत्रको ०.७१ प्रतिशत, सार्वजनिक प्रशासन, रक्षा र अत्यावश्यक सामाजिक सुरक्षा क्षेत्रको ९.६३ प्रतिशत, शिक्षा क्षेत्रको ८.५० प्रतिशत, मानव स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य क्षेत्रको १.८७ प्रतिशत र अन्य सेवाका क्रियाकलापको ०.५७ प्रतिशत योगदान रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कुल उपभोगको अंश ९२.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ भने कुल गार्हस्थ्य बचतको अंश ७.६ प्रतिशत रहने अनुमान छ । प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन रू. १ लाख ९१ हजार ८ सय ८८ रहने अनुमान छ भने प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय १ हजार ४ सय ३४ अमेरिकी डलर रहने अनुमान छ । वार्षिक विन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ५.४४ प्रतिशत रहेको छ ।

(ख) सार्वजनिक वित्त क्षेत्र

सार्वजनिक वित्त क्षेत्रतर्फ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा संघीय सरकारको कुल खर्च रू. १४ खर्ब ९ अर्ब (८० प्रतिशत) भएको छ । चालु खर्च ८४ प्रतिशत, पुँजीगत खर्च ६३ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्था ८६ प्रतिशत खर्च भएको छ । आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खर्च भुक्तानी बढी हुने गरेको छ । पुँजीगत खर्चको कुल भुक्तानी मध्ये असारमा मात्र ३० प्रतिशत भुक्तानी भएको छ । कुल संघीय सरकारी खर्च मध्ये चालु खर्चको अनुपात ६७.६ प्रतिशत, पुँजीगत खर्चको अनुपात १३.६ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्थाको अनुपात १८.८ प्रतिशत रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा संघीय सरकारको राजस्व (बाँडफाँट हुने रोयल्टी सहित) ११.९ प्रतिशतले बढेर रू.९ खर्ब ३३ अर्ब पुगेको छ । राजस्व संकलन लक्ष्यको तुलनामा ७४.४ प्रतिशत रहेको छ । राजस्व परिचालनमा सबैभन्दा बढी मूल्य अभिवृद्धि करको २९ प्रतिशत योगदान रहेको छ । त्यसपछि क्रमशः आयकरको २७ प्रतिशत, भन्सार महशुलको १९ प्रतिशत, अन्तःशुल्कको १४ प्रतिशत, अन्य करको ०.३ प्रतिशत र गैरकर राजस्वको ११ प्रतिशत योगदान रहेको छ ।

सार्वजनिक ऋणको दायित्व पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः बढ्दै गएको छ । संघीयताको कार्यान्वयनका लागि खर्च आवश्यकता बढेको, अपेक्षितस्तरमा राजस्वको परिचालन हुन नसकेको, कोभिड-१९ महामारीका कारण सरकारी आयमा दबाव सिर्जना भएको लगायतका कारण तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको परिमाणमा निरन्तर वृद्धि हुँदै गई २०८१ असार मसान्तमा रू.२४ खर्ब ३३ अर्ब (बाह्य ऋण रू.१२ खर्ब ५२ अर्ब र आन्तरिक ऋण रू.११ खर्ब ८१ अर्ब प्रतिशत) पुगेको छ । २०८१ असारमसान्तको कुल सार्वजनिक ऋणमध्ये आन्तरिक ऋण र बाह्य ऋणको अनुपात क्रमशः ४८.५ प्रतिशत र ५१.५ प्रतिशत रहेको छ । २०८० असारमसान्तमा यस्तो अनुपात क्रमशः ४९.१ प्रतिशत र ५०.९ प्रतिशत रहेको थियो । बाह्य ऋणमध्ये बहुपक्षीय ऋणको अंश

८९.१ प्रतिशत र द्विपक्षीय ऋणको अंश १०.९ प्रतिशत रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा यस्तो अंश ८८.१ प्रतिशत र ११.९ प्रतिशत रहेको थियो। २०८१ असारमसान्तमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सार्वजनिक ऋणको अनुपात ४२.७ प्रतिशत रहेको छ। २०८० असारमसान्तमा यस्तो अनुपात ४२.९ प्रतिशत रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सरकारले आन्तरिक ऋणतर्फ रू.१ खर्ब ८२ अर्ब ६२ करोड बराबरको साँवा भुक्तानी र रू.७२ अर्ब ७७ करोड बराबरको व्याज भुक्तानी गरी खुद आन्तरिक ऋण परिचालन रू.५१ अर्ब ८० करोड रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सरकारले बाह्य ऋणतर्फ रू.४० अर्ब ७२ करोड साँवा भुक्तानी र रू.९ अर्ब २६ करोड व्याज भुक्तानी गरी खुद बाह्य ऋण परिचालन रू.८२ अर्ब ८८ करोड रहेको छ।

(ग) बैकिङ तथा वित्तीय क्षेत्र

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विस्तृत मुद्राप्रदाय १३.० प्रतिशतले बढेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप १३ प्रतिशतले बढेर रू. ७ खर्ब ४२ अर्ब ३७ करोड पुगेको छ। २०८१ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कुल निक्षेपमा चल्ती, बचत र मुद्दती निक्षेपको अंश क्रमशः ५.८ प्रतिशत, ३०.३ प्रतिशत र ५६.४ प्रतिशत रहेको छ। अघिल्लो वर्ष यस्तो अंश क्रमशः ७.७ प्रतिशत, २६.६ प्रतिशत र ५८.९ प्रतिशत रहेको थियो। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा ५.८ प्रतिशतले बढेर रू.२ खर्ब ७६ अर्ब ९४ करोड पुगेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जामध्ये गैरवित्तीय संस्थागत क्षेत्रतर्फ प्रवाह भएको कर्जाको अंश ६३.३ प्रतिशत र व्यक्तिगत तथा घरपरिवार क्षेत्रतर्फ प्रवाह भएको कर्जाको अंश ३६.७ प्रतिशत रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा स्थायी निक्षेप सुविधामार्फत रू.३५ खर्ब २२ अर्ब ३५ करोड र निक्षेप संकलन बोलकबोलमार्फत रू.११ खर्ब ५१ अर्ब २५ करोड गरी कुल रू.४६ खर्ब ७३ अर्ब ६० करोड तरलता प्रशोचन भएको छ। उत्पादनमूलक क्षेत्र र कृषि क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जा बढेको छ। वित्तीय पहुँचमा विस्तार भएको छ। मोबाईल बैकिङ सेवामा विस्तार भएको छ। २०८१ असार मसान्तमा कर्जा निक्षेप अनुपात ७९.१ प्रतिशत रहेको छ।

कर्जा र निक्षेपको व्याजदर घटेको छ। २०८० असारमा वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेपको भारित औसत व्याजदर ७.८६ प्रतिशत, विकास बैंकहरूको ९.१४ प्रतिशत र वित्त कम्पनीहरूको ९.७९ प्रतिशत रहेकोमा २०८१ असारमा निक्षेपको भारित औसत व्याजदर क्रमशः ५.७७ प्रतिशत, ६.६३ प्रतिशत र ७.९३ प्रतिशत कायम भएको छ। २०८० असारमा वाणिज्य बैंकहरूको कर्जाको भारित औसत व्याजदर १२.३० प्रतिशत, विकास बैंकहरूको १४.१० प्रतिशत र वित्त कम्पनीहरूको १४.८२ प्रतिशत रहेकोमा २०८१ असारमा कर्जाको भारित औसत व्याजदर क्रमशः ९.९३ प्रतिशत, ११.३४ प्रतिशत र १२.५५ प्रतिशत कायम भएको छ। २०८१ असार

मसान्तमा २० वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ५२ लघुवित्त वित्तीय संस्था र १ पूर्वाधार विकास बैंक गरी १०७ इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन् । २०८० असार मसान्तमा २०९७.१० रहेको नेप्से सूचकाङ्क २०८१ असार मसान्तमा २२४०.४१ कायम भएको छ ।

(घ) बाह्य क्षेत्र

बाह्य क्षेत्रतर्फ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल वस्तु निर्यात ३ प्रतिशतले घटेर रू. १ खर्ब ५२ अर्ब ३८ करोड भएको छ । त्यस्तै, कुल वस्तु आयात १.२ प्रतिशतले घटेर रू. १५ खर्ब ९२ अर्ब ९९ करोड भएको छ । कुल व्यापार रू.१७ खर्ब ४५ अर्ब ३७ करोड भएको छ । कुल वस्तु व्यापार घाटा १ प्रतिशतले कमी भइ रू. १४ खर्ब ४० अर्ब ६० करोड कायम भएको छ । कुल व्यापारमा निर्यातको अंश ९ प्रतिशत र आयातको अंश ९१ प्रतिशत रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग निर्यातको अनुपात २.७ प्रतिशत, आयातको अनुपात २७.९ प्रतिशत, कुल व्यापारको अनुपात ३०.६ प्रतिशत र व्यापार घाटाको अनुपात २५.३ प्रतिशत रहेको छ । कुल आयातमा मध्यवर्ती वस्तुको अनुपात ४८.८ प्रतिशत, पुँजीगत वस्तुको ९.७ प्रतिशत तथा अन्तिम उपभोग्य वस्तुको अनुपात ४१.५ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको तुलनामा उपभोग्य वस्तुको अनुपात बढेको छ भने मध्यवर्ती वस्तुको हिस्सा घटेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सेवा आय रू.२ खर्ब ५२ अर्ब ७७ करोड र सेवा भुक्तानी रू.३ खर्ब ८ अर्ब ६३ करोड रहेको छ । सेवा आय भन्दा सेवा भुक्तानी रू.५५ अर्ब ८६ करोडले बढी रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भ्रमण आय ३२.१ प्रतिशतले वृद्धि भइ रू.८२ अर्ब ३३ करोड पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा यस्तो आय रू.६२ अर्ब ३० करोड रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भ्रमण व्यय ३१.१ प्रतिशतले वृद्धि भइ रू.१ खर्ब ८९ अर्ब ४३ करोड पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा यस्तो व्यय रू.१ खर्ब ४४ अर्ब ५२ करोड रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भ्रमण व्ययमध्ये शिक्षातर्फको व्ययमात्र ६६.१ प्रतिशत रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विप्रेषण आप्रवाह १६.५ प्रतिशतले वृद्धि भइ रू.१४ खर्ब ४५ अर्ब ३२ करोड पुगेको छ । नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण चौथो, २०७९/८० अनुसार ७६.८ प्रतिशत घरपरिवारले विप्रेषण प्राप्त गर्ने गरेका छन् । विप्रेषणको कुल उपयोगमध्ये ७२.४ प्रतिशत दैनिक उपभोगमा, १५.८ प्रतिशत ऋण तिर्न, ४.६ प्रतिशत शिक्षामा (स्वदेश), १.९ प्रतिशत घरायसी दिगो सरसामान खरिदमा, १.९ प्रतिशत बचत र १.२ प्रतिशत पुँजी निर्माणमा खर्च हुने गरेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा चालु खाता रू.२ खर्ब २१ अर्ब ३४ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो वर्ष चालु खाता रू.४६ अर्ब ५७ करोडले घाटामा रहेको थियो । शोधनान्तर स्थिति

रु.५ खर्ब २ अर्ब ४९ करोडले बचतमा रहेको छ । अघिल्लो वर्ष शोधनान्तर स्थिति रु.२ खर्ब ८५ अर्ब ८२ करोडले बचतमा रहेको थियो । २०८० असार मसान्तमा रु.१५ खर्ब ३९ अर्ब ३६ करोड बराबर रहेको कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति ३२.६ प्रतिशतले वृद्धि भइ २०८१ असार मसान्तमा रु. २० खर्ब ४१ अर्ब १० करोड कायम भएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को आयातलाई आधार मान्दा बैकिङ्ग क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति १५.६ महिनाको वस्तु आयात र १३ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ ।

४. आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपालको अर्थतन्त्रको अनुमान र अवस्था

नेपाल सरकारले चालु आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेटमा आर्थिक वृद्धिदर ६ प्रतिशत हुने अनुमान गरेको छ । विश्व बैंकले चालु आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ५.१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान गरेको छ । उच्च पर्यटक आगमन, जलविद्युत र धान उत्पादनको वृद्धिले आर्थिक वृद्धिदरमा सुधार आउने विश्व बैंकको प्रक्षेपण छ । एसियाली विकास बैंकले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपालको अर्थतन्त्र ४.९ प्रतिशतले विस्तार हुने आँकलन गरेको छ । मनसुन राम्रो हुँदा धानको उत्पादन बढ्ने, विद्युत क्षमता वृद्धिले औद्योगिक उत्पादन बढाउने, पर्यटक आगमन बढेकाले होटल रेस्टुराँ व्यवसायको माग बढाउने, पूर्वाधार खर्चमा तीव्रता, लचिलो मौद्रिक नीति, आन्तरिक मागमा सुधार तथा थोक र खुद्रा व्यापार, घरजग्गा जस्ता क्षेत्रको कारोबार वृद्धिले अर्थतन्त्र चलायमान भइ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सुधार आउने एडिबिले जनाएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२४ मा नेपालको आर्थिक वृद्धि ५ प्रतिशतमा सीमित हुने प्रक्षेपण गरेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को प्रथम त्रयमाससम्म अर्थतन्त्रका धेरै सूचकहरू अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको भन्दा सुधारोन्मुख रहेको पाइन्छ । प्रथम त्रयमाससम्म राजस्व लक्ष्य अनुसार संकलन नभए तापनि गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा करिब १४ प्रतिशतले बढेको छ । सार्वजनिक खर्च १७ प्रतिशतले बढेको छ । नेप्से सूचकाङ्क २०८१ असोज मसान्तमा २७०४.०४ कायम भएको छ । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को दुई महिनाको तथ्याङ्कलाई हेर्दा वार्षिक बिन्दुगत आधारमा उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित मुद्रास्फीति ३.८५ प्रतिशत रहेको छ । विप्रेषण आप्रवाह नेपाली रुपैयाँमा १५.२ प्रतिशतले बढेको छ । शोधनान्तर स्थिति रु.१ खर्ब १ अर्ब ७७ करोडले बचतमा रहेको छ । कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति रु.२१ खर्ब ५२ अर्ब ५३ करोड रहेको छ । विस्तृत मुद्राप्रदाय ०.४ प्रतिशतले बढेको छ । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा यस्तो मुद्राप्रदाय १३.९ प्रतिशतले बढेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप संकलन ०.५ प्रतिशतले बढेको छ र निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा १.४ प्रतिशतले बढेको छ । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा निक्षेपको वृद्धिदर १३.८ प्रतिशत र निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको वृद्धिदर ६.६ प्रतिशत रहेको छ । यद्यपि पहिलो त्रयमासमा निर्यात ६.१ प्रतिशतले घटेको छ ।

५. नेपालको अर्थतन्त्रका प्रमुख चुनौती

नेपालको अर्थतन्त्रमा विभिन्न चुनौतीहरू रहेका छन् । अर्थतन्त्रका प्रमुख चुनौतीहरू देहाय अनुसार छन् :

- फराकिलो, दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने : अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाई फराकिलो, दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नुपर्ने चुनौती छ । यसका लागि कृषि र वनजन्य उत्पादनमा व्यवसायीकरण, उद्योग क्षेत्रको विस्तार र सेवा क्षेत्रको गुणस्तरीयता अभिवृद्धि गर्नुपर्छ । अर्थतन्त्रमा उत्पादनशील क्षेत्रको योगदान बढाउँदै जानुपर्छ ।
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने : उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि बजारको माग अनुसार दक्ष जनशक्तिको उत्पादन र परिचालन गर्नुपर्छ । नवप्रवर्तनमा आधारित उद्योगलाई प्रोत्साहन तथा अनुसन्धान र खोजमा आधारित नविनतम प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिनुपर्छ । विप्रेषण आयलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्नुपर्छ । उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत र साधनको परिचालनमा जोड दिँदै उत्पादित वस्तुको बजारसम्म पहुँच विस्तार गर्नुपर्छ । उर्वर जमिन बाँफो राख्ने प्रवृत्तिलाई रोक्नुपर्छ । स्थानीय उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गरी आयातित वस्तु माथिको निर्भरता घटाउनुपर्छ ।
- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गर्ने : बजेट विनियोजन गर्दा सबै ठाउँ कनिका छरे जस्तो गरेर प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको पाइँदैन । अर्थतन्त्रलाई गति दिने क्षेत्रमा लगानी भए रोजगारीको सिर्जना भइ गरिबी निवारणमा टेवा पुग्दछ । नेपालको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र जलविद्युत, कृषि, पर्यटन, भौतिक पूर्वाधार र सूचना प्रविधि हुन् । यी क्षेत्रमा पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्नुपर्छ । कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व अपेक्षित रूपमा बढाउन भूमि व्यवस्थापन, सिंचाइ सुविधाको वृद्धि, रासायनिक मल, कृषि औजार तथा उन्नत बीउ विजनको सहज उपलब्धता, कृषि कर्जाको विस्तार, कृषि उपजको बजारमा पहुँच लगायतमा विशेष जोड दिनुपर्छ । उपयुक्त, भरपर्दो र छिटो विद्युत उत्पादन गर्न सक्ने आयोजनाहरूको पहिचान गरी तिनमा लगानी बढाएर जलविद्युत उत्पादन र प्रसारण लाइन विस्तारमा जोड दिनुपर्छ । पर्यटकीय पूर्वाधारको विकास गर्दै गुणस्तरीय पर्यटकको संख्यामा वृद्धि गर्नुपर्दछ । भौतिक पूर्वाधारहरूको समानुपातिक विकासमा जोड दिनुपर्छ । सूचना प्रविधिको क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन र विस्तार गर्नुपर्छ ।
- राजस्व प्रणालीमा सुधार गर्ने : उद्योगी र व्यापारी मात्र करदाता हुन् भन्ने विद्यमान आम बुझाइलाई परिवर्तन गरी आय आर्जन गर्ने सबै नागरिक करदाता हुन् भन्ने धारणालाई आम नागरिक र करदातामा सचेतना जागृत गराउनुपर्छ । विश्व अर्थतन्त्र

र नेपालको अर्थतन्त्रको संरचनामा देखिएका संरचनात्मक परिवर्तनको आधारमा करको नयाँ क्षेत्रहरूको पहिचान गरी करको दायरा विस्तारको लागि कर कानूनहरूमा र कर प्रशासनमा समय सापेक्ष रूपमा सुधार गर्नुपर्छ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई घटाउँदै लगेर करको दायरामा ल्याउनुपर्छ । बिना दर्ता कारोबार गर्ने, दर्ता भएर पनि बिल बीजक जारी नगर्ने, बिल बीजक जारी गरे पनि कारोबार मूल्यमा जारी नगर्ने, नक्कली बिल बीजक जारी गर्ने, समयमा विवरण नबुझाउने, शून्य विवरण बुझाउने, क्रेडिट विवरण बुझाउने, विवरण पेश गर्ने तर कर नतिर्ने, कर बक्यौता राख्ने लगायतका कर कानूनको अवज्ञा गर्नेहरूलाई स्थलगत अनुगमन तथा सूचना प्रविधिको माध्यमबाट अनुगमन गरी कर परिपालना बढाउनु पर्छ । दक्ष, व्यवसायिक र स्वच्छ राजस्व प्रशासनको विकास, सूचना प्रविधिको प्रयोग, कर कानूनको परिपालनामार्फत कर सहभागिता वृद्धि गर्नुपर्छ । करदातालाई दिने सेवालाई फेसलेस बनाई विद्युतीय प्रणालीबाट पूर्णरूपमा दिई करदाताले अपेक्षा गरे अनुरूपको व्यापार सहजीकरण, सेवा प्रवाहलाई छिटो छरितो, गुणस्तरीय र मर्यादित सेवाको अनुभूति गराउनुपर्छ । करदाताका कर विवादका विषयहरूको न्यायिक निरूपण छिटोछरितो गर्नुपर्छ । भन्सार मूल्याङ्कनलाई वस्तुनिष्ठ र यथार्थपरक बनाउन स्वचालित मूल्याङ्कन डाटावेस तयार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । मालवस्तुको सही वर्गीकरण गर्ने व्यवस्थालाई कडाइका साथ लागू गर्नुपर्छ । मालवस्तुको घोषणा गर्दा ब्राण्ड, मोडेल, साइज, गुणस्तर लगायतका विवरणको सही घोषणा गर्ने कार्यलाई कडाइका साथ लागू गर्नुपर्छ । मालवस्तु तथा यात्रुको जाँचपासमा जोखिमयुक्त वस्तुहरूको पहिचान गर्न आधुनिक उपकरणहरूको जडान गर्नुपर्छ । चोरी पैठारी नियन्त्रण गर्नुपर्छ । राजस्व चुहावट नियन्त्रणका लागि भन्सार विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग तथा राजस्व अनुसन्धान विभागबीच राजस्व चुहावट, चोरी पैठारी लगायतका विषयमा सूचना आदान प्रदान गर्न संयन्त्र बनाउनुपर्ने देखिन्छ । सरकारले प्रदान गर्ने छुट सुविधाको सूची बढ्दै भएकोले छुट सुविधाको सूची घटाउँदै जानुपर्छ ।

- सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी परिचालन गर्ने : नेपालमा पुँजीगत खर्च लक्ष्य अनुसार नहुने र चालु खर्च बसेनि ठूलो मात्रामा बढ्दै गएकोले दीर्घकालीन सौँच हासिल हुने गरी खर्च व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । चालु खर्चलाई वाञ्छित सीमामा राखी पुँजीगत खर्च बढाई विकास निर्माणका कार्यहरूलाई तीव्रता दिनुपर्छ । विनियोजन कुशलता र कार्यान्वयन दक्षतामा तालमेल मिलाउनुपर्छ । सरकारी खर्चको प्राथमिकीकरण गरी नतिजान्मुख खर्च प्रणालीको विकास गर्दै सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्छ ।

- सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने: सार्वजनिक ऋणको लगानीका लागि प्राथमिकताका क्षेत्रको पहिचान गर्नुपर्छ। ऋणको परिचालन सफ्टवेयर क्रियाकलापमा भन्दा जलविद्युत, सडक, पुल, रेलमार्ग, सिंचाइ, हवाईमैदान, सुख्खा बन्दरगाह जस्ता पुँजीगत खर्च हुने क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्नुपर्छ। सार्वजनिक ऋणको दिगोपना विश्लेषण गरी ऋण परिचालन गर्नुपर्छ। सार्वजनिक ऋणलाई पुँजी निर्माणसँग आबद्ध गरी आय, रोजगारी र उत्पादन अभिवृद्धिमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।
- मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व कायम गर्ने : वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व कायम गर्ने गरी मौद्रिक नीतिको परिचालन गर्नुपर्छ। कर्जा प्रवाहलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा निर्देशित गर्ने, कर्जाको गुणस्तर बढाउने र बढ्न थालेको खराब कर्जालाई नियन्त्रणमा राख्नुपर्छ। वित्तीय क्षेत्रको नियमनलाई प्रभावकारी बनाउनुका साथै सहकारीको बचत रकम अपचलन हुने गरेकोले यसको नियमनमा समयमै ध्यान दिनुपर्छ। पुँजी बजारमा सबैको पहुँच बढाउनुपर्छ। बीमा सुविधामा एकरूपता र सबैको पहुँचका लागि सहजीकरण गर्नुपर्छ।
- बाह्य क्षेत्रको सबलीकरण गर्ने: नेपालको वैदेशिक व्यापार घाटा बढी रहेकोले यसलाई कम गर्न तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धी लाभ भएका वस्तु तथा सेवाहरूको निर्यात प्रवर्द्धनमा जोड दिने, उपभोगमुखी आयातको नियन्त्रण गर्नुपर्छ। पेट्रोलियम पदार्थ, ग्यास तथा कोइलाको आयात प्रतिस्थापन गरी व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्न विद्युत उत्पादन र खपत वृद्धि गर्नुपर्छ। विप्रेषण आप्रवाहलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्त्याएर उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्छ। विदेशी विनिमय सञ्चितमा स्थायित्व कायम गर्दै शोधानान्तर स्थितिमा सन्तुलन कायम गर्नुपर्छ।
- आर्थिक कूटनीतिको परिचालन गर्ने: वैदेशिक लगानी, व्यापार सहजीकरण, पर्यटन प्रवर्द्धन, विकास सहायता परिचालन, प्रविधि हस्तान्तरणजस्ता क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा आर्थिक कूटनीति परिचालन गर्नुपर्छ। जलविद्युतको निर्यात र हरित जलवायु कोष तथा कार्बन व्यापारबाट मनग्य फाइदा लिनुपर्छ।
- लगानीमैत्री वातावरणमा सुधार गर्ने : लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गरी प्राथमिकताका क्षेत्रमा लगानी बढाउन नीतिगत, संस्थागत र संरचनागत सुधार गर्नुपर्छ। विदेशी लगानी स्वीकृति प्रकृतिलाई सरल र स्वचालित बनाउनुपर्छ। वैदेशिक लगानी आप्रवाह हुन सक्ने मुलुक पहिचान गरी द्विपक्षीय लगानी प्रवर्द्धन तथा संरक्षण सम्झौता र दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्ने प्रक्रिया अघि बढाउने र विदेशी लगानीकर्ताको विश्वास आर्जन

गर्नुपर्छ। औद्योगिक पूर्वाधार तथा ऊर्जाको पर्याप्त व्यवस्था गर्नुपर्छ। तुलनात्मक लाभ र प्रतिष्पर्धी क्षमता भएका क्षेत्रको पहिचान गरी लगानीयोग्य आयोजना समावेश गरी आयोजना बैंक तयार गर्नुपर्छ।

- भौतिक पूर्वाधारहरूको समानुपातिक विकासमा जोड दिने : सबैका लागि सहज र पहुँचयोग्य पूर्वाधार निर्माणमा जोड दिनुपर्छ। पूर्वाधार निर्माण गर्दा सबै क्षेत्रमा समन्याय हुने किसिमले गर्नुपर्छ। व्यवस्थित शहरीकरण र एकीकृत एवं सुरक्षित बस्ती विकासमा जोड दिनुपर्छ।
- रोजगारी सिर्जना गर्ने : नेपालमा रोजगारीको अवसर नपाएर कामको लागि दैनिक २ हजार भन्दा बढी युवा विदेशिएको अवस्था छ। स्वदशमै रोजगारी सिर्जना गरेर युवाहरूलाई देशमै काम गर्ने वातावरण दिनुपर्छ। यसका लागि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा पर्याप्त बजेट विनियोजन गरी रोजगारीको सिर्जना गर्नुपर्छ। दक्ष मानव संसाधनको विकासद्वारा उत्पादनशील रोजगारीका अवसर अभिवृद्धि गरी जनसांख्यिक लाभको उपयोग गर्नुपर्छ। सरकारी, निजी, सहकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा रोजगारी सिर्जना गर्नुपर्छ। उद्यमशिलता उन्मुख स्वरोजगारीका लागि युवाहरूलाई व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्नुपर्छ। हाल उपलब्ध जनसांख्यिक लाभको भरपुर उपयोग गर्नुपर्छ।
- गरिबीको अन्त्य र जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने : संविधानमा भएका नागरिकका मौलिक हकको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्छ। गरिबी निवारणमुखी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी जनताको आयस्तरमा वृद्धि गर्दै निरपेक्ष र बहुआयामिक गरिबीको अन्त्य गर्नुपर्छ। गरिबी, भोकमरी, अशिक्षा, विभेद र असमानताको न्यूनीकरण गरी मानव विकासमा सार्थक प्रगति हासिल गर्नुपर्छ। वस्तुगत सूचक र मापदण्डका आधारमा गरिबहरूको पहिचान गरी कुन वर्ग र समुदाय के कारणले गरिब भएको हो सो अनुकूल कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्छ। गरिब जनताको क्षमता तथा सीप विकास गर्ने तथा वितरणमुखी होइन उत्पादनमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ। आय असमानता सारभूत रूपमा घटाउनुपर्छ। गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा तथा गुणस्तरीय खानेपानी माथि जनताको पहुँच वृद्धि गरी गुणस्तरीय मानव पुँजी निर्माण गर्नुपर्छ। खोज र अनुसन्धानमा आधारित व्यावहारिक, सीपमूलक र जीवनउपयोगी शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय र सहकार्य गर्ने : संघीय संरचना बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले सहकारिता, समन्वय र सहअस्तित्वको सिद्धान्तका आधारमा

सन्तुलन कायम हुने गरी विकास गर्नुपर्छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका कार्य जिम्मेवारी पूरा गर्न साधनस्रोतको लागत अनुमान, वितरण र जनशक्ति एवं संस्थागत प्रबन्ध गर्नुपर्छ । वित्तीय संघीयताको कुशल र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

- प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा जलवायु उत्थानशीलताको विकास गर्ने : भावी पुस्ताको आवश्यकता पूरा गर्न बाधा नपुग्ने गरी अहिलेको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन दीर्घकालिन दृष्टिकोण लिएर विकास गर्नुपर्छ । जलवायुजन्य जोखिम न्यूनीकरण तथा अनुकूलन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ । जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि हरित विकासको अवधारणा अवलम्बन तथा स्वच्छ ऊर्जा प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्दै उत्थानशीलता र जलवायु अनुकूलनशीलतामा जोड दिनुपर्छ । दिगो र हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ ।
- सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्र बीच साभेदारी र सहकार्य गर्ने : राज्यका साथसाथै निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज र बाह्य विकास साभेदारहरूको सहभागिता, साभेदारीमा विकासलाई तीव्रता दिनुपर्छ । सार्वजनिक निजी साभेदारीबाट पुँजी निर्माणको लागि आवश्यक लगानी परिचालन गर्नुपर्छ । निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न नीतिगत र संरचनागत सुधार गर्नुपर्छ ।
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण गर्ने : सार्वजनिक सेवामा पारदर्शिता, उत्तरदायित्व, जिम्मेवारी र सुशासनको प्रत्याभूति दिनुपर्छ । सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी नागरिकलाई छिटो, छरितो, मितव्ययी, दक्ष र प्रभावकारी रूपले सेवा प्रवाह गर्नुपर्दछ । राजनीतिक, प्रशासनिक र न्यायिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारको नियन्त्रण गर्नुपर्छ ।

६. निष्कर्ष

नेपाल प्राकृतिक स्रोत साधन र सास्कृतिक सम्पदाले समृद्ध देश भए तापनि विकासले अपेक्षित गति लिन सकेको छैन । सन् १९६० को दशकमा नेपालसँगै विकासको अवस्थामा रहेका दक्षिण कोरिया, थाइल्याण्ड, मलेसियाले अहिले विकासमा फड्को मारेका छन् तर हामी अझै पनि अल्पविकसित राष्ट्रको रूपमा रहेर सन् २०२६ मा मात्र विकासशील देशमा स्तरोन्नति हुँदैछौं । अर्थतन्त्रका चार वटै क्षेत्रमा सुधार गरी अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउँदै समृद्ध देशको रूपमा नेपाललाई विश्व सामु चिनाउन तीनै तहका सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था, विकास साभेदार र नागरिक समाज प्रतिबद्ध र कटिबद्ध भएर काम गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

सन्दर्भ सामग्री

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट वक्तव्य, २०८१, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

सोह्रौं योजना (२०८१/८२ -२०८५/८६), राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं ।

वैदेशिक व्यापारको तथ्याङ्क आर्थिक वर्ष २०८०/८१, भन्सार विभाग, काठमाडौं ।

देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०८०/८१), नेपाल राष्ट्र बैंक, काठमाडौं ।

देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (२०८१/८२ को दुई महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित), नेपाल राष्ट्र बैंक, काठमाडौं ।

अर्थ बुलेटिन, वार्षिक अंक ५ (आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को मौद्रिक नीति, २०८१, नेपाल राष्ट्र बैंक, काठमाडौं ।

International Monetary Fund 2024. World Economic OutlookM Policy Pivot, Rising Threats, Washington DC, October.

आर्थिक समृद्धिका लागि मूल्य अभिवृद्धि कर

रूप खड्का

भूमिका

मूल्य अभिवृद्धि कर नेपालको राजस्वको मूल स्रोत हो र हाम्रो जस्तो अर्थतन्त्रमा हुनु पर्ने पनि यही नै हो । विश्वका ४५ अल्पविकसित मुलुकहरूमा नेपाल एक हो र दक्षिण एशियामा हाम्रो प्रति व्यक्ति आय युद्धग्रस्त अफगानिस्तान बाहेक अरु सबै देशको तुलनामा कम छ । हाम्रा दुवै छिमेकीहरूको कुल गार्हस्थ उत्पादनको वृद्धिदर लामो समयसम्म निकै उत्साहजनक रहेको र हालैका वर्षहरूमा दक्षिण एशियाली मुलुकहरूको कुल गार्हस्थ उत्पादनको औषत वृद्धि दर ६ प्रतिशतभन्दा बढी भएकोमा हाम्रो कुल गार्हस्थ उत्पादनको वार्षिक वृद्धिदरले कछुवा गति छोड्न सकेको छैन । अर्कोतर्फ मुलुकको लामो खुला सीमा भएका कारणले चोरी निकासी पैठारी सधैं समस्याको रूपमा रहेको छ र अर्थतन्त्रमा अनौपचारिक क्षेत्रको मात्रा ठूलो छ । यी वास्तविकताका आधारमा मुलुकको चौतर्फी विकास गर्नका लागि अति आवश्यक राजस्व न्यून लागतमा सकेसम्म बढीमात्रामा परिचालन गर्नु पर्दछ । यस सन्दर्भमा सबभन्दा आकर्षक कर मूल्य अभिवृद्धि कर हो ।

राजस्वका प्रमुख स्रोतहरू

मुलुकको आर्थिक विकासको लागि अन्य कुराहरूका साथै राजस्व आवश्यक हुन्छ । नागरिकको ज्यूधनको रक्षा गर्न राज्य चाहिन्छ । उद्योग, व्यापार, व्यवसाय संचालन गर्न मुलुकमा शान्ति सुरक्षा कायम हुनु पर्दछ, न्याय सुलभ हुनु पर्दछ र विधिको शासन कायम हुन जरुरी हुन्छ । यसैगरी आर्थिक विकासका लागि आर्थिक तथा सामाजिक आधारशिलाहरूको निर्माण हुनु पर्दछ । यी सबैको लागि राजस्व आवश्यक हुन्छ । पर्याप्त मात्रामा राजस्व परिचालन गर्न सकिएन भने राज्यले नागरिक तथा व्यापार व्यवसायको लागि आवश्यक सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा प्रदान गर्न सक्दैन र त्यस्तो अवस्थामा मुलुक समृद्ध हुँदैन ।

राजस्व विभिन्न कर तथा गैर करका स्रोतहरूबाट संकलन गरिन्छ । त्यसमा पनि राजस्वको मूल स्रोत कर हो । हाल नेपालको कुल राजस्व मध्ये ९० प्रतिशतको हाराहारीमा कर राजस्व र बाँकी १० प्रतिशत जति गैर कर राजस्व उठ्ने गरेको छ । तालिका १ मा उल्लेख गरिएअनुसार करहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कबाट कुल कर राजस्वको ९५ प्रतिशत जति र बाँकी ५ प्रतिशत अन्य साना मसिना करहरूबाट उठ्ने गरेको छ । यस्तो

कर विज्ञ

स्थितिमा राजस्व संकलन बढाउनका लागि उक्त चार प्रमुख करहरुमा केन्द्रित हुनु पर्ने स्पष्ट छ ।

तालिका १: आर्थिक वर्ष २०७९/८० को कर राजस्वको बनेोट

कर	कर राजस्व संकलन	
	रकम (रु.अर्बमा)	प्रतिशत
मूल्य अभिवृद्धि कर	२८७	३३.११
आय कर	२४३	२८.०८
भन्सार महसुल	१५१	१७.४३
अन्तःशुल्क	१४३	१६.५३
अन्य कर	४२	४.८५
जम्मा	८६६	१००.००

स्रोत: आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट वक्तव्य

उक्त विभिन्न करहरु प्राकृतिक तथा कानूनी व्यक्तिले उपभोक्ता, आय आर्जन कर्ता, तथा सम्पत्तिका मालिकको रुपमा तिर्दछन र धेरैजसो करहरु उद्योगी, व्यापारी, व्यवसायी, रोजगारदाता आदि मार्फत संकलन गरिन्छन् । त्यस सिलसिलामा नागरिक र सरकारले ती करबाट सिर्जना हुने आर्थिक, अनुपालन तथा संकलन लागत पनि व्यहोर्नु पर्दछ ।

करको लागत कति हुन्छ भन्ने कुरा करको प्रकार, संरचना, संचालन प्रक्रिया, नीति, कानून, तथा कार्यान्वयन जस्ता विभिन्न कुरामा निर्भर रहन्छ । करको लागत अनुत्पादक हुन्छ र त्यसले मुलुकलाई समृद्ध बनाउन टेवा पुर्‍याउदैन । यसैले उपयुक्त किसिमको करको स्वरुप, संरचना, संचालन प्रक्रिया, नीति, कानून तथा प्रशासनका माध्यमले करको लागत न्यून गरिनु पर्दछ ।

हाल नेपालमा लागु भैरहेका करहरुमध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर विस्तृत आधार भएको आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम, पारदर्शी, लचक र आर्थिक लागत कम भएको कर हो र अन्य करहरुको तुलनामा यस करबाट कम लागतमा बढी राजस्व परिचालन गर्न सकिने संभावना बढी छ । एकातिर मुलुकमा राजस्वबाट साधारण खर्च पनि धान्न धौ धौ भैरहेकोले थप राजस्व परिचालन गर्नु पर्ने दवाव छ भने अर्कोतर्फ सुस्ताएका आर्थिक गतिविधिलाई करले थप निरुत्साहित नगरोस् भनेर सचेत हुनु जरुरी छ । यी दुई परस्पर विरोधी आवश्यकताको साँधमा रहेर कर नीतिको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ । यस क्रममा आर्थिक-विकास मैत्री मूल्य अभिवृद्धि करमाथि राजस्वको निर्भरता बढाउदै जानु पर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि करले अनावश्यक रूपमा उपभोक्ता मूल्य बढाउदैन

मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महसुल, तथा अन्तःशुल्क वस्तुगत कर भएपनि तिनीहरूले राजस्व तथा उपभोक्ता मूल्यमा पार्ने असर फरक फरक हुन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर्गत करदाताले आफ्नो व्यवसाय संचालन गर्न आवश्यक वस्तु तथा सेवाको खरीद तथा पैठारीमा तिरेको कर विक्रीमा असुल गरेको करबाट कट्टी गर्न पाउने वा खरीद तथा पैठारीमा तिरेको कर विक्रीमा असुल गरेको करभन्दा बढी भएमा फरक रकम सरकारबाट फिर्ता माग गर्न सक्ने हुनाले करदाताले खरीद तथा पैठारीमा तिरेको कर रकमलाई लगानी संभेर त्यसमा मुनाफा प्रतिशत लगाउन पर्दैन। त्यसले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करको कारणले करको रकम बराबरलेमात्र उपभोक्ता मूल्य बढ्छ, उपभोक्ता मूल्य करको रकमभन्दा बढीले वृद्धि हुदैन।

अर्कोतर्फ भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क व्यवस्थामा कर कट्टी र कर फिर्ताको व्यवस्था नभएकोले करदाताले तिरेको भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कलाई लगानी संभेर कर सहितको खरीद वा पैठारी मूल्यमा मुनाफा प्रतिशत लगाउँछन्। यसले गर्दा सरकारले भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क स्वरूप संकलन गरेको रकमभन्दा त्यसका कारणले अन्तिम उपभोक्ता मूल्यमा हुने वृद्धि बढी हुन्छ। यसैले भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क भन्दा मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्न आर्थिक दृष्टिकोणले बढी सक्षम वा सस्तो हुने भएकोले अन्तःशुल्क सीमित वस्तुमात्र लगाउने र भन्सारमाथिको राजस्वको निर्भरता घटाउदै गै मूल्य अभिवृद्धि करलाई राजस्वको मूल स्रोतको रूपमा विकसित गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास छ जुन हाम्रो लागि पनि त्यत्तिकै सान्दर्भिक छ।

हाल केही कृषिजन्य वस्तुको पैठारीमा भन्सार महसुल/कृषि सुधार शुल्क र अन्तःशुल्कका साथै अग्रीम आयकर लाग्ने व्यवस्था छ। अग्रीम आयकरलाई व्यापारीले आफ्नो वार्षिक आयकरबाट कटाउन पाउने भएपनि व्यवहारमा तिनीहरू भन्सार महसुल तथा अन्तःशुल्क भैं अग्रीम आयकरलाई पनि वस्तुको मूल्यमा जोडेर त्यसमा पनि मुनाफा प्रतिशत लगाएर ग्राहकबाट असुल गर्दछन्। यसको परिणाम स्वरूप सरकारले भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क तथा अग्रीम आयकरबाट संकलन गरेको रकमभन्दा त्यसको कारणले उपभोक्ता मूल्यमा हुने वृद्धि निकै बढी हुन्छ।

उदाहरणका लागि मानौं “हिमालयन आयात-निर्यात कम्पनि” ले भन्सार मूल्य रु. १,०००.०० बराबरको कृषिजन्य वस्तु पैठारी गरेर थोक विक्रेतालाई, थोक विक्रेताले खुद्रा विक्रेतालाई र खुद्रा विक्रेताले उपभोक्तालाई विक्री गर्दछ र हरेक तहमा विक्रेताको ढुवानी खर्च, पसलको भाडा, कामदारको ज्याला र विक्रेताको मुनाफा आदि वापत २५ प्रतिशतको मूल्य अभिवृद्धि हुन्छ। यस्तो अवस्थामा भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क, अग्रीम आयकर जस्ता कुनै पनि कर नभएको अवस्थामा तालिका २ को स्तम्भ (२) मा देखाइएभैं रु. १,०००.०० भन्सार मूल्य

भएको कृषिजन्य वस्तुलाई पैठारीकर्ताले रु. १,२५०.०० मा विक्रीगर्दछ भने थोक व्यापारीले रु. १,५६२.५० र खुद्रा व्यापारीले रु. १९५३.१२ मा विक्री गर्दछ ।

यदी उक्त वस्तुमा नेपाल सरकारले भन्सार महसुल/कृषि सुधार शुल्क १० प्रतिशत, अन्तःशुल्क १५ प्रतिशत र अग्रीम आयकर १० प्रतिशत लगाएमा तालिका २ को स्तम्भ (६) मा उल्लेख गरिए अनुसार भन्सार महसुल/कृषि विकास शुल्क रु. १००.००, अन्तःशुल्क रु. १६५.०० र अग्रीम आयकर रु. १००.०० गरेर जम्मा कर रु. ३६५.०० लाग्दछ । त्यो कर रकम सहितको खरिदमूल्यमा पैठारीकर्ता, थोक विक्रेता र खुद्रा विक्रेताले मुनाफा प्रतिशत लगाउने हुँदा पैठारीकर्ता, थोक व्यापारी र खुद्रा व्यापारीको विक्री मूल्य क्रमशः रु. १७०६.२५, २१३२.८१ र २६६६.०२ हुन्छ ।

कुनै कर नलगाएको अवस्थामा उपभोक्ता मूल्य रु. १९५३.१२ भएकोमा सरकारले रु. ३६५.०० कर लगाएको कारणले उपभोक्ता मूल्य २६६६.०२ हुन्छ । यसको अर्थ कर लगाएको कारणले उपभोक्ता मूल्य रु. ७१२.९ (२६६६.०२-१,९५३.१२) ले वृद्धि हुन्छ । यसरी उपभोक्ता मूल्यमा भएको वृद्धि रु. ७१२.९ मध्ये रु. ३६५.०० सरकारले कर राजस्वको रूपमा प्राप्त गर्दछ भने रु. ३४७.९० विभिन्न तहका व्यापारीको खलिमा जान्छ र उपभोक्ता चर्को मूल्यको चपेटामा पर्दछन् ।

यसैगरी भन्सार महसुल/कृषि विकास शुल्क मात्र लगाउदा हुने स्थिति तालिका २ को स्तम्भ (३), अन्तःशुल्क मात्र लगाउदा हुने स्थिति तालिका २ को स्तम्भ (४) र भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क लगाउदा हुने स्थिति तालिका २ को स्तम्भ (५) मा देख्न सकिन्छ ।

तालिका २: भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क तथा अग्रीम आयकर राजस्व तथा त्यसबाट उपभोक्ता मूल्यमा पर्ने असर

(१) विवरण	(२) कुनै कर लागु नहुँदा हुने स्थिति	(३) भन्सार महसुल वा कृषि विकास शुल्क मात्र लगाउदा हुने स्थिति	(४) अन्तःशुल्क मात्र लगाउदा हुने स्थिति	(५) भन्सार महसुल वा कृषि विकास शुल्क र अन्तःशुल्क लगाउदा हुने स्थिति	(६) भन्सार महसुल वा कृषि विकास शुल्क, अन्तःशुल्क र अग्रीम आयकर लगाउदा हुने स्थिति
भन्सार मूल्य रु.	१,०००.००	१,०००.००	१,०००.००	१,०००.००	१,०००.००
भन्सार महसुल वा कृषि सुधार शुल्क (१० प्रतिशत) रु.	-	१००.००	-	१००.००	१००.००
जम्मा रु.	-	१,१००.००	१,०००.००	१,१००.००	१,१००.००

अन्तःशुल्क (१५ प्रतिशत) रु.	-	-	१५०.००	१६५.००	१६५.००
अग्रिम आयकर (१० प्रतिशत) रु.	-	-	-	-	१००.००
जम्मा कर (भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र अग्रिम आयकर) रु.	-	१००.००	१५०.००	२६५.००	३६५.००
भन्सार विन्दुसम्मको जम्मा खर्च (भन्सार मूल्य र जम्मा कर) रु.	१,०००.००	१,१००.००	१,१५०.००	१२६५.००	१,३६५.००
पैठारीकर्ताको विक्रीमूल्य (भन्सार विन्दुसम्मको जम्मा खर्च र पैठारीकर्ताको २५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि) रु.	१,२५०.००	१,३७५.००	१४३७.५०	१५८१.२५	१७०६.२५
थोकविक्रेताको विक्रीमूल्य (थोकविक्रेताको खरिदमूल्य र २५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि) रु.	१,५६२.५०	१,७१८.७५	१,७९६.८७	१९७६.५६	२१३२.८१
खुद्रा विक्रेताको विक्रीमूल्य (खुद्रा विक्रेताको खरिद मूल्य र २५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि) रु.	१,९५३.१२	२,१४८.४४	२,२४६.०९	२४७०.७०	२६६६.०२
करको कारणले भएको मूल्य वृद्धि (२,६६६.०२-१,९५३.१२) रु.	-	१९५.३२	२९२.९७	५१७.५८	७९२.९०
कर राजस्व रु.	-	१००.००	१५०.००	२६५.००	३६५.००
विभिन्न तहका व्यापारीले कर रकममा लिने मुनाफा रु.	-	९५.३२	१४२.९७	२५२.५८	३४७.९०

स्रोत: लेखकको गणना ।

अब मूल्य अभिवृद्धि करबाट उपभोक्ता मूल्यमा के कस्तो असर पर्दछ भनेर हेरौं । तालिका २ को स्तम्भ (५) मा भन्सार मूल्य रु. १०००.०० भएको वस्तुमा भन्सार महसुल वा कृषि सुधार शुल्क, र अन्तःशुल्क लगाउदा पैठारीकर्ताको विक्रीमूल्य रु. १५८१.२५, थोक विक्रेताको विक्रीमूल्य रु. १९७६.५६ र खुद्रा विक्रेताको विक्रीमूल्य रु. २४७०.७० कायम हुन्छ जसमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्दछ । भन्सार विन्दुमा भन्सार मूल्य, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कको जोड रु १२६५.०० (रु. १०००.००+१००.००+१६५.००) मा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्दछ । यस अनुसार

पैठारीदेखि खुद्रा तहसम्म १३ प्रतिशतका दरले संकलन गरिने मूल्य अभिवृद्धि करको स्थिति तालिका ३ मा देखाइएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने प्रक्रिया अनुसार पैठारीकर्ताले भन्सार विन्दुमा भन्सार मूल्य र भन्सार महसुल तथा अन्तःशुल्कको जोड रु. १२६५.०० मा रु. १६४.४५ मूल्य अभिवृद्धि कर तिर्दछ । निजले आफ्नो विक्री मूल्य रु. १५८१.२५ मा रु. २०५.५६ मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्दछ र त्यसबाट सामान पैठारीगर्दा भन्सारमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु. १६४.४५ कटाएर बाँकी रु. ४१.११ सरकारलाई खूद मूल्य अभिवृद्धि करको रुपमा बुझाउँछ । यसैगरी थोक विक्रेताले आफ्नो विक्रीमूल्य रु. १,९७६.५६ मा रु. २५६.९५ मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्दछ र त्यसबाट आफूले तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु. २०५.५६ कटाएर बाँकीरु. ५१.३९ सरकारलाई बुझाउँछ । यसैगरी खुद्रा विक्रेताले आफ्नो विक्रीमूल्य रु. २४७०.७० मा रु. ३२१.१९ मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्दछ र आफूले खरीदमा तिरेको रु. २०५.५६ कटाएर बाँकीरु. ६४.२४ सरकारलाई मूल्य अभिवृद्धि करको रुपमा बुझाउँछ । यसरी सरकारले मूल्य अभिवृद्धि कर स्वरुप भन्सार विन्दुमा रु. १६४.४५ संकलन गर्दछ भने पैठारीकर्ता, थोक विक्रेता र खुद्रा विक्रेताबाट क्रमश रु. ४१.११, रु. ५१.३९ र रु. ६४.२४ गरेर जम्मा रु. ३२१.१९ मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्दछ ।

तालिका ३: पैठारी देखि खुद्रा तहसम्म १३ प्रतिशतले लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनको स्थिति

विवरण	कर वाहेकको मूल्य	विक्री / पैठारीमा	खरिदमा कर	खूद कर	कर सहितको मूल्य
भन्सार विन्दु	१२६५.००	१६४.४५	०	१६४.४५	१४२९.४५
पैठारीकर्ता	१५८१.२५	२०५.५६	१६४.४५	४१.११	१७८६.८१
थोक विक्रेता	१९७६.५६	२५६.९५	२०५.५६	५१.३९	२२३३.५१
खुद्रा विक्रेता	२४७०.७०	३२१.१९	२५६.९५	६४.२४	२७९१.८९
मूल्य अभिवृद्धि करको कारणले भएको मूल्य वृद्धि					३२१.१९
मूल्य अभिवृद्धि कर रकम					३२१.१९
विभिन्न तहका व्यापारीले मूल्य अभिवृद्धि कर रकममा लिने मुनाफा					०

स्रोत: लेखकको गणना ।

मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर्गत करदाताले खरीद तथा पैठारीमा तिरेको कर कट्टी गर्न वा फिर्ता माग गर्न पाउने व्यवस्था भएकोले भन्सार महसुल तथा अन्तःशुल्कमा जस्तो कर रकममा मुनाफा प्रतिशत लगाउन पर्दैन । यसले गर्दा सरकारले मूल्य अभिवृद्धि कर स्वरुप संकलन

गरेको रु. ३२९.९९ वरावरले मात्र उपभोक्ता मूल्य बढ्छ, र भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कमा जस्तो उपभोक्ताले अनावश्यक रूपमा बढी मूल्य तिर्नु पर्दैन । मूल्य अभिवृद्धि कर विस्तृत आधारमा बढी सक्षमता साथ संकलन गर्न सकिने भएकोले भन्सार महसुल तथा अन्तःशुल्कको तुलनामा कम लागतमा बढी राजस्व संकलन गर्न संभव हुन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करले लगानीलाई करमुक्त गर्छ

मूल्य अभिवृद्धि कर उपभोगमा लाग्ने कर हो र यस करको अन्तिम भार वस्तु तथा सेवाका अन्तिम उपभोक्तामाथि पर्दछ । यो कर व्यापारमा लाग्ने कर होइन । हो, यो कर पैठारीकर्ता, उत्पादक, थोक विक्रेता तथा खुद्रा विक्रेताबाट संकलन हुन्छ तर तिनीहरू यो कर संकलन गर्ने माध्यम मात्र हुन् । तिनीहरूले आफ्नो कारोवार संचालन गर्नका लागि आवश्यक वस्तु तथा सेवा खरीद वा पैठारी गर्दा तिरेको कर आफ्नो वस्तु वा सेवाको विक्रीमा असुल गरेको करबाट कटाएर बाँकी रकममात्र सरकारलाई बुझाउँछन् । यदी तिनीहरूले विक्रीमा असुल गरेको करभन्दा खरिद तथा पैठारीमा तिरेको कर बढी भएमा बढी भएको रकम सरकारबाट फिर्ता माग गर्न सक्छन् । यसले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका पैठारीकर्ता, उत्पादक, थोक विक्रेता तथा खुद्रा विक्रेताले मूल्य अभिवृद्धि करको अन्तिम भार व्यहोर्नु पर्दैन र तिनीहरूको लगानी मूल्य अभिवृद्धि करको भारबाट मुक्त हुन्छ ।

कारोवारको प्रकृति, विक्रेताको कानूनी स्थिति, आपूर्ति शृंखला, विक्रीको माध्यम तथा परिमाणले कुनै वस्तु वा सेवामा करको भार घटाउन सकिदैन । यस करको अन्तिम भार जुनसुकै अवस्थामा पनि उपभोक्ता मूल्यको समानुपातिक हुन्छ । यसैले मूल्य अभिवृद्धि कर आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम/तटस्थ कर हो र यसलाई आर्थिक वृद्धि उन्मुख (ग्रोथ ओरियन्टेड) कर भनिन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करले निकासीलाई कर मुक्त गर्छ

मूल्य अभिवृद्धि कर विश्वमा लागु गर्नाको एउटा महत्वपूर्ण उद्देश्य निकासीलाई प्रोत्साहित गर्नु हो । यो कर गन्तव्य सिद्धान्तमा आधारित भएकोले जुन देशमा वस्तु तथा सेवाको उपभोग हुन्छ त्यस देशमा कर लाग्दछ र देश बाहिर उपभोग हुने वस्तु तथा सेवामा कर लाग्दैन । देश बाहिर निकासी गरिने वस्तु तथा सेवालार्इ करको भारबाट पूर्ण रूपमा मुक्त गर्नका लागि निकासीमा कर शुन्य दरले लगाइन्छ । निकासी मूल्यलाई यस करको शुन्य दरले गुणना गरेपछि नतिजा शुन्य हुन्छ । यसको अर्थ निकासीमा करदाताले वास्तवमा कुनै कर तिर्नु पर्दैन ।

अर्कोतर्फ निकासी गरिएका वस्तु तथा सेवासंग सम्बन्धित कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, प्याकेजिंग सामग्री, रासायनिक पदार्थ, सवारी साधन र त्यसका पार्टपूजाहरू, इन्धन, फर्निचर, स्टेशनरी, दूरसंचार सेवा लगायतका सम्पूर्ण वस्तु तथा सेवाहरू (इन्पुट्स) मा तिरेको कर निकासीकर्ताले फिर्ता माग गर्न पाउछ । यसले गर्दा निकासी मूल्य अभिवृद्धि करको भारबाट

पूर्ण रुपमा मुक्त हुने भएकोले स्वदेशी उत्पादन विदेशी बजारमा बढी प्रतिस्पर्धी भै निकासी प्रवर्धन हुने संभावना बढ्छ । त्यसबाट विदेशी मुद्राको आर्जन बढ्ने, व्यापार सन्तुलन सुध्दिने, र रोजगारी तथा उत्पादन बढ्ने संभावना हुन्छ । यसलाई तालिका ४ मा देखाइएको छ ।

मानौं, कुनै उत्पादकले रु. २००० को कच्चा पदार्थ पैठारी गरी त्यसबाट तयारी वस्तु उत्पादन गरेर रु. ४००० मा निकासीकर्तालाई विक्री गरेछ र निकासीकर्ताले सो वस्तु रु ५००० मा निकासी गरेछ । निकासीमा मूल्य अभिवृद्धि कर शुन्य दरले लाग्ने व्यवस्था छ । यस अनुसार उत्पादकले भन्सारमा रु. २६० मूल्य अभिवृद्धि गर्दछ, आफ्नो विक्रीमा रु. ५२० मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्दछ र त्यसबाट आफूले भन्सारमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर कटाएर बाँकीरु. २६० सरकारलाई बुझाउँछ । निकासीकर्ताले रु. ५००० को वस्तु निकासी गर्दा शुन्य दरले कर तिर्दछ । यसको अर्थ वास्तवमा निकासीकर्ताले कुनै कर तिर्नु पर्दैन । तर निजले सामान उत्पादकबाट किन्दा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु. ५२० सरकारबाट फिर्ता माग गर्न पाउछ । यसले गर्दा निकासी गरिने वस्तु मूल्य अभिवृद्धि करको भारबाट पूर्ण रुपमा मुक्त हुन्छ ।

तालिका ४: निकासीमा मूल्य अभिवृद्धि करको भार

तह	कर वाहेकको विक्री मूल्य	मूल्य अभिवृद्धि	१३ प्रतिशतको मूल्य अभिवृद्धि कर			कर सहितको विक्री मूल्य
			पैठारी/विक्रीमा	खरीदमा	खूद कर	
पैठारी	२०००	२०००	२६०	०	२६०	२२६०
उत्पादन	४०००	२०००	५२०	२६०	२६०	४५२०
निकासी	५०००	१०००	०	५२०	-५२०	५०००

स्रोत: लेखकको गणना ।

मूल्य अभिवृद्धि करले चोरी पैठारीलाई कम आकर्षक र बढी कठिन बनाउँछ

मूल्य अभिवृद्धि कर उत्पादन तथा वितरण प्रक्रिया अन्तर्गतका विभिन्न तहमा संकलन गरिने र करदाताले आफ्नो कारोवारसंग सम्वन्धित वस्तु तथा सेवा खरीदमा तिरेको कर कटाउन पाउने हुंदा यस अन्तर्गत चोरी पैठारी गर्न कम आकर्षण र बढी कठिन हुन्छ । पैठारीकर्ताले आफ्नो पैठारीमा तिरेको कर विक्रीमा असुल गरेको करबाट कटाउन पाउने हुंदा चोरी पैठारी जस्तो गैर कानूनी कार्य गर्न त्यति प्रोत्साहन हुदैन । यसैगरी मूल्य अभिवृद्धि कर विभिन्न तहमा लगाइने हुंदा पहिलो तहमा कर तिरीएको छैन भने त्यो पछिल्लो तहमा संकलन गर्न सम्भव हुन्छ ।

तालिका २ को स्तम्भ (५) मा सामान्य अवस्थामा भन्सार मूल्य रु. १०००.००, भन्सार महसुल १००.०० र अन्तःशुल्क १६५.०० सहितको जम्मा रु १२६५.०० मा १३ प्रतिशतले रु. १६४.४५

मूल्य अभिवृद्धि कर लागदछ । तर यदी सो सामान चोरी पैठारी भएमा भन्सार विन्दुमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगायतका कुनै कर लागदैनन् । पैठारीकर्ताले सो सामान थोक विक्रेतालाई वजार मूल्य अनुसार रु. १५८१.२५ मा विक्री गरेमा विभिन्न तहमा तालिका ५ अनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन हुन्छ ।

तालिका ५: चोरी पैठारी भएमा हुने मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनको स्थिति

विवरण	कर वाहेकको मूल्य	बिक्री/पैठारीमा कर	खरिदमा कर	खूद कर	कर सहितको मूल्य
भन्सार विन्दु	०	०	०	०	०
पैठारीकर्ता	१५८१.२५	२०५.५६	०	२०५.५६	१७८६.८१
थोक विक्रेता	१९७६.५६	२५६.९५	२०५.५६	५१.३९	२०२७.९५
खुद्रा विक्रेता	२४७०.७०	३२१.१९	२५६.९५	६४.२४	२७९१.८९

स्रोत: लेखकको गणना ।

मूल्य अभिवृद्धि करले न्यून विजकीकरणको समस्या कम गर्दछ

मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर्गत चोरी पैठारीभै न्यून विजकीकरणको समस्या पनि कम हुन्छ । कारण पैठारीकर्ताले भन्सारमा तिरेको कर विक्रीमा असुल गरेको करबाट कटाउन पाउने हुंदा न्यूनविजकीकरण जस्तो गैरकानूनी काम गर्न त्यति प्रोत्साहन हुदैन । करदाताले न्यून विजकीकरण गरेर भन्सारमा कम कर तिरेपछि निजको कर कट्टी कम हुने हुंदा सरकारलाई राजस्व संकलनको हिसावले खासै फरक पर्दैन । यो कुरा तालिका ६ मा स्पष्ट गरिएको छ ।

तालिका ६: पचास प्रतिशत न्यून विजकीकरण भएमा हुने मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनको स्थिति

विवरण	कर वाहेकका मूल्य	बिक्री/पैठारीमा	खरिदमा कर	खूद कर	कर सहितको मूल्य
भन्सार विन्दु	६३२.५०	८२.२२	०	८२.२२	७१४.७२
पैठारीकर्ता	१५८१.२५	२०५.५६	८२.२२	१२३.३४	१७८६.८१
थोक विक्रेता	१९७६.५६	२५६.९५	२०५.५६	५१.३९	२०२७.९५
खुद्रा विक्रेता	२४७०.७०	३२१.१९	२५६.९५	६४.२४	२७९१.८९

स्रोत: लेखकको गणना ।

अनौपचारिक क्षेत्रबाट राजस्व संकलन गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर सहायक हुन्छ

अनौपचारिक क्षेत्रबाट केही राजस्व संकलन गर्न पनि मूल्य अभिवृद्धि कर सहयोगी हुन्छ । उदाहरणका लागि मूल्य अभिवृद्धि कर सामान्य रुपमा प्रभावकारी भएको छ भने अधिकांश वस्तु तथा सेवाहरुमा कुनै न कुनै वेला मूल्य अभिवृद्धि कर लागेको हुन्छ, र अनौपचारिक क्षेत्रले ती

वस्तु तथा सेवाहरु उपभोग गर्दा तिनीहरुले मूल्य अभिवृद्धि कर तिर्नु पर्दछ। यसरी अनौपचारिक क्षेत्रको व्यापार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएपनि त्यसको खरीदमा कर लाग्छ। तिनीहरुले कर कट्टी गर्न नपाउने भएकाले अनौपचारिक क्षेत्रका व्यापारीको केवल मूल्य अभिवृद्धिमा मात्र कर लाग्ने हो जुन त्यति ठूलो हुदैन। अर्कोतर्फ केही गरी अनौपचारिक क्षेत्रका व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि करका दर्तावालसंग कारोवार गर्नु पर्ने भएमा दर्तावालले कर कट्टी गर्ने प्रयोजनका लागि कर विजक माग गर्ने हुंदा अनौपचारिक क्षेत्रका व्यापारी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुन बाध्य हुन सक्छन। यसैले अनौपचारिक क्षेत्रमा कर लगाउनको लागि अन्य करहरुभन्दा मूल्य अभिवृद्धि कर बढी आकर्षक हुन्छ।

मूल्य अभिवृद्धि करले सिंगो राजस्व संकलन व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन सक्छ

मूल्य अभिवृद्धि करका क्याच-अप-इफेक्ट, सेल्फ-पोलिसी फिचर्स र अडिट-ट्रेल जस्ता विशेषताले मूल्य अभिवृद्धि कर मात्र नभै भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क तथा आयकर राजस्व संकलन बढाउन पनि मद्दत गर्दछ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा पहिलो तहमा चुहेको कर पछिल्लो तहमा असुल हुने (क्याच-अप-इफेक्ट) संभावना हुन्छ। माथि तालिकाहरु ५ र ६ मा देखाइए अनुसार सामान चोरी पैठारी वा न्यून विजकीकरण भै आएमा भन्सारमा मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व संकलन नभए पनि वा कम संकलन भएपनि त्यस्तो अवस्थामा पछिल्लो तहमा क्रेडिट नपाउने वा कम पाउने भएकोले पहिलो तहमा गुमेको राजस्व पछिल्लो तहमा असुल हुन्छ।

यसैगरी मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर्गत वस्तु तथा सेवाको अधिक विजकीकरण गर्न विक्रेताको हित विपरित र न्यून विजकीकरण गर्न क्रेताको हित विपरित हुने भएकोले स्वयं नियन्त्रण गर्ने (सेल्फ पोलिसी फिचर्स) तत्व विद्यमान हुन्छ जसले गर्दा न्यून विजकीकरण गरेर मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व चुहावट हुने संभावना न्यून हुन्छ।

यतिमात्र नभै मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर्गत विभिन्न तहमा विजक जारी हुने स्थितिले लेखापरीक्षण गर्न सहज हुने हुन्छ।

उक्त विभिन्न कारणले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर विभिन्न मुलुकमा राजस्व परिचालन गर्ने सबभन्दा महत्वपूर्ण तथा प्रभावकारी संयन्त्रको रूपमा स्थापित भएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर प्रभावकारी भएमा मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्वमात्र नभै भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क तथा आयकर राजस्व समेत बढी परिचालन हुने संभावना हुन्छ र मूल्य अभिवृद्धि करले सिंगो कर प्रणालीलाई बढी पारदर्शी बनाउन र उद्योग ब्यापार गर्नका लागि सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्ने वातावरण सिर्जना गर्दछ।

मूल्य अभिवृद्धि करको तर्जुमा र कार्यान्वयन

मूल्य अभिवृद्धि कर विभिन्न दृष्टिकोणले उत्कृष्ट कर भएकोले नेपालले पनि यसलाई राजस्वको मूल स्रोतको रूपमा विकसित गर्नका लागि साबिकको विक्री कर, ठेक्का कर, मनोरञ्जन कर तथा होटेल करको सट्टा वि. सं २०५४ साल मार्ग १ गतेदेखि लागु गरेको हो । यस करको मर्म र अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुसार नेपालले उपभोगमा आधारित कर कट्टी प्रणाली सहितको उत्पादनदेखि खुद्रा तहसम्म फैलिएको विस्तृत आधार भएको मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली लागु गरेको थियो । कानूनले छुट गरेका सीमित वस्तु तथा सेवा वाहेक पैठारी तथा देशभित्र उत्पादन हुने सबै वस्तु तथा सेवालाई करको दायरा भित्र ल्याइएको थियो, करको दर १० प्रतिशत कायम गरिएको थियो, निकासीमा शुन्य दरले कर लाग्ने व्यवस्था गरिएको थियो, करको दर्ता सीमा वस्तु र सेवा दुवैको लागि वार्षिक रु २० लाख तोकिएको थियो, दर्ता सीमाभन्दा मुनिको कारोवार गर्ने व्यवसायले स्वेच्छाले दर्ता हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो, र यस करमा अनिवार्य रूपमा दर्ता भएका करदाताले मासिक रूपमा र स्वेच्छाले दर्ता भएका करदाताले चौमासिक रूपमा कर विवरण बुझाउनु पर्ने र कर तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

हाम्रो मूल्य मूल्य अभिवृद्धि करको तर्जुमा दक्षिण एशियाली मुलुकहरुमा नमूनाको रूपमा मात्र नभै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै राम्रो मानिएको थियो । यसका वारेमा अध्ययन गर्न बंगलादेश, जन्जवार, जाम्बिया लगायत विभिन्न देशका कर प्रशासकहरु नेपाल आउनु भएको थियो । यसैगरी भारतको सिक्किम तथा पश्चिम बंगाल राज्य सरकारका कर प्रशासकहरु पनि नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको अध्ययन गर्न आउने तयारी गरिरहनु भएको थियो । तर दुर्भाग्यवस त्यतिखेर भारतले गरेको नाकाबन्दीका कारण उहांहरुको नेपालको मूल्य अभिवृद्धि कर अध्ययन भ्रमण कार्यान्वयन हुन सकेन ।

मूल्य अभिवृद्धि कर व्यवहारमा पनि सफल भएको थियो । यो कुरा यो कर लागु भएको दुई दशकभन्दा बढी समयसम्म राजस्वको वार्षिक औषत वृद्धि दर १८ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको र मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व कुल राजस्वको एक तिहाइ जति र मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात ६ प्रतिशतभन्दा बढी पुगेको तथ्यले स्पष्ट गर्दछ ।

तर मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयन भएको केही वर्षपछि यस करमा विभिन्न विचलनहरु निम्त्याइएका थिए । उदाहरणको लागि प्रभावशाली व्यक्ति तथा विचौलियाको दवाव र प्रलोभनका आधारमा कैयौ वस्तु तथा सेवामा कर छुट दिइएको थियो । मोवाइल फोन लगाएतका दर्जनौ वस्तुमा उपभोक्ताबाट उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको केही अंश विक्रेताले राख्न पाउने व्यवस्था गरिएको थियो । नेपाल सरकारका विभिन्न निकायको सिफारिसको आधारमा कर छुट दिने व्यवस्था गरिएको थियो । विदेशी सहयोग अन्तर्गत सञ्चालित आयोजनाहरू र सुरक्षा निकायको

पैठारीमा कर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको थियो । वस्तु तथा सेवाको लागि छुट्टाछुट्टै दर्ता सीमा कायम गरिएको थियो र स्वेच्छाले दर्ता हुने साना विक्रेताका लागि पनि मासिक कर अवधि कायम गरिएको थियो । यसले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करमा अनेक विकृति तथा विसंगति सिर्जना हुनका साथै करको कार्यान्वयन कम्जोर भएको थियो ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा सुधारको श्रृंखला

हालैका वर्षहरूमा मूल्य अभिवृद्धि करलाई सुधार्ने श्रृंखला शुरु भएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा दुईसय भन्दा बढी वस्तु तथा सेवामा दिइएको कर छुट खारेज गरेर करको आधार विस्तार गरिएको थियो । सुरक्षा निकायको पैठारीमा दिइएको कर छुट हटाइएको थियो । कर छुट भएका वस्तु उत्पादन गरी निकासी गर्ने उद्योगले कच्चा पदार्थको खरिदमा तिरेको कर फिर्ता दिने व्यवस्था गरिएको थियो । वार्षिक रु. एक करोडसम्मको कारोवार हुने करदाताले मासिकको सट्टा चार महिनाको एकपटक कर विवरण बुझाउने र कर तिर्ने व्यवस्था गरिएको थियो र कुटनीतिक नियोगले प्राप्त गर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता सम्बन्धी व्यवस्थालाई सरलीकृत एवं प्रभावकारी बनाउन ग्गिन च्यानलको माध्यमबाट स्वचालित रूपमा बैंक खातामा कर फिर्ता हुने व्यवस्था गर्ने प्रस्ताव गरिएको थियो ।

यसरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा आरम्भ गरिएको अभियानलाई आर्थिक वर्ष २०८१/८२ निरन्तरता दिइएको थियो । यस वर्ष दुई दर्जनभन्दा बढी वस्तु तथा सेवामा दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर छुट खारेज गरेर करको आधार विस्तार गरिएको थियो । यसैगरी विकास सहायता सम्बन्धी नयां संभौता गर्दा आयोजनालाई कर छुट दिने व्यवस्था गर्नुको सट्टा कर फिर्ता वा निकासको माध्यमबाट कर छुट प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्तावालले क्रमशः अनिवार्य रूपमा विद्युतीय प्रणालीबाट विजक जारी गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । वार्षिक रु. २५ करोडभन्दा बढीको कारोवार गर्ने सबै करदाताको कारोवारलाई केन्द्रीय विजक अनुगमन प्रणालीमा आबद्ध गर्ने प्रावधान गरिएको थियो, र उपभोक्ताले विद्युतीय माध्यमबाट खरीद गरेको वस्तु तथा सेवाको खरीदमा तिरेको करको १० प्रतिशत रकम फिर्ता गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । यसैगरी वस्तु तथा सेवाको मिश्रित कारोवारको हकमा दर्ता सीमालाई रु. २० लाखबाट बढाएर रु. ३० लाख गरिएको थियो जसले गर्दा वस्तु र सेवाको लागि कायम गरिएको दर्तासीमाको खाडल कम भएको थियो ।

यसरी विगत दुई वर्षको वजेटद्वारा मूल्य अभिवृद्धि करमा महन्वपूर्ण सुधारहरू गरिएकोमा एकदुईवटा विचलनहरू वासमति चामलको भातमा ढुंगा सरह पनि देखा परेका थिए । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त तथा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास विपरित अन्तर्राष्ट्रिय हवाइ टिकटमा स्तरीय दरको कर लगाइएको थियो र केही विलाशी वस्तु तथा

सेवामा विलाशी कर लगाउन शुरु गरिएको थियो । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा स्वदेशी उत्पादनलाई संरक्षण गर्ने नाममा सस्तो राजनीतिक लोकप्रियताका लागि आलु-प्याज लगायतका तरकारी एवं फलफूललाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिइएको थियो । आलु-प्याज आदिमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएकोले देश भित्र उत्पादन हुने र पैठारी गरिने दुबै थरीको आलु-प्याजमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने भएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर छुटबाट स्वदेशी उत्पादनको संरक्षण हुदैन । बरु आलु-प्याज लगायतका कृषिजन्य वस्तुको उत्पादन बढाउनका लागि मूल्य अभिवृद्धि कर छुट होइन मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनु पर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर छुटलाई पुनरावलोकन गरेर करको आधार विस्तार गर्न आ.व. २०८२/८३ र त्यस पछिका वर्षहरूमा पनि निरन्तरता दिनु पर्दछ र तोकिएको उद्देश्य पूरा गर्न प्रभावकारी नहुने र राजस्व संकलनमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने, आर्थिक, कर अनुपालन र कर संकलन लागत बढाउने र मूल्य अभिवृद्धि करका साथै सिंगो कर प्रणाली कार्यान्वयन कम्जोर बनाउने कर छुटलाई कमशः हटाउदै जानु पर्दछ भने फलफूल, तरकारी लगायतका कृषिजन्य उत्पादनका साथै अन्य वस्तुहरूमा लगाइएको अन्तःशुल्क तथा अग्रीम आयकर घटाउदै जानु पर्दछ । त्यस्तो नीतिबाट एकातिर कम लागतमा बढी राजस्व परिचालन गर्न संभव हुनेछ भने अर्कोतर्फ उपभोक्ताहरूमाथि अनावश्यक रुपमा करको बढी भार पर्नेछैन । यसैले अर्थमन्त्रालयले आगामी तीन चार वर्षभित्र कुन कुन वस्तुमा दिइएको मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हटाउने र कुन कुन वस्तुमा लागेको अन्तःशुल्क तथा अग्रीम आयकर हटाउदै जाने भनेर विस्तृत तालिका बनाएर त्यसमा सरोकारवालाहरूसंग व्यापक रुपमा छलफल गरेर सहमति कायम गरिनुका साथै राजनीतिक दलहरूबीच पनि राष्ट्रिय सहमति कायम गरिनु पर्दछ । त्यस्तो अवस्थामा हचुवाका आधारमा कर लगाउने वा हटाउने प्रवृत्तिको अन्त्य भै कर प्रणालीमा निश्चितता आउनेछ र त्यस्ता कर व्यवस्थामाथि सरकोकारवालको विश्वास बढ्दै जानेछ ।

यसैगरी नेपाल सरकारका विभिन्न निकायको सिफारिसको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने व्यवस्थाले गर्दा करदाताले विभिन्न निकाय धाउनु पर्ने, अनावश्यक रुपमा समय र साधन खर्चिने, मिलोमतो हुने, लागत बढ्ने र राजस्व घट्ने हुन्छ । यदि कुनै वस्तु वा सेवामा कर छुट दिनै पर्ने भएमा त्यसलाई कर छुटको सूचीमा समावेश गरी स्वतः छुट हुने व्यवस्था गरी नेपाल सरकारका विभिन्न निकायको सिफारिसको आधारमा छुट दिने प्रथा खारेज गर्नु पर्दछ ।

कर फिर्ता मूल्य अभिवृद्धि करको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष भएकोले कर फिर्ता व्यवस्था व्यवहारमा सरल, सहज, पारदर्शी र छिटो छरितो हुनु पर्दछ । यस सन्दर्भमा खासगरेर निकासीकर्ताको लागि ग्रेन च्यानलको माध्यमबाट स्वचालित रुपमा करदाताको बैंक खातामा कर फिर्ता हुने वा करदाताको अन्य कुनै कर दायित्वसंग मिलान गर्न सकिने व्यवस्था गरिनु पर्दछ र यस

किसिमको व्यवस्था विस्तारै राम्रो कर सहभागिता हुने अन्य करदाताको हकमा लागु गर्दै जानु पर्दछ ।

हाल निकासीकर्ता वाहेक अन्य करदाताले खरीद वा पैठारीमा तिरेको कर विक्रीमा असुल गरेको करभन्दा बढी भएमा बढी भएको रकम आगामी महिनाको कर दायित्वमा मिलान गर्ने र करदाता लगातार चार महिनासम्म कर कट्टीको अवस्थामा रहेमामात्र बढी भएको कर कट्टी रकम फिर्ता माग गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यसले गर्दा समयमै कर कट्टी गर्न नसक्ने करदाताले नगद प्रवाह (क्यास फ्लो) को समस्या सामना गर्नु पर्दछ । यसको सट्टा कुनै कर अवधिमा कायम भएको बढी कर कट्टी रकम अन्य करको दायित्वसंग मिलान गर्न पाउने वा निकासीकर्ताले भै कर अवधि समाप्त भएको पछिल्लो महिनामा फिर्ता माग गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ, र कर फिर्ता छिटो छरितो हुनु पर्दछ ।

वस्तु तथा सेवाको लागि मूल्य अभिवृद्धि करको छुट्टाछुट्टै दर्ता सीमा कायम गर्ने व्यवस्थाको सट्टा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अनुसार एउटै दर्ता सीमा तोकिनु पर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर विभिन्न तहमा संकलन गरिने यस करका क्याच-अप-इफेक्ट, सेल्फ-पोलिसिड र अडिट-ट्रेल जस्ता विशेषताका बावजूद पनि कर संकलन आशातीत रूपमा प्रभावकारी हुन सकेको छैन । खासगरेर मूल्य अभिवृद्धि करको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कर विजक लिने दिने चलन कम छ । खुद्रा तहमा क्याश मेशिनको प्रयोग पनि गरिएको छैन । मूल्य अभिवृद्धि करलाई प्रभावकारी रूपमा लागु गर्नका साथै सिंगो कर प्रणालीलाई समान तथा पारदर्शी रूपमा लागु गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नका लागि विल लिने दिने प्रचलनको ठूलो भूमिका रहने भएकोले विभिन्न प्रवर्धनात्मक तथा दण्डात्मक उपायहरु अपनाएर बजारमा सहि किसिमको विल लिने दिने थिति वसाल्नु पर्दछ । खुद्रा तहमा क्याश मेशिनको प्रयोग अनिवार्य गरिनु पर्दछ । बजार अनुगमनका माध्यमले चोरी पैठारीलाई निरुत्साहित गर्ने, बजारमा सहि किसिमको विललिने दिने थिति वसाल्ने र नक्कली मूल्य अभिवृद्धि कर विलको प्रयोग सम्बन्धमा शुन्य सहनशीलताको नीति अपनाउनु पर्दछ ।

स्वायत्तता र अन्तरनिर्भरताको कसीमा तीन तहको राजस्व प्रशासन

✍ राममणि दुवाडी

१. परिचय

नेपालको संविधानको धारा ५६ अनुसार संघीय गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने र ती तीन तहले नेपालको राज्यशक्तिको प्रयोग संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम गर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसै अनुरूप धारा ५७ ले अनुसूचीमा उल्लेख गरिए बमोजिम राज्य शक्तिको साधन स्रोत र अधिकारको बाँडफाँट हुने व्यवस्था गरेको छ भने धारा ५८ ले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको अधिकारको सूची वा साझा सूचीमा उल्लेख नभएको विषयमा संघलाई अवशिष्ट अधिकार सुम्पेको छ। राज्यशक्ति अन्तर्गत राजस्व संकलन पनि एक मुख्य कार्य भएकोले संविधानले नै अमुक तहले अमुक राजस्व लगाउने र संकलन गर्ने भन्ने कुरा पनि स्पष्ट गरेको छ।

कतिपय प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले कर लगाउने, संकलन गर्ने तथा केन्द्रबाट अनुदान प्राप्त गर्ने विषयमा कहिले स्वायत्तताको त कहिले अन्तरनिर्भरताको सवाल उठाउने गरेको देखिन्छ। प्रचलित संविधान र कानूनले तोकेको सीमाभित्र रहेर हरेक तहले स्वतन्त्रता र स्वायत्तता उपभोग गर्न पाउँछ। संविधानतः तीन तहका सरकार एक अर्कामा स्वतन्त्र भनिए तापनि वित्तीय, राजनीतिक, कानूनी आदि विभिन्न कारणले गर्दा एक अर्कासँग धेरथोर मात्रामा अन्तरनिर्भर रहेका पनि देखिन्छन्। यिनै प्रश्नहरूको सेरोफेरोमा रहेर सरकारका तीन तह करका दरहरू तोक्ने र संकलन गर्ने विषयमा के कति सीमासम्म स्वायत्त वा अन्तरनिर्भर छन् भन्ने बारेमा यस लेखमा चर्चा गरिनेछ।

२. तीन तहको सरकारमा स्रोताधिकारबारे सवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ५७ बमोजिम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई राजस्व संकलन गर्नका लागि देहायका अधिकार तोकिएका छन्।

- अनुसूची ५.९ मा उल्लेख गरिए अनुसार भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत तथा व्यक्तिगत आयकर, पारिश्रमिक कर, राहदानी शुल्क, भिसा शुल्क, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड र जरिवाना लगाउने र संकलन गर्ने अधिकार संघीय सरकारलाई प्रदान गरेको छ।

✍ कर विज्ञ

- अनुसूची ६.४ मा उल्लेख गरिए अनुसार घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरंजन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन शुल्क, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड र जरिवाना प्रदेश सरकारको कार्यक्षेत्रभित्र राखिएको छ ।
- अनुसूची ८.४ मा उल्लेख गरिए अनुसार सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमि कर -मालपोत, मनोरंजन कर सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, र दण्ड जरिवाना स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा राखिएका छन् ।
- प्रदेश सभा, गाउँ सभा वा नगर सभाले कानून बनाउँदा संघीय कानूनसंग नबाकिने गरी बनाउनुपर्दछ र प्रदेश सभा, गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको त्यस्तो कानून संघीय कानूनसंग बाकिएमा बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ ।
- गाउँ सभा वा नगर सभाले कानून बनाउँदा प्रदेश कानूनसंग नबाकिने गरी बनाउनुपर्दछ र गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको त्यस्तो कानून प्रदेश कानूनसंग बाकिएमा बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ ।

३. तीन तहको सरकारमा स्रोताधिकारबारे विद्यमान कानूनी व्यवस्था

३.क. स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले गरेको व्यवस्था :

यो ऐनको परिच्छेद ९ ले संविधानले स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रभित्र उल्लेख गरेका उपरोक्त कर तथा गैरकरहरू के कस्तो वस्तु, सेवा वा सम्पत्ति वा कारोवारमा लाग्ने भन्ने स्पष्ट गरेको छ । त्यसका अतिरिक्त उक्त ऐनको दफा ६१ ले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको कार्यक्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले ऊन, खोटो, जडीबूटी, वनकस, खर, कवाडी माल, प्रचलित कानून बमोजिम निषेधित जीवजन्तु बाहेकका अन्य मृत वा मारिएका जीवजन्तुको हाड, सिंह, प्वाँख, छाला, वा यस्तै प्रकृतिको वस्तुको व्यावसायिक उपयोग गरे वापत गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले जडीबूटी, कवाडी तथा जीवजन्तु कर लगाउन सक्ने अधिकार पनि दिएको छ ।

उक्त ऐनको दफा ६० ले स्थानीय तहलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र पार्किङ शुल्क लगाउन पाउने व्यवस्था पनि गरेको छ । उक्त ऐनको दफा ६२ ले स्थानीय तहले लगाउन र संकलन गर्न पाउने सेवा शुल्कका प्रकारहरूको बारेमा उल्लेख गरेको छ भने दफा ६२ क. ले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणबाट तोकिएको परिमाणमा स्लेट, ढुंगा, गिट्टी, बालुवा एवं माटोजन्य वस्तुको बिक्री गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी उक्त दफामा आफ्नो क्षेत्रभित्रको सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गामा रहेको काठ, दाउरा, जराजुरी, दहत्तर बहत्तर आदिको बिक्री गर्न सक्ने कुरा उल्लेख छ ।

३.ख अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण ऐन, २०७४ ले गरेको व्यवस्था:

यो ऐनको दफा ३, अनुसूची १, २ र ३ ले तीन तहले उठाउन पाउने कर तथा गैर करका शीर्षकहरू उल्लेख गरेको छ भने दफा ७ अनुसूची ४ ले प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटको बारेमा उल्लेख गरी राजस्व र वित्त व्यवस्था सम्बन्धमा तीन तहको कार्यमूलक सम्बन्ध, समन्वय र अन्तरनिर्भरताको बारेमा स्पष्ट पारेको छ। उक्त ऐनको दफा ६ ले संकलित मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क क्रमशः ७० प्रतिशत संघीय सरकारलाई, १५ प्रतिशत प्रदेश सरकारलाई र १५ प्रतिशत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

उक्त ऐनको दफा ८, ९, १० र ११ मा संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा तथा प्रदेशबाट स्थानीय तहमा प्रदान गरिने क्रमशः वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको बारेमा उल्लेख छ। उक्त ऐनको दफा ५ ले संविधानको अनुसूचीमा प्रदेश तथा स्थानीय तह दुबैको अधिकारक्षेत्रमा रहेका देहायका करका सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था गरेको छ :

- सवारी साधन करको दर प्रदेश सरकारले लगाउने र उठाउने तर टाँगा, रिक्सा, अटो रिक्सा र विद्युतीय रिक्सामा सवारी साधन करको दर गाउँपालिका र नगरपालिकाले लगाउने र उठाउने।
- घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्कको दर प्रदेशले लगाउने र गाउँपालिका र नगरपालिकाले उठाउने।
- मनोरंजन करको दर प्रदेशले लगाउने र गाउँपालिका र नगरपालिकाले उठाउने।
- विज्ञापन करको दर गाउँपालिका र नगरपालिकाले लगाउने र उठाउने।

घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरंजन शुल्क र विज्ञापन करबाट उठेको रकमबाट ६० प्रतिशत गाउँपालिका र नगरपालिकाले स्थानीय संचित कोषमा जम्मा गरी बाँकी ४० प्रतिशत रकम प्रदेश संचित कोषमा जम्मा गर्नुपर्दछ। माथिको व्यवस्थालाई अझ स्पष्ट पार्न निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. १

केन्द्र, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच राजस्व, रोयल्टी र अनुदान बाँडफाँटको अनुपात

राजस्व शीर्षक	करदर तोक्ने तह	उठाउने तह	पाउने तह र प्रतिशत		
१. कर			केन्द्र	प्रदेश	स्थानीय
सवारी साधन कर	प्रदेश	प्रदेश (टाँगा रिक्सा बाहेक)	-	४०	६०

राजस्व शीर्षक	करदर तोक्ने तह	उठाउने तह	पाउने तह र प्रतिशत		
मनोरंजन कर	प्रदेश	गा.पा. र न.पा.	-	४०	६०
विज्ञापन कर	गा.पा. र न.पा.	गा.पा. र न.पा.	-	४०	६०
घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क	प्रदेश	गा.पा. र न.पा.	-	४०	६०
पर्यटन शुल्क	प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले तोके बमोजिम				
२. राजस्व बाँडफाँट					
मू. अ. कर	संघ	संघ	७०	१५	१५
अन्तःशुल्क	संघ	संघ	७०	१५	१५
३. रोयल्टी बाँडफाँट	संघ	संघ	५०	२५	२५
४. अनुदान	प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले तोके बमोजिम				
वित्तीय समानीकरण					
सशर्त					
पूरक					
विशेष					

उक्त ऐनको दफा ३३ ले नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापनका विषयमा आवश्यक परामर्श र समन्वय गर्न नेपालका सरकारका अर्थमन्त्रीको संयोजकत्वमा एक अन्तरसरकारी वित्त परिषद रहने व्यवस्थाले पनि यी तीन अंग एक अर्कासंग सम्बन्धित छन्, स्वतन्त्र छैनन् भन्ने जनाउँछ। त्यसै गरी उक्त ऐनको दफा ३४ अनुसार नेपाल सरकारले वित्त सम्बन्धी विषयमा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा ३५ अनुसार एक प्रदेशले अर्को प्रदेशलाई वित्त सम्बन्धी कानून, निर्णय वा आदेश कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गरेको छ।

साथै दफा ३६ अनुसार एक प्रदेशले अर्को प्रदेशसँग वित्त सम्बन्धी साभ्ना चासो, सरोकार र हित सम्बन्धी विषयमा सूचना आदान प्रदान गर्न, परामर्श गर्न तथा आफ्ना कार्य र विधायन बारे आपसमा समन्वय र आपसी सहयोग विस्तार गर्न सक्ने व्यवस्था उल्लेख छ। साथै उक्त दफामा नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहले आपसमा समन्वय गरी आफ्नो जिम्मेवारीभित्रको राजस्व एक अर्का मार्फत उठाउन वा कुनै खास प्रकारका राजस्व एकद्वार प्रणालीबाट उठाउने व्यवस्था गर्न सक्नेछन् भने नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहले राजस्वका दर यथासंभव

समान रुपमा कायम गर्ने वा तत्सम्बन्धी अन्य विषयमा आवश्यक समन्वय गर्न सक्नेछन् भन्ने उल्लेख छ ।

४. तीन तहका सरकारमा राजस्व प्रशासन संयन्त्र, जनशक्ति र क्षमता

संघीय राजस्व प्रशासन : संघीय सरकारको राजस्व प्रशासनमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष कर प्रशासनको लागि मुख्यतः आन्तरिक राजस्व तथा भन्सार विभाग रहेका छन् भने गैर कर तत् तत् विषयगत निकायबाट संकलन हुने गर्दछ । आन्तरिक राजस्व विभाग तथा भन्सार विभाग देशको राजस्व प्रशासनको पुरानो संरचना भएकोले यिनीहरू तुलनात्मक रुपमा विस्तारित, सक्षम, संगठित र व्यवस्थित भएका पाइन्छन् । यिनमा ऐन, नियम तथा निर्देशिकाको व्यवस्था छ भने निर्णयसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक दस्तावेज तथा नजीरहरू उपलब्ध छन् । यी संगठनमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा तालिम प्राप्त विज्ञ दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था छ ।

प्रदेश राजस्व प्रशासन : प्रदेशमा राजस्व प्रशासनको लागि हालसम्म छुट्टै संगठनको व्यवस्था नभई आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय अन्तर्गत राजस्व शाखा/महाशाखाबाट यो काम हुने गरेको छ । नेपालमा संघीय संरचनाको आगमन पश्चात प्रदेश सरकारको स्थापना भएकोले प्रदेश अन्तर्गतको राजस्व प्रशासन पनि नया अवधारणाको रुपमा रहेको छ । मन्त्रालय अन्तर्गतको महाशाखा वा शाखा जे रुपमा रहेतापनि साँगुरो संरचना, संख्यात्मक तथा गुणात्मक रुपमा सीमित जनशक्ति, विषयगत तालीम तथा अनुभवको कमी, ऐन नियम तथा निर्देशिकाको कमी, ऐतिहासिक दस्तावेज तथा नजीरहरूको अभाव, करयोग्य वस्तु, सेवा, सम्पत्ति र कारोवारको जानकारी दिने डाटाबेसको अभाव जस्ता सीमीतताको बीच प्रदेश राजस्व प्रशासनले काम गर्नुपरेको छ ।

स्थानीय राजस्व प्रशासन : स्थानीय तहमा राजस्व प्रशासनको लागि हालसम्म छुट्टै संगठनको व्यवस्था नभई गाउँपालिका तथा नगरपालिका अन्तर्गत राजस्व शाखा/महाशाखाबाट यो काम हुने गरेको छ । नेपालमा संघीय संरचनाको आगमन पूर्व पनि स्थानीय तहले सीमित मात्रामा राजस्व संकलनको काम गर्दै आएको भएतापनि संघीयता प्रारम्भ भए पश्चात साविकका स्थानीय तहको व्यापक रुपमा पुन संरचना गरिएको र राजस्वको दायरा पनि व्यापक रुपमा विस्तार गरिएकोले यसलाई नया नै भन्नु अत्युक्ति हुँदैन ।

पालिका अन्तर्गतको महाशाखा वा शाखा जे रुपमा रहेतापनि संघीय राजस्व प्रशासनको तुलनामा यसको साँगुरो संरचना, संख्यात्मक तथा गुणात्मक रुपमा सीमित जनशक्ति, विषयगत तालीम तथा अनुभवको कमी, ऐन नियम तथा निर्देशिकाको कमी, ऐतिहासिक दस्तावेज तथा नजीरहरूको अभाव, करयोग्य वस्तु, सेवा, सम्पत्ति र कारोवारको जानकारी दिने डाटाबेसको अभाव जस्ता सीमीतताका बीच ७५३ पालिकाहरूको राजस्व प्रशासन आ-आफ्नै अवस्था, सीमीतता र संभावानाभिन्न रहेर क्रियाशील छ ।

५. तीन तहका राजस्व प्रशासनबीच कार्यमूलक सम्बन्ध र अन्तरनिर्भरता

तीन तहका राजस्व प्रशासनबीच स्वायत्तता र अन्तरनिर्भरताको अनुपात जान्नको लागि पालिका - पालिका बीच तथा प्रदेश - प्रदेश बीचको तेर्सो (Horizontal relation) सम्बन्ध र पालिका, प्रदेश र संघीय सरकारबीचको ठाडो सम्बन्ध (Vertical relation) का आयामहरू अध्ययन विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसको विश्लेषण पछि के भन्न सकिन्छ, भने प्रदेश सरकार र स्थानीय तह आर्थिक रूपमा सक्षम र आत्मनिर्भर नभएसम्म संघीय सरकारमाथि प्रदेश र स्थानीय तहको निर्भरता कायमै रहन्छ, भने स्थानीय तह आर्थिक रूपमा सक्षम र आत्मनिर्भर नभएसम्म संघीय तथा प्रदेश सरकारमाथि यसको निर्भरता कायम नै रहन्छ । यो अन्तरनिर्भरता कायम रहेसम्म कुनै पनि तह स्वायत्त छ, भन्न सकिदैन । गत वर्ष संघीय सरकारले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने भनी रातो कितावमा उल्लिखित अनुदान रोकदा नगरपालिका संघले अर्थ मन्त्रालयमा धर्ना दिएको र नगरपालिका संघको निरन्तर दवावपछि रकम निकाशा दिएको कुरा विभिन्न संचार माध्यममा उल्लेख थियो ।

संघीयता प्रारम्भ भएका बखत पालिकाहरूको गठन पश्चात आफ्ना मतदाता र नागरिक सामु लोकप्रिय हुन कतिपय पालिकाहरूले धमाधम करमुक्त पालिका घोषणा गरेको पनि संचार माध्यममा सुन्न र पढ्न पाइयो भने कतिपय पालिकाले हरेक वस्तु, सेवा तथा सम्पत्तिमा चर्को दरको कर लगाएर कर आतंक नै सिर्जना गरेको आरोप पनि आयो । “अति सर्वत्र वर्जयेत्” भने भैं उल्लिखित दुवै अवस्था राम्रो मानिन्छ । करको दायरालाई यथासंभव फराकिलो बनाई न्यून दरको करबाट अधिकतम राजस्व परिचालन गर्ने नीति नै दीगो र असल नीति मानिन्छ ।

एकातिर स्वायत्त स्थानीय सरकारको दावी गर्ने, अर्कातिर करमुक्त पालिकाको नाममा आन्तरिक स्थानीय आय उठाउन बन्द गरेर विकास निर्माण र नियमित प्रशासन संचालन गर्नका लागि संघीय र प्रदेशको मुख ताक्नु पनि त्यति युक्तिसंगत मानिन्छ । संघीय र प्रदेशको अनुदान र राजस्व बाँडफाँटबाट आएको रकमले मात्र पालिका संचालन र विकास आयोजना अघि बढाउने कुरा परावलम्बी सोच मानिन्छ, भने पालिकाको राजस्व संकलन बढाउने नाममा हरेक वस्तु, सेवा सम्पत्ति र कारोवारमा अत्यधिक कर लगाउनु पनि घातक हुन जान्छ ।

संविधान र कानूनमा जे लेखिएको भएतापनि पालिकाको कुल खर्चमा आफ्नै स्रोतको राजस्वको अंश जति धेरै भयो, त्यति नै उक्त पालिका निर्णय गर्ने काममा स्वतन्त्र र स्वायत्त मान्न सकिन्छ । पालिकाको राजस्व संकलन नहुनु भनेको पालिकाको इच्छा र प्राथमिकताको क्षेत्रमा आयोजना छनोट र खर्च गर्न नपाइने अवस्था सिर्जना गर्नु हो । प्रदेश तथा केन्द्रमाथिको निर्भरता बढाउनु हो । एक अध्ययन अनुसार आन्तरिक स्रोत परिचालनमा महानगरपालिकाहरूको अवस्था राम्रो र उपमहानगरपालिकाको केही कमजोर देखाएको छ, भने नगरपालिका तथा गाउँपालिकाहरूको स्थिति क्रमशः भन् कमजोर रहेको देखाएको छ ।

राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयबाट प्रकाशित राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को एक तथ्यांक अनुसार राजस्व योगदानको हिसावले देशभरका ७५३ पालिकाका कुल वडामध्ये ५२९४ (७८.५ %) वडामा राजस्वको मुख्य स्रोत भूमि तथा मालपोत कर रहेको छ भने ४६५८ वडा (६१.०१ %) मा राजस्वको दोस्रो स्रोत सेवा शुल्क दस्तुर रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी ३६०८ वडामा तेस्रो प्रमुख स्रोतको रूपमा सम्पत्ति कर रहेको जनाएको छ । त्यसपछि व्यवसाय कर, घर बहाल कर, रजिष्ट्रेशन दस्तुर, मनोरंजन कर, दण्ड जरिवाना पर्दछन् । राजस्वमा सुधार ल्याउन व्यवसाय कर, सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, मनोरंजन कर, सेवा शुल्क आदि कारोवारजन्य करको योगदान बढी हुनुपर्दछ भने मालपोत तथा भूमिकरको अंश कम हुनुपर्दछ ।

प्रदेश - प्रदेशबीच तथा पालिका - पालिका बीचको तेर्सो वित्तीय सम्बन्ध र अन्तरनिर्भरता संयुक्त स्रोतबाट गरिने राजस्व संकलनमा, संयुक्त आयोजना वा कार्यक्रम संचालनमा तथा कुनै अर्को प्रदेश वा पालिकामा प्राकृतिक विपत्ति परेको अवस्थामा राहतको रूपमा बढी प्रवाह भएको देखिन्छ । काठमाडौं महानगरपालिका जस्तो आर्थिक रूपमा सक्षम पालिकाले बेलाबखत अन्य पालिकालाई आर्थिक अनुदान तथा एम्बुलेन्स जस्ता सवारी साधन अनुदानको रूपमा उपलब्ध गराउनु यसको एक उदाहरण हो । उक्त महानगरपालिकाले आफ्नो स्रोतबाट काठमाडौं उपत्यकाभित्रका स्थानीय तहलाई निश्चित रकमको अनुदान दिने गरेको जानकारी पाइन्छ भने काठमाडौं उपत्यका बाहिरका कतिपय स्थानीय तहलाई पनि आवश्यकता र अवस्था हेरेर एकमुष्ट अनुदान वा एम्बुलेन्स वा अन्य पटक सहयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

कतिपय विकास आयोजना संघ, प्रदेश र पालिका वा प्रदेश - प्रदेश वा पालिका - पालिका बीच साभा स्वामीत्व र प्रकृतिका हुने भएकोले पनि तिनको निर्माण र संचालनमा एक अर्काबीच ठाडो र तेर्सो सम्बन्ध र समन्वयको खाँचो पर्दछ । कतिपय पालिका तथा प्रदेशको आफ्नो राजस्व आय निकै कम भएकोले माथिल्लो तहको अनुदान तथा राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त रकममा कार्यक्रम र बजेट निर्भर हुनुपरेको देखिन्छ । मूलतः संघीय अनुदानकै कारणले खास गरी केन्द्रको प्रभाव प्रदेश तथा स्थानीय तहमा र प्रदेशको निर्भरता स्थानीय तहमा देखिन्छ । विज्ञापन कर, मनोरंजन कर, पर्यटन शुल्क जस्ता कतिपय कर संविधानतः संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा दोहोरिएका पनि छन र यसले यदाकदा पालिकाहरू बीच अधिकार क्षेत्रको विषयलाई लिएर विवाद पनि हुने गरेको देखिन्छ ।

प्रदेश सरकारले उठाउने कतिपय राजस्व पनि प्रदेश र स्थानीय तहबीच बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रदेश सरकार राजस्व संकलनको हिसावले सुदृढ र आत्मनिर्भर भएमा केन्द्रको मुख ताक्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य हुने र स्थानीय तहमा बढी राजस्व अनुदान प्रवाह हुने निश्चित छ । त्यसैगरी, स्थानीय सरकारले उठाउने कतिपय राजस्व पनि प्रदेश र स्थानीय तहबीच बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था रहेको छ । स्थानीय सरकार राजस्व संकलनको हिसावले सुदृढ र आत्मनिर्भर

भएमा केन्द्र र प्रदेश सरकारको मुख ताकनुपर्ने अवस्थाको अन्त्य हुन्छ भने प्रदेश र स्थानीय सरकार सुदृढ र आत्मनिर्भर भएमा संघीय सरकारको मुख ताकनुपर्ने अवस्थाको अन्त्य हुन्छ । प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले वैदेशिक सहायता तथा आन्तरिक ऋण लिनुपर्दा संघीय सरकारको अनुमति लिनुपर्दछ ।

हालैमात्र कतिपय स्थानीय सरकारले राष्ट्रिय र सहायक राजमार्गहरूमा गरिरहेको कर असुली रोक्न गृह मन्त्रालयले ७७ वटै जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूलाई परिपत्र गरेको पाइएको छ ।

६. निष्कर्ष :

संविधान र कानूनको परिधीभिन्न रहेर सरकारका तीन तह राजस्व प्रशासनका क्षेत्रमा केही हदसम्म स्वायत्त छन् भने धेरै हदसम्म अन्तरनिर्भर पनि छन् । संघीय सरकारको तुलनामा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको स्वायत्तताको मात्रा कम र परनिर्भरताको मात्रा बढी रहेको पाइन्छ ।

संघीय, प्रदेश र स्थानीय सरकार पूर्ण स्वतन्त्र र असम्बन्धित तह होइनन् । यी सबैले संविधान र कानूनले तोकेको सीमाभिन्न रही राजस्व संकलन र खर्च गर्न सक्छन् ।

संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहबाट संकलित राजस्वको अंश नलिने, तर अनुदान, राजस्व बाँडफाँट र रोयल्टी बाँडफाँट मार्फत प्रदेश र स्थानीय तहमा वित्तीय योगदान गर्ने भएकोले यो तुलनात्मक रूपमा बढी आत्मनिर्भर रहेको देखिन्छ ।

प्रदेश सरकारले संघीय सरकारबाट अनुदान, राजस्व बाँडफाँट र रोयल्टी बाँडफाँटबाट वित्तीय योगदान लिने गर्दछ भने सवारी साधन कर संकलन गरी स्थानीय तहलाई योगदान गर्ने तथा स्थानीय तहबाट मनोरंजन कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, र विज्ञापन करको अंश लिने भएकोले यो तह संघीय सरकार तथा स्थानीय सरकार दुबैसंग अन्तरनिर्भर देखिन्छ ।

स्थानीय सरकारले संघीय सरकारबाट अनुदान, राजस्व बाँडफाँट र रोयल्टी बाँडफाँटबाट वित्तीय योगदान लिने गर्दछ भने प्रदेश सरकारबाट अनुदान तथा सवारी साधन करको ४० प्रतिशत पाउने गर्दछ । त्यसै गरी यसले आफूले संकलन गरेको मनोरंजन कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क तथा विज्ञापन करको ४० प्रतिशत प्रदेश संचित कोषमा दाखिला गर्दछ । यसर्थ स्थानीय तह पनि संघीय सरकार तथा प्रदेश सरकार दुबैसंग अन्तरनिर्भर देखिन्छ । एक अध्ययन अनुसार महानगरपालिकाहरूको राजस्व संकलन राम्रो भएकोले स्रोत व्यवस्थापनमा कम परमुखापेक्षी देखिन्छन् भने उपमहानगरपालिका, नगरपालिका तथा गाउँपालिका क्रमशः बढी परनिर्भर हुनुपरेको स्थिति छ ।

सबै तहका सरकार आफ्नै आयस्रोतमा आत्मनिर्भर हुन चाहन्छन् भन्ने विषयमा कुनै विवाद

छैन । तर यसको लागि आफ्नो क्षेत्रभित्रका सम्भाव्य दीगो आयस्रोतहरूको यथार्थ पहिचान (Resource Mapping) गरी तिनबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वैध आर्थिक क्रियाकलापमा कुनै संकुचन न आउने गरी अधिकतम राजस्व परिचालन गर्नुपर्छ, जसको लागि संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले एक अर्काको कार्यक्षेत्रका साथै अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा चलेका राम्रा अभ्यासहरूको अनुसरण गर्दै एक अर्काको बीचमा सहयोग आदानप्रदान गर्नु पर्दछ ।

आयकर एटिआर (Income Tax ATR) सम्बन्धी सामान्य जानकारी

✍ पदम कुमार श्रेष्ठ

पृष्ठभूमि

आधुनिक कर प्रणाली स्वयं कर निर्धारण प्रणालीमा आधारित छ। नेपालमा आयकर ऐन, २०३१ को आठौं संशोधनले स्वयं कर निर्धारण प्रणाली लागु गरेको थियो। आयकर ऐन, २०५८ ले पनि स्वयं कर निर्धारण प्रणालीलाई अंगालेको छ। स्वयं कर निर्धारण भन्नाले करदाता स्वयंले अर्थात आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने व्यक्तिले आफ्नो कारोबार तथा कर लाग्ने आयको सही हिसाब राखि सोका आधारमा आय विवरण पेश गर्ने, लेखा राख्ने, प्रचलित प्रणाली एवं आयकर कानून बमोजिम आय तर्फ समावेश हुने एवं खर्च कट्टी पाइने रकमहरूको गणना गर्ने, सोका आधारमा निर्धारणयोग्य आय तथा करयोग्य आयको गणना गर्ने र अन्ततोगत्वा यस्तो करयोग्य आयमा कानून बमोजिम लाग्ने करको दरले कर निर्धारण गर्ने कार्यलाई जनाउँछ। स्वयं कर निर्धारण प्रणालीमा आय विवरण दाखिला, कर निर्धारण एवं करको भुक्तानी तीन वटै कार्य साथसाथै गरिन्छ। आय विवरण साथ तिर्नुपर्ने कर भुक्तानी नगरेको अवस्थामा कर बक्यौता कायम हुनेछ। कुन करदाताले आय विवरण पेश गरे नगरेको, कर भुक्तानी गरे नगरेको सम्बन्धमा कर प्रशासनले करदाताको हिसाब किताब चुस्त दुरुस्त राख्नु पर्दछ। यसै क्रममा आन्तरिक राजस्व विभागले आय विवरण दाखिला गर्दा कर, शुल्क तथा ब्याजको गणना स्वचालित प्रणालीबाट गर्ने कार्य आय वर्ष २०७७/७८ को आय विवरणदेखि सुरु गरेको छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा जस्तै आयकरको पनि Audit Trial Report (ATR) एकीकृत कर प्रणालीबाट श्रृजना हुने व्यवस्था पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा आएको छ। एकीकृत कर प्रणाली (Integrated Tax System – ITS) भित्र रहेको Officer Portal को Income Tax Report अन्तर्गत आयकरको ATR को व्यवस्था गरिएको छ। आयकरको एटिआर सम्बन्धी कर प्रशासन र करदाता दुवैलाई सामान्य जानकारी प्रदान गर्ने उद्देश्यले यो लेख प्रस्तुत गरिएको छ।

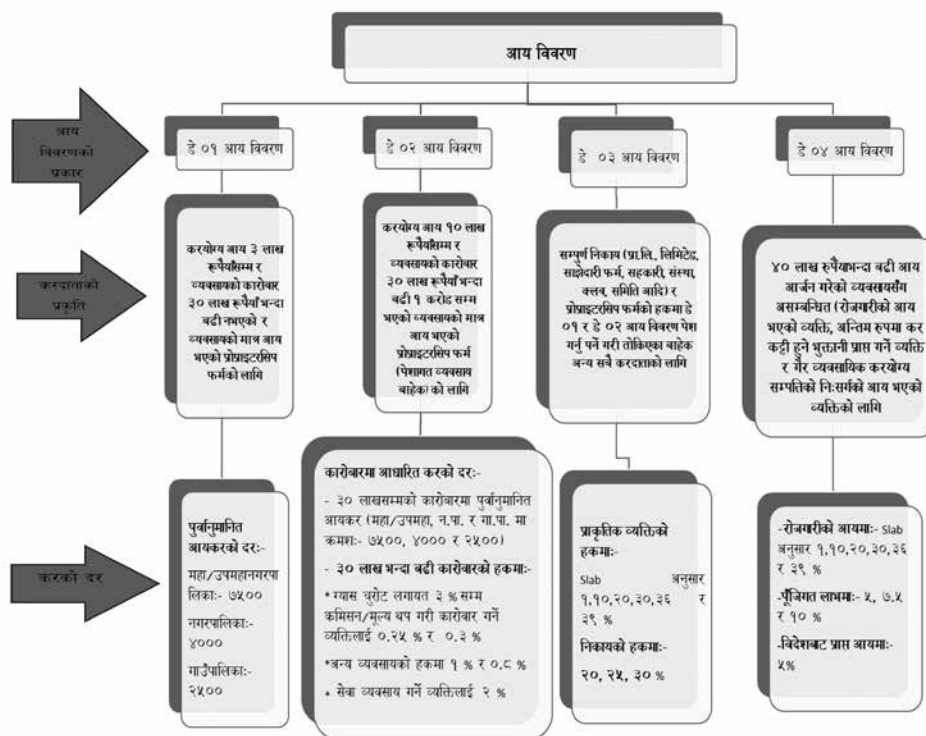
✍ निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

आय विवरण

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम करदाताले पेश गर्ने आय विवरणलाई निम्नानुसार विभाजन गरिएको छः

१. डे०१ आय विवरण
२. डे०२ आय विवरण
३. डे०३ आय विवरण
४. डे०४ आय विवरण

ती सबै प्रकारका आय विवरणका सम्बन्धमा निम्न चार्टले अझ स्पष्ट गर्नेछः

आयकरको एटिआर (Income Tax Audit Trial Report - ATR)

आयकरको एटिआरमा निम्न व्यवस्था रहेको छः

- (१) आयकर एटिआरको पहिलो खण्डमा करदाताको विवरण, AMS Total Due र Total Debit, Total Credit, Total Debit Balance को विवरण, दोस्रो खण्डमा Account Statement Details- Debit Amount, Credit Amount / Balance को विवरण) र तेस्रो खण्डमा Account Credit Details (कर दाबीको विवरण) उल्लेख गरिएको हुन्छ ।
- (२) करदाताले स्वयं कर निर्धारण गरी पेश गरेको आय विवरण (SA) को अनुसूची १ वा २

बमोजिम गणना भएको कर, आय विवरण ढिला पेश भए बापतको शुल्क, अनुमानित कर विवरण पेश नगरे बापतको शुल्क, किस्ताको ब्याज र तिर्नुपर्ने कर ढिला बापतको ब्याजको रकम आयकर एटिआरको डेबिट (Dr) तर्फ र अनुसूची १० को कर दाखिला रकम क्रेडिट (Cr) तर्फ उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

- (३) आय विवरण अनुसार तिर्नुपर्ने जम्मा कर भन्दा दाखिला कर कम भएमा Total Debit Balance मा उल्लेख हुनेछ, जुन रकम आयकर बक्यौता वा तिर्न बाँकी कर हो।सो रकममा लाग्ने ब्याज Additional Tax मा उल्लेख हुनेछ ।
- (४) यदि आय विवरण अनुसार तिर्नुपर्ने जम्मा कर भन्दा दाखिला कर बढी भएमा Unused Amount मा देखिने छ । उक्त रकम करदाताले आगामी आय वर्षमा Transfer of Credit – TC गरेमा आयकर एटिआरमा डेबिट तर्फ उल्लेख हुनेछ ।
- (५) करदाताले आय वर्ष २०७७/७८ देखिको आय विवरण पेश गर्दा सो आय वर्षको लागि तिरेको कर तथा अग्रिम कर कट्टी (ETDS) भएको रकमको आधारमा स्वचालित प्रणालीबाट अनुसूची १० तयार हुनेछ ।
- (६) करदाताले पेश गरेको आय विवरणको अनुसूची-१० मा कर कट्टी मिलान दाबी गरेको रकम आयकर ATR मा Account Credit Details मा दाखिला भए बमोजिम नै उल्लेख हुनेछ ।
- (७) आय विवरणको अनुसूची ५, ६, ७ र ८ बमोजिम कायम भएको करयोग्य आयमा लाग्ने कर अनुसूची १ वा २ मा पहिलेदेखि नै स्वचालित रूपमा गणना हुने व्यवस्था थियो । आयकरको एटिआर लागु भएपश्चात आय विवरण ढिला बापत शुल्क, अनुमानित कर विवरण पेश नगरे बापत शुल्क, किस्ताको ब्याज र तिर्नुपर्ने कर ढिला बापत ब्याज स्वचालित रूपमा प्रणालीबाटै गणना हुनेछ । अनुसूची १० अनुसारको कर रकमको आधारमा ब्याज (दफा ११८ र ११९) गणना हुनेछ ।
- (८) आय विवरण भेरिफाइ हुनु अघि अनुसूची १० मा कुनै कर रकम समावेश हुन छुट भएको अवस्थामा करदाताले सो समावेश गर्न निवेदन दिएमा सम्बन्धित कार्यालयबाट Credit and Receipt Payment मार्फत Credit Claim तथा TDS प्रविष्टि गर्न सकिनेछ । यसरी कार्यालयबाट प्रविष्टि गरिएको कर रकम सो आय विवरण अनुसारको कर र ब्याज गणना गर्ने प्रयोजनको लागि समावेश हुनेछ ।
- (९) आय विवरण भेरिफाइ भएपछि अनुसूची १० मा थपघट गर्न सकिने छैन ।
- (१०) आय विवरण भेरिफाइ भएपछि अनुसूची १० मा दाबी गर्न छुट भएको कर रकम समावेश गर्न करदाताले निवेदन दिएमा कार्यालयबाट प्रविष्टि गर्न सकिनेछ ।
- (११) आय विवरण भेरिफाइ भएपछि आय विवरण अनुसारको नपुग कर रकम दाखिला गरेको हकमा उक्त रकम एटिआरमा स्वतः नजाने हुँदा कार्यालयबाट Credit Claim प्रविष्टि

गर्नुपर्नेछ । यसरी कार्यालयबाट प्रविष्ट गरिएको कर रकम अनुसूची १ वा २ अनुसार गणना भएको कर र ब्याज गणना गर्ने प्रयोजनको लागि समावेश नभइ नपुग कर (बक्यौता) दाखिला गर्ने कार्यमा मात्र प्रयोग हुनेछ ।

- (१२) संशोधित कर निर्धारण तथा द्रुत कर परीक्षणबाट थप माग गरिएको कर, शुल्क र ब्याज रकम स्वचालित रूपमा एटिआरको डेबिट तर्फ समावेश हुनेछ ।
- (१३) आय वर्ष २०७७/७८ देखिको आय विवरणको संशोधित कर निर्धारण तथा द्रुत कर परीक्षणबाट कायम भएको बक्यौता रकम बक्यौता व्यवस्थापन प्रणाली (Arrear Management System – AMS) मा प्रविष्ट गर्नुपर्ने छैन ।
- (१४) संशोधित कर निर्धारण गरिएको रकम वा द्रुत कर परीक्षणबाट माग गरिएको रकम दाखिला भएमा कार्यालयबाट क्रेडिट क्लेममार्फत प्रविष्टि गर्नुपर्नेछ । यसरी प्रविष्टि गरिएको रकम आयकरको एटिआरको क्रेडिट तर्फ देखिने छ ।
- (१५) आय विवरण पेश गर्दा करदाताले विगत आय वर्षहरूमा बढी दाखिला गरेको रकम करदाताले क्रेडिट क्लेम गर्न छुटाएको भएमा कार्यालयले नै मिल्ने नमिल्ने हेरी मिलान दाबी गर्नुपर्ने रकमलाई Officer Portal को Income Tax System भित्र रहेको Transfer of Credit बाट मिलान दाबी गरिदिनु पर्दछ ।
- (१६) करदाताले आय विवरणको अनुसूची-१० मा मिलान गर्न नपाउने क्रेडिट मिलान गरेको रकम (TC, Credit Claim, e-TDS etc.) लाई कार्यालयले Officer Portal को Central Function मा Authorized Update मार्फत उक्त नपाउने क्रेडिट रकमलाई हटाउन सक्नेछ । यसरी हटाएको रकम आयकर ATR मा Disallowed भनी Remarks मा (D) भनेर देखिनेछ । यसरी नपाउने कर मिलानको रकमको कारण सो भन्दा पछिका आय वर्षहरूमा अनुसूची - १० मा पर्न सक्ने प्रभाव समेतको विश्लेषण गरी उक्त प्रभावको निराकरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- (१७) कार्यालयबाट संशोधित कर निर्धारणबाट बढी दाखिला भएको देखिएको आगामी आय वर्षमा मिलान गर्न भनी दिएको मिलान दाबी गर्ने रकमलाई Officer Portal को Income Tax System भित्र रहेको Transfer of Credit बाट मिलान दाबी गरिदिनु पर्दछ ।
- (१८) करदाताले आय विवरण स्वयं कर निर्धारण गरी पेश गरेपछि, आय विवरणमा अनुसूची-१० मा कर मिलान दाबीमा प्रविष्टी हुन छुट भएको दाखिला भौचर र संशोधित कर निर्धारण भएपछि दाखिला भएको कर निर्धारणको रकमलाई कार्यालयले नै करदाताले दिएको निवेदनको आधारमा मिल्ने नमिलेको हेरी Officer Portal को Income Tax System भित्र रहेको Credit Claim / Receipt Payment बाट मिलान दाबी गरिदिनु पर्दछ । यसरी प्रविष्टी भएको रकम करदाताको आयकर ATR मा गइ बक्यौता रकमबाट मिलान हुने गर्दछ । यसरी मिलान दिएको रकम आयकर ATR मा Account Credit Details को Remarks मा (:) भनेर देखिन्छ ।

- (१९) करदाताले आय विवरणको अनुसूची-१० मा e-TDS बापतको मिलान गर्न छुटाएको अग्रिम कर कट्टीको रकमलाई कार्यालयले मिल्ने नमिल्ने हेरी मिलान गर्न पाउने भएमा Officer Portal को Income Tax System भित्र रहेको Credit Claim / Receipt Payment बाट मिलान दाबी गरिदिनु पर्दछ । यसरी प्रविष्टी भएको रकम करदाताको आयकर ATR मा गइ बक्यौता रकमबाट मिलान हुने गर्दछ । यसरी मिलान दिएको रकम आयकर ATR मा Account Credit Details को Remarks मा (:) भनेर देखिन्छ ।
- (२०) आ.व.२०७७/७८ देखिको लागि कार्यालयले कुनै पनि करदाताको संशोधित कर निर्धारण गर्नुपरेमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(६) र १०२ बमोजिमको संशोधित कर निर्धारणको सूचना जारी गर्नुपूर्व नै करदाताले अनुसूची-१० मा दाखिला मिलान गर्न छुटाएको कर रकमलाई Credit Claim प्रविष्टि गरी र मिलान गर्न नपाउने कर कट्टीको रकमलाई Credit Claim Disallowed गरी आयकर ATR लाई अद्यावधिक गरेर मात्र उक्त संशोधित कर निर्धारणको सूचना जारी गर्नुपर्ने छ ।
- (२१) आफ्नो कार्यालय अन्तर्गतका करदाताहरूको आयकर बाँकी बक्यौता रकम Income Tax Report अन्तर्गत रहेको Outstanding बाट हेर्न सकिने छ ।

आयकर एटिआर (Income Tax Audit Trial Report) को संक्षिप्त विवरण:

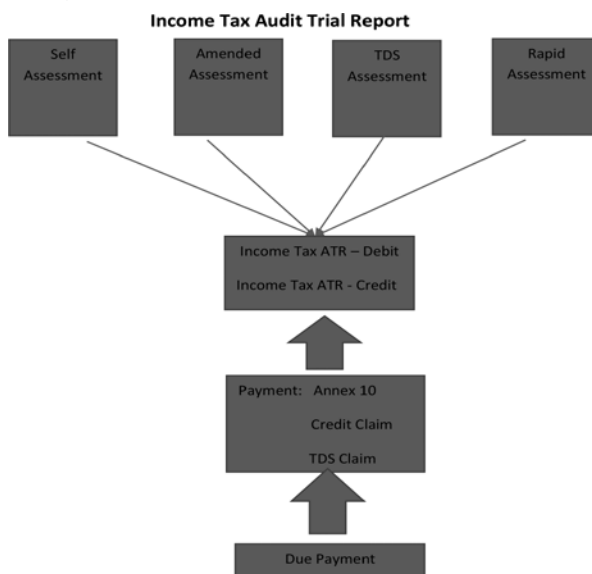
डेबिट			क्रेडिट	
विवरण (प्रणालीबाट अनिवार्य प्रविष्टि गर्नुपर्ने)	रकम	सि.नं.	विवरण	रकम
करदाताले पेश गरेको आय विवरण अनुसारको कर (शुल्क तथा ब्याजसमेत)	+++	१.	करदाताले आय विवरणसाथ पेश गरेको अनुसूची १० बमोजिमको रकम (गत वर्षको बढी दाखिला भएको रकमसमेत)	+++
संशोधित कर निर्धारणको रकम (थप कर, शुल्क, ब्याज)	+++	२.	आय विवरण पेश गरेपछि आय विवरणअनुसारको तिर्न बाँकी रकम दाखिला (क्रेडिट क्लेम)	+++
दुत कर परीक्षणबाट निर्धारण भएको रकम (थप कर, शुल्क, ब्याज)	+++	३.	बक्यौता तथा थप कर तिरेको रकम (क्रेडिट क्लेम)	+++
अन्य कर निर्धारणको रकम (थप कर, शुल्क, ब्याज)	+++	४.	हिसाव मिलान (थपघट)	+ + + (+++)
जम्मा	+++		जम्मा	+++

AMS र ATR मा बक्यौता अभिलेखांकन

आयकर बक्यौता निम्नानुसार अभिलेखिकरण हुनेछः

सि. नं.	विवरण	AMS (Arrear Management System) मा जाने लगत रकम	आयकर ए.टि.आर (ATR) को डेबिटमा जाने रकम
१.	आयकर ऐन २०५८ को दफा ९६ बमोजिमको आय विवरण अनुसारको कर शुल्क ब्याज ।		आय वर्ष २०७७/०७८ देखिको ATR मा स्वचालित रूपमा जाने ।
२.	आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०२ बमोजिमको संशोधित कर निर्धारणबाट माग कायम भएको थप कर ।	आय वर्ष २०७६/०७७ सम्मको आय विवरणको संशोधित कर निर्धारणमा माग कायम भएको रकम AMS मा स्वचालित रूपमा जाने ।	आय वर्ष २०७७/०७८ देखिको आयकर तर्फको थप माग रकम ATR मा स्वचालित रूपमा जाने ।
३.	आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९०(८) बमोजिम माग कायम भएको अग्रिम कर कट्टीको थप कर ।	सबै आर्थिक वर्षको अग्रिम कर कट्टी परीक्षण, द्रुत कर परीक्षण र चालु आ.व.को परीक्षणबाट माग कायम भएको अग्रिम कर कट्टी रकम AMS मा स्वचालित रूपमा जाने ।	आयकर ए.टि.आर (ATR) मा नजाने । तर कुल बक्यौता बाँकीमा थप भई आउने।
४.	द्रुत कर परीक्षणबाट माग कायम हुने थप कर रकम ।	आय वर्ष २०७६/०७७ सम्मको आय विवरणको आयकर तर्फको थप माग AMS मा स्वचालित रूपमा जाने ।	आय वर्ष २०७७/०७८ देखिको आयकर तर्फको थप माग रकम ATR मा स्वचालित रूपमा जाने ।

आयकर एटिआरमा कर दायित्व (Debit-Dr) को सृजना के कसरी हुन्छ र कर दाखिला (Credit-Cr) के कसरी हुन्छ भन्ने विषयलाई निम्न चार्टबाट अझ स्पष्ट गर्नेछः

निष्कर्ष

आयकरको एटिआरले करदाताले तिर्नुपर्ने कर दाखिला भए नभएको एवं तिर्न बाँकी करको बारेमा यकिन गर्नुका साथै बढी दाखिला भएको कर आगामी आय वर्षमा सार्न पाउने रकम समेत अद्यावधिक गर्नेछाकर प्रशासनको लागि अति आवश्यक विषय नै करदाताले तिर्नुपर्ने करको यथार्थ अभिलेख राख्नु हो जुन कुरा एकीकृत कर प्रणालीमा रहेको आयकरको एटिआरले पूरा गर्नेछ । यसले कर प्रशासन तथा करदाता दुवैलाई कर दायित्व यकिन गर्न महत्वपूर्ण सहयोग गर्नेछ । आयकर एटिआरलाई अभि परिमार्जन गर्दै लैजानु पर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सूची

आन्तरिक राजस्व विभागबाट विभिन्न मितिमा जारी गरिएका पत्रहरू र परिपत्र संग्रह

आन्तरिक राजस्व विभागको वेभसाइटमा राखिएका सूचनाहरू

आयकर ऐन, २०५८ र आयकर नियमावली, २०५९

आयकर निर्देशिका, २०६६ (चौथो संशोधन, २०७८ सहित)

सालबसाली आर्थिक ऐनहरू ।

करदाताको दृष्टिबाट सूचना प्रविधिको उपयोग

चुडामणि ढुङ्गाना

पृष्ठभूमि

करदातालाई सरल र सहज वातावरणमा कर दायित्व पूरा गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाई समाजका विविध पक्षको अग्रगमनको आधार तयार गर्नु कर प्रशासनको प्रमुख दायित्व हो। “स्वच्छ, पारदर्शी, प्रविधिमैत्री कर प्रशासन: सामाजिक न्याय, आर्थिक समृद्धि र सुशासन” भन्ने राष्ट्रिय कर दिवस २०८० को मूल नारा अनुसार कर प्रशासन अगाडि बढिरहेको छ। उक्त नाराले स्वच्छ एवम् पारदर्शी सेवा प्रवाहको लागि कर प्रशासनका कार्यहरु प्रविधिमा आधारित र प्रविधिमैत्री हुनुपर्छ भन्ने भाव बोकेको छ। सो उद्देश्य प्राप्तिका लागि कर प्रशासन निरन्तर रुपमा क्रियाशील रहिआएको छ। सूचना प्रविधिको आधुनिकतम विकास एवम् विस्तारको अवस्थामा उपलब्ध प्रविधिको अधिकाधिक उपयोग गरी प्रविधिमैत्री सुविधा करदातासम्म पुऱ्याउने कार्यमा कर प्रशासनले सबै सरोकारवाला पक्षहरूसँग हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्न आवश्यक हुन्छ। करदाता, कर सहयोगी तथा लेखापरीक्षकका साथै उपभोक्ता लगायत सम्बद्ध सबै पक्षहरुलाई आधुनिक सूचना प्रविधि प्रणालीमा अभ्यस्त बनाउने कार्य चुनौतिपूर्ण र जटिल भएपनि यस कार्यमा आन्तरिक राजस्व विभागले अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ।

राष्ट्रको सर्वाङ्गण विकासको लागि आर्थिक पक्ष दृढो हुनु अनिवार्य हुन्छ। सामाजिक न्याय तथा सुशासनको लागि अर्थ व्यवस्थाका साथै नागरिक जागरण पनि उत्तिकै आवश्यक हुन्छ। हरेक नागरिक राष्ट्रको लागि राजस्वको स्रोत हो। कर राजस्वतर्फ आन्तरिक राजस्व विभागको प्रमुख भूमिका रहने भएकोले नागरिकस्तरसम्म करको दरभन्दा दायरा विस्तार गरी राजस्वको जग दृढो बनाउनेतर्फ राजस्व प्रशासन अघि बढिरहेको छ। सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी कर दायित्व पूरा गर्न करदातालाई आन्तरिक राजस्व विभागले एकीकृत कर प्रणाली लगायत विभिन्न प्रणालीमा आवद्ध गराउँदै गएको छ।

व्यवसाय गर्ने व्यक्ति मात्र नभएर रोजगारी गर्ने, सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने तथा रोजगारी दिने व्यक्ति समेतलाई स्थायी लेखा नम्बर (Permanent Account Number- PAN) उपलब्ध गराएर सोही आधारमा करयोग्य कारोबार यकिन गरी करदाताको विवरण तथा कारोबारको यथार्थ जानकारीलाई व्यवस्थित रुपमा संकलन तथा संरक्षण गर्ने कार्य आन्तरिक राजस्व विभागले गर्दै आएको छ। यसका साथै प्राकृतिक व्यक्ति तथा निकायहरुको तर्फबाट

सूचना प्रविधि निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

कारोबार अनुसार बुझाउनु पर्ने कर राजस्व संकलनको नेतृत्व तथा व्यवस्थापन गर्ने दायित्व पनि यस विभागले निर्वाह गर्दै आएको छ ।

करदाता तथा व्यवसायीहरूको राज्यप्रतिको उत्तरदायित्वलाई महसुस गराउँदै स्वयम् कर निर्धारणको माध्यमबाट कर संकलन गर्ने कानूनी व्यवस्था गरी सोही व्यवस्था अनुसार नेपालको आन्तरिक राजस्व प्रशासन परिचालित रहेको छ । प्रविधि उपयोगको माध्यमबाट कर सहभागिता लागत कम गर्दै करदातामैत्री तथा गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने उद्देश्यकासाथ अनलाइन प्रणालीमार्फत् घरैबाट कर भुक्तानी तथा कर विवरण पेश गर्ने कार्यका साथै कर चुक्ता प्रमाणपत्र समेत प्रणालीबाट आफैले निकाल्न सक्ने व्यवस्था शुरु भइसकेको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागले अध्ययन गरी तयार गरेका विभिन्न योजनाहरूले विद्युतीय प्रणालीको सहज एवम् सरल व्यवस्थाबाट करदाताहरूको Compliance Cost र Doing Business Cost घटाउन विशेष जोड दिएका छन् । सोही अनुरूप वार्षिक कार्ययोजना तयार गरी आधुनिक प्रविधिको अधिकाधिक प्रयोगको माध्यमबाट करदाता सहजीकरणको कार्यले निरन्तरता पाइरहेको छ । यस विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरू केन्द्रीय प्रणालीमा इन्टरनेट तथा इन्ट्रानेटमार्फत् प्रत्यक्ष रूपमा आवद्ध रही विद्युतीय प्रणालीहरूबाट सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा समाहित छन् ।

प्रणालीगत व्यवस्था

विद्युतीय माध्यमबाटै आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तः शुल्कका विभिन्न आयामहरूको प्रशासन तथा अनुगमन गर्नेगरी आन्तरिक राजस्व विभागले विभिन्न समयमा विकास गरी लागू गरेका सफ्टवेयर प्रणालीहरूको व्यवस्थापन र प्रयोगमा रहेका जटिलतालाई घटाएर सरल र एकीकृत व्यवस्थापनको लागि तयार गरिएको एकीकृत कर प्रणाली (Integrated Tax System) आन्तरिक राजस्व प्रशासनको मूल प्रणाली (Core System) को रूपमा प्रयोगमा रहेको छ । वेवमा आधारित उक्त प्रणालीको Officer Portal ले विभाग तथा कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूले गर्नुपर्ने नियमित कार्यहरूको व्यवस्थापन गर्छ । त्यसैगरी Taxpayer Portal ले करदाता तथा कर सहयोगीहरूले पेश गर्नुपर्ने विवरण पेश गर्ने, तिर्नुपर्ने कर रकम भुक्तानी गर्ने तथा आवश्यक परेको अवस्थामा सोही प्रणालीबाट आफ्ना विवरण हेर्ने जस्ता कार्य विद्युतीय माध्यमबाटै गर्न सक्ने गरि प्रयोगकर्ता पहुँच (User Access) उपलब्ध गराएको छ । हालसम्म स्थायी लेखा नम्बर आवेदन दर्ताका साथै इच्छुक करदाताहरूले आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तः शुल्कका नियमित कर विवरण विद्युतीय माध्यमबाटै पेश तथा रुजु समेत गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । आफूले तिर्नुपर्ने तथा जम्मा गरिदिनु पर्ने कर रकम विद्युतीय माध्यमको प्रयोग गरी घरैबाट तिर्न मिल्नेगरी प्रणालीमा विस्तार गरिसकिएको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागको वेवसाइट ird.gov.np कर प्रशासनको विद्युतीय सेवाको प्रवेश बिन्दु

हो जसमा आन्तरिक राजस्व वा कर प्रशासनको बारेमा जान्न र बुझ्न चाहने हरेक व्यक्तिको लागि उपयोगी सामग्री व्यवस्थित गरी राखिएको छ । यहाँ विभिन्न सामग्री नेपाली र English दुवै भाषामा प्रकाशित गर्ने कार्य शुरु गरी विस्तार तथा व्यवस्थित गर्ने कार्यले निरन्तरता पाइरहेको छ । करदातामैत्री कर प्रशासनको अवधारणालाई सार्थकता प्रदान गर्ने सिलसिलामा हरेक करदाताले कर दायित्व निर्वाहका विभिन्न प्रावधानहरूलाई विद्युतीय माध्यमबाट प्रयोग गर्नसक्ने व्यवस्था निरन्तर थप गर्दै लगिएको छ । यसका अतिरिक्त विभागले Android तथा iOS भर्सनमा IRD Nepal नामक मोबाइल एप संचालनमा ल्याउनुका साथै SMS System को प्रयोग गरी करदाताहरूले विभागमा उपलब्ध गराएका आधिकारिक मोबाइल नम्बरमा OTP (One Time Password) पठाउने तथा निजसँग सम्बन्धित सूचनाहरू संप्रेषण हुने व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउने कार्य भइरहेको छ ।

व्यवसायी तथा प्राकृतिक व्यक्तिले प्राप्त गर्नुपर्ने सेवाहरू विभिन्न निकायसँग अन्तरसम्बन्धित हुन्छन् । यसै तथ्यलाई ध्यानमा राखी विभिन्न निकायका सूचना प्रणालीहरूसँग सूचना आदान प्रदान गरी विद्युतीय माध्यमबाट अन्तरआवद्ध गराउने र सरोकारवाला पक्षहरूलाई सहज सेवा तथा जानकारी उपलब्ध गराउने कार्य पनि निरन्तर अघि बढिरहेको छ । यसै क्रममा विभागका प्रणालीहरू महालेखा नियन्त्रक कार्यालय (FCGO), भन्सार विभाग (DOC), नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्था (ICAN), कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय (OCR) लगायतका निकायमा प्रयोगमा रहेका विद्युतीय प्रणालीहरूसँग आंशिकरूपमा अन्तरआवद्ध भई काम गरिरहेका छन् ।

विभागको वेवसाइटबाट जो कसैले उपयोग गर्न सक्ने व्यवस्था

सूचना, ऐन नियम, निर्देशिका, नीति, श्रव्यदृष्य सामग्रीका साथै अन्य उपयोगी विषयहरू आन्तरिक राजस्व विभागले आफ्नो वेवसाइटमा समावेश गरेको छ । यसमा हर कुनै व्यक्ति वा संस्थाले उपयोग गर्न सक्ने गरि केही जानकारी सहजै प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्थाको लागि विभिन्न Link समेत उपलब्ध छ ।

- स्थायी लेखा नम्बर खोजी (PAN Search) बाट कुनै पनि PAN कुन करदाताको हो, आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि करमा कहिले दर्ता भएको हो, कर चुक्ता प्रमाणपत्र कुन आय वर्षसम्मको लिएको छ भन्ने विवरण हेर्न सकिन्छ ।
- कर चुक्ता खोजी (Tax Clearance Search) बाट PAN, Tax Clearance Number र आय वर्ष प्रविष्ट गरी करदाताले पेश गरेको कर चुक्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि सही हो होइन परीक्षण गर्न सकिन्छ ।
- हालसालैका कानूनी व्यवस्था अनुसारको करका दरहरू तथा करदाता शिक्षाका

सान्दर्भिक सामग्रीहरूका साथै सामाजिक सञ्जाल खाता (Social media account) का आधिकारिक लिंक समेत वेबसाइटमा समावेश छन् ।

करदाताको लागि गरिएका प्रणालीगत व्यवस्था

करदाताहरूको सहजताको लागि एकीकृत कर प्रणाली (Integrated Tax System) भित्र विभिन्न मेनुहरूमा विभिन्न कर सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरूलाई संयोजन गरिएको छ । यस लेखमा करदाताहरूले कर दायित्व परिपालनाको सिलसिलामा गर्नुपर्ने कामहरूको आधारमा अनलाइन प्रणालीमा उपलब्ध मुख्य सेवाहरूलाई उल्लेख गर्ने जमर्को गरिएको छ । करदाताले पूरा गर्नुपर्ने अधिकांश कर दायित्वलाई एकीकृत कर प्रणालीमा समावेश गरिएको हुँदा उक्त विषयलाई प्राथमिकतासाथ यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

Taxpayer Portal मा करदाताको पहुँच

करदाताहरूको सहजताको लागि एकीकृत कर प्रणाली (Integrated Tax System) भित्र छुट्टै करदाता पोर्टल (Taxpayer Portal) मार्फत् इन्टरनेटको माध्यमबाट संसारको जुनसुकै कुनाबाट प्रयोग गर्नसक्ने Application उपयोगमा ल्याइएको छ । यो अनलाईन प्रणाली आन्तरिक राजस्व विभागको वेबसाइट ird.gov.np को करदाता पोर्टल (Taxpayer Portal) लिङ्कमा क्लिक गरेर उपयोग गर्न सकिन्छ । यो पोर्टलमार्फत् कुनै पनि विवरण पेश गर्ने व्यक्तिले दर्ता नम्बरको रूपमा Submission Number प्राप्त गर्दछन् । उक्त नम्बर नै एकीकृत कर प्रणाली (ITS) मा सो विवरणको पहिचान नम्बरको रूपमा रहेको हुन्छ ।

विवरण तयार गर्ने (Save) पेश गर्ने (Submit) र रुजु गर्ने (Verify) व्यवस्था

कुनै पनि विवरण आधिकारिकरूपमा ITS मा तयार गरेर पेश भएको कानूनी मान्यता पाउनको लागि सो विवरणले Save, Submit र Verify गरी तीनै चरण पार गरेको हुनु पर्दछ । विवरण तयार गर्ने क्रममा भने काम पूरा नहुँदासम्म खेसाको रूपमा अर्धतयारी विवरण Save गरेर राख्न र पछि सच्याउन सकिन्छ । एकपटक Submit (पेश) गरिसकेको विवरणमा केही कुरा थप्न वा सच्याउन मिल्दैन । यदि केही गलत विवरण Submit भएको जानकारी रुजु गर्नु अगावै थाहा भएमा उक्त विवरण Reject गरी/गराई अर्को विवरण भरेर बुझाउन सकिन्छ । Submit भएको विवरण Verify नभएको अवस्थामा त्यसले आधिकारिकता पाउँदैन । त्यसैले जुनसुकै पेश भएको विवरणलाई रुजु गराउनु अनिवार्य हुन्छ । धेरैजसो विवरण करदाता आफैँले रुजु गर्न मिल्छ भने केही विवरण कर अधिकृतबाटै रुजु गराउनु पर्दछ ।

स्थायी लेखा नम्बर प्रमाणपत्र (PAN Card/Certificate) को लागि

- आय आर्जन गर्ने आफ्नो छुट्टै व्यवसाय नभएका तर तलब, भत्ता, लगानीको आय भएका प्राकृतिक व्यक्तिले व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर (Personal PAN) प्राप्त गर्न नागरिक एप (Nagarik App) मार्फत् निवेदन दिने र SMS तथा Email मा PPAN प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था छ । नागरिक एप प्रयोग नगर्ने व्यक्तिले भने Taxpayer Portal को Registration भित्र Application for Registration मेनुमा गएर Personal PAN छनौट गरी निवेदन दिनु पर्दछ । निवेदनका आवश्यक खण्डहरु भरेर Submit गरेपछि सम्बन्धित करदाता सेवा कार्यालय वा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा गएर उक्त निवेदनको Submission Number लाई रुजु गराई PPAN प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- सम्बन्धित निकायमा दर्ता भएका व्यक्तिगत फर्म (Proprietorship Firm) वा निकाय (Entity) ले आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई व्यवसायिक स्थायी लेखा नम्बर प्रमाणपत्र (BPAN Certificate) लिने तथा अन्तःशुल्कको इजाजतपत्र प्राप्त गर्ने प्रयोजनको लागि करदाता पोर्टलको Registration मेनुमा गएर Income Tax, VAT छनौट गरी निवेदन पेश (Submit) गर्न सकिन्छ । सम्बन्धित कर अधिकृतबाट रुजु गराई PAN Allocate भएपछि प्रमाणपत्र जारी हुन्छ ।
- इजाजत पत्र (Licence) लिएर अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको कारोबार गर्ने व्यक्ति/निकायले आफ्नो PAN मा अन्तःशुल्क थप गराउन आवश्यक इजाजतपत्र दस्तुर आफ्नो PAN बाट सम्बन्धित राजस्व खातामा जम्मा गरी Application for Registration मा Excise छनौट गरेर विवरण भरी Submit गर्नुपर्छ । इजाजत पत्र अनुसारको विवरणहरु भर्ने चरण फरक हुन सक्छ । अन्तःशुल्क दर्ता सहितको स्थायी लेखा नम्बर प्रमाणपत्र तथा अन्तःशुल्क इजाजत पत्र सम्बन्धित कार्यालय (कार्यस्थल फरक परेमा PAN जारी भएकोभन्दा फरक पनि हुन सक्छ) का कर अधिकृतले जारी गर्दछन् ।
- आफूले दिएको भुक्तानीमा स्रोतमा करकट्टी मात्र गर्ने तर छुट्टै कर दाखिला गर्ने दायित्व नभएका सरकारी कार्यालयहरुले Withholder PAN (WPAN) प्राप्त गर्न Application for Registration मा WPAN छनौट गरी निवेदन दिई सम्बन्धित कार्यालयबाट WPAN लिनु पर्दछ ।
- व्यवसायिक करदाताले स्थायी लेखा नम्बर आय कर प्रयोजनको लागि स्थगन

गर्ने तथा मू.अ. कर लाग्ने व्यवसाय बन्द गर्ने (Close of Business) विवरण भरी पेश (Submit) गर्नु आवश्यकता अनुसार Income Tax र VAT भित्रको Close of Business मेनु उपयोग गर्नु सकिन्छ । सम्बन्धित कार्यालयबाट रुजु भएपछि Deregistration को प्रक्रिया शुरु हुन्छ र Deregistration Audit लगायतको प्रक्रिया पूरा गरी निज करदाता उक्त Tax Regime बाट Deregistration हुन्छ ।

WPAN भएका निकायले बुझाउने स्रोतमा करकट्टी (ETDS) विवरण

स्रोतमा करकट्टी गरी कर दाखिला गर्नु र सो को विवरण पेश गर्नु दायित्व भएका करदाताले अनिवार्यरूपमा सम्बन्धित करदाताको PAN (उपलब्ध भएसम्म) उल्लेख गरेर भुक्तानी दिएको महिना सकिएपछिको महिनाको २५ गतेभित्र स्रोतमा करकट्टी विवरण (ETDS Return) पेश गर्नु पर्दछ । उक्त कार्यको लागि Taxpayer Portal को General भित्रको Taxpayer Login मा गएर वा ETDS मेनुबाट ETDS छनौट गरी भुक्तानीको विवरण र कर दाखिलाको विवरण भरेर पेश गर्नु सकिन्छ । राजस्व शीर्षकगत करकट्टी र कर भुक्तानी रकम बराबर मिलेपछि (Reconcile भएपछि) मात्र सो विवरण पेश गर्नु सकिन्छ ।

PPAN भएका करदाताले बुझाउने आय विवरण

व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर भएका करदाताले वार्षिक आय ४० लाखभन्दा बढी भएमा अनिवार्य र सो भन्दा कम भएमा ऐच्छिकरूपमा डे.०४ आय विवरण (D-04 Return) आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र पेश गर्नु पर्दछ । सो को लागि करदाता पोर्टलको Income Tax भित्रको D-04 Return Entry मेनु छनौट गरी विवरण भरेर पेश गर्नु सकिन्छ । PPAN उल्लेख गरी ETDS गरिदिएको अग्रिम आयकरवापत भुक्तानीकै समयमा भएको करकट्टी रकम (TDS Amount) अनुसूची १० मा प्रणालीबाटै तान्न मिल्छ ।

BPAN भएका करदाताले बुझाउने आय विवरण

- डे. ०३ आय विवरण बुझाउनु पर्ने भनी तोकिएका परामर्शदाता तथा पेशाविद बाहेक वार्षिक ३० लाखसम्म कारोबार र ३ लाखसम्मको व्यवसायिक आयमात्र भएका व्यक्तिगत व्यवसाय भएका करदाताले डे. ०१ आय विवरण (D-01 Return) बुझाउनु पर्दछ । व्यक्तिगत व्यवसाय (Proprietorship Business) भएका प्राकृतिक व्यक्ति जो पूर्वानुमानित कर (Presumptive Tax) को रूपमा वार्षिक निश्चित रकम कर वापत बुझाउनु पर्ने समूहमा रहेका छन् उनीहरूले D-01 Return बुझाउन पहिले तोकिएको रकम भुक्तानी गरी Income Tax भित्र D-01 Return Entry छनौट गरी संक्षिप्त विवरण भर्नु पर्दछ । व्यवसाय गरेको

स्थान (गाउँपालिका, नगरपालिका, उप/महानगरपालिका) को आधारमा आयकर रकम फरक फरक हुन सक्छ, जुन करदाताको व्यवसाय दर्ता विवरणको आधारमा प्रणालीले स्वतः छनौट गर्दछ। करदाताको सहजताको लागि बैकमा कर रकम भुक्तानी गर्दाकै समयमा वा IRD Nepal मोबाइल एपबाट समेत यो विवरण पेश गर्न सकिन्छ।

- डे. ०३ आय विवरण बुझाउनु पर्ने भनी तोकिएका परामर्शदाता तथा पेशाविद् बाहेक वार्षिक ३० लाखदेखि एक करोडसम्म कारोबार र ३ लाखदेखि १० लाखसम्मको व्यवसायिक आयमात्र भएका व्यक्तिगत व्यवसाय भएका करदाताले डे. ०२ आय विवरण (D-02 Return) बुझाउनु पर्दछ। सो को लागि तिर्नुपर्ने आयकर रकम सम्बन्धित राजस्व शीर्षकमा भुक्तानी गरी Income Tax भित्र D-02 Return Entry छनौट गरी विवरण भर्नु पर्दछ। D-02 Return को अनुसूची १० मा आफूले तिरेको रकम क्रेडिट (Credit) मिलान दावी गर्न सकिन्छ। यससँगै एक लाखभन्दा बढी कारोबार भएका व्यवसायको कारोबार रकम सहितको विवरण समेत अनुसूची १३ मा समावेश गर्नु पर्दछ।
- कर तिर्नुपर्ने दायित्व भएका सबै निकाय तथा डे.०१ तथा डे.०२ आय विवरण बुझाउनु पर्ने भनी तोकिएका बाहेकका व्यक्तिगत व्यवसायले डे. ०३ आय विवरण (D-03 Return) बुझाउनु पर्दछ। सो को लागि तिर्नुपर्ने आयकर रकम सम्बन्धित राजस्व शीर्षकमा भुक्तानी गरी Income Tax भित्र D-03 Return Entry छनौट गरी विवरण भर्नु पर्दछ। D-03 Return को अनुसूची ५ मा व्यवसायिक कारोबारको विवरण उल्लेख गर्नुपर्छ भने अनुसूची १० मा आफूले तिरेको रकम क्रेडिट (Credit) मिलान दावी गर्न सकिन्छ। कुनै व्यवसायिक छुट सुविधा लागु हुने भए अनुसूची ५ मा उक्त छुट छनौट गरी छुट दावी गर्न सकिन्छ। यसैगरी अनुसूची ६ मा रोजगारी तथा निवृत्तीभरण का साथै Retirement contribution विवरण उल्लेख गर्नुपर्छ। यससँगै एक लाखभन्दा बढी कारोबार भएका व्यवसायको कारोबार रकम सहितको विवरण समेत अनुसूची १३ मा समावेश गर्नु पर्दछ। कर दायित्व (Tax Liability) यकिन गर्न प्रणालीबाटै करको गणना गरी Proprietorship Firm को लागि अनुसूची १ र निकाय (Entity) को लागि अनुसूची २ तयार गर्नुपर्छ।
- व्यवसायिक आय भएका D-02 वा D-03 आय विवरण पेश गर्नुपर्ने करदाताले चालु आयवर्षको बीचमा पनि अनुमानित आय विवरण (Estimated Return)

बुझाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था अनुसार करदाता पोर्टलको Estimated Return भित्रबाट Estimated Return Entry (आयवर्षको पहिलो) वा Estimated Revision Entry (पहिलो विवरणमा १० प्रतिशतभन्दा बढी फरक पर्ने देखिएमा) छनौट गरी पेश गर्न सकिन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर (VAT) मा दर्ता भएका करदाताले बुझाउने विवरण

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका हरेक करदाताले आफूलाई तोकिएको कर अवधि (मासिक वा चौमासिक) समाप्त भएको अर्को महिनाको २५ गतेभित्र मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण (VAT Return) बुझाउनु पर्छ । सो को लागि करदाता पोर्टलको VAT भित्र VAT Return Entry मेनु छनौट गरी आवश्यक विवरण प्रविष्ट (Entry) गर्नुपर्छ । यहाँ आफ्नो खरिद बिक्रीको विवरणका साथै कर फिर्ता दावी (Tax Refund Claim) समेत उल्लेख गर्न सकिन्छ । कर अवधिभरमा एक लाखभन्दा बढीको कारोबार भएको भए सोको PAN सहितको विवरण उल्लेख गर्नुपर्छ । यसरी भरेको विवरण Taxpayer Login गरी करदाता आफैले रुजु गर्न सकिन्छ । कर अवधिभर कारोबार नभएको तथा क्रेडिट पनि नरहेको अवस्थामा Zero VAT Return विभागको मोवाइल एप IRD Nepal मा लगइन गरी सोबाट समेत स्वतः रुजु हुनेगरि पेश गर्न सकिन्छ ।

अन्तःशुल्क (Excise) मा दर्ता भएका करदाताको दायित्व

- अन्तःशुल्कजन्य वस्तुको कारोबार गर्नु अघि अनिवार्यरूपमा सो वस्तुसँग सम्बन्धित इजाजतपत्र लिनुपर्छ । एक वस्तु (मदिरा बिक्री) को लागि लिएको इजाजतपत्रको आधारमा अर्को वस्तु (सुर्तिजन्य वस्तु बिक्री) को कारोबार गर्न पाइदैन । अर्को समूहको वस्तुको कारोबारको लागि Permit Add मेनुबाट निवेदन दिई नयाँ इजाजत लिन सकिन्छ ।
- तोकिए बमोजिमको अन्तःशुल्कजन्य वस्तु (मदिरा तथा सुर्तिजन्य) को कारोबार गर्ने करदाताले हरेक वर्ष तोकिएको दस्तुर सम्बन्धित राजस्व शीर्षकमा दाखिला गरी अन्तःशुल्क इजाजतपत्र (Excise Permit) नवीकरण (Renew) गर्नुपर्छ । करदाताले चाहेमा आफैले Taxpayer Login गरेर Self Renew Permit छनौट गरी इजाजतपत्र नवीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था उपलब्ध छ ।
- निश्चित किसिमका अन्तःशुल्कजन्य वस्तुको उत्पादन गर्ने उद्योग/प्रतिष्ठान (Manufacturer) तथा आयात गर्ने करदाताले मासिक विवरण पेश गर्न Excise भित्रको Excise Return मेनुको प्रयोग गर्न सकिन्छ । उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानले कच्चा पदार्थ (Raw material), अर्ध तयारी वस्तु (Semi finished goods) एवम् तयारी वस्तु (Finished product) को मौज्जात (Stock) समेत उल्लेख गर्नु

पर्दछ । कच्चा पदार्थ उपभोगको आधारमा क्रेडिट दावी हुने प्रावधानको आधारमा विवरण तयार गर्नुपर्छ ।

- उत्पादकले आफूले उत्पादन गर्ने वस्तुको नयाँ ब्राण्ड तयार गर्न विभागको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था अनुसार Exice भित्रको Brand Registration छनौट गरी निवेदन दिई स्वीकृति लिनु पर्दछ ।
- उत्पादकले उत्पादनका चरणहरूको विवरण प्रविष्ट गर्ने (Activity recording) र अन्तःशुल्क टिकट माग (Sticker Request) गर्ने प्रयोजनको लागि Manufacturer login प्राप्त गरी सोही लगइनबाट आवश्यक कार्य गर्नु पर्दछ ।

विद्युतीय विजक (Electronic Billing) सम्बन्धी व्यवस्था

- विद्युतीय विजक सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४ ले तोकेका प्रावधानहरूको अधिनमा रही तोकिएका मापदण्ड पूरा गरेका विद्युतीय विजक सम्बन्धी सफ्टवेयर विभागको प्रणालीमा सूचीकृत गर्न Electronic Billing भित्र Electronic Billing Software Listing मेनुको व्यवस्था छ भने सूचीकृत भएका मध्ये कुनै सफ्टवेयर प्रयोग गरी विद्युतीय विजक जारी गर्ने अनुमति माग्न Electronic Billing User Permission मेनुको व्यवस्था गरिएको छ ।
- Electronic Billing Permission पाएका करदाताले जारी गरेका विजकको विवरण विभागले तोके अनुसार जारी गर्नासाथ विभागको केन्द्रीय विजक अनुगमन प्रणाली (Central Billing Monitoring System - CBMS) मा API मार्फत् पठाउने तथा तोकिएका करदाताले खरिद खाता तथा बिक्री खाताको विवरण Excel मा तयार गरी Upload गर्ने कार्यको लागि Taxpayer Login अनुसारको Credentials प्रयोग गरी cbms.ird.gov.np मा पहुँच प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

आफूले पेश गरेका विवरण रुजु गर्ने र हेर्ने

Taxpayer Login को लागि User नलिएका करदाताले आफूले पेश गरेका आवधिक कर विवरणहरू आफ्नो विवरण पेश नम्बर, प्रयोगकर्ता नाम र पासवर्ड (Submission Number, Username and Password) प्रयोग गरी हेर्ने, सो को अवस्था (Status) पहिचान गर्न र छपाई गर्न सक्दछन् । Submit गरेका विवरण रुजु गराउन सम्बन्धित करदाता सेवा कार्यालय वा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा गई कर अधिकृतबाट Verify गराउनु पर्छ । Taxpayer Login को लागि User लिएका करदाताले भने Taxpayer Login बाट Login गरी रुजु गर्न बाँकी विवरण आफैँले रुजु गर्न र पहिले रुजु भैसकेका विवरण सोही लगइनबाट हेर्न पाउँछन् ।

करदाताको आधिकारिक लगइन (Taxpayer Login) मा उपलब्ध सेवाहरू:

कार्यालयबाट दिएर वा अनलाइनमार्फत् आफैले आधिकारिक प्रयोगकर्ता (Authorized User) प्राप्त गरेका करदाताले उक्त User Credential बाट Taxpayer Login गरी कर दायित्व सम्बन्धी तल उल्लेख गरेका लगायत विभिन्न सेवामा पहुँच पाउन सक्छन् ।

- पेश गरेका विवरण आफैले रुजु (Verify) गर्ने र पुराना विवरण हेर्ने,
- भुक्तानी गरेका रकम तथा कारोवारसँग सम्बन्धित कर बक्यौता तथा VAT तर्फको ATR लगायत अन्य सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्ने,
- आय विवरण पेश गर्ने प्रयोजनको निमित्त म्याद थपको लागि निवेदन दिने,
- विद्युतीय भुक्तानी (e-Payment) प्रणालीको प्रयोग गरी घरैबाट भौचर तयार गर्ने तथा कर भुक्तानी गर्ने,
- अन्य फर्म तथा निकायले कट्टा गरी दाखिला गरिदिएको स्रोतमा कर कट्टी (TDS) को विवरण (Withholdee Detail) हेर्ने,
- प्रणालीबाट स्वतः तयार भएको वा कर अधिकृतले जारी गरेको कर चुक्ता प्रमाणपत्र हेर्ने तथा प्रिन्ट गर्ने,
- आय विवरणमा समावेश गर्ने अग्रिम कर मिलान दावी (अनुसूची १०) प्रणालीबाटै तयार गर्ने,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिने प्रयोजनको लागि आफ्ना अधिल्ला दुई वर्षको आय विवरणमा उल्लेख भए अनुसारको कारोवारको जानकारी स्वतः समावेश हुनेगरि सम्भावित कारोवार (Projected Transaction) समेत थप गरी निवेदन पेश गर्न,
- आफ्नो सम्पर्क नम्बर तथा ठेगाना हरेक वर्ष अद्यावधिक गर्न Know your taxpayer (KYT) फाराम भरी पेश गर्न,
- करदाता सहजीकरणको क्रममा अन्य आधिकारिक कार्यका लागि थप गरिने सेवामा पहुँच पाउँन ।
- प्रत्यक्ष करदाता बाहेकका सरोकारवालाका लागि व्यवस्था
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋण स्वीकृत गर्नुअघि सेवाग्राहीले आन्तरिक राजस्व विभागमा पेश गरेका विगत दुई वर्षका आय विवरणको जानकारी प्रणालीबाटै प्राप्त गर्न Other Offices भित्रबाट Login गरी सेवाग्राही करदाताले Taxpayer Login

भिन्न Application for bank loan मार्फत् पेश गरेको निवेदन अनलाइनबाटै प्राप्त गर्न सक्छन् ।

- आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालय नभएका जिल्लामा वस्तुगत संघसंस्था (FNCCI/Chamber) ले नयाँ व्यवसायीहरूलाई स्थायी लेखा नम्बर प्रमाणपत्र तयार हुनुअघि कार्य सुचारु गर्न Other Offices भित्रबाट लगइन गरी स्थायी लेखा नम्बर सहित अस्थायी प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था विद्यमान छ ।

कुटनीतिक निकाय (Diplomatic Agency) का लागि व्यवस्था

कुटनीतिज्ञ तथा कुटनीतिक निकायका साथै त्यस्ता निकायको वित्तीय सहायतामा सञ्चालित आयोजना (Project funded by diplomatic agency) ले पाउने मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता (VAT Refund) दावी गर्न Diplomatic Refund मेनुमार्फत् लगइन गरी Refund Claim प्रविष्ट गर्न सक्ने व्यवस्था छ । नियोगका प्रयोगकर्ताले खरिद गर्दाका हरेक बिजकको विवरण सहित माग गरेको कर फिर्ता दावीलाई सम्बन्धित पदाधिकारीले अध्ययन गरेर Approve/Disapprove गरी कर फिर्ताको निर्णय गर्दछन् । कर फिर्ता दावीको Processing को लागि भौतिक उपस्थिति आवश्यक नपर्ने (Green Channel) व्यवस्था शुरु गरी हाल उक्त कार्यका लागि तयार गर्ने र पेश गर्ने गरी दुई तहको प्रयोगकर्ता (2 layer users) को व्यवस्था गरिएको छ ।

Taxpayer Portal मा सबैका लागि उपयोगी मेनुहरू

- करदाताले कुनै निकायमा पेश गरेको भौचर विभागको प्रणालीमा उपलब्ध भए नभएको जाँच गर्न General भित्र Payment Voucher Search मा गएर खोजी गर्न सकिन्छ ।
- Digital Service Tax (DST), Education Service Fee, Luxury Fee, Foreign Employment Fee, Foreign Tourism Fee जस्ता कर तथा शुल्कहरूको विवरण पेश गर्ने व्यवस्था समेत करदाता पोर्टलमा समावेश गरिएको छ ।

आधिकारिक प्रयोगकर्ता (Authorized Username) ले ध्यान दिनुपर्ने कुरा:

आधिकारिक प्रयोगकर्ता प्राप्त गर्न सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा आधिकारिक व्यक्ति स्वयम् उपस्थित हुनुपर्छ । एक पटक Username लिइसकेपछि करदाताले आफूले पेश गर्ने विवरण आफैँ रुजु गर्न तथा आफूले पेश गरेका विवरण प्राप्त गर्नका साथै करदाताको लागि तयार गरिएका अन्य सेवाहरूसँग सम्बन्धित मेनुहरूमा Taxpayer Login मार्फत् पहुँच उपलब्ध हुन्छ ।

- उक्त प्रयोगकर्ता (User) बाट भएका सम्पूर्ण कार्यहरूको जिम्मेवार करदाता नै हुने भएकोले युजर तथा पासवर्ड अन्य व्यक्तिबाट सुरक्षित राखी प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- यसको प्रयोग गरेर प्रणालीमा लगइन गरिसकेपछि सम्बन्धित करदाताले आफूसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कारोबार हेर्न सक्ने भएकोले आवश्यक गोप्यता करदाता स्वयंले कायम गर्नुपर्छ ।
- स्वयम् कर निर्धारण (Self Assessment) को अवधारणा अनुसार आफूले पेश गरेको विवरण आफैँले रुजु (Verify) गर्न सकिने हुँदा कर परीक्षण (Tax Audit) बाट अन्यथा नहुँदासम्म करदाताले पेश गरेको विवरण नै अन्तिम हुन्छ ।
- आफ्नो युजरको पासवर्ड जुनसुकै समयमा आफैँले परिवर्तन गर्न सकिन्छ । कार्यालयबाट प्राप्त पासवर्ड परिवर्तन नगरी विवरण रुजु गर्न मिल्दैन । पासवर्ड विर्सिएमा युजर प्राप्त गरेको कार्यालयबाट Reset गराउन वा आफैँले Reset गराई प्रणालीमा पहिले नै उपलब्ध गराइएको आधिकारिक इमेल तथा फोन नम्बरमा प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- करदातालाई कर प्रशासनले पठाउने विभिन्न सूचना यसैबाट प्राप्त गर्न सकिने भएकोले व्यवसायको प्रमुख व्यक्तिले नै यसको नियमित प्रयोग गर्नु बुद्धिमानी ठहर्छ ।
- रुजु भैसकेको विवरण सच्याउनु परेमा सम्बन्धित कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्छ । सबै विवरण सच्याउन मिल्दैन तर कर अधिकृतले आवश्यक परीक्षण गरी ठहरे बमोजिम शुल्क तथा जरिवाना लाग्ने भए सो समेत लगाई नियमानुसार कार्यालयबाट सच्याउन सकिन्छ ।

संक्षेपमा,

सूचना प्रविधिको विकासले काम गर्ने तरिका र कामको गुणस्तरमा ल्याएको परिवर्तन तथा करदातामैत्री अवधारणा प्रगाढ हुँदैगएको परिप्रेक्षमा करदाता सहजीकरणको प्रभावकारी माध्यमको रूपमा विद्युतीय प्रणाली देखापरेको छ । यसै तथ्यलाई आधार मानेर आन्तरिक राजस्व विभागले करदातामैत्री सूचना प्रणाली विकास गरी प्रयोगमा ल्याएको छ । सरोकारवाला सबै पक्षले प्रविधिगत नवीनताले उपलब्ध गराएको अनुकूलतालाई आत्मसात गरी उपलब्ध सेवाहरूलाई उपयोग गर्दै यसलाई थप गुणस्तरीय बनाउँदै लैजान आआफ्नो ठाउँबाट पहल गर्नु हामी सबैको सामुहिक जिम्मेवारी हो । प्रविधिको अधिकतम सदुपयोग गरौं, पारदर्शी एवम् गुणस्तरीय कारोवारलाई बढावा दिँदै समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको अवधारणामा सहयोगी बनौं ।

सन्दर्भ सामग्री

eTaxation Master Plan, 2009, Inland Revenue Department, Kathmandu.

Integrated Tax System, Software Application, Inland Revenue Department, Kathmandu.

Reform Plan, Inland Revenue Department, Kathmandu.

Strategic Plan, Inland Revenue Department, Kathmandu.

Websites: mof.gov.np; ird.gov.np; fcgo.gov.np, doit.gov.np;

आन्तरिक राजस्व स्मारिका, आन्तरिक राजस्व विभाग, काठमाडौं ।

आर्थिक ऐन, २०८१, नेपाल सरकार ।

वार्षिक प्रतिवेदन, आन्तरिक राजस्व विभाग, काठमाडौं, नेपाल ।

अन्तःशुल्क प्रशासनमा नीतिगत निरन्तरताको खाँचो

पुण्यविक्रम खड्का

कार्यकारी सारांश

वि.सं. २०२३ सालमा अन्तःशुल्क विभाग स्थापना हुनुभन्दा पहिलादेखि मदिराजन्य वस्तुको उत्पादन तथा बिक्रीमा ठेक्काबाट अन्तःशुल्क सङ्कलन हुने गरेको इतिहास बोकेको नेपालको अन्तःशुल्क प्रशासन क्रमशः व्यवस्थित हुँदै गएको छ। खासगरी जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा प्रत्यक्ष नकारात्मक असर पार्ने वस्तु र विलासिताका वस्तुमा अन्तःशुल्क लगाउने परम्परा कायम भएकोले त्यसको निरन्तरताका साथै राजस्व सङ्कलनको दायरा विस्तार गर्ने क्रममा अन्य केही वस्तुको पैठारी र उत्पादनमा समेत अन्तःशुल्क असुल गर्ने गरिएको छ। भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित अन्तःशुल्क प्रशासनलाई क्रमशः करदातामैत्री बनाउने र स्वयम् निष्कासन प्रणालीतर्फ परिवर्तन गर्न विभिन्न प्रक्रियामा सरलीकरण गर्ने प्रयास भएको ऐतिहासिक तथ्यबाट देखिन्छ। अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ लाई खारेज गरी अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ लागु भएको पनि धेरै वर्ष बितेको छ। मदिरा ऐन, २०३१ ले समेट्न नसकेका सबै विषयहरू यसै ऐनमा व्यवस्थित गरिएकोले अन्तःशुल्क प्रशासन सरल र आम सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकायहरूलाई यसको कार्यान्वयनमा सहजता पनि आएको छ। वि.सं. २०६८ सालमा जारी भएको अन्तःशुल्क निर्देशिकामा सालबसाली आर्थिक ऐन मार्फत मदिरा ऐन, २०३१ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा गरिने परिवर्तनका साथै त्यस अनुसार मदिरा नियमहरू, २०३३ र अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ मा हुने परिवर्तन समेतलाई दृष्टिगत गरी विभागले अद्यावधिक गर्ने गरेकोले यस क्षेत्रमा सरोकार राख्ने उद्योग, प्रतिष्ठान वा व्यक्ति सबै लाभान्वित भएको हुनुपर्छ। तर यस्तो कानूनी व्यवस्थामा सालबसाली रूपमा हुने परिवर्तनले उद्योगी व्यवसायीहरूमा नीतिगत तहमा केही प्रश्न, सन्देह र जिज्ञासा रहनु स्वाभाविक भएकोले त्यस किसिमका सम्भावित प्रश्नहरूको हल गर्ने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी अन्तःशुल्क प्रशासन हेर्ने सबै आन्तरिक राजस्व कार्यालयको हुने भएकोले वर्तमान कानूनी व्यवस्थाका बारेमा सचेतना ल्याउन विभिन्न संचार माध्यमको प्रयोग गर्दै Survival of The Fittest भन्ने चार्ल्स डार्विनको सिद्धान्त अनुसार Innovation, Transformation and Implementation गर्नको लागि रक्त संचारको काम गर्नुपर्ने खाँचो छ।

प्रमुख कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुर

भूमिका

प्रत्येक वर्ष असोज १ गते उद्योग, प्रतिष्ठान, कल कारखाना तथा मिल मेशिनरीहरूको सरसफाइ गरी विश्वकर्माको पूजा आराधाना भव्य रूपमा गर्ने प्रचलन रहँदै आएको छ । यस वर्ष पनि सोही कुरा हुनेवाला थियो र आज हामी जहाँ पुगेका थियौं त्यहाँ बियर उत्पादन बन्द भए तापनि त्यस्तो भव्य चहलपहल केही देखिएन । मदिराजन्य तथा सुर्तीजन्य वस्तुहरूको भौतिक र स्वयम् निष्कासन प्रणालीमा रहेका त्रुटिहरूको पहिचान गर्दै राजस्व चुहावट नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउने विषयमा केन्द्रीय राजस्व चुहावट नियन्त्रण समितिले मदिराजन्य वस्तुको उत्पादन गर्ने उद्योग प्रतिष्ठानहरूको भौतिक नियन्त्रण प्रणालीको अनुगमन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने विभागीय निर्देशनका साथ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरको प्रमुखको नयाँ जिम्मेवारी पाएको केही हप्ताभित्रै शेर्पा ब्रुअरी प्रा.लि. का ब्रुमाष्टर छिरीङ शेर्पासँग चितवन जिल्लाको खैरहनी नगरपालिका वडा नं. ४ चैनपुरस्थित ब्रुहाउस परिसरमा भेट हुने मौका मिल्यो । परिचयको क्रममा थाहा भयो छिरीङ शेर्पाको मा काम गरेको अनुभव पनि दश वर्ष भैसकेको रहेछ । सर्वोच्च शिखर सगरमाथाको आगन सोलुखुम्बुवासी छिरीङ चितवनको एउटा गाउँको मा ब्रुमास्टर भैरहँदा अब त शेर्पा होइन चितवनको थारू चौधरी भैसकेको कुरा, गर्मी कतिको लाग्छ, भन्ने हाम्रो प्रश्नको उत्तरमा उनले मुस्कान सहित बताउँदै थिए । उनले हामीलाई सुरुमै प्रतिष्ठानले उत्पादन गर्ने ड्राफ्ट बियरका विभिन्न प्रकार र उत्पादन प्रक्रिया तथा मौज्जात लगायतका विषयमा कार्यालयबाट खटिएका अन्तःशुल्क निरीक्षकसँगै अभिलेखहरू भिडान गर्न सहयोग गरेका थिए । यसै प्रसङ्गमा उनले यो पनि व्यङ्ग्य कस्तै भ्याएकि सरकारी नियम पनि कति परिवर्तन हुन्छ, कम पढेर हो कि किन म बुझ्न सक्तिन हाम्रो ले उत्पादन गर्ने वस्तुमा लगाउने अन्तःशुल्क टिकट, बोटलिङमा फ्लोमिटरको प्रयोग र निष्कासन प्रणालीमा पनि विगत दश वर्षमा कति धेरै परिवर्तन भएको छ । नीतिगत निरन्तरता कायम रहोस् भनेर सरकारलाई भनिदिनु पर्‍यो ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरको अन्तःशुल्क कार्यक्षेत्रभित्र रहेको मभौला उद्योग शेर्पा प्रा.लि. १० वर्ष अगाडि जर्मनी प्राविधिमा बनेको तीन प्रकारका उत्कृष्ट बियर उत्पादन गर्ने कम्पनी रहेछ । ब्रुमास्टर छिरीङका अनुसार मुख्य प्राविधिक उनीसहित थोरै कर्मचारीबाट सञ्चालित उक्त उद्योगले २० लिटरको केग (Keg) मा बजार माग अनुसार एउटा आफ्नै ट्रकमा राखि ड्राफ्ट बियर बजारमा बिक्री वितरणको लागि पठाउने गरेको रहेछ । उनीसँगको कुराकानीमा बियरको बोटलिङ बोटल, केग र क्यान गरी तीन किसिमका भाँडोमा हुने गर्दछ । उक्त प्रतिष्ठानले केही वर्ष अगाडिसम्म क्यानमा पनि बियर भरेर बजारमा पठाउने गरेको थियो भन्ने कुराको जानकारी पुरानो क्यानको मौज्जातबाट थाहा पाइयो । अन्तःशुल्क टिकटको मौज्जात किन धेरै भएको भन्ने प्रश्नको जवाफमा क्यानमा बियर भरी पठाउनका लागि अन्तःशुल्क

टिकट धेरै ल्याएकोमा ड्राफ्ट बियर क्यानमा भरेर बजारमा पठाउँदा गुणस्तर कायम गर्न नसकेकोले आजकल क्यानमा बियर नपठाएको कारण अन्तःशुल्क टिकट धेरै मौज्जात रहेको र केगमा मात्र बियर भरी पठाउँदा थोरै मात्र अन्तःशुल्क टिकट खपत हुने गरेको कुरा स्पष्ट गरेका थिए । आज विश्वकर्मा पूजाको दिन कुनै चमकधमक नभएको उक्त प्रतिष्ठानका मालिक त्यहाँ थिएनन् । ब्रुमास्टर छिरीङ्गसँगको केही समयको बसाइँबाट उनले गरेको अस्थिर नीतिको व्यङ्ग्यमाथि अध्ययन तथा विश्लेषण गरी अन्तःशुल्क प्रशासनमा भएका केही वर्ष यताका नीतिगत परिवर्तनका बारेमा जान्ने चाहना बढ्नु स्वाभाविक थियो । उनले भनेभैँ मदिराजन्य वस्तुको पैठारी, उत्पादन तथा बिक्री वितरणको लागि भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अपनाउँदा पुऱ्याउनु पर्ने कानूनी प्रक्रियामा भए गरेका नीतिगत परिवर्तन र त्यसको निरन्तरतालाई कायम राख्न अपनाइएका उपायहरूका बारेमा कार्यस्थलमा अनुभव गर्दै गरेको विषय छनोट गरी लेख रचना तयार गर्ने र राष्ट्रिय कर दिवस, २०८१ का अवसरमा प्रकाशन हुँदै गरेको स्मारिकामा समावेश गर्न अनुरोध गरी विभागमा पठाउँदा ठिकै हुनेछ भन्ने लागेर यस विषयमा प्रवेश गरेको छ ।

अन्तःशुल्क प्रशासनको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

वि.सं. २०२३ सालमा अन्तःशुल्क विभाग स्थापना गरी ठेक्का प्रथाबाट अन्तःशुल्क सङ्कलन हुँदै आएको इतिहास रहेको नेपालको अन्तःशुल्क प्रशासन क्रमशः व्यवस्थित हुँदैछ । खासगरी जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा नकारात्मक असर पार्ने वस्तु र विलासिताका वस्तुमा अन्तःशुल्क लगाउने परम्परा कायम भएकोले त्यसको निरन्तरताका साथै राजस्व सङ्कलनको दायरा विस्तार गर्ने क्रममा अन्य केही वस्तुको पैठारी र आन्तरिक उत्पादनमा समेत अन्तःशुल्क असुल गर्ने गरिएको छ । अन्तःशुल्क प्रशासन परम्परागत र जटिल एवम् नियन्त्रित भइरहेको छ भन्ने व्यवसायीको तर्फबाट गुनासो रहेकोले यसमा समय अनुसार प्रक्रियाहरूमा सरलीकरण गर्ने क्रममा भएका परिवर्तनलाई आत्मसात गर्नु परेकोले पनि नीतिगत निरन्तरतामा कमी भएको आरोप मिसिएको हुनुपर्छ । साथै अन्तःशुल्क प्रशासनलाई आधुनिकीकरण गर्दै लैजाने क्रममा कानूनलाई परिमार्जन गरी सोही अनुरूप हुने गरी सूचना प्रविधिमा समेत व्यवस्थित गर्ने जिम्मेवारी विभागमा रहेकोले त्यसलाई आत्मसात गर्दै उद्योग वा प्रतिष्ठानले पनि Hardware तथा Software विकास गर्नुपर्ने कारणले खर्चमा हुने वृद्धिले थप गुनासो रहेको हुनसक्छ । जे जस्तो वास्तविकता भए तापनि Integrated Tax System अन्तर्गत Automation System मा अन्तःशुल्क प्रशासनलाई अगाडि बढाउन आन्तरिक राजस्व विभाग दृढ रहेको कुरा प्रष्ट देख्न सकिन्छ ।

भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित अन्तःशुल्क प्रशासनलाई क्रमशः करदातामैत्री बनाउने र स्वयम् निष्काशन प्रणालीतर्फ उन्मुख गर्न विभिन्न प्रक्रियामा सरलीकरण गर्ने प्रयास भएको ऐतिहासिक तथ्यबाट थाहा हुने नै छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ लाई खारेज गरी अन्तःशुल्क

ऐन, २०५८ लागु भएको पनि धेरै वर्ष बितेको छ। मदिरा ऐन, २०३१ ले समेट्न नसकेका सबै विषयहरू उक्त ऐनमा व्यवस्थित गरिएकोले अन्तःशुल्क प्रशासन सरल र सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकायलाई यसको कार्यान्वयनमा सहज भएको मान्न सकिन्छ। वि.सं. २०६८ सालमा जारी भएको अन्तःशुल्क निर्देशिकामा सालबसाली आर्थिक ऐन मार्फत मदिरा ऐन, २०३१ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा भएका परिवर्तनका साथै त्यस अनुसार मदिरा नियमहरू, २०३३ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ मा हुने परिवर्तन समेतलाई दृष्टिगत गरी अद्यावधिक गर्ने कार्यले यस क्षेत्रमा संलग्न उद्योग, प्रतिष्ठान वा व्यक्तिसमेत सबै लाभान्वित भएको हुनुपर्छ। तर कानूनी व्यवस्थामा सालबसाली रूपमा हुने परिवर्तनले उद्योगी व्यवसायीहरूमा केही प्रश्न, सन्देह र जिज्ञासा रहनु स्वाभाविक भएकोले त्यस किसिमका सम्भावित प्रश्नहरूको हल गर्ने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी अन्तःशुल्क प्रशासन हेर्ने विभाग र आन्तरिक राजस्व कार्यालयको हुनेछ भन्दा अत्युक्ति नहोला।

वि.सं. २०५२ साललाई नेपालको कर प्रणालीमा नयाँ युगको थालनी भएको वर्षको रूपमा लिन सकिन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ जारी भएपछि वि.सं. २०५४ साल मंसिर १ गतेदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएको सम्भनामा हरेक वर्ष मंसिर महिनामा राष्ट्रिय कर दिवस मनाउने प्रचलन पनि सुरुआत भएको हुँदा यसको सेरोफेरोमा नेपालको कर प्रशासनमा भएका परिवर्तनलाई हामीले समय सन्दर्भ मिलाएर सम्भना गर्नु उपयुक्त होला। वि.सं. २०५२ सालसम्म पूर्ण रूपमा भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित अन्तःशुल्क प्रशासनलाई नयाँ स्वरूपमा लैजाने प्रयास भने वि.सं. २०५३ सालदेखि भएको थियो। वि.सं. २०५३ सालमा मूल्य अभिवृद्धि कर विभागमा अन्तःशुल्क विभाग गाभिएपछि अन्तःशुल्क प्रशासनमा सोही वर्षदेखि मदिराजन्य र सुर्तीजन्य वस्तु बाहेकका अन्य वस्तुमा स्वयम् निष्कासन प्रणाली अन्तर्गत अन्तःशुल्क असुल गर्ने कार्य प्रारम्भ गरियो। यसको करिव दुई दशकपछि अर्थात् आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ साल देखि सुर्तीजन्य वस्तुलाई समेत भौतिक नियन्त्रणबाट अलग गरी स्वयम् निष्कासन प्रणालीमा लगियो। यसरी भौतिक नियन्त्रण प्रणालीबाट भएको अन्तःशुल्क प्रशासनलाई पूरै परिवर्तन गर्ने सरकारको योजना पूरा गर्न मदिराजन्य वस्तुको समेत भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आमूल सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ। सरकारले गरेको नीतिगत सुधारमा व्यवसायीहरूले व्यक्त गरेका विचार, सन्देह र जिज्ञासालाई यस लेखको भूमिकामा उल्लेख गरेको शेर्पा का ब्रुमास्टरको व्यङ्ग्यात्मक प्रश्नलाई कुनै कमजोरी नगरी हामीले बुझाउन सक्नु पर्दछ।

भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आन्तरिक राजस्व प्रशासनबाट प्रतिष्ठानमा अन्तःशुल्क निरीक्षक खटाउन नसक्नु मात्र पनि समस्या नभै यस बाहेक अन्तःशुल्क टिकटको उपलब्धतामा कमी हुनु, अन्तःशुल्क टिकटमा क्यूआर कोड गर्दा थप लागत तथा समय खर्चिलो हुनु, फ्लोमिटर जडानमा अलमल रहनु, अन्तःशुल्क टिकट कार्टुनमा लगाउने वा बोटलमा लगाउने वा

कार्टुनको तलमाथि मात्र लगाउने नीतिमा परिवर्तन हुनु, अन्तःशुल्क टिकट आल्मुनियम केगमा नटाँसिने हुनु, क्राउन कर्कको पैठारीमा विभागको अनुमति र प्लाष्टिकको बोतल र सिसाको बोतलमा श्रींक क्यापमा फरक कच्चा पदार्थको प्रयोग आदि विषयमा उद्योगीहरूले समस्याहरू रहेको भनी दाबी गरेका छन् । यसैलाई अन्तःशुल्क प्रशासनभित्रका समस्या र प्रतिष्ठानका पनि समस्याहरू ठानेर सम्बोधन हुने गरी प्रणालीमा सुधार गर्ने अवसरको रूपमा विभागले लिनुपर्दछ । प्रतिष्ठानले तयारी वस्तु उत्पादन गर्दा कच्चा पदार्थ खपत गर्दा आउने जर्ती, बिको तथा बोतलको नोक्सानी र अन्तःशुल्क टिकट च्यातिएर वा पुरानो भै नष्ट गर्न आइपर्ने समस्याको समाधान गर्ने पारदर्शी उपायको खोजी गरेमा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थित हुने र नक्कली अन्तःशुल्क टिकटको प्रयोगले राजस्व चुहावट भइरहेको भन्ने गुनासो लगायत अन्तःशुल्क प्रशासन माथिका अन्य प्रश्नहरूको पनि निराकरण क्रमशः हुँदै जाने बुझिन्छ ।

अन्तःशुल्क प्रशासनमा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ ले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु तथा सेवा तोकेको छ । मदिराजन्य वस्तुको बिक्री वितरण गर्न सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयबाट इजाजतपत्र लिनुपर्ने हुन्छ । यी दुवै कार्यालय नभएका जिल्लामा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट इजाजतपत्र प्राप्त गर्न सकिन्छ । इजाजतपत्र नलिई मदिराजन्य वस्तुको बिक्री वितरणमा प्रतिबन्ध लगाइएकोले इजाजतपत्र लिनु भन्दा अगाडि नै मदिराजन्य वस्तुको बिक्रीका लागि छुट्टै पसल वा स्थलको प्रयोगका लागि सम्बन्धित कम्पनी वा फर्मको सिफारिस वा दर्ता गर्ने निकायले कबुलियतनामा गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

अन्तःशुल्क प्रशासनको परम्परागत मान्यता अनुरूप मदिराजन्य तथा सुर्तीजन्य वस्तुका अतिरिक्त अन्य केही वस्तुमा परिमाणात्मक दर (Specific Rate) को आधारमा अन्तःशुल्क लगाइएको छ । नेपालभित्र उत्पादन हुने वा पैठारी हुने मदिरा, वाइन, बियर, चुरोट, सुर्ती, खैनी, गुट्खा, पानमसला लगायतका वस्तुमा पैठारी हुँदा र प्रतिष्ठानबाट निष्कासन गर्दा अन्तःशुल्क असुल गर्ने गरिन्छ । अन्तःशुल्क टिकट लगाउँदा मदिराको हकमा प्रत्येक बोतलमा, चुरोटमा प्रत्येक बडामा, बियरको बोतलको प्रतिकेश कार्टुनको तलमाथि र विगत केही वर्षदेखि ३३० एमएलसम्म भएको बियरको बोतलको प्रतिकेश कार्टुनको तलमाथि र त्यसभन्दा बढी परिमाणको बियरमा प्रत्येक बोतल, क्यान तथा केगमा अन्तःशुल्क टिकट लगाउने र सुर्तीजन्य वस्तुको प्रत्येक आउटर पाकेटमा अन्तःशुल्क टिकट टाँस गरी निष्कासन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुमध्ये मदिरा, बियर, स्पिट र मोलासेसको पैठारी, उत्पादन र बिक्री वितरणमा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अनिवार्य गरिएको छ । भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा अन्तःशुल्क निरीक्षकको उपस्थितिमा अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको कारोबार हुने व्यवस्था भएकोले उद्योग वा प्रतिष्ठान परिसरमै अन्तःशुल्क कर्मचारीको उपस्थिति, रेखदेख र सुपरिवेक्षण अनिवार्य

हुन्छ । आधुनिक प्रविधियुक्त प्रणालीमा यस किसिमको व्यवस्थाको औचित्यको बारेमा शेर्पा का ब्रुमास्टर छिरीङ्गले जस्तै अन्य प्रतिष्ठानका सञ्चालकहरूले पनि प्रश्न गर्ने कुरा स्वभाविक लाग्छ । तर विकसित देशहरूले समेत भौतिक नियन्त्रण प्रणाली प्रयोग गर्न छोडेको पाइँदैन । राजस्व चुहावट नियन्त्रणको पक्ष मात्र नभै जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले पनि भौतिक नियन्त्रण प्रणालीको विकल्पमा कुनै प्रणाली अपनाउन नसकिने कुरामा कम्तीमा अहिलेसम्म विश्व एकताबद्ध रहेको देखिन्छ । ह्विस्की, वाइन, साइडर, बियर, मोलासेस जस्ता मदिराजन्य वस्तुको आयात, उत्पादन र बिक्री वितरण गर्दा कारखानाबाट भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गत सञ्चालन हुनुमा यस्ता वस्तुमा लाग्ने राजस्वको दर परिमाणात्मक भएकोले होकि भन्ने पनि धारणा रहेको पाइन्छ । तर उच्च राजस्व जोखिम भएकोले मात्र नभै वस्तुको गुणस्तर कायम गरी मानव स्वास्थ्यमा पर्न सक्ने असरलाई नियमन गर्न मदिराजन्य वस्तुको उत्पादन तथा बिक्री वितरणमा भौतिक नियन्त्रण प्रणालीले निरन्तरता पाइरहेको मान्न सकिन्छ ।

बियरको भौतिक नियन्त्रण प्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था

युरोपबाट विकसित हुँदै अल्कोहलको मात्रा ०.५ प्रतिशतदेखि ८ प्रतिशतसम्म रहेको अल्कोहलयुक्त पेय पदार्थ नै बियर हो । जौ (Malt), हप्स (Hops), मर्चा (Yeast) र पानीसहितको जैविकयुक्त समिश्रणबाट बनाइने बियरमा चिनी, मकैको दाना, चामलको कनिका लगायत अन्य फ्लेवरहरू कच्चा पदार्थको रूपमा प्रयोग हुने कुराको जानकारी प्रतिष्ठानको अनुगमनबाट थाहा पाउन सकिने रहेछ । बियर उत्पादन प्रक्रियामा फर्मेन्टेशन र पास्चराइज्ड दुबै अनिवार्य भएकोले बियरलाई गुणस्तरीय बनाउन कम्तीमा ७ देखि २२ दिनसम्म फर्मेन्टेशनको कार्य गर्नु उपयुक्त हुने रहेछ । यसैगरी बियरमा भएको हानिकारक जीवाणुको नाश गर्न पास्चराइज्ड गरिन्छ । तयार भएको बियरलाई बोतलबन्दी गरी बजारमा लैजाने सम्बन्धी व्यवस्था पनि निर्देशिकामा स्पष्ट गरिएको छ । बियरको पास्चराइज्ड गरी सकेपछि मात्र लेवल टाँस्ने र बिक्री लगाउने तथा कार्टुनमा प्याकिङ्ग गर्नु पर्दछ ।

बियरको बोतलमा प्रयोग गरिने क्राउन कर्क वा क्यानको ढक्नीमा “नेपाल सरकार, नेपाल सरकारको निशाना छाप, आन्तरिक राजस्व विभाग, अन्तःशुल्क २०५८” लेखिएको लेवल अनिवार्य रूपमा छापिएको हुनुपर्ने र बियरको बोतलको बिक्री र क्यानको बिक्रीमा पर्ने गरी अन्तःशुल्क टिकट टाँस गरी कार्टुनमा समेत तोकिएको परिमाण राखि प्याकिङ्ग गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । बियरको हरेक बोतलमा ट्रेडमार्क, उत्पादन मिति, ब्याच नम्बर, सिरियल नम्बर, अल्कोहलको मात्रा, ब्राण्डको नाम एवम् अधिकतम खुद्रा बिक्री मूल्य टाँस गर्नुपर्ने र उपभोग गर्न मिल्ने अन्तिम मिति समेत उल्लेख गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । अन्तःशुल्क अधिकृतको अनुमति बिना बियर निष्कासन गर्न नमिल्ने भएकोले निष्कासनका लागि अनुमति माग गर्दा सम्पूर्ण

अन्तःशुल्क तथा अन्य लागने कर र दस्तुर दाखिला गरेको बैङ्क भौचर वा रसिद समेत संलग्न गरी अन्तःशुल्क निरीक्षकबाट सिफारिस गराइ पेश गर्नु पर्दछ ।

बियर उत्पादनमा भौतिक नियन्त्रण प्रणालीलाई व्यवस्थित र अन्तःशुल्क प्रशासनलाई सरलीकरण गर्नको लागि फ्लोमिटरको प्रयोग गर्ने चर्चा एक दशक अगाडिदेखि भए तापनि अहिले पनि प्रतिष्ठानहरूले यसको पूर्ण प्रयोग गरेको पाइँदैन । यो विभागको पनि चुनौती र प्रतिष्ठाको विषय भएको र प्रतिष्ठानहरूको लागि समेत अन्योलको विषय बनेको वर्तमान अवस्थाले देखाएको छ । बियर उत्पादन गर्ने अनुमति प्राप्त गरेका व्यक्ति वा प्रतिष्ठानले विभागले तोकेको मापदण्ड अनुरूपको मेशिन खरिद गरी विभागको निर्देशन अनुसार बियरको नाम, प्रकार, ब्राण्ड र बियरलाई बोतलबन्दी गर्ने बोतल वा क्यानको आकार उल्लेख गरी देहाय बमोजिमको विवरण पेश गर्नु पर्नेछ भनी अन्तःशुल्क निर्देशिकामा उल्लेख गरिएको पाइन्छ:-

- Capacity of Brew House.
- Numbers of Fermentation Tank.
- Numbers of Bright Beer Tank.
- Numbers of Filter Tank.
- Bottle, Can and Keg Size.
- Flow Chart.
- Electricity System, etc.

उल्लिखित विवरण पेश भएपछि फ्लोमिटरको प्रयोगका लागि Software र Networking सम्बन्धी व्यवस्था हुनुपर्दछ भनी अन्तःशुल्क निर्देशिकामा स्पष्ट व्यवस्था छ । साथै इजाजतपत्र प्राप्त प्रतिष्ठानहरूले सफ्टवेयर प्रयोग गरी Computer Data सम्बन्धित कार्यालयमा रहेको कम्प्युटरमा पठाउन सक्ने गरी अनलाइन Networking गर्नुपर्दछ । फ्लोमिटरमा प्रयोग हुने Software ले Volume Counter र Bottle Counter बाट प्राप्त हुने अभिलेखहरू हरेक पाँच पाँच मिनेटमा अपडेट गर्नुपर्ने, उक्त अभिलेख कम्प्युटरमा स्वतः प्रविष्टि भएको हुनुपर्ने, एक पटक प्रविष्टि भइसकेको अभिलेख कुनै किसिमबाट मेटाउन नमिल्ने व्यवस्था गर्ने, सफ्टवेयर कम्तीमा Windows Compatible हुनुपर्ने र यदि सम्बन्धित निकायले उक्त सफ्टवेयर प्रयोग भएको कम्प्युटरमा Remote Location बाट हेर्न चाहेमा सजिलै जोड्ने व्यवस्था हुनुपर्ने गरी तोकिएको छ ।

प्रतिष्ठानहरूले फ्लोमिटर खरिद गरी परिसरमा जडान गरेको भए तापनि अन्तःशुल्क निर्देशिकामा तोकिए बमोजिमको उपर्युक्त कार्य हालसम्म पनि बियर उत्पादक कम्पनीहरूले गरेको पाइएन । यसै विषयमा छिरीङ्गलाई सोधिएको प्रश्नको उत्तरमा भनेका थिए “कम्पनीले तत्कालै चीनबाट

फ्लोमिटर खरिद गरेर जडान पनि गरेको छ तर यसको प्रयोगमा कुनै जानकारी पाउन सकिएन । यसलाई कसरी कम्प्युटरमा जडान गरी विभागसँग नेटवर्किङ गर्ने र यसमा भएको सूचना पुऱ्याउने भन्ने बारेमा कार्यालयको सहयोग आवश्यक रहेको छ । अहिलेसम्म यसको प्रयोग अनिवार्य हो होइन भन्ने पनि मेरो जानकारीमा आएन । त्यसैले यस्ता विषयमा अन्याल नहुनु राम्रो भन्दै अन्तिममा उनले थपे मेरो कुरा साँचो छ, अन्तःशुल्क प्रशासनमा नीतिगत निरन्तरताको खाँचो छ ।”

उपसंहार

अन्तःशुल्क प्रशासन सबैले बुझेको परम्परागत र पुरातन शैलीमै चलेको छ भन्ने गरेको भए तापनि कतिपय प्रक्रियामा आधुनिकीकरण हुँदै पनि गएको छ । वर्तमान अन्तःशुल्क प्रशासनलाई राजस्वको अन्य क्षेत्रगत प्रशासनिक संरचनासँगै मिसाइएको कारण देखिएका समस्यालाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन । भौतिक नियन्त्रण प्रणाली केवल राजस्व जोखिम भएको वस्तुमा गरिएको प्रशासन मात्र नभइ जनस्वास्थ्य र वातावरणीय क्षेत्रमा खेल्नु पर्ने भूमिकालाई समेत विचार गरी भएको व्यवस्था हो । यो अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रयोग भइरहेको पुरानो प्रशासन भएकोले यसमा समय अनुसार जनशक्तिको व्यवस्था गरी सुधार हुँदै गएको स्पष्ट देखिन्छ । अन्तःशुल्क विभागको संगठनात्मक संरचना वि.सं. २०५३ सालमा मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग अन्तर्गत र वि.सं. २०५८ सालमा आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत रहने गरी व्यवस्था भएदेखि नै अन्तःशुल्क प्रशासनले प्राथमिकता पाउन नसकेको हो कि भन्ने चर्चा नियमनकारी निकायमा हुने गरेको र यसैको कारण धेरै राजस्वको श्रोत यस शीर्षकबाट गुमाएको भन्ने निष्कर्ष निकाल्न खोजेको देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूको तथ्याङ्कबाट पनि यस क्षेत्रबाट असुल हुने राजस्वको योगदान उल्लेख्य हुनु पर्नेमा कतिपय अवस्थामा राजस्व सङ्कलनको लक्ष्य अनुसार प्रगति हासिल नहुँदा सुधारको गुञ्जायस पक्कै रहेको हुन सक्छ ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालयको प्रशासनिक भूमिकामा कम प्राथमिकतामा परेको राजस्वको क्षेत्र अन्तःशुल्क प्रशासनमा खटिने कर्मचारीले उच्च मनोबलको साथ काम गर्दा राजस्व चुहावट नियन्त्रण गरी अन्तःशुल्क लक्ष्य हासिल गर्न सकिने स्थिति देखिन्छ । अहिलेसम्म कायम स्वयम् निष्कासन प्रणाली अन्तर्गत पर्ने केही वस्तुको उत्पादन तथा बिक्री वितरण प्रणालीमा नक्कली अन्तःशुल्क टिकटको प्रयोग भइरहेको र भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा समेत यस्तै प्रकारका कमजोरीहरू भइ राजस्व चुहावटको अवस्था विद्यमान रहेको भन्ने बुझाइ विभिन्न निकायहरूमा छलफलको विषय बनेको छ । यस्तो परिस्थितिमा भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ । भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गत पनि विविध क्षेत्रमा सहजीकरण गर्नु पर्ने र मदिरा उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानहरूमा सक्षम कर्मचारीको व्यवस्था गर्नु पर्ने आवश्यकता त छँदैछ, यसको अतिरिक्त देशभित्र मात्र करिव

एक दर्जन बियर उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठान स्थापना भइसकेकोले अन्तःशुल्क असुल हुने एउटा महत्वपूर्ण यस क्षेत्रमा फ्लोमिटरको प्रयोग गर्न सहमति भइसकेको र अन्तःशुल्क निर्देशिकाले समेत कानूनी व्यवस्था अनुरूप प्रक्रियाहरू तोकिसकेको हुँदा Survival of The Fittest भन्ने चार्ल्स डार्विनको सिद्धान्त अनुसार Innovation, Transformation and Implementation लाई तत्काल पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ। प्रतिस्पर्धालाई प्रमुख मानक बनाएर प्रतिष्ठानहरूमा फ्लोमिटर जडान गर्ने नीतिगत निर्णयलाई कानूनी प्रक्रिया बमोजिम तीव्रता दिई कार्यान्वयन गरेर बियरको अन्तःशुल्क असुल भएमा मदिराजन्य वस्तुको भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा सरलीकृत नियन्त्रणात्मक व्यवस्था गरिएको मान्न सकिन्थ्यो।

सन्दर्भ सामग्री:

आर्थिक ऐन (सालबसाली): नेपाल राजपत्र, मुद्रण विभाग, सिंहदरबार, काठमाडौं।

मदिरा ऐन, २०३१: कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८: कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं।

मदिरा नियमहरू, २०३३: कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं।

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९: कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं।

अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ (परिमार्जन सहित): आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौं।

उद्योग तथा प्रतिष्ठान अनुगमन प्रतिवेदन (शेर्पा प्रा.लि., खैरहनी, चितवन): आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर, चितवन।

मूल्य अभिवृद्धि करमा नन-फाइलर : अपेक्षित सीमाभित्र राख्न नसकिनुका कारण र गरिनुपर्ने सुधारहरू

जीवनाथ ज्ञवाली

मूल्य अभिवृद्धि कर अप्रत्यक्ष कर राजस्वको प्रमुख श्रोतको रूपमा रहेको एक कर हो । उपभोगमा आधारित यो कर वस्तु वा सेवामा हुने मूल्य अभिवृद्धि रकममा लाग्ने भएकै कारण मूल्य अभिवृद्धि कर नामकरण गरिएको हो । २०२३ जुन सम्ममा विश्वका १७५ देशहरूमा विविध स्वरूपमा यो कर लागु गरिएको छ । नेपालमा वि.सं. २०५४ देखि यो कर पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको हो ।

नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि करको पूर्ण कार्यान्वयन भएको २७ वर्ष पुगेको छ । यस करका सम्बन्धमा देखिएका केही समस्याहरू लागु भएको प्रारम्भिक अवधिदेखि आजसम्म पनि समस्याकै रूपमा रहेका भए पनि यो कर सफलतापूर्वक कार्यान्वयनमा आएको छ । हालको राजस्व संरचनाको विश्लेषण गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान पहिलो स्थानमा रहेको देखिन्छ । पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को राजस्व संरचनालाई विश्लेषण गर्दा यो करको योगदान हेर्दा कुल राजस्वमा २९ प्रतिशत र कुल कर राजस्वमा ३२.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । कर राजस्वको एक तिहाई हिस्सा ओगट्ने महत्वपूर्ण करको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुने करदाताको संख्या २०५५ असारसम्ममा २२९० रहेकोमा यो संख्या २०८१ असार मसान्तसम्ममा आइपुग्दा त्यस्तो संख्या ४२२१७४ पुगेको देखिन्छ ।

तालिका नं. १ : २०८१ असार मसान्तमा करदाता दर्ताको अवस्था (व्यावसायिक स्थायी लेखा नं.मात्र)

दर्ताको प्रकार	जम्मा दर्ता	दर्ता खारेज	कारोबार बन्द	खूद सक्रिय
आयकरमा दर्ता	२१६४१२३	१४८५६३	७३५६६	१९४१९९४
मू.अ.करमा समेत दर्ता	४२२१७४	५२०५१	४३००४	३२७११९

श्रोत: आन्तरिक राजस्व विभागको एकीकृत कर प्रणाली

दर्तासम्बन्धी प्रस्तुत तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा आयकरमा दर्ता भएका कुल सक्रिय करदाताको भण्डै १७ प्रतिशत करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा समेत दर्ता रहेको देखिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेका करदाताको संख्या हरेक वर्ष वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । सामान्यतः करदाता बढ्दै जानु सकारात्मक संकेतका रूपमा लिइन्छ । तर दर्ता भएका करदाताबाट हुने नियमित

प्रमुख कर अधिकृत, मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय

कर परिपालनाले मात्र यसको सार्थकता पुष्टि गर्दछ । करदाताले ३ वटा महत्वपूर्ण चरणमा (3R) प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको पालना तोकिएको शर्तहरूको अधीनमा रहेर तोकिएको समय भित्र नियमित परिपालना गर्नुपर्दछ ।

- १) Registration: नियमानुसार दर्ता गर्ने र दर्ताका क्रममा सही सूचनाहरू पेश गरी गुणस्तरीय दर्तामा सघाउने
- २) Recording: कारोबारको सही बिल बीजक जारी गर्ने, अभिलेख पारदर्शी एवं अद्यावधिक र सुरक्षित गर्ने,
- ३) Reporting: कारोबारको अभिलेख बमोजिम आवधिक रूपमा नियमित करसम्बन्धी विवरणहरू कर प्रशासनमा पेश गर्ने तथा सो बमोजिमको सूचना र कर दाखिला गर्ने ।

उल्लिखित ३ वटै चरण उत्तिकै महत्वपूर्ण भएपनि यसमध्ये Reporting को चरण सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ । किनकि दर्ता भइसकेका करदाताले स्वयंकर निर्धारण प्रणालीमा आधारित आफ्नो कारोबारको आवधिक घोषणा कर विवरणमार्फत गर्नुपर्ने हुन्छ । जबसम्म कर विवरणमार्फत कारोबारको तोकिएको समयभित्रै घोषणा गरिदैन तबसम्म स्वयंकर निर्धारण प्रणालीको सार्थकता पुष्टि हुन सक्दैन र करदाताको क्रियाकलापको जानकारी कर प्रशासनले स्वचालित रूपमा प्राप्त गर्न पनि सक्दैन ।

करदाताले स्वयंकर निर्धारण प्रणालीमा आफैले कारोबार र कर दायित्वको घोषणा गरी करसम्बन्धी विवरण दाखिला गर्नका लागि प्रचलित करसम्बन्धी ऐन कानूनले कर अवधि समाप्त भएको निश्चित समय प्रदान गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन नै हो । नेपालमा पनि मूल्य अभिवृद्धि करमा यस्तो म्याद कर अवधि समाप्त भएका मितिले २५ दिन तोकिएको छ । यसरी कर अवधि समाप्त भएको मितिले २५ दिनभित्र कर विवरण दाखिला नगर्ने करदातालाई नन-फाइलर (Non-Filer) करदाता भनिन्छ । कारोबारको अभिलेख अद्यावधिक एवं परीक्षण, कर विवरणको तयारी, भौगोलिक अवस्था, करदाताको व्यवहारिक कठिनाई लगायतका विभिन्न कारणले यस्तो समय प्रदान गरिएको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा तोकिएको समयभित्र कर विवरण प्राप्त करदाता (Filer) को औसत अनुपात हरेक कर अवधिका लागि कम्तिमा ९० प्रतिशत हुनुपर्ने गरी आन्तरिक राजस्व विभागले लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । विश्वव्यापी रूपमा हेर्दा नन-फाइलर करदाताको अनुपात कतिसम्ममा सीमित हुनुपर्छ भन्ने कुनै मापदण्ड वा स्वीकृत Benchmark देखिदैन । यो शून्य हुनु उत्तम हो तर हरेक देशको आ-आफ्नो देश, काल, परिस्थितिले निर्धारण गर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा हालको मौजुदा अवस्थालाई हेर्ने हो भने नियमित फाइलर (Filer) अनुपात औसतमा ६२ देखि ६५ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । तर

दीर्घकालमा भने यस्तो अनुपात ८५ प्रतिशतभन्दा माथि नै रहेको देहायको तथ्याङ्कले पुष्टि गर्दछ । २०८१ असोजमा पुग्दा यस्तो अनुपात देहाय बमोजिम रहेको देखियो:

तालिका नं. २ मू.अ.करमा कर विवरण दाखिलासम्बन्धी विगत १० वर्षको अवस्था

वर्ष	महिना	कायम सक्रिय करदाता संख्या	फाइलर प्रतिशत	नन-फाइलर प्रतिशत
२०७२	असार	९७७५२	८८ . ३७	११ . ६३
२०७३	असार	१०९४०१	८७ . ०४	१२ . ९६
२०७४	असार	१२४३३५	८६ . १६	१३ . ८४
२०७५	असार	१४३३८९	८५ . ४१	१४ . ५९
२०७६	असार	१७६०९५	८७ . ९७	१२ . ०३
२०७७	असार	२१२९०८	८७ . ११	१२ . ८९
२०७८	असार	२४७५६८	८८ . ६९	११ . ३१
२०७९	असार	२७७०६३	८५ . ०४	१४ . ९६
२०८०	असार	३००५७५	८१ . १	१८ . ९०
२०८१	असार	३२७११९	६१ . ०४	३८ . ९६

श्रोत: आन्तरिक राजस्व विभागको एकीकृत कर प्रणाली

हरेक आर्थिक वर्षको अन्तिम महिना अर्थात् असार महिनालाई आधार मानी विगत १० वर्षको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा नियमित कर विवरण पेश गर्नुपर्ने म्यादभित्र औसतमा ६२-६५ प्रतिशत करदाताले कर विवरण दाखिला गरेको देखिन्छ भने बाँकी ३५-३८ प्रतिशत करदाताले समयमा कर विवरण दाखिला नगरेको अवस्था विद्यमान छ । १० वर्ष अघि अर्थात् २०७२ असार कर अवधिको लागि २०८१ असोजसम्म आइपुग्दा ११.६३ प्रतिशत करदाताले मात्र कर विवरण दाखिला गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ । यस्तै यस्तो अनुपात क्रमशः पछिल्ला आर्थिक वर्षका अन्तिम महिनामा केही बढेको देखिन्छ भने २०८० असारको लागि नन-फाइलर अनुपात १८.९० प्रतिशत तथा चालु वर्ष २०८१ असारको कर विवरण दाखिला नगर्ने करदातको अनुपात भण्डै ३९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । तर ३/४ वर्ष पछि भने यस्तो नन-फाइलर करदाताले क्रमशः कर विवरण बुझाउँदै गएकोले नन-फाइलर करदाताको अनुपात ११-१५

प्रतिशत बीचमा रहेको देखिन्छ, जुन अनुपात भनेको नेपाल सरकारले नियमित रूपमा निर्धारण गरेको फाइलर लक्ष्यको नजिक हो। कर प्रशासनको नियमित ताकेता, अनुगमन तथा अन्तर निकाय समन्वय र करदाता स्वयं समेतले म्याद गुज्रिएपछि विवरण दाखिला गरेका कारण लामो समयपछि फाइलर करदाताको अनुपातमा सुधार आउन सकेको देखिन्छ।

यहाँ प्रमुख सवाल भनेकै करदाताले समयमा कर विवरण दाखिला किन गरिरहेका छैनन् भन्ने हो। यसरी कर विवरण दाखिला नगर्दा करदाताले उपभोक्ता वा खरिदकर्तासँग संकलन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर समेत सरकारी कोषमा दाखिला नभइ दुरूपयोग हुने सम्भावित जोखिम रहन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएको ५/६ वर्षसम्म नन-फाइलर करदाताको अनुपात अत्यन्तै न्यून रहेको पाइन्छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ताका लागि सहज र अनिवार्य दर्ताका व्यवस्थाले क्रमशः यसमा बेथिति बढ्दै गएको देखिन्छ। समयमा कर विवरण दाखिला नहुनुका केही प्रमुख कारणहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:

- कारोबार र कर दायित्व नभएको अवस्थामा कर विवरण समयमा दाखिला नगर्ने प्रवृत्ति
- कर विवरण पेश गर्न समेत आवधिक बजेटबाट प्रदान हुने छुट सहूलियत (Scheme) पछिने प्रवृत्ति
- कारोबार नै बन्द गर्दा समेत समयमै कारोबार बन्द (Close of Business) को विवरण दाखिला नहुनु
- विगतमा अनिवार्य दर्तासम्बन्धी व्यवस्थाले थ्रेसहोल्डभन्दा कम कारोबार गर्ने करदाता दर्ता
- विभिन्न निकायबाट भुक्तानी पाउन बाँकी रहेका कारण कर विवरण समेत ढिलो दाखिला गर्ने प्रवृत्ति
- टेण्डरमा सहभागी हुन मात्र मू.अ.करमा समेत दर्ता गर्ने र ठेक्का नपाएपछि कर परिपालनमा बेवास्ता
- फर्म बन्द नगरी विदेशिनु
- दर्तालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउँदै विकास अर्थात् दर्ता खारेजीलाई सहज र छिटो छरितो बनाउने कार्य ढिलो प्रारम्भ हुनु
- मू.अ.करमा दर्ता हुने करदाताको संख्या नै बढाउने विगतको नीति
- करदातामा पर्याप्त कर सचेतानाको अभाव
- कतिपय करदाता स्वयंले विद्युतीय माध्यमबाट कर विवरण दाखिला गर्न नसक्नु

- कारोबार गरी/कर नतिरी भाग्ने/सम्पर्क बिहीन हुने प्रवृत्ति
- चुस्त अनुगमन तथा प्रदर्शनीय प्रभाव पर्ने कारबाही गर्न नसकिनु
- हरेक प्रकारका सरकारी सेवा प्रवाहलाई नन-फाइलर वा कर बक्यौतासँग आबद्ध गर्न नसकिनु

समयमै नन-फाइलर करदातालाई अपेक्षित सीमाभित्र कायम राख्न नसकिंदा नीतिगत, आर्थिक, प्रणालीगत, व्यवहारजन्यका साथै अन्य विविध समस्याहरू भोग्नु परिरहेको छ। नन-फाइलर शून्य बनाउनु सहज विषय होइन तथापि यसलाई अपेक्षित सीमाभित्र राख्नेगरी विभाग र मातहतका कार्यालयहरूबाट निरन्तर प्रयास भएका छन् जसको फलस्वरूप लामो समयको अन्तरालमा यस्तो अनुपात कम हुँदै गएको पनि देखिन्छ। यसलाई नियमित रूपमा अपेक्षित सीमाभित्र राख्न तथा समयमै घटाउन केही सुधार तथा प्रयासहरू गरिनु आवश्यक छ। यसका लागि देहायका थप सुधार तथा प्रयासहरू हुन जरुरी छ:

- करदाता दर्तालाई गुणस्तरीय बनाई करदाताले नियमित कर परिपालाना गर्ने गरी दर्ताकै क्रममा करदाता शिक्षा प्रदान समेत गर्ने तथा दर्ता खारेजी (निकास) गर्न चाहने करदाताको दर्ता खारेजी प्रक्रियालाई सहज र छिटो छरितो बनाउने
- कर विवरण पेश नगर्ने करदाताको लागि बजेटमार्फत छुट सुविधा दिने परम्परा सदाका लागि बन्द गर्ने
- कर विवरण समयमा पेश नगर्ने करदाताको लागि कडा जरिवाना व्यवस्था गर्ने
- लगातार १ वर्षदेखि कर विवरण पेश नगर्ने करदातालाई Marking गरी राख्ने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने
- अन्तर-निकाय सूचना प्रणालीको अन्तर आबद्धता बढाउँदै (मूलतः जिल्ला प्रशासन, यातायात, मालपोत, राहदानी विभाग, वैदेशिक रोजगार विभाग, अध्यागमन लगायतका निकाय) सार्वजनिक सेवा प्रवाहका क्रममा कर विवरण पेश नगर्ने वा बक्यौता राख्ने करदाताले सेवा लिन नसक्ने व्यवस्था मिलाउने।
- टेण्डर वा कोटेशनमा भाग लिनकै लागि अनिवार्य मू.अ.कर दर्ताको व्यवस्था हटाई ठेक्का वा काम पाउने निश्चित भएपछि मात्र दर्ता गरी पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने
- भागी सम्पर्क विहिन हुने करदाताको सूचना प्रकाशन एवं सार्वजनिक सेवा प्रवाह रोक लगाई दोहोरो कर मुक्ति सम्भौतामा समेत त्यसरी भागी जाने विदेशी करदातालाई कारबाही प्रक्रियामा ल्याउने आवश्यक व्यवस्था राख्ने

- सम्बन्धित करदाताको मोबाइल तथा इमेलमा सूचना प्रवाह गर्ने
- नियमित कर सचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने
- समयमा कर विवरण दाखिला नगर्ने करदाताको तत्काल खोजी र अनुगमन गर्ने
- कारोबार गर्ने तर कर विवरण दाखिला नगर्ने करदाताको हकमा प्राप्त सूचनाका आधारमा अनुसन्धान गरी कडा कारवाही गर्ने ।

सन्दर्भ सामग्री:

आर्थिक बुलेटिन, अर्थ मन्त्रालय

एकीकृत कर प्रणाली, आन्तरिक राजस्व विभाग

वार्षिक प्रतिवेदनहरू, आन्तरिक राजस्व विभाग

व्यवस्थापन गोष्ठी तथा आवधिक समीक्षा प्रस्तुतिहरू, आन्तरिक राजस्व विभाग

कर बक्यौता असुली: समस्या र समाधान

सीता आचार्य

१. परिचय

करदाताले आफ्नो कर दायित्व तोकिएको समयमा दाखिला नगरी तिर्न बुझाउन बाँकी रहेको कर रकम र सोमा लाग्ने व्याज एवं जरिवानालाई कर बक्यौता भनिन्छ। नेपालको कर प्रणालीले स्वयं कर निर्धारणको व्यवस्था गरेको छ। स्वयं कर निर्धारण प्रणालीमा करदाताले प्रचलित कानून बमोजिम लाग्ने करको गणना आफैले गरी कर विवरण बुझाई कर तिर्ने गर्दछन्। यस प्रणालीले करदातालाई कर तिर्न स्वउत्प्रेरित र स्वअनुशासित बनाउँछ, भन्ने मान्यता राख्दछ। प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो कारोवारको कर निर्धारण गर्ने र कर दाखिला गर्ने प्रणालीलाई बलियो र विश्वसनीय बनाउन कर प्रशासनले प्रत्येक वर्ष निश्चित संख्याका करदाताहरूको आय विवरणलाई नमुनाको रूपमा परीक्षण गर्ने गर्दछ। यसरी परीक्षण गर्दा करदाताले घोषणा गरे बमोजिमको कर दाखिला नगरेको वा प्रचलित कानून बमोजिमको यथार्थ कारोवार नदेखाई कम मात्र कर निर्धारण एवं दाखिला गरेको, दावि गर्न नपाईने खर्च दावी गरी कम कर निर्धारण गरेको पाईएमा त्यस्तो कारोवारको सम्बन्धमा थप छानविन परीक्षणबाट संसोधित कर निर्धारण गरी तोकिएको समय भित्र कर दाखिला गर्न करदातालाई सूचित गर्ने गरिन्छ। तोकिएको समयमा त्यस्तो कर रकम दाखिला नगरेमा यस्तो करलाई बक्यौता करको रूपमा अभिलेख राखी व्याज तथा जरिवाना समेत लगाईने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। यसरी तिर्न पर्ने कर र सोमा लाग्ने व्याज एवं जरिवानालाई कर बक्यौता भन्ने गरिन्छ। मूलतः कर बक्यौता दुई कारणले सिर्जना हुने गर्दछ। पहिलो, करदाताले स्वयं घोषणा गरी पेश गरेको विवरण बमोजिमको कर दाखिला नगरेमा र दोस्रो, करदाताको कर परीक्षण, छानविन तथा अनुसन्धान गरी कर प्रशासनले थप कर दायित्व निर्धारण गरेको रकम तोकिएको अवधिभित्र दाखिला नगरेमा। पछिल्लो समयमा यस्तो कर बक्यौताको रकम वार्षिक रूपमा बढ्दै गएको देखिन्छ। यसरी कर बक्यौताको आयतन प्रत्येक वर्ष बढ्दै जानुले कर प्रशासनमा थप चुनौती थपिदै गएको छ।

२. कर बक्यौताको अवस्था

आन्तरिक राजश्व तर्फ कर बक्यौताको अङ्ग वार्षिक रूपमा बढ्दै गएको देखिन्छ। वार्षिक रूपमा बक्यौता थपिदै जाने तर असुलीमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गर्न नसक्नाले कुल कर बक्यौता बढ्दै गएको हो। विगत पाँच वर्षको कर बक्यौताको अंक हेर्ने हो भने आर्थिक वर्ष २०७६।०७७

प्रमुख कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर २

मा पुनरावलोकनमा रहेको समेत कर बक्यौता एक खर्ब तीन अर्ब ६७ करोड रहेकोमा उक्त अंक निरन्तर बढ्दै गई आर्थिक वर्ष २०७९/०८० को अन्त्यसम्ममा रु २ खर्ब ५८ अर्ब पुगेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ को अन्त्यमा बक्यौता अझमा केहि कमी भई रु २ खर्ब ५४ अर्ब हुन पुगेको छ । कूल बक्यौता मध्ये पुनरावलोकनमा रहेको बक्यौता रकमको अंश उच्च रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कूल कर बक्यौतामा पुनरावलोकनमा रहेको कर बक्यौताको अंश करिब ७७ प्रतिशत रहेको छ भने आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा यस्तो अंश करिब ४९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसले कर निर्धारण सम्बन्धमा कर प्रशासन र करदाता बीच विवादको अवस्थालाई ईडगित गर्दछ । पुनरावलोकनमा रहेका विवादहरु समयमै निक्यौल गर्न नसक्दा बक्यौता असुलीमा समेत गम्भिर असर पर्ने तथ्य समेत यसले देखाएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०८०/०८१ सम्मको कर बक्यौताको अवस्था तालिका नं. २.१ मा देखाईएको छ ।

तालिका नं. २.१

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०८०/०८१ सम्मको कर बक्यौताको अवस्था

रु. हजारमा

आर्थिक वर्ष	बक्यौता		अपिलमा रहेको बक्यौता		जम्मा बक्यौता	
	करदाता संख्या	रकम रु.	करदाता संख्या	रकम	करदाता संख्या	रकम रु.
२०७६/०७७	१९९६१	४२२७२५६३	२०७३	६१४०५७४४	२२०३४	१०३६७८३०७
२०७७/०७८	१०२४५७	३९४०६०२५	५२६४	१३१९८८५९७	१०७७२१	१७१३९४६२२
२०७८/०७९	११०००९	६५३५६७२१	५३१९	१३३७१०६४२	११५३२८	१९९०६७३६३
२०७९/०८०	२७०३८३	११३०७५८६०	५४४३	१४५७७८९५९	२७५८२६	२५८८५४८१९
२०८०/०८१	३१५,८२१	१३०,२३८,८१६	१,४७४	१२३,७९५,४००	३१७,२९५	२५४,०३४,२१६

कर बक्यौताको शिर्षकगत विवरणको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी बक्यौता रकम आयकर तर्फ रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ को अन्त्यमा आयकर तर्फको कूल बक्यौता रु १ खर्ब ८६ अर्ब रहेको छ भने मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फको बक्यौता रकम करिब ६० अर्ब रहेको अवस्था छ । आयकर तर्फको बक्यौता रहेका अधिकांश करदाता पुनरावलोकनमा जाने गरेको देखिन्छ । आयकर तर्फको कूल बक्यौता रकम मध्ये करिब ६० प्रतिशत रकम पुनरावलोकनमा रहेको देखिन्छ । जसले बक्यौता रकम असुली गर्न पुनरावलोकनमा रहेका विवादहरुको समयमै निरुपण गर्न गर्नुपर्ने संकेत गर्दछ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ सम्मको शिर्षकगत बक्यौताको अंक तालिका नं. २.२ मा देखाईएको छ ।

शिर्षक	बक्यौता रकम		अपिलमा रहेको रकम		जम्मा रकम	
	करदाता संख्या	रकम	करदाता संख्या	रकम	करदाता संख्या	रकम
आयकर	१९३,६५९	७५.२३	७१८	१११.५६	१९४३७७	१८६.७८
मू.अ.कर	१२०,२६३	५३.३५	५६९	६.५५	१२०,८३२	५९.९०
अन्तःशुल्क	२९९	०.८१	७५	३.५०	३७४	४.३१
अन्य	१६००	०.८५	११२	२.१९	१,७१२	३.०४
जम्मा	३१५८२१	१३०.२४	१४७१	१२३.८	३१७२९५	२५४.०२

३. बक्यौता असुली सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था

आन्तरिक राजस्व तर्फको कर बक्यौता असुली सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ (सं.सं.) को परिच्छेद २० को दफा १०३ देखि ११० सम्म विभिन्न व्यवस्थाहरू रहेका छन्। दफा १०३ ले कट्टि गरी बुझाउने कर बापतको सुरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। जसमा कट्टी गर्नु पर्ने करलाई अदालतको आदेश वा अन्य कुनै कानून बमोजिम वा अन्य कुनै किसिमले गर्नुपर्ने भुक्तानीलाई भन्दा अग्राधिकार दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। दफा १०४ ले प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिले कर दाखिला गर्नुपर्ने मितिसम्ममा सो कर दाखिला नगरेमा सो कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिको सम्पत्तिमा नेपाल सरकारको दावी सिर्जना भएको मानिने व्यवस्था गरेको छ। सोही दफामा दावी सिर्जना गर्न सूचना प्रकाशन गर्ने लगायतका अन्य प्रक्रियागत व्यवस्था समेत गरिएको छ। दफा १०५ ले नेपाल सरकारले दावी गरेको सम्पत्तिको लिलाम बिक्री गरेर बक्यौता असुल गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ भने दफा १०६ ले बक्यौता राख्ने व्यक्तिलाई नेपाल बाहिर जान रोक लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको छ। त्यसै गरी दफा १०७ ले कुनै निकायको बक्यौता रहेकोमा त्यस्तो बक्यौता राख्ने निकायका अधिकृत कर्मचारीहरू कर बुझाउन जिम्मेवार हुने, दफा १०८ ले प्रापक वा लिक्विडेटरबाट बक्यौता कर असुल गर्न सक्ने, दफा १०९ ले करदातालाई रकम बुझाउन पर्ने दायित्व भएको तेश्रो व्यक्तिबाट कर असुल गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। दफा ११० ले बक्यौता राख्ने करदाता गैर वासिन्दा व्यक्ति भएमा त्यस्तो व्यक्तिको एजेन्टबाट कर असुल गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। त्यसै गरी दफा १११ ले कर दाखिला गर्नुपर्ने म्याद भित्र कर दाखिला नगर्ने व्यक्तिबाट कर असुलीका लागि विभागले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२(सं.सं.) को दफा २१ क देखि ज सम्म बक्यौता कर असुली सम्बन्धमा विभिन्न व्यवस्थाहरु रहेका छन् । जस अनुसार मूल्य अभिवृद्धि करको बक्यौता असुल गर्दा करदातालाई फिर्ता गर्नुपर्ने रकम भए त्यसबाट कट्टि गर्ने, करदाताको चल अचल सम्पत्ति कब्जा गर्ने, सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्ने, वित्तीय सौस्थामा रहेको करदाताको रकमबाट कट्टा गर्ने, तेस्रो व्यक्तिबाट दाबी गर्ने, आयात निर्यात र अन्य कारोबार रोक्का गर्ने र करदातालाई नेपाल बाहिर जान रोक लगाउन सक्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ (सं.सं.) ले अन्तःशुल्क बक्यौता राख्ने व्यक्तिबाट अन्तःशुल्क अधिकृतले सरकारी बाँकी सरह असुल उपर गर्ने र प्रतिदिन बक्यौता रकमको ०.०५ प्रतिशतका दरले विलम्ब शुल्क लाग्ने व्यवस्था गरेको छ । आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी नगर्ने करदातालाई व्याज तथा थप दस्तुर असुल गर्ने व्यवस्था समेत रहेको छ ।

४. बक्यौता असुलीमा देखिएका समस्याहरु:

कर बक्यौता असुली सम्बन्धी समस्याको विश्लेषण गर्दा बक्यौता अभिलेखन तर्फ र असुली तर्फका समस्याको रुपमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । आन्तरिक राजस्व तर्फको बक्यौताको सन्दर्भमा हेर्दा अभिलेखांकन तर्फ पुराना बक्यौताको लगत अध्यावधिक गर्न सकिएको छैन । हालको अभिलेख हेर्दा करिव १२ अर्बको बक्यौता स्थायी लेखा नम्बर नै उल्लेख नभएका व्यक्ति वा फर्मको नाममा रहेकोले उक्त बक्यौताको असुली र कारवाही गर्न कठिनाई रहेकोछ । अस्तित्वमा नरहेका, निजीकरण गरिएका एवं घाटामा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरुको नाममा रहेको बक्यौता असुली हुन सकेको छैन । बक्यौता असुलीको लागि वार्षिक रुपमा आर्थिक ऐन मार्फत ब्याज, जरिवाना छुट सुविधाका स्कीमहरु ल्याईएतापनि करदाताहरुमा सचेतनाको कमीको कारण लक्ष्य अनुरूप असुली गर्न सकिएको छैन । कर निर्धारण गरिए पछि ठुलो संख्यामा करदाताहरु पुनरावलोकन र न्यायिक प्रक्रियामा जाने प्रवृत्ति देखिन्छ । पुनरावलोकन र न्यायिक प्रक्रियामा रहेका विवादहरुको समयमै निरुपण हुन नसक्दा बक्यौताको ठुलो अंश असुलीमा ढिलाई हुन पुगेको छ । बक्यौता असुली कर प्रशासनको प्रभावकारितासँग जोडिएको हुन्छ । यो कानुन कार्यान्वयनको पाटो पनि हो । बक्यौता असुलीकोलागि निरन्तर अनुगमन, सम्पर्क र ताकेता हुनु पर्दछ । संकलन भ्रमण र ताकेता प्रभावकारी हुन नसक्दा बक्यौता असुली प्रभावकारी हुन सकेको छैन । बक्यौता असुलीका कानुनी प्रक्रियाहरु समेत अवलम्बन हुन सकेको छैन । बक्यौता असुल नगर्ने करदाताको सम्पत्ति रोक्का राख्ने, सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी नैतिक दवाव सिर्जना गर्ने, कारोवार वा आयात निर्यातमा प्रतिवन्ध लगाउने, बैंक खाता रोक्का वा बैंक खाताबाट रकम असुली गर्ने जस्ता व्यवस्थाहरुको कार्यान्वयन हुन नसक्दा बक्यौता नबुभाउँदा समेत कुनै कारवाही हुँदैन भन्ने भावना विकास भएको पाईन्छ । करदाताले कर बक्यौतालाई आफ्नो नैतिक र आचरणगत समस्याको रुपमा लिएको देखिँदैन ।

५. समस्या समाधानका उपायहरू

बक्यौता असुली व्यवस्थापनमा सर्वप्रथम बक्यौताको अभिलेखलाई व्यवस्थित गर्नु अपरिहार्य हुन्छ। हाल प्रचलनमा रहेका प्रणालीवाट बक्यौताको यथार्थ विवरण प्राप्त हुन सकेको छैन। कुल बक्यौता मध्ये कति असुली भयो, कति थप भयो, शिर्षकगत, कार्यालयगत विवरणहरू व्यवस्थित हुन सकेको छैन। बक्यौताको प्रकृति, परिमाण र असुलीका लागि गरिएका प्रयासहरूलाई एकिकृत रूपमा देखिने गरी सुचना प्रविधिमा आधारित प्रणालीको विकास गर्नु आवश्यक छ। बक्यौता असुलीमा करदाता र कर प्रशासन विच सौहार्द सम्बन्ध विकास गरिनु पर्दछ। करदातालाई कर बक्यौता कर प्रशासनले थोपरेको भार होईन यो प्रचलित कानून बमोजिम लाग्ने कर तिर्ने दायित्व मात्र हो भन्ने बुझाउनु पर्दछ। समय समयमा शुल्क, जरिवाना, व्याज छुटका स्किमहरू आएको वखत बक्यौता भएका करदातालाई त्यसको जानकारी गराई छुट सुविधा लिई कर बक्यौता तिर्न प्रेरित गर्न सकिन्छ। नियतवस कर बक्यौता नतिर्ने करदातालाई प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही गरी कर असुली गरि गराई बक्यौता कर राज्य प्रतिको दायित्व रहेको कुरालाई स्थापित गर्नु पर्दछ। बक्यौता असुलीमा कर कार्यालयहरूवाट हुने संकलन भ्रमणको महत्वपूर्ण भुमिका रहन्छ। बजारमा नियमित रूपमा संकलन भ्रमण गर्ने, करदाता शिक्षा र सचेतना कार्यक्रमहरू मार्फत करदातालाई सचेत गराउने, बक्यौता असुलीका लागि नियमित ताकेता, टेलिफोन, पत्राचार, सार्वजनिक सुचना प्रकाशन र प्रसारणको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।

स्थायी लेखा नम्बर नभएका पुराना बक्यौताहरू व्यक्ति वा संस्थाको नाममा रहेको छ। यस्तो बक्यौता असुलीको लागि सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले स्थानीय प्रशासन तथा स्थानीय तहसँगको समन्वयमा करदाताको पहिचान, अभिलेखन र ताकेता अभियान मार्फत बक्यौता राख्ने करदाताको पहिचान गर्ने, यसरी समेत पहिचान गर्न नसकिएका बक्यौतालाई सरकारले नीतिगत रूपमा निर्णय गरी टुङ्ग्याउने तर्फ जानु पर्दछ। बक्यौता नतिर्ने करदातालाई कानूनी व्यवस्थाहरूको कडाईका साथ कार्यान्वयन गरी कारवाहीको प्रक्रियालाई अघि वढाउने जस अनुसार बक्यौता राख्ने करदाताको सम्पत्ति उपर दावी कायम गर्ने, लिलाम गर्ने कार्यलाई तिब्रता दिने, बक्यौता राख्ने करदाताको कारोवार रोक्का, आयात निर्यात रोक्का, सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको खातावाट रकम असुल गर्ने, बक्यौता राख्ने करदाताको विवरण सार्वजनिक गरी बक्यौता तिर्न नैतिक दवाव सिर्जना गर्ने जस्ता कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसै गरी बक्यौताको ठुलो अंश पुनरावलोकनमा रहेको हुँदा पुनरावलोकनमा रहेका विवादको समयै निप्टारा लगाउने तर्फ समेत ध्यान दिनु आवश्यक छ।

५. निष्कर्ष

सरकारले कानूनत प्राप्त गर्नुपर्ने कर रकम समयमा प्राप्त नहुँदा कर बक्यौताको रूपमा रहने र यसले राज्यको खर्च क्षमतामा समेत ह्रास आउने हुँदा कर बक्यौता राजस्व प्रशासनमा चुनौतीको रूपमा रहेको छ । वर्षेनी बढ्दो बक्यौताले कर अनुशासन र कर प्रशासनको क्षमतामा गम्भिर प्रश्न खडा गरेको छ । करदाता शिक्षा र सचेतनाको माध्यमबाट करदातालाई सुसूचित गरी कर दायित्व समयमै दाखिला गर्ने व्यवस्था मिलाउनुका साथै कर प्रशासनको कार्य प्रभावकारिता बढाई कर बक्यौताको रकम प्रत्येक वर्ष घटाउदै जान पर्ने हुन्छ । विद्यमान कर बक्यौताको अभिलेखलाई सूचना प्रविधिमा आधारित रही वास्तविक अभिलेखांकन गर्ने, कर परीक्षण, छानबिन र अनुसन्धानलाई गुणस्तरीय बनाई समयमै सही कर निर्धारण (Right Taxation) गर्ने र करदातालाई ऐनले तोकेको समय सीमाभित्रै कर दाखिला गर्न प्रेरित गर्नुपर्ने देखिन्छ । समयमा कर दाखिला नगर्ने करदातालाई कानूनले व्यवस्था गरेको कारवाहीका प्रक्रियाहरूलाई कडाईका साथ पालना गराउन सकेमा मात्र कर बक्यौता घटाउदै लैजान सकिन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको बहस: एलडिसि ग्रेजुएशन पश्चातको उत्कृष्ट बिकल्प

✍ रामबहादुर के.सी

विषय प्रवेश

मूल्यको अभिवृद्धिमा लगाईने अप्रत्यक्ष कर मूल्य अभिवृद्धि कर हो । यस करको आधार उत्पादन तथा वितरण प्रक्रिया अन्तर्गत पर्ने हरेक फर्मले गर्ने मूल्य अभिवृद्धि हो । यस करलाई उद्योग, व्यापार र व्यवसायले आफ्नो तर्फबाट थप गर्ने मूल्य भन्ने बुझिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि करलाई आधुनिक, वैज्ञानिक, पारदर्शी एवं सरल करको रूपमा स्वीकार गरिएको छ । कुल राजस्व संकलन आ.व. २०८०/०८१ मा रु. १०८२ अर्ब भई राजस्व संरचनामा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान २८.६५ प्रतिशत रहेको छ । वस्तु तथा सेवामा १३ प्रतिशतको मूल्य अभिवृद्धि करको दर नेपालले कार्यान्वयन गरिरहेको छ । हाल उक्त दर सामाजिक न्याय र छिमेकी मुलुकमा अवलम्बन गरिएको जिएसटी करको आलोकबाट हेरी बहुदरमा रुपान्तरण हुनुपर्ने पक्षमा बहस शुरु भएको छ । नेपाल एलडिसी ग्रेजुएशनको पूर्वअवस्थामा रहेको समय-सन्दर्भ समेतमा बहुदरमा रुपान्तरण पूर्व यसको अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभावका विषयमा सुक्ष्म इम्पेरिकल विश्लेषण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको विकासक्रम

मूल्य अभिवृद्धि करको अवधारणा डा.विल्हेल्म भोन साइमेन्सले जर्मनीमा सन् १९१९ मा Veredelte Umsatzsteuere नामाकरण गरी यस करको अवधारणा अर्थतन्त्रमा ल्याएका थिए । सन् १९५४ मा आएर मात्र यो कर फ्रान्सले लागू गरेको थियो । त्यसपछि यस करका बारेमा क्रमशः सकारात्मक सोचाई विकास हुँदै गएपछि आइभरीकोष्टले सन् १९६० मा लागू गरी यो कर लागू गर्ने दोस्रो देशको रूपमा आफूलाई उभ्याउन सफल भयो । सन् १९६० पछि भने यस करको प्रयोग बढ्दो रूपमा भएको कुरालाई सन् २०२३ मा आइपुग्दा १ सय ८० भन्दा बढी देशहरूले लगाइसकेको तथ्यबाट पनि स्पष्ट हुन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको सैद्धान्तिक आधार

दुई वा सो भन्दा बढी देशहरूबीच व्यापार व्यवसाय हुँदा वस्तु तथा सेवाको आदान प्रदान वा ओसार पसार गर्दा सीमामा व्यापार व्यवस्थापन गर्नु जरुरी हुन्छ । अर्को देशबाट आउने

✍ प्रमुख कर अधिकृत, ठूला करदाता कार्यालय, हरिहरभवन, ललितपुर

सामानलाई आफ्नो देशमा भित्र्याउने (पैठारी) र आफ्नो देशबाट निकासीको रूपमा बाहिर जाने वस्तु तथा सेवालाई सहज बनाउने। यिनै दुई निकासी र पैठारीको आधारभूत तथ्यलाई केन्द्रमा राखेर मूल्य अभिवृद्धि गरेको सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। मूल्य अभिवृद्धि करले आयातित र आन्तरिक उत्पादनका वस्तुहरूमा कुनै किसिमको विभेद गर्दैन। यिनै आधारमा मूल्य अभिवृद्धि गरेको सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ, जुन निम्नानुसार रहेका छन्:

(क) उत्पत्तिको सिद्धान्त

यस सिद्धान्त अनुसार कुनै पनि देशमा उत्पादन भएका वस्तु तथा सेवाहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइन्छ, चाहे ती वस्तु तथा सेवाहरू सोही देशमा उपभोग होउन् वा नहोउन्। यस सिद्धान्त बमोजिम सम्पूर्ण निकासी हुने वस्तु तथा सेवा करयोग्य हुन्छन् भने आयातमा कर लाग्दैन। किनकी यस सिद्धान्तले Origin मा नै कर लागेको छ भन्ने मान्यता राख्दछ। यस सिद्धान्तले आन्तरिक उत्पादनलाई भन्दा आयातित वस्तु तथा सेवालाई बढी सुविधा दिन्छ। आजसम्म कुनै पनि मुलुकले उत्पत्तिको सिद्धान्तमा मात्र आधारित भएर मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएका छैनन्।

(ख) गन्तव्यको सिद्धान्त

यस सिद्धान्त बमोजिम वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्ने स्थानमा कर लगाइँदैन। तर जहाँ उपभोग हुन्छ त्यहाँ भने कर लाग्छ। यस सिद्धान्तअनुसार सबै प्रकारका आयातमा कर लगाइन्छ भने निर्यातमा कर छुट दिइन्छ। त्यसैले यस सिद्धान्तले आयातित सामान र आन्तरिक उत्पादनमा कुनै किसिमको विभेद गर्दैन। मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गर्ने नेपाल लगायत विश्वका अधिकांश देशहरूले यसै सिद्धान्तमा आधारित भएर मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएका छन्।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ अनुसार यसका सिद्धान्तहरू:

(१) करदाताहरू ईमान्दार छन्

स्वयं कर निर्धारण प्रणालीको अवलम्बन गरिएको छ। करदाता पहिलो कर अधिकृत हुन्। उनीहरूसँग आफ्नो कारोबारको सम्पूर्ण विवरण रहन्छ। करदाताले कर व्यवहार गर्दा राज्य/सरकारलाई असल व्यावसायीक शासन (Good Corporate Governance) अनुसार समयमै कर विवरण र सो अनुसार कर दाखिला गर्दछन् भन्ने सिद्धान्त उल्लिखित ऐनहरूले अवलम्बन गरेका छन्।

(२) कर नीतिहरू गतिशील छन्

कर नीति तथा कानूनहरू समयसँगै आवश्यकतानुसार संशोधन तथा परिमार्जन हुन्छन्। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन सालवसाली आर्थिक ऐनबाट वार्षिक रूपमा संशोधन तथा पुनरावलोकन हुने

गरेको छ । व्यापार चक्रमा आउने नयाँपन, मालबस्तुमा हुने परिवर्तन, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूलाई सम्बोधन गर्न समेत कर कानूनहरू वार्षिक रूपमा संशोधन हुने गरेका छन् ।

(३) राजस्व प्रशासन सक्षम र न्यायिक छ

यदि कुनै व्यक्ति, फर्म वा निकाय तथा करदाताले कर घटि दाखिला गरेमा करदाताको कर व्यवहारको अनुसन्धान तथा परीक्षण, जाँच गरी राजस्व प्रशासनले ब्याज, शुल्क र जरिवाना सहित कर कानून बमोजिम राजस्व असुल उपर अर्थात् राजस्व संकलन गर्दछ । कर निर्धारण गर्दा करदातालाई चित्त नबुझेको खण्डमा प्रशासकीय पुनरावलोकन लगायतका न्यायिक बाटाहरू समेत खुल्ला रहेका छन् । करदाताले करछली वा चुहावट गरेमा कुनै पनि समयमा कर निर्धारण गर्न सकिने कानूनी आधार रहेको छ ।

(४) Exclusive Interpretation Authority

सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट अन्यथा नभए सम्म मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी कुनै पनि विषय, शब्द, यसको अभिष्ट तथा मनसाय, कर कानून निर्माणको मक्सत र समय सन्दर्भ समेतलाई मध्य नजर गरी यसको व्याख्या, विश्लेषण, विवेचना गर्ने एक्सक्लुसिभ अधिकार आन्तरिक राजस्व विभागलाई मात्र रहेको छ । अन्य निकायले गर्ने व्याख्या, विश्लेषण, विवेचनालाई मूल्य अभिवृद्धि कर कानूनले पहिचान गर्दैन र गरेमा सो कानून सम्मत समेत हुँदैन ।

मूल्य अभिवृद्धि करको प्रकार

मूल्य अभिवृद्धि करलाई (क) उपभोग (ख) आय र (ग) कुल गार्हस्थ्य उत्पादन गरेर तीन प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करका यी तीन प्रकारहरू कुनै फर्मले अन्य फर्महरूबाट खरिद गर्ने पुँजीगत सामानलाई करको आधार अन्तर्गत समावेश गर्ने वा नगर्ने भन्ने आधारमा भिन्न छन् । नेपालले लागू गरेको उपभोगको प्रकारको मूल्य अभिवृद्धि कर हो । विश्वका प्रायः सबै देशहरूमा उपभोगमा आधारित प्रकारको मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको पाइन्छ ।

नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर

नेपालमा परम्परागतरूपमा लगाइएका बिक्रीकर, ठेक्काकर, होटल कर र मनोरञ्जन कर गरी चार प्रकारका करहरूलाई प्रतिस्थापन गरेर वि.सं. २०५४ मंसिर १ गतेदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गरिएको हो । सरकारको बढ्दो खर्चलाई धान्न राजस्वका स्रोतहरू जुटाउने क्रममा परम्परागत कर प्रणाली र कर प्रशासनलाई आधुनिक कर प्रणाली र कर प्रशासनमा रूपान्तरण गर्नु आवश्यक देखिएकोले करका विज्ञ, निजी क्षेत्र, व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरूसंगको व्यापक बहस, छलफल र अध्ययन पश्चात मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । नेपालको

इतिहास मै अन्य कुनै किसिमका करहरू लागू गर्दा यति धेरै छलफल, बहस र तयारी गरिएको थिएन । त्यसैले यस करलाई नेपाल सरकारले अत्यन्तै प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गरेको हो । यो कर लगाउने क्रममा तत्कालीन विद्यमान अन्तःशुल्क तथा बिक्री कर विभागलाई मूल्य अभिवृद्धि कर विभागमा परिणत गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने ढाँचामा विभाग र यस अन्तर्गतका सम्पूर्ण कार्यालयहरूलाई पुनर्संरचना गरी आधुनिक प्रकारको कर प्रशासन बनाउने प्रयास गरियो ।

कर प्रशासनमा मूल्य अभिवृद्धि करको आवश्यकता

नेपालमा लागू गरिएका वस्तु तथा सेवामा आधारित करहरू जस्तै बिक्रीकर, ठेक्काकर, होटलकर एवं मनोरञ्जन करको दायरा अत्यन्त साँघुरो, दर अधिक तथा कर चुहावट पनि अत्याधिक रही आन्तरिक राजस्व परिचालन आशातीतरूपमा हुन नसकेको हुँदा यस प्रकारको समस्यालाई ध्यानमा राखी आन्तरिक राजस्व परिचालनमा वृद्धि गर्न नै नवीन, आधुनिक, वैज्ञानिक एवं पारदर्शी कर प्रणालीको रूपमा परिचित मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । यसको आवश्यकतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(१) करको आधार विस्तार गरी राजस्व सङ्कलन बढाउन

- (अ) मूल्य अभिवृद्धि करको आधार अन्तर्गत वितरण प्रक्रियामा हुने मूल्य अभिवृद्धि समावेश हुने भएकोले,
- (आ) मूल्य अभिवृद्धि करको क्षेत्र अन्तर्गत सेवालार्ई समेट्न सरल हुने भएकोले,
- (इ) कर तिर्ने दायित्व भएका भएपनि नतिरी रहेका करदाताहरू करको दायराभित्र आउन सक्ने भएकाले,
- (ई) मूल्य अभिवृद्धि कर बहुस्तरमा लागू गरिने. र यसको Self-Policing Feature/Catch-Up Effect ले गर्दा मूल्याङ्कन कम गरेर वा अन्य तरिकाले राजस्व चुहावट गर्न बढी गाह्रो तथा कम आकर्षक भएकोले कर प्रयोजनको लागि गरिने मूल्याङ्कन वास्तविकताको नजिक आउने भएकोले,
- (उ) यसरी मूल्य अभिवृद्धि करको कारणले मूल्याङ्कन व्यवस्था बढी यथार्थ भएमा पैठारी महसुल, अन्तःशुल्क तथा आयकर राजस्व सङ्कलनमा समेत सकारात्मक असर पर्ने भएकोले,
- (ऊ) मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनको लागि सक्षम तथा सबल प्रशासन प्रारम्भिक आवश्यकता हुने भएकोले यो कर लगाएपछि कर सहभागिता बढ्ने हुँदा त्यसबाट राजस्व सङ्कलनमा सकारात्मक असर पर्ने भएकोले ।

(२) कर प्रणालीलाई लचिलो बनाउन

यस कर प्रणाली अन्तर्गत उत्पादन, पैठारी तथा वितरण प्रक्रिया अन्तर्गतका हरेक तहमा हुने मूल्य अभिवृद्धि राजस्वमा समेत प्रतिविम्बित हुने हुँदा कर बढी लचिलो हुन्छ ।

(३) कर प्रणालीलाई पारदर्शी बनाउन

यो कर करदाताले स्वयं निर्धारण गर्ने सिद्धान्तमा आधारित छ र यस करको प्रयोजनको लागि करदाताले आफ्नो वस्तु वा सेवाको मूल्य अभिवृद्धि कर प्रशासनबाट मूल्याङ्कन गराइरहनु पर्दैन । करदाताले आफूले बिक्रीमा तिर्नुपर्ने करबाट खरिदमा तिरेको कर कटाई बाँकी रकम तिर्नुपर्ने हुन्छ । यसो भएमा हालको बिक्री कर तथा अन्तःशुल्कको प्रयोजनको लागि वस्तुको मूल्य-सूची स्वीकृत गराउने सम्बन्धमा देखा परेका समस्याहरू समाधान हुनेछन् । करदाताले आफ्नो वस्तुको बजारले निर्धारण गरेको मूल्यमा कर तिर्नुपर्ने हुन्छ ।

(४) कर छल्ने प्रवृत्तिलाई दुरुत्साहित गर्न

उत्पादन र पैठारीस्तरमा कुनै किसिमले मूल्य अभिवृद्धि कर छल्लिएमा पछिल्लो तहमा पत्ता लाग्न सक्ने हुँदा यस व्यवस्था अन्तर्गत कर छल्ल गाह्रो हुन्छ । यसले गर्दा चोरी पैठारीको समस्या पनि केही हदसम्म कम हुन सक्नेछ । फेरी यस करको कुल भार वस्तु वा सेवाको अन्तिम मूल्यमा निर्भर रहने हुँदा उत्पादन र पैठारीस्तरमा वास्तविक मूल्य भन्दा कम मूल्य देखाई कम कर तिरेमा पछिल्लो तहमा बढी कर तिर्नुपर्ने हुँदा करदाताहरूलाई उत्पादन र पैठारीस्तरमा कम मूल्य देखाउन त्यति आकर्षण हुँदैन । यसले गर्दा उत्पादनकर्ताहरूले अनावश्यक रूपमा कृत्रिम सेल्स डिपो खोली कारखाना मूल्य कम देखाउने गरेको प्रचलन समेत कम हुँदै जान्छ । यसको साथै पैठारी गर्ने अवस्थामा न्यून मूल्याङ्कन गर्ने प्रचलन पनि कम हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा दर्तावाल बिक्रेताहरू बीचको कारोबारमा कर छल्लिने सम्भावना कम हुन्छ। कारण यस कर प्रणाली अन्तर्गत दर्तावाल बिक्रेताले खरिदमा तिरेको कर निजले बिक्रीमा तिर्नुपर्ने करबाट कटाउन पाउँछ । यदि बिक्रेताले बिक्री मूल्य कम देखाई कम कर तिरेमा खरिदकर्ताले करकट्टी सुविधा कम पाई बढी कर तिर्नुपर्ने हुँदा त्यो खरिदकर्ताको हित विपरित हुन्छ । यसरी मूल्य अभिवृद्धि करमा स्वयम् नियन्त्रण गर्ने तत्व विद्यमान हुन्छ । यसरी मूल्य अभिवृद्धि करले बिक्रेताहरूबीच हुने कारोबारमा कम वा बढी मूल्य कायम गर्ने समस्या निकै कम गर्दछ । त्यस स्थितिमा मूल्य अभिवृद्धि करबाट राजस्व सङ्कलन बढ्ने मात्र नभई पैठारी महसुल, अन्तःशुल्क तथा आयकर राजस्व सङ्कलन समेतमा सकारात्मक असर पर्दै जान्छ ।

(५) कर प्रणालीलाई बढी सक्षम बनाउन

मूल्य अभिवृद्धि करको आधार विस्तृत हुने भएकोले यस करले उत्पादन तथा उपभोगको संरचनालाई खलबल्याउँदैन । यस करले वितरणको ढाँचालाई पनि अनावश्यक रूपमा परिवर्तन

गर्दैन । यो कर करदाताको खरिदमा नलाग्ने हुँदा Input Tax को Tax Cascading, Vertical Integration निकासीलाई पूर्णरूपले करमूक्त गर्न नसकिने जस्ता सीमितताहरूबाट मूक्त हुन्छ । अर्कोतर्फ यस करको आधार विस्तृत हुने भएकोले कम दरबाटै आवश्यक राजस्व सङ्कलन गर्न सकिने हुन्छ । स्मरण रहोस्, करको दर जतिजति कम हुन्छ, त्यति कर प्रणालीको आर्थिक लागत कम हुँदै जान्छ । यो विस्तृत आधारभएको आधुनिक कर प्रणाली भएको हुँदा यस करमा अन्य करको जस्तो करको दर, छुट तथा अन्य प्रक्रियागत कुराहरूमा बराबर परिवर्तन गरिँदैन । त्यसबाट उत्पादन, विक्रेता, उपभोग आदिलाई प्राथमिकता परिवर्तन गरिरहनु पर्दैन । यसले गर्दा पनि मूल्य अभिवृद्धि कर आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम कर मानिन्छ । यसका साथै मूल्य अभिवृद्धि करको कुल भार वस्तु वा सेवाको अन्तिम मूल्यमा निर्भर रहने हुँदा यस करले पैठारी गरिने वस्तुमा भन्दा आन्तरिक उत्पादनमा बढी भार पर्दैन ।

(६) निकासीलाई प्रोत्साहन गर्न

मूल्य अभिवृद्धि कर उत्पादन तथा वितरण प्रक्रिया अन्तर्गतका हरेक तहमा हुने मूल्य अभिवृद्धिमा मात्र लगाइने हुँदा यस करमा Cascading तथा Input Tax बाट हुने अन्य प्रतिकूल असरहरू देखा पर्दैनन् र निकासी गरिने वस्तुलाई आन्तरिक करबाट पूर्णरूपमा मूक्त गर्न सकिने हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा हाम्रो उत्पादनको प्रतिस्पर्धात्मक शक्ति बढ्न गई निर्यात प्रवर्द्धनमा समेत सहयोग पुग्दछ ।

राजस्व संकलनमा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान: तथ्याङ्कीय विश्लेषण

नेपालको प्रमुख राजस्वको संरचनामा मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर, भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र गैरकर रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७९।०८० मा मूल्य अभिवृद्धि कर रु. २९० अर्ब ६० करोड, आयकर रु. २४९ अर्ब ५८ करोड, भन्सार महसुल रु. १७३ अर्ब ५० करोड, अन्तःशुल्क रु. १३६ अर्ब २९ करोड संकलन भएको छ । जुन आर्थिक वर्ष २०७७।०७८ र २०७८।०७९ संगको तलुनामा संकलित राजस्व अत्यन्त न्यून हो । आर्थिक वर्ष २०७८।०७९ मा रु. १० खर्ब ६७ अर्ब राजस्व संकलन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७९।०८० मा जम्मा रु. १० खर्ब १० अर्ब राजस्व संकलन भएको छ अर्थात् रु. ५७ अर्ब घटी संकलन हुन गएको छ ।

संकलित राजस्वको संरचनामा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान २८.७७ प्रतिशत रही कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) मा ५.३२ प्रतिशतको योगदान गरेको छ । त्यसै गरी आयकरको राजस्वमा योगदान २४.७१ प्रतिशत भई GDP मा ४.६८ प्रतिशतको योगदान रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७९।०८० मा गैर कर राजस्वको योगदान ९.१० प्रतिशत र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा योगदान १.७० प्रतिशत रहेको छ । कर राजस्वको योगदान सो आर्थिक वर्षमा ९०.१० प्रतिशत हुन पुगेको छ ।

त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा राजस्व संकलनको कूल लक्ष्य रु. १४ खर्व २२ अर्व लक्ष्य रहेकोमा सो आ.व.मा. रु. १० खर्व ८२ अर्व राजस्व संकलन भई तोकिएको लक्ष्यको ७६.११ प्रतिशत लक्ष्य हासिल भएको छ । यसमा मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर र भन्सार महसुलको योगदान क्रमशः २८.६५ प्रतिशत, २६.१५ प्रतिशत र १८.५७ प्रतिशत रहेको छ ।

राजस्वको संरचनामा शीर्षकगत योगदान

सि. नं.	राजस्व शीर्षक	आर्थिक वर्ष २०७७।०७८	आर्थिक वर्ष २०७८।०७९	आर्थिक वर्ष २०७९।०८०	आर्थिक वर्ष ०८०।०८१	शीर्षकगत योगदान	कैफियत
१	मूल्य अभिवृद्धि कर	२८२ अर्व	३१४ अर्व	२९०.६० अर्व	३१० अर्व	२८.६५ %	
२	आयकर	२३० अर्व	२६६ अर्व	२४९.५८ अर्व	२८३ अर्व	२६.१५ %	
३	भन्सार महसुल	२२३ अर्व	२४१ अर्व	१७३.५० अर्व	२०१ अर्व	१८.५७ %	
४	अन्तःशुल्क	१३३ अर्व	१६६ अर्व	१३६.२९ अर्व	१४६ अर्व	१३.४९ %	
५	गैर कर	६८ अर्व	८३ अर्व	९१.५३ अर्व	१४३ अर्व	१३.२१ %	
६	कुल राजस्व	९३८ अर्व	१०६७ अर्व	१० खर्व १० अर्व	१० खर्व ८२ अर्व		

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाको दैनिक राजस्व अपडेट विवरणबाट ।

छिमेकी मुलुकहरुमा मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयन अवस्था: वैश्विक अनुभव

यसैगरी दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठनका सात सदस्य राष्ट्रहरुमा यो कर लागू भइसकेको छ । नेपालको विशेष सम्बन्ध रहेको भारतमा बहुदर सहितको जियसटी (Goods and Services Tax) लागू भएको छ । पाकिस्तान र श्रीलङ्काले शुरुमा बहुदर सहितको मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएकोमा पुनः खारेज गरी एकल दरमा गएका थिए । हालै आन्तरिक राजस्व विभागमा प्राप्त BPR (Business Process Re-engineering) प्रतिवेदनले समेत भारतको कर प्रणाली नमूनाको रूपमा रहेकोले सो को अध्ययन तथा सिकाई (Study and Learning) समेत हुन आवश्यक छ भनी सुझाव दिएको छ । छिमेकी मुलुक भारतले ४ वटा मुख्य स्लाव (Slabs) मा जियसटी लगाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । भारतको जियसटी देहाय अनुसार छ:

- (१) ०% को समेत व्यवस्था गरिएको छ । शुन्य प्रतिशत स्लावमा अत्यावश्यक वस्तु वा करछुटको ब्राकेटमा राख्नुपर्ने मालवस्तुलाई यस समूहमा राखिएको छ । जस्तै: फ्रेश फ्रुट/तरकारी, दुध तथा दुग्धजन्य उत्पादनहरु, सार्वजनिक यातायात र हेल्थकेयर तथा शिक्षा ।
- (२) ५% अधिक उपभोग (Mass Consumption) हुने वस्तु तथा सेवाहरुलाई यस स्लावमाराखिएको छ । जस्तै: प्याकेज्ड फुड, सिरियल्स तथा स्पिसेज, किचेन सामग्रीहरु र रेलवे तथा बस सर्भिसेजहरु ।

- (३) १२% अर्ध-विलासी (Semi Luxury) वस्तु तथा सेवाहरु जुन जनताको दैनन्दिन आवश्यक नभए पनि हुने खालका वस्तुहरु यस स्लावमा राखिएको छ । जस्तै: प्रशोधित खाद्य सामाग्रीहरु, अटोमोबाइल्स, मोबाइल फोनहरु ।
- (४) १८% मध्यम आय वर्गका तथा व्यवसायिक क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने तर साधारण जनताको लागि आवश्यक नपर्ने वस्तु तथा सेवाहरु यस स्लावमा राखिएको छ । जस्तै: कम्प्युटर र यसका एसेशोरिजहरु, फर्निचर, कानूनी परामर्श/ब्याकिङ्ग सेवा/बीमा ।
- (५) १९% अत्यन्तै विलाशीजन्य वस्तु तथा सेवाहरु यस समूहमा राखिएको छ । जस्तै: Luxury Cars, Sports Car, Air Conditioners, Tobacco and Cigarettes, Casinos, Betting, and Gambling Services. मूल्य

अभिवृद्धि करमा बहुदरको बहस: मूल्य अभिवृद्धि करमा संरचनागत रुपान्तरण

केही वर्षदेखि नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि करलाई सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरी बहुदरमा रुपान्तरण गर्नुपर्ने गरी बहसको विषय अर्थतन्त्रको सतहमा आएको छ । विशेष सम्बन्ध भएको मुलुक भारतले बहुदर सहित जियसटी (GST) कार्यान्वयनमा ल्याए पश्चात नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको हालको एकल दर १३ प्रतिशतलाई बहुदरमा लैजाने र वस्तु तथा सेवालाई बिलासिताका वस्तु, औद्योगिक कच्चा पदार्थ, कृषि, विद्युत तथा अन्य आधारभूत आवश्यकताका वस्तु तथा सेवामा वर्गीकरण गरी न्यून दर देखि उच्च दरको मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई दायरा विस्तार गर्नुपर्ने माग क्रमिक रुपमा बढ्दै गएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा आएको २७ वर्ष पूरा हुँदैछ । मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको विषयमा बहस गर्दा यसको समग्र अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभाव विश्लेषण गर्न समेत आवश्यक छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा हालको मूल्य अभिवृद्धि करलाई बहुदरमा रुपान्तरण गर्दा अर्थतन्त्रमा देहायका प्रभावहरु (Impacts) देखिन सक्नेछन्:

(क) **Economic Efficiency:**

- (a) **Distortion of Consumption Patterns:** Multiple VAT rates can encourage consumers to alter their spending habits in response to tax incentives. For example, consumers might prioritize goods taxed at a lower rate, which could distort market demand and supply. This could lead to inefficiency in resource allocation.
- (b) **Market Distortion:** A system with multiple rates may create price disparities between similar products, potentially resulting in market distortions. For instance, different VAT rates for essential and luxury goods may lead to consumers substituting one for the other, even if the luxury good is not a direct substitute.

- (c) **Impact on Business Decisions:** Businesses may adjust their product lines, pricing strategies, or supply chains in response to different VAT rates. For example, a firm may focus on producing goods that benefit from lower rates, which could affect competition in the market.

(ख) **Administrative Complexity:**

- (a) **Increased Compliance Burden:** Managing multiple VAT rates requires businesses to maintain detailed records and ensure correct classification of goods and services. This increases administrative costs for businesses, particularly small enterprises that may lack the resources to manage complex tax structures.
- (b) **Cost of Tax Collection:** Governments face higher administrative costs in collecting VAT with multiple rates, as the tax authority needs to track, audit, and enforce a variety of tax rates across different sectors of the economy.
- (c) **Risk of Errors and Fraud:** Multiple VAT rates can create opportunities for tax fraud, especially when goods or services are misclassified to benefit from lower rates. The more complex the system, the greater the chances of errors in tax reporting or tax evasion.

(ग) **Price Dynamics and Inflation.**

- (a) **Inflationary Pressure:** If a large proportion of goods and services are taxed at higher rates, it could contribute to inflation, as businesses pass on their higher tax burdens to consumers in the form of higher prices.
- (b) **Consumer Behavior:** Consumers may alter their purchasing behavior in response to price changes caused by varying VAT rates. For example, the demand for lower-rate items might increase, while higher-rate items could see reduced demand.

(घ) **Equity and Redistribution of wealth.**

- (a) **Targeted Relief:** Lower VAT rates on certain goods or services (such as food, healthcare, or education) can serve as a form of targeted relief for lower-income households. This could promote social equity by ensuring that essential goods remain affordable for the broader population.
- (b) **Complexity in Achieving Equity:** While multiple rates may be designed with equity in mind, the complexity of the system might lead to uneven or unintended distributional effects, where certain groups or regions benefit more than others from the structure of the tax system.

(ड) **International Cross border Trade:**

- (a) **Cross-Border Price Competition:** Different VAT rates can impact international trade, especially in a region with integrated markets like the European Union. If a country has a much higher VAT rate on certain goods than its neighbors, it can affect the competitiveness of those goods in cross-border trade.
- (b) **Distortion of Import/Export Decisions:** If VAT rates vary widely, companies might adjust their sourcing or pricing strategies based on tax considerations, potentially affecting import-export dynamics and influencing global supply chains.
- (c) **Compliance with International Standards:** Countries with multiple VAT rates may face challenges in harmonizing their tax systems with international tax standards, especially when trading with countries that have simpler, uniform VAT systems.

(च) **Political and Social Impact:**

- (a) **Policy and Public Perception:** Multiple VAT rates often reflect political decisions aimed at addressing social concerns, such as protecting low-income populations or promoting certain sectors of the economy. While this may be politically popular, it can also lead to criticism if the system is perceived as overly complex or unfair.
- (b) **Socially Beneficial Programs:** Governments may use VAT rate differentiation to encourage behavior that aligns with social or environmental goals, such as providing lower VAT rates for green products or services (e.g., renewable energy or electric vehicles).
- (c) **Public Confusion:** A VAT system with multiple rates can create confusion among consumers and businesses alike, particularly when determining which goods and services qualify for lower rates.

(छ) **Effects on Economic Growth:**

- (a) **Incentivizing Certain Sectors:** Lower VAT rates on certain goods (such as capital goods or investment items) can provide an incentive for businesses to invest in particular sectors, potentially boosting growth in these areas.
- (b) **Investment and Innovation:** The structure of VAT, including its rate system, may influence the decisions of businesses to innovate or invest in new technologies. For instance, lower VAT rates on research and development (R&D) services or innovation-driven industries could encourage growth in high-value sectors.

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरका पक्षमा हुने वहस

- (१) कर छुटको सूचीमा रहेका वस्तु तथा सेवाहरु मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा आउने,
- (२) कृषि, विद्युत स्वास्थ्य, शिक्षा (सामाग्री) लगायतका वस्तु तथा सेवामा न्यून दरमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई करको आधार र दायरा विस्तार गर्न सहज हुने,
- (३) सामाजिक न्याय कायम गर्न सकिने,
- (४) अनौपचारिक अर्थतन्त्र विस्तारै औपचारिकमा रुपान्तरण हुने,
- (५) व्यक्तिको उपभोगमा सन्तुलन भई आय र स्वास्थ्यमा सुधार हुने,
- (६) राजस्वको संरचनात्मक रुपान्तरण तथा आन्तरिक राजस्व संकलनमा योगदान वृद्धि हुने,
- (७) वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने, राजस्व बाण्डफांटमा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको स्रोत वृद्धि हुन सक्ने,
- (८) संघीय इकाइहरुबीच समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्व तथा पारस्परिकतामा सघाउ पुग्ने,
- (९) जनशक्तिको दायरा वृद्धि हुने, थप दरबन्दी सृजना हुने, यसले गर्दा राजस्वको प्रशासनको विशिष्टिकरण तथा वृत्ति विकासमा समेत योगदान पुग्ने,
- (१०) आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग वृद्धि र डिजिटल गभर्नेन्सको लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने,
- (११) विलासी वस्तुहरुमा उच्च दरको मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई आयात व्यवस्थापनमा सहज, बाह्य क्षेत्र सन्तुलन र वैदेशिक व्यापारमा सुधार हुने,
- (१२) साना तथा घरेलु उद्योगहरुको स्थापना, विकास र दायरा विस्तार गर्न सहज हुने,
- (१३) मूल्य अभिवृद्धि करमा प्रदान हुने कर फिर्ता बन्द गर्न सहज हुने,
- (१४) व्यवसायीमा नैतिकता र पारदर्शिता कायम गर्न सहज हुने।

मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरका विपक्षमा हुने वहस

- (१) कुन वस्तु तथा सेवामा कतिको दर लगाउने भन्ने एकीन गर्न कठिन तथा समस्या सृजना हुने,
- (२) करदातालाई विजक जारी गर्ने, लेखा राख्ने, विवरण पेश गर्ने जस्ता मूल्य अभिवृद्धि करको कानूनी औपचारिकता पूरा गर्न जटिल हुने, साना करदाता मर्कामा पर्ने,
- (३) करदाताको कर अनुपालन र कर प्रशासनको कर संकलन लागत खर्च बढ्ने,
- (४) करदाताको व्यवसायिक लागत खर्चमा वृद्धि हुने,

- (५) एक व्यवसायीले मूल्य अभिवृद्धि करको दर अनुसारको खातावही, अभिलेख बिल विजक, हिसाब किताब न्यूनतम छ वर्ष र अनुसन्धानको प्रयोजनको लागि लामो समयसम्म सुरक्षित राख्नुपर्ने हुँदा लेखापालन र अभिलेख व्यवस्थापनमा कर्मचारी अधिक राख्नुपर्ने,
- (६) भूलबस करदाता वा व्यवसायीले एक दरको मूल्य अभिवृद्धि कर अर्को दरमा विजक जारी गरेमा ब्याज, जरिवाना, थप दस्तुर र दण्ड सजाय उच्च व्यहोर्नु पर्ने,
- (७) जसरी मदिरा पसल र किराना पसल छुट्टाछुट्टै राख्नु पर्छ, त्यसै गरी मूल्य अभिवृद्धि करको दर अनुसारको मालवस्तुको लागि Showroom, गोदाम छुट्टाछुट्टै राख्नुपर्ने,
- (८) कर प्रशासनमा प्रविधिको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने, अधिकृतस्तर र उपसचिवस्तर दरबन्दी थप गर्नु पर्दा सरकारको लागत खर्च वृद्धि हुने,
- (९) कार्यालयबाट मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गर्दा छुट्टाछुट्टै दर अनुसार कर निर्धारण (Tax Assessment) गर्नुपर्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकन र राजस्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदन जाँदा करदाताले छुट्टाछुट्टै निवेदन पेश गर्नु पर्ने,
- (१०) कर प्रणाली पारदर्शी नहुने, मूल्य अभिवृद्धि कर आर्थिक दृष्टिकोणले असक्षम हुन सक्ने,
- (११) उच्च दरमा राजस्व चुहावट, कर छली हुँदा राजस्व जोखिमको दायरा फराकिलो र विस्तार हुने,
- (१२) भन्सार दरबन्दी, स्वयं घोषणा र भन्सार मुल्यांकनमा समेत प्राविधिक रुपमा कठिनाई हुने,
- (१३) करदाताको कर अनुपालना दरमा ह्रास आउन सक्ने,
- (१४) राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजना, गौरवका आयोजना, रुपान्तरणकारी आयोजनाहरुको लागत खर्चमा वृद्धि हुन जाने,
- (१५) सार्वजनिक निकायले गर्ने अधिकांश खरिद मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्तावाला फर्म, निकाय वा प्रतिष्ठानबाट हुने हुँदा चालु खर्चमा अधिक वृद्धि हुने,
- (१६) मूल्य अभिवृद्धि करमा Non-filer / Credit Return विवरण पेश गर्ने करदाताको अनुपात, संख्या र दायरा विस्तार हुने,
- (१७) सार्वजनिक वित्तमा आन्तरिक ऋणको मात्रामा समेत वृद्धि हुनसक्ने,
- (१८) विगतमा (वि.सं. २०६२ मा) भन्सारमा दर घटाउंदा वैध व्यापारमा वृद्धि हुने, अवैध निकासी पैठारी नियन्त्रण हुने, भन्सार महसुल वृद्धि भई राजस्व संकलनमा योगदान बढ्ने

अनुमान सहित भन्सारका दरहरुमा कटौती गरिएको थियो । तर, राजस्व संकलन अपेक्षा अनुसार वृद्धि हुन नसकेको साथै अवैध व्यापार वैध व्यापारमा रुपान्तरण हुन नसकी पुनः भन्सार महसुल वृद्धि गरिएको अनुभव समेतबाट मूल्य अभिवृद्धि करमा समेत यस्तो अवस्थाको विश्लेषण गर्न आवश्यक पर्ने,

- (१९) वस्तु तथा सेवघाको करको दर सम्बन्धमा करदाता र कर प्रशासनबीच विवाद बढ्ने,
- २०) सर्वसाधारणले उपयोग गर्ने निजी सवारीसाधन तथा मोटरसाईकल लगायतका वस्तुको मूल्य अभिवृद्धि करको दर करिब ४० देखि ४५ प्रतिशत सम्म कायम हुने हुँदा ती सवारी साधनको मूल्य उच्च हुन सक्ने,
- (२१) गरिव तथा किसानहरुलाई मूल्य अभिवृद्धि कर बहुदरमा गए पश्चात कृषि, विद्युत तथा शिक्षा लगायत आधारभूत आवश्यकताका वस्तुमा न्यूनतम मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने हुँदा सो वर्गको जीवनस्तर थप कष्टकर हुने तथा कृषिजन्य उत्पादन र उत्पादकत्वको मूल्य वृद्धि उच्च हुन सक्ने,
- (२२) विप्रेषणमा क्रमशः मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने सम्बन्धमा अध्ययन गरिनु पर्दछ ।
- (२३) SAFTA को Separate Agreement अनुसार LDC Graduation भएका मुलुकहरुले प्राप्त गर्ने सुविधा अनुसार यसको उपयोग गर्नु पर्दछ । BPR (Business Process Re-engineering Report) ले भारतको कर प्रणाली अध्ययन गर्न टिम खटाउनुपर्ने सुझाव दिएको छ । सो सुझाव अनुसार राजस्व प्रशासनका मानव पुँजीहरुलाई अध्ययनमा शीघ्र पठाउनुपर्ने ।

एलडिसी ग्रेजुएशन पछिको मूल्य अभिवृद्धि करः उत्कृष्ट कर संकलनको विकल्प

नेपाल सरकारले उच्चस्तरीय आर्थिक क्षेत्र सुधार सुझाव आयोग गठन गरेको छ । आन्तरिक राजस्व विभागले कर प्रणाली सुधार सम्बन्धी उच्चस्तरीय सुझाव समित र BPR को Report समेत प्राप्त गरी सो प्रतिवेदनका सुझावहरु कार्यान्वयन गर्ने अवस्थामा छ । विधायिकी कार्यहरु, प्रक्रियागत र पद्धतिगत परिवर्तनहरु समय सापेक्षतामा आधारित र व्यवहारिक बनाउनुपर्ने, सूचना प्रविधिको एकिकृत र उच्चतम प्रयोग गर्ने गरी प्रणालीको विकास गर्ने, व्यवसायिक, कार्य विशिष्टकरण र गतिशील हुने गरी संगठनात्मक परिवर्तन, करदातासँग सम्पर्क हुने विन्दुहरुको अनुमान गरी करदाता सेवालाई अवैयक्तिक बनाउनुपर्ने, सरोकारवालाहरुमा कर सुधार सकारात्मक परिवर्तनका लागि हो भनेर आत्मसात गर्न सक्ने बनाउने, प्रत्यक्ष, कागजद्वारा र भौतिक सम्पर्क रहित (Faceless, Paperless & Contactless) रुपमा कानूनको कार्यान्वयनमा सबलीकरण कार्यहरु गर्ने र मूल्य अभिवृद्धिको दर निर्धारणमा स्वच्छता र समानता (Fairness and Equity) ल्याउने नीतिगत कार्यहरुलाई सुधारको प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ ।

सन् २०२१ मा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले अनुमोदन गरेअनुसार नेपाल, बंगलादेश र लाओसलाई सन् २०२६ देखि अल्पविकसित देशबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति (LDC Graduation) गर्नेछ। विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति हुँदा मुलुकमा अग्रगामी अवसरहरूको ढोका खोल्ने भएकाले यो कुनै पनि देशको लागि राम्रो अवसर हो र नेपालको लागि अझ धेरै राम्रो। नेपालको क्रेडिट रेटिङ्ग हुनेछ, सो आधारमा शाख बढी लगानी प्रवाह समेत बढ्नेछ। सो पश्चात मूल्य अभिवृद्धि करमा रहेका सैद्धान्तिक विचलन (Principally Deviation) भएका विषयहरू नीतिगत, कानूनी र संरचनागत रूपमा सम्बोधन हुँदै जाँदा सो समय अर्थात सन् २०२६ सम्ममा Business Process Re-engineering को प्रतिवेदन समेत क्रमिक रूपमा कार्यान्वयनमा आउँदा राजस्व संकलनको आलोकबाट हेर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर उत्कृष्ट विकल्पको रूपमा स्थापित हुने देखिन्छ। यस पछाडिका आधारहरू देहाय अनुसार रहेका छन्:

- (क) मूल्य अभिवृद्धि करमा फराकिलो भएका छुट शीर्षकका विषयहरू क्रमशः खारेज हुने,
- (ख) मूल्य अभिवृद्धि करमा प्रदान गरिँदै आएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता (Refund) खारेज हुने,
- (ग) मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त भन्दा बाहिर गई व्यवहारिक रूपमा लगाएको ठेक्का वा करार अन्तर्गत वस्तु वा सेवा आपूर्ति वापतको कर भुक्तानी सम्बन्धी विशेष व्यवस्था खारेज हुने,
- (घ) मूल्य अभिवृद्धि कर बहुदरमा जाँदा सामाजिक न्याय तथा समताको दृष्टिकोणले उत्कृष्ट हुने,
- (ङ) बहुदरमा जाँदा Simplification of Tax Structure, Elimination of Cascading Taxation, Increase in Compliance and Transparency, Wider Tax Base, Boost to Exports, Encouragement of Formalization, Reduction in Transaction Costs जस्ता उपलब्धिहरू हुने,
- (च) Nepal LDC Graduation Smooth Transition Strategy, NPC ले Macroeconomic stability, Trade, Investment, Economic Transformation, Climate Change Management, Social Inclusion जस्ता ६ वटा क्षेत्रहरूलाई विशेष महत्वका साथ अगाडि लिएको छ। Macroeconomic stability, Trade, Investment, Economic Transformation का लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा रूपान्तरण गरी बहुदरमा रूपान्तरण भएमा कर संकलन व्यवस्थापनमा सहजता हुने,
- (छ) एलडिसि ग्रेजुएशन पश्चात कर्मचारीको तलव वृद्धि र श्रमिकको ज्यालादरमा उल्लेख्य वृद्धि हुने र आमदानी वृद्धि हुँदा उपभोगमा समेत वृद्धि हुने हुँदा मध्यम आय वर्गबाट सोही बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा समेत योगदान वृद्धि हुने,

(ज) एउटै वस्तु तथा सेवामा कुनै आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि गरेको दायरामा ल्याउने तथा सोही वस्तु सेवा अन्य आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि गरेको दायराबाट अलग राख्ने जस्ता प्रवृत्तिहरूको अन्त्य भई स्थिर मूल्य अभिवृद्धि करमा परिवर्तन हुने,

(झ) मूल्य अभिवृद्धि गरेको योगदान राजस्व संरचनामा उच्च हुने।

निष्कर्षमा:

आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम, प्रशासनिक हिसावले सरल, पारदर्शी तथा राजस्व उत्पादक बनाउन मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको लामो अवधिको अनुभव समेतको आधारमा अब एकल दरबाट बहुदरमा जाँदा प्रत्युत्पादक हुने देखिदैन । कर प्रशासनमा सुधारको हिसावले समेत संशोधन आवश्यक पनि हुन सक्छ । नेपालको संविधान बमोजिमको शासकीय व्यवस्था, एलडिसी ग्रेजुएशन पश्चात कुल व्यापारमा करिव ४.३ प्रतिशतले कमी आउने अध्ययनले देखाएको छ । उक्त अवस्थामा राजस्व संरचनामा मूल्य अभिवृद्धि करको संरक्षण, दायरा विस्तार र संकलन वृद्धि, वैदेशिक लगानीमैत्री वातावरण, समता र सामाजिक न्याय कायम गर्न विस्तारै मूल्य अभिवृद्धि करको दरहरूलाई बहुदरमा रूपान्तरण गर्दा उपयुक्त नै देखिन्छ । यसो गर्न सकिएमा एलडिसी ग्रेजुएशन पश्चातको अर्थतन्त्रको रूपान्तरणसँगै मूल्य अभिवृद्धि करमा समेत संरचनागत रूपान्तरण गर्न सहज हुनेछ । यसका लागि सरोकारवाला पक्ष सबैसँग शुक्ष्मरूपमा समन्वय, बहस, पैरवी र छलफल गर्न आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली, २०५३, कानून किताव व्यवस्था समिति, बबरमहल ।

मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका, २०६९(संशोधन सहित), आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट ।
कर प्रणाली सुधार सम्बन्धी उच्चस्तरीय सुझाव समितिको प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय ।

Final Report Business Process Re-engineering -BPR_ of the tax system of Inland Revenue Department .IRD., IRD

Ricardo, David, 2005, On the Principles of Political Economy and Taxation, Volume 1.

www.worldbank.org

Subodh Chandra Bharti, Implications of the LDC Graduation of Nepal, Indian Council of World Affairs

राजस्व परामर्श समितिका विभिन्न प्रतिवेदनहरू ।

हरित कर (Green Tax) : नेपालमा आवश्यकता र परिचालन

✍ आनन्द कुमार गुप्ता

आजको औद्योगिक, रसायनिक र वैज्ञानिक युगमा विश्वमा नयाँ नयाँ प्रविधि, यन्त्र उपकरण, कल-कारखाना र युद्धमा प्रयोग हुने हतियार लगायत विभिन्न मिसाइलहरूको विकास क्रमशः हुँदै गईरहेको छ। उद्योग, कल-कारखाना तथा पेट्रोलियम पदार्थको खपत युद्धहरूमा प्रयोग गरिने गोली, बम-वारुद तथा मिसाइलहरूबाट निस्कने कार्बनहरूलगायतका हानिकारक ग्यासहरूले गर्दा वायुमण्डल प्रदुषित हुँदै जानुका साथै ओजोन तह समेत खिड्दै तथा पातलिदै गइरहेको छ। अतः वायुमण्डल तथा वातावरणलाई प्रदुषित हुनबाट रोकी भावी पिढीलाई स्वच्छ, र स्वस्थ वातावरण र वायुमण्डल हस्तान्तरण गर्न विभिन्न कृत्रिम कार्यहरू गर्नुपर्ने हुन्छ। जस्तै: वृक्षारोपन, हरित गृह स्थापना, वातावरण संरक्षणका अन्य उपायहरू आदि। ती कार्यहरू संचालन गर्न स्रोत (Fund) को समेत आवश्यकता पर्दछ। अतः वातावरण तथा वायुमण्डललाई स्वस्थ, हराभरा र स्वच्छ बनाउन सरकार तथा अधिकार प्राप्त निकायले हरित करको अवरधारण अनुरूप Taxation को व्यवस्था गर्दछ।

हरित कर (Green Tax) त्यस्तो प्रकारको कर हो जुन वातावरण तथा वायुमण्डललाई असर गर्ने, प्रदुषित गर्ने, गुणस्तर क्षयिकरण गर्ने र अन्तः नष्ट गर्ने क्रियाकलापहरू र उत्पादित वस्तु तथा सेवामा लगाइन्छ र उक्त करलाई वातावरण तथा वायुमण्डललाई स्वस्थ र स्वच्छ बनाउने, सुरक्षित राख्ने, जोगाउने तथा सो मैत्रीका क्रियाकलापमा खर्च गरिन्छ। यसलाई Environmental Tax, Ecological Tax, Pollution Control Tax वा Carbon Tax को रूपमा समेत बुझ्ने गरिन्छ।

संयुक्त राष्ट्र संघ, विश्व बैंक तथा यूरोपियन यूनियन लगायतका अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थाहरूले विभिन्न सन्धि सम्झौता मार्फत यस करको विषयमा जोडदार आवाज उठाइरहेका छन्। विश्वका धेरै राष्ट्रहरूले Green Tax संकलन गरिरहेका छन्। कार्बन करले जीवाश्म ईन्धन (Fossils Fuel) को खपतमा नियन्त्रण गर्न र कार्बन उत्सर्जनमा कमी ल्याउन सहयोग गर्दछ। डेनमार्क, स्वीडेन, क्यानडा, जर्मनी, साउथ कोरिया र इटाली लगायत विश्वभरीका अधिकांश देशहरूमा विभिन्न नाम र स्वरूपमा यो कर लगाईएको छ। नेपाल, भारत लगायतका देशहरूमा

✍ प्रमुख कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, जनकपुर

समेत विभिन्न नाममा Green Tax लगाईएको छ । भारतमा सवारी साधनमा यस प्रकारको कर लगाइएको छ भने हाम्रो देश नेपालमा समेत यस प्रकारको कर लगाइएको छ ।

नेपालमा आर्थिक ऐन, २०८१ ले हरित कर “नेपाल भित्र पैठारी हुने वस्तुमा अनुसूची-१ बमोजिम भन्सार विन्दुमा लगाई असुलउपर गर्ने” व्यवस्था गरेको छ । जस अनुसार अनुसूची-१ मा तोकिएको वस्तुहरूमा कोइलाबाट उत्पादित ब्रिकेटहरू, अण्डाकारका वस्तुहरू र यस्तै प्रकारका ठोस इन्धनहरूमा ०.५० प्रति के.जि. मोटर स्पिस्ट (पेट्रोल) डिजेल, हेक्जन (फूड ग्रेन) तथा अन्यमा प्रति लि. रु १.०० वेस आयत, जुट त्याचिङ् आचल तथा टेक्सटाइल आयलमा ०.५% लुब्रिकेन्ट आयतमा १%, स्पाइण्डल तेल, ट्रान्सफर्मर आयल, मिनरल टपेन्टाइन आयल, रवरको प्रशोधनमा प्रयोग हुने तेल, लिक्विड प्याराफिन आयल, हाक्ट आयलहरूमा ०.५% पेट्रोलियम तेलहरूमा १% पेट्रोलियमको ०.५% हरित कर तोकिएको छ ।

नेपालमा हरित करको सम्भावना:

- पेट्रोल र डिजेल इन्धनको खपत ठूलो परिमाणमा हुने भएकोले यसमा ठूलो राजस्व संकलन हुने सम्भावना रहेको छ ।
- हरित कर संकलनबाट नविकरणीय उर्जाका स्रोतहरूको रक्षा, उर्जाको खपत तथा हरित गृह ग्यासको उत्सर्जनमा कमी, प्रकृतिक स्रोतसाधनहरूको संरक्षण भई दिगो विकासमा सहयोग हुने भएकोले यसको सम्भावना रहेको छ ।
- औद्योगिक क्षेत्रमा कोइला लगायतका उर्जा स्रोतहरूको खपत बढी हुने भएकोले यसको सम्भावना रहेको छ ।
- यो करले उद्योग कलकरखाना तथा सवारी साधनमा प्रयोग हुने जीवाश्म ईन्धन (Fossils Fuel) घटाउने र विद्युतीय उर्जाको उपभोग बढाउने भएकोले यसको सम्भावना रहेको छ ।
- उत्पादन क्षेत्रमा विद्युतीय उर्जाको उपयोग नै नेपालको सन्दर्भमा हरित करको आवश्यकता हुने भएकोले उत्पादनमुलक क्षेत्रमा हरित करको सहज उपयोगको वातावरण निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।
- विभिन्न अन्तराष्ट्रिय सन्धी सम्झौताले Green Energy लाई प्रोत्साहन गरिरहेकोले यसको सम्भावना रहेकोछ ।
- फोहोर तथा पुराना सवारी साधन विसर्जन गर्दा समेत यसको सम्भावना रहेको छ ।
- उच्च प्रदुषण फैलाउने सवारी साधनको उत्पादन र आयातमा समेत लगाउन सकिने भएकोले यसको सम्भावना रहेको छ ।

यस प्रकार हरित करको दायरा विस्तार गर्ने निकै सम्भावना रहेकोले यसमा अर्थ मन्त्रालय लगायत सरोकारवाला सबैको ध्यान पुग्न जरुरी देखिन्छ ।

नेपालमा हरित करको आवश्यकता/महत्व

हरित अर्थतन्त्रलाई प्रवर्द्धन गर्ने एउटा माध्यमको रूपमा हरित करलाई लिने गरिन्छ। यसलाई वातावरणीय करको रूपमा पनि बुझ्ने गरिन्छ। सामान्यतः हाम्रो वातावरणीय प्रभावमा प्रदुषित पार्ने क्रियाकलापहरूसँग केन्द्रित रहेर यो कर लगाइन्छ। विकसित राष्ट्रहरूमा हरित करलाई मुख्य करको रूपमा लिइन्छ। सरकारले गठन गरेको उच्चस्तरीय कर सुझाव समितिको प्रतिवेदन अनुसार सन् २०१९ मा डेनमार्क र नेदरल्याण्डले कुल राजस्वको क्रमशः ८ र ८.६ प्रतिशत हरित करबाट संकलन गरेको छ। मंगोलियाले कुल ग्राहस्थ उत्पादनको १.७ प्रतिशत र जापान तथा न्यूजिल्याण्डले १.३ प्रतिशत वातावरणीय करको रूपमा संकलन गरेका छन्। उच्चस्तरीय कर सुझाव समितिले इन्धनमा लगाइएको भन्सार तथा सुधार दस्तुर, पूर्वाधार कर, आयल निगमले लिने प्रदुषण करहरू एकिकृत गरी हरित कर नामाकरण गर्ने, हवाइ इन्धनमा प्रदुषण नियन्त्रण शुल्क नलागेकोले हरित कर लगाउने, वातावरणको हिसाबले जोखिमपूर्ण मानिएको कोइला लगायतमा भन्सार महसुलका अतिरिक्त हरित कर लगाउने, पेट्रोलियम पदार्थ लगायत वातावरणलाई नकारात्मक असर गर्ने मालवस्तुको उत्पादन र आयातमा अतिरिक्त हरित कर लगाउने, अहिले अन्तःशुल्क नलगाइएका बढी प्रदुषण गर्ने गैर कृषिजन्य उद्योग र ईट्टा भट्टाहरूमा हरित कर लगाउन सकिने सम्भावना देखिएकोले यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गरी करको दायरा विस्तार गर्ने लगायतका सुझावहरू दिइएको थियो। यसबाट कुल राजस्व संकलनमा समेत थप योगदान पुऱ्याउने साथै वातावरणीय प्रदुषित पार्ने वा असर पार्ने क्रियाकलापहरूसँग केन्द्रित रहेर विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्न समेत मद्दत पुग्ने देखिन्छ। यसरी हेर्दा हरित कर नेपाल जस्तो मुलुकमा आवश्यक रहेको देखिन्छ। यस करको आवश्यकता र महत्वलाई बुंदागत रूपमा यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ।

- नेपालमा वातावरण, वायुमण्डल प्रदुषित हुनबाट रोक्नका लागि हरित करको आवश्यकता पर्दछ।
- यसबाट उद्योग, कलकरखाना तथा सवारी साधनमा पेटोलियम पदार्थको खपतमा कमी भई वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुग्छ।
- हरित कर मार्फत स्वच्छ उर्जाको प्रयोग तथा वातावरणमैत्री क्रियाकलापहरूको प्रवर्द्धन गर्न थप टेवा पुग्छ।
- मानव सिर्जित विभिन्न प्रकारका फोहोरहरूको कारण कार्बनलागायतका मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने र वातावरण प्रदुषित गर्ने विभिन्न तत्वहरूलाई असर रोक्न थप गर्न हरित कर लगाउन उपयुक्त देखिन्छ।
- यो करले गर्दा जल विद्युतको खपतमा वृद्धि गर्दछ।
- यसले सौर्यउर्जाको खपतमा समेत वृद्धि गर्दछ।

- अन्य नवीकरणीय उर्जाको खपतमा समेत वृद्धि गर्दछ ।
- Green Nepal, Clean Nepal को अवधारणालाई साकार पार्न मद्दत गर्दछ ।
- आम नागरिकमा पर्यावरण र वातावरणीय स्वच्छताको विषयमा सचेतना फैलाउँछ ।
- हरित वित्तको विकासमा टेवा पुर्याउँछ ।
- दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग गर्दछ ।
- कर राजस्व परिचालन गरी रोजगारी सिर्जना र गरिवी निवारणमा सहयोग गर्दछ ।
- आम नागरिकको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउँछ ।
- आर्थिक गतिविधीहरूमा बढोतरी गरी अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउँछ ।

नेपालमा हरित करको परिचालन

नेपालमा हरित करको सम्भावनाहरू माथि उल्लेख भएबमोजिमको विभिन्न क्षेत्रमा रहेको र यसको दायरा विस्तार गर्न सक्ने निकै सम्भावनाहरू समेत रहेको देखिन्छ । आर्थिक ऐन, २०८१ ले यो करको शुरुवात गरेको छ भने केही वस्तुहरूको आयातमा भन्सार विन्दुमा यो कर लगाउने व्यवस्था गरेको छ । जस अनुसार कोइलाबाट उत्पादित ब्रिगेट्स तथा डिजेल र पेट्रोलको आयातमा यो कर लगाएको देखिन्छ । तर यस्तै प्रकारको वातावरण तथा पर्यावरणलाई हानी नोक्सानी गर्ने वस्तु तथा सेवाको स्थानीय उत्पादनमा समेत यो लगाउन सकिन्छ र दर तथा दायरा विस्तार गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा यी स्रोतहरूबाट संकलन भएको राजस्वलाई वातावरणीय र पर्यावरणीय स्वच्छता र स्वस्थता कायम गर्न सकिने विभिन्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । जसले गर्दा रोजगारी सिर्जना हुनुका साथै गरिवी निवारण भई दिगो विकास लक्ष्य हासिल हुन्छ । समाजमा वातावरण र पर्यावरण प्रति जनचेतनाको विकास हुन्छ । अधिक मात्रामा राजस्व परिचालन भएमा आधारभूत पूर्वाधारहरू जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक आदिमा समेत लगानी गर्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

हरित करको असर र कार्यान्वयनका विभिन्न पक्षहरूले के देखाउँछ भने यसले दिगो विकास र वातावरणीय संरक्षणका साथै प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ । तर यो करको कार्यान्वयनमा विभिन्न चुनौतीहरू समेत रहेकोले ती चुनौती र समस्याहरूलाई संबोधन गर्दै अवसरको रूपमा परिणत गरेर अगाडी बढ्दै गइयो भने भविष्यमा हरित करले राज्यको समुन्नती र समृद्धमा ठूलो भूमिका खेल्दछ । यसका लागि उचित कानून तथा नीतिहरूको सही कार्यान्वयन भएमा हरित करले भविष्यको दिशा परिवर्तन गर्न सक्दछ । त्यसैले यसको कार्यान्वयन पश्चात राज्यका विभिन्न पक्षहरूमा असर पार्ने भएकोले दिगो विकासको लागि सही रूपमा कार्यान्वयन र निगरानी गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

आर्थिक नीतिको अन्य नीतिसँग अन्तरसम्बन्ध र भावी कार्यदिशा

✍ युक्त सुवेदी

आर्थिक समृद्धिको लागि समष्टिगत आर्थिक नीतिको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। वर्तमान समयमा हामी आर्थिक वृद्धि र विकासका कुरा नगरी आर्थिक समृद्धिका कुरा गरिरहेका छौं। आर्थिक समृद्धिको लागि उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धि त चाहिन्छ नै। आर्थिक वृद्धिले रोजगारी सिर्जना गरी गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउँछ। यत्ति मात्र पनि नागरिकको समृद्धिको पूर्ण सर्त नहुन सक्छ। राज्यले अख्तियार गरेका नीति र क्रियाकलापबाट नागरिकहरू खुसी र सुखी रहनु नै आर्थिक समृद्धिको परिसूचक मान्न सकिन्छ। अर्थतन्त्र सबल नभइकन राज्यले नागरिकका आवश्यकता पूर्ति गर्न सक्दैन। सबल अर्थतन्त्र निर्माणमा Economic तथा Monetary Key को ठूलो भूमिका रहन्छ। स्रोत र साधनको पर्याप्तता नहुँदा राज्य सामाजिक, आर्थिक विकासका क्रियाकलापहरूमा खुम्चिनुपर्छ। कृषि, उद्योग, व्यापार र पर्यटनजस्ता क्षेत्रको विकास नभइ आर्थिक विकास हुन सक्दैन। भौतिक पूर्वाधारको विकास मात्र सम्पन्नता र समृद्धिको आधार पक्कै होइन। समृद्धिको लागि त आर्थिक विकासको साथसाथै सामाजिक विकास हुनुपर्छ। यसको लागि सरोकारवाला सबैले स्वविवेकले नीति र नियमको पालना गर्ने वातावरण निर्माण गर्नुपर्छ। उपयुक्त नीति संरचना, कानून र योजनाको कार्यान्वयनबाट नै देश समुन्नत बन्ने हो। देश समुन्नत र समृद्ध बन्दै जाँदा नागरिकलाई खुसी र सुखी राख्न सकिन्छ। देश समृद्ध हुनको लागि बृहत् आर्थिक परिसूचकहरूको अवस्था राम्रो हुनुपर्छ। राज्यको आर्थिक नीति र क्षेत्रगत नीतिहरूको माध्यमबाट बृहत् आर्थिक परिसूचकमा सुधार गर्न सकिन्छ। राज्यले लिने आर्थिक नीतिबाट नै क्षेत्रगत तथा अन्य नीतिहरू Guided हुनुपर्छ। आर्थिक नीति, व्यापार, उद्योग र लगानीमैत्री हुनुपर्छ। अर्थतन्त्र Crowding Out Effect देखा पर्न हुन। राज्यले अख्तियार गरेको आर्थिक नीति नागरिकस्तरबाट समेत परिपालना गरी इमान्दारिता र जवाफदेहीता बहन गर्नुपर्छ। वर्तमान समयमा व्यापार उदारीकरण तथा भूमण्डलीकरणको कारणले अर्थतन्त्रका अवयवहरूमा परिवर्तन आइरहन्छ। आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि यस किसिमका परिवर्तनलाई उपयुक्त नीतिमार्फत सम्बोधन गर्नुपर्छ।

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवादप्रति प्रतिबद्ध रही

✍ प्रमुख कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हेटौँडा

सुशासन, विकास र समृद्धि हासिल गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । साथै सबै प्रकारका विभेद अन्त्य गरी समृद्धि, आर्थिक समानता र समाजिक न्याय सुनिश्चित गर्नको लागि राज्यले उपयुक्त नीति लिई अर्थतन्त्रको सबलीकरण गर्नुपर्छ । संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हक तथा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वमा उल्लिखित प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्नको लागि उपयुक्त नीति तथा कानूनहरूको माग हुन्छ । वर्तमान समयमा तीन तहको शासकीय प्रवन्धले राष्ट्र निर्माणको लागि शान्ति र स्थायित्वको आधार निर्माण गर्दा ठूलो मात्रामा आर्थिक तथा वित्तीय स्रोत साधनको आवश्यकता भएको छ । वर्तमान शासकीय प्रवन्धको जगमा उभिएर नागरिकले अनुभूत गर्ने गरी विकास र समृद्धिको अधार तयार गर्नुपर्ने छ । दिगो विकासको लक्ष्य, विकासोन्मुख राष्ट्रमा स्तरोन्नति तथा मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्न आयको स्थिर र दिगो अधारशिला तयार गर्नुपर्नेछ । देशको भूबनोट, विविधतायुक्त प्रकृति, समाजको उत्पत्ति र बनोट, सभ्यता र विविधतायुक्त संस्कृति, भाषा, प्राकृतिक स्रोत र साधनको अत्युत्तम परिचालन, उदीयमान अर्थतन्त्र भएका दुई छिमेकी मुलुक, देशभित्रको जनसांख्यिक लाभांश, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रसँगको असल सम्बन्ध नै समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व र आर्थिक समृद्धिका आधारहरू हुन् । तीन तहको सरकारको क्रियाशिलता र समार्थ्यको माध्यमबाट सुशासन कायम गर्दै विकासलाई दिगो बनाइ “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली “ को नारालाई साकार पार्नु छ । यसै पृष्ठभूमिमा यस लेखमा आर्थिक नीति र अन्य क्षेत्रगत नीतिबीचको अन्तरसम्बन्ध, आर्थिक नीतिका समस्याहरू र भावी कार्यदिशाको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ ।

आर्थिक नीति भनेको के हो ?

देशको आर्थिक क्रियाकलापसँग सम्बन्धित नीतिहरू नै आर्थिक नीति हुन् । आर्थिक नीतिहरू देशको आर्थिक समृद्धिसँग सम्बन्धित हुन्छन् । मुख्य गरी आर्थिक नीतिको सम्बन्ध आर्थिक वृद्धि, आर्थिक स्थायित्व तथा रोजगारी प्रवर्द्धनसँग रहन्छ । आर्थिक नीति भनेकै अर्थतन्त्रका समष्टिगत नीतिहरू मौद्रिक नीति, वित्त नीति, विदेशी विनिमय नीति तथा कृषि, उद्योग, व्यापार, वैदेशिक लगानी लगायतका क्षेत्रगत नीतिहरूको समष्टि हो । तसर्थ लक्षित आर्थिक वृद्धि र आर्थिक स्थायित्वको लागि आर्थिक नीति र यसका क्षेत्रगत नीतिहरू बीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहनु पर्छ । आर्थिक नीतिले नै उत्पादन, उपभोग, मूल्य स्थिति, शोधनान्तर स्थिति, व्यापार, लगानी, बचत र रोजगारीको कार्यदिशा तय गर्दछ ।

आर्थिक नीतिका उद्देश्यहरू

मानव जीवनले सार्थकता पाउने विषय सधैं राज्यले गर्ने क्रियाकलापसँग जोडिएर आउँछ । राज्यले गर्ने क्रियाकलापहरू शासन व्यवस्थासँग जोडिएर आउँछन् । शासकले शासन व्यवस्था

त्यतिबेला प्रभावकारी बनाउन सक्छ जतिबेला जनताका गाँस, बास, कपास जस्ता आधारभूत आवश्यकताको सहजै परिपूर्ति गर्ने स्रोत र साधनको सहजता हुन्छ । स्रोत र साधन भन्ने बित्तिकै आर्थिक, भौतिक, वित्तीय र मानवीय साधनहरू पर्दछन् । देशमा आर्थिक र वित्तीय साधनले भौतिक र मानवीय विकास गर्न सकिन्छ । भौतिक तथा मानवीय विकास गर्नको लागि देशले आर्थिक स्रोत र साधनहरूको उच्चतम परिचालन गर्नु पर्दछ । साधनको परिचालन बिना राज्यमा आर्थिक विकासले गति लिन सक्दैन । आर्थिक विकास नहुँदा त्यसको असर कल्पना गर्न नसकिने हुन्छ । गरिबीले भोगेका नाङ्गा र पिछडा स्वरूपहरू लामो समयसम्म देखा परिरहन्छन् । आर्थिक विकास गरी जनतालाई सुखी र समृद्ध बनाउन आर्थिक नीतिका उद्देश्यहरू निम्न बमोजिम तय गरिएका हुन्छन् ।

- समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने,
- बचत परिचालन गरी गरी उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धि प्राप्त गर्ने,
- आर्थिक सङ्कटका झड्काहरूको सामना गरी आर्थिक स्थिरता कायम गर्ने,
- भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्ने,
- लगानीमैत्री वातावरण सृजना गरी उत्पादन वृद्धि गर्ने,
- उपयुक्त कर नीतिको माध्यमबाट राजस्व परिचालन वृद्धि गर्ने,
- सार्वजनिक खर्चलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा परिचालन गर्ने,
- रोजगारी सृजना गरी बेरोजगारी दरमा न्यूनता ल्याउने,
- सामाजिक समानता र न्याय कायम गर्ने ।

आर्थिक नीति कस्तो हुनुपर्छ?

सबै किसिमका स्रोत र साधनको दिगो एवं विवेकपूर्ण परिचालनबाट मात्रै अर्थतन्त्रमा देखा पर्ने प्रतिकूलताहरू हटाउँदै आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न सकिन्छ । आर्थिक स्थायित्वको लागि राज्यले लिने आर्थिक नीति र क्षेत्रगत नीतिहरू निजी क्षेत्रमैत्री हुनुपर्छ । अर्थतन्त्रको वर्तमान अवस्था कस्तो रहेको छ? भन्ने विषय बृहत् आर्थिक परिसूचकहरूको माध्यमबाट थाहा पाउन सकिन्छ । बृहत् आर्थिक परिसूचकहरू कुनै न कुनै रूपमा आर्थिक नीतिहरू र अन्य क्षेत्रगत नीतिहरूबाट निर्देशित हुन्छन् । अर्थतन्त्रका क्षेत्रगत नीतिहरूको सम्बन्धमा कर नीति, वाणिज्य नीति, उद्योग नीति, लगानी नीति, मौद्रिक नीति अत्याधिक महत्वपूर्ण नीति हुन् । अन्य क्षेत्रगत नीतिहरूको पनि त्यत्तिकै महत्व र स्थान रहन्छ । यी सबै नीतिहरू बीच पारस्परिक परिपूरक र अन्योन्याश्रित सम्बन्ध पनि रहेको हुन्छ । कर नीतिले करको ढाँचा, संरचना र दरहरूमा

परिवर्तन गर्छ । यसरी हुने परिवर्तनले उद्योग, व्यापार र लगानीमा प्रत्यक्ष असर गरेको हुन्छ । त्यसै गरी आन्तरिक विघ्न, प्राकृतिक प्रकोप बाह्य आक्रमण तथा अर्थतन्त्रका आन्तरिक तथा बाह्य झडकाहरूले (Internal & External Shocks) उद्योग, व्यापार र लगानीमा असर गर्दा अर्थतन्त्र नराम्रोसँग प्रभावीत हुन्छ । आर्थिक क्रियाकलापमा सुस्तता देखा पर्छ । यसको प्रत्यक्ष असर राजस्वमा देखा पर्छ । राजस्व प्रभावीत हुँदा आय, खर्च, बचत तथा लगानीमा कमी आउँछ । यसले गर्दा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन गर्न आर्थिक स्रोतको कमी हुन गइ मुलुकमा अप्ठ्यारो परिस्थिति सिर्जना हुन्छ । यस किसिमको अवस्था आउन नदिन आर्थिक नीति र अन्य क्षेत्रगत नीतिहरू बीचमा अकाट्य सहसम्बन्ध रहनुपर्छ ।

राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा आर्थिक नीति र अन्य क्षेत्रगत नीतिहरूले महत्वपूर्ण योगदान गरेका हुन्छन् । राज्य सञ्चालनको हरेक तह र तप्कामा राजस्व संकलनलाई महत्वपूर्ण कार्यको रूपमा लिइँदै आएको पाइन्छ । मुलुकको शासन व्यवस्था सञ्चालन, व्यवस्थापन, विकास निर्माण, प्रतिरक्षा, शान्ति सुरक्षा र सेवा प्रवाह लगायतका हरेक क्रियाकलापको लागि आर्थिक स्रोत र साधनको अपरिहार्यता रहँदै आएको छ । आधुनिक शासन व्यवस्थामा संविधान, कानून र कार्यविधिको परिधिमा रही राजस्व सङ्कलन गर्ने, खर्च व्यवस्थापन गर्ने, लेखा राख्ने र लेखापरीक्षण गराउने जस्ता आर्थिक व्यवस्थापनका कार्यहरू गरिन्छन् । यस किसिमका कार्यहरू उपयुक्त नीति र जिम्मेवारीको साथसाथै उपयुक्त विधि र प्रक्रियाद्वारा निर्देशित गरिएको हुन्छ । अर्थतन्त्रमा आय, व्यय, बचत, लगानी र रोजगारी जस्ता विषयहरू जोडिएर आउने हुनाले यी विषयहरू आर्थिक नीतिले समेट्नुपर्छ ।

आर्थिक नीति र अन्य नीतिहरूको वर्तमान अवस्था चित्रण

नेपालले उदार अर्थनीति अवलम्बन गरेको कारणले समष्टिगत आर्थिक नीतिहरू र यसका क्षेत्रगत नीतिहरू उदार अर्थतन्त्रको मान्यता अनुरूप निजी क्षेत्रमैत्री छन् । सबै नीतिहरू बीच यथोचित तादात्म्यता मिलाउने प्रयत्न गरिएको पनि छ । यद्यपी केही त्रुटिहरू (Lapses) देखिन्छन् । ती त्रुटिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- नीतिहरू बनाउँदा राज्यको कार्यान्वयन क्षमतालाई ध्यान दिएकै हुँदैन । कार्यान्वयनमा ठूलो खर्च लाग्ने गरी नीतिहरू बनाइन्छ । जुन राज्यको क्षमताले धान्न सक्ने देखिँदैन । जस्तै मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन ।
- एउटा नीतिमा परिवर्तन गर्दा त्यसले प्रभावीत पार्ने अन्य नीतिहरूमा संशोधन गरिँदैन । कतिपय कुराहरू विरोधाभास हुन्छन् । जस्तै कर नीतिमा परिवर्तन गर्दा उद्योग, व्यापार, लगानी तथा मौद्रिक नीतिमा परिवर्तन गरिँदैन । सिद्धान्ततः यस्तो हुनुहुँदैन ।
- आर्थिक ऐन तथा कर नीतिले उद्योग, वाणिज्य लगायतका नीतिले दिएका सुविधाहरूलाई कटौती गरिरहेको हुन्छ । त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव अर्थतन्त्रमा पर्छ ।

- कर नीतिले हरेक वर्ष करका दरहरू र छुट सुविधाहरू परिवर्तन गर्छ। यसको असर वाणिज्य, उद्योग र लगानीका क्षेत्रहरूमा परिरहेको हुन्छ।
- नीतिगत व्यवस्था कार्यान्वयनमा समस्या छन्। नीति पूर्णरूपमा कार्यान्वयन नहुँदै परिवर्तन हुने गरेका छन्।
- औद्योगिक नीतिले रुग्ण उद्योगहरूलाई विभिन्न छुट सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ। सो व्यवस्था कर नीतिले दिँदैन। खारेज गर्छ।
- अन्य क्षेत्रगत नीतिहरूले आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, ऊर्जाको उपलब्धता, पूर्वाधारको विकास जस्ता कुराहरूमा जोड दिएका हुन्छन्। तर आर्थिक नीतिबाट यो Viable देखिँदैन। स्रोतसाधन र प्रविधिको सदैव अभाव छ।
- वाणिज्य नीतिले आपूर्तिजन्य क्षमता सुदृढीकरण गर्ने कुरा गर्छ। तर बजारमा कालोबजारी, सिण्डिकेट व्याप्त देखिन्छ। यस किसिमका कार्यले कर नीति र आर्थिक नीति प्रत्यक्ष प्रभावीत हुन्छन्। यस किसिमका कार्यहरू उदार अर्थ नीति विरुद्धका कार्यहरू हुन्।
- क्षेत्रगत नीतिहरूको सफलता समष्टिगत आर्थिक नीतिमा प्रतिविम्बित हुनुपर्ने हो तर फरक फरक निकायले कार्यान्वयन गर्ने हुनाले तादात्म्यता मिल्दैन र अपेक्षित उपलब्धि हाँसिल हुँदैन।
- नीति निर्माण तथा कार्यान्वयनमा निकायहरू बीच समन्वय हुँदैन।
- एक नीतिले अर्को नीतिलाई अतिक्रमण गर्छ।
- एक नीतिमा परिवर्तन गर्दा अर्को नीतिलाई ख्याल गरिएको हुँदैन।

आर्थिक नीति र अन्य नीतिबीचको अन्तरसम्बन्ध

आर्थिक नीतिले उत्पादनको अवस्था कस्तो रहेको छ? उपभोग, बचत, लगानी र रोजगारी लगायतको अवस्था कस्तो रहेको छ? मूल्य स्थिति, व्यापार, शोधानान्तर स्थितिको अवस्था कस्तो रहेको छ? भन्ने विषयहरू समेट्छ। सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको लागि आन्तरिक स्रोत बढी महत्वपूर्ण हुन्छ। जब आर्थिक क्रियाकलापमा सुस्तता आउँछ, यस्तो अवस्थामा मुलुकले विभिन्न इन्सेन्टिभ दिएर उद्योग, व्यापार र लगानीलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ। हाम्रो जस्तो आयातमुखी अर्थतन्त्र भएको देशमा स्रोतको सदैव अभाव रहन्छ। स्रोतको अन्तर (Gap) लाई परिपूर्ति गर्नको लागि ऋण तथा अनुदानमा भर पर्नुपर्ने हुन्छ। ऋण र अनुदान सहायता पनि लक्ष्य बमोजिम प्राप्त गर्न सम्भव हुँदैन। यस्तो अवस्थामा करका दरहरू वृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ। करको दर वृद्धि गर्दा व्यापार, उद्योग र लगानी प्रभावीत हुन्छ। वस्तु तथा सेवा महंगो हुन

जान्छ । वस्तु तथा सेवाहरू प्रतिस्पर्धी हुन सक्दैनन् । उत्पादन तथा खपतमा कमी हुन आउँछ । निजी क्षेत्रमा निराशा वृद्धि हुन्छ । अर्थतन्त्रको समष्टिमा यस किसिमको अवस्था देखा पर्दा आर्थिक वृद्धि घट्ने र बेरोजगारी वृद्धि हुने हुन्छ । श्रमिकको ज्याला न्यून हुँदै क्रयशक्ति घट्छ । यसको समष्टिगत प्रभाव आर्थिक नीतिमा समेत प्रतिविम्बित हुन्छ । यस किसिमको अवस्था अर्थतन्त्रमा सिर्जना हुनु राज्यको लागि राम्रो होइन । तसर्थ अर्थतन्त्रका समाष्टिगत आर्थिक नीतिहरू र क्षेत्रगत नीतिहरू बीच Linkage हुन जरुरी हुन्छ । आर्थिक नीति र अन्य क्षेत्रगत नीतिबीचको अन्तरसम्बन्ध लाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

- सबै क्षेत्रगत नीतिहरू समाष्टिगत आर्थिक नीतिका महत्वपूर्ण उपकरणहरू हुन् । सबै क्षेत्रगत नीतिहरूको प्रभावकारिता समाष्टिगत आर्थिक नीतिमा प्रतिविम्बित हुन्छ । जस्तै देशको आर्थिक नीतिले, वित्त नीति र मौद्रिक नीति लगायत अन्य क्षेत्रगत नीतिलाई दिशानिर्देश गरेको हुन्छ ।
- वित्त नीतिलाई अनुकूल हुने गरी मौद्रिक नीतिको तर्जुमा गरिन्छ । जुन नीतिको उपलब्धि आर्थिक नीतिमा प्रतिविम्बित हुन्छ । वित्त नीति र मौद्रिक नीति आर्थिक नीतिका महत्वपूर्ण अंगको रूपमा रहेका हुन्छन् ।
- वित्त नीति, मौद्रिक नीति लगायत अन्य क्षेत्रगत नीतिले लिने उद्देश्यहरू आर्थिक नीतिका उद्देश्यहरूलाई सहयोग गर्ने गरी निर्धारण गरिएका हुन्छन् । फरक हुनै सक्दैनन् ।
- सार्वजनिक खर्चमा वृद्धि हुँदा बजारमा मुद्राको मात्रामा वृद्धि हुन्छ । यस्तो अवस्थामा ब्याजदर घट्छ । ब्याजदर घट्दा ऋणको ब्याजदर सस्तो हुन्छ । यस किसिमको अवस्थाले लगानी वृद्धि हुँदै Crowding in Effect देखा पर्छ । जुन अर्थतन्त्रको राम्रो पक्ष हो । यसले गर्दा रोजगारी वृद्धि हुन्छ । यसको असर समाष्टिगत अर्थतन्त्रमा देखा पर्छ ।
- मौद्रिक नीतिले मूल्य स्थिरता कायम राख्दै बैकिङ्ग उपकरणहरूको माध्यमले अर्थतन्त्रमा मुद्राको मात्रा ठिक्क राख्छ । जसले गर्दा बजारमा Inflation र Deflation को अवस्था आउँदैन । अर्थतन्त्रमा मुद्राको मात्रा ठिक्क हुँदा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुन पाउँदैन । लगानीको समान अवसर सिर्जना हुन्छ । लगानीको अवसरले उद्योगहरू स्थापना हुने, उत्पादन बढ्ने, रोजगारी वृद्धि हुने हुँदा राजस्व स्वतः वृद्धि हुन्छ ।
- अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन भुक्तानी सन्तुलनलाई ठिक्क सीमामा राख्नुपर्दछ । भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्न मौद्रिक नीतिले सहयोग गर्छ । वित्त नीतिले खर्च व्यवस्थापनको माध्यमबाट बजारमा मुद्राको मात्रा वृद्धि गर्छ । यसको प्रत्यक्ष प्रभाव उपभोग, बचत र लगानीमा पर्छ ।

- बचत परिचालन गर्दै लगानीको माध्यमद्वारा उत्पादन वृद्धि गर्न मौद्रिक नीतिले सहयोग गर्छ। यसबाट आन्तरिक तथा बाह्य स्थिरता कायम हुँदै रोजगारी वृद्धि हुन्छ। रोजगारीले नागरिकको जीवनस्तरमा सुधार गर्दै आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य प्राप्त गर्न सहयोग गर्छ।
- सरकारले वित्त नीतिको माध्यमबाट पूरा गर्न नसकेका बृहत् आर्थिक क्रियाकलापहरू मौद्रिक नीतिका माध्यमद्वारा पूरा गर्छ। वित्त नीतिले लिएका लक्ष्य र उद्देश्यहरूलाई सहयोग पुग्ने गरी मौद्रिक नीति जारी हुने भएकोले यसको प्रत्यक्ष असर अर्थतन्त्रका परिसूचकहरूमा देखिन्छ।
- कृषि, उद्योग, पर्यटन लगायतका क्षेत्रगत नीतिहरूको अन्तिम लक्ष्य पनि आर्थिक वृद्धि र विकास नै हो। सबै नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर हाँसिल गरी आर्थिक विकास गर्न सकिन्छ।
- मौद्रिक नीतिकै माध्यमद्वारा देशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विकास, ग्रामीण क्षेत्रको मौद्रिकीकरण, वित्तीय पहुँचमा विस्तार गरी ग्रामीण क्षेत्रको बचतको परिचालन गर्न सकिन्छ। यसको सकारात्मक प्रभाव अर्थतन्त्रमा देखिन्छ।
- उद्योगहरूलाई विभिन्न किसिमका ऋण सहूलियत तथा सुविधाहरू उपलब्ध गराउने कार्य मौद्रिक नीतिले गर्छ। उद्योग क्षेत्रमा हुने आर्थिक क्रियाकलापमार्फत वित्त नीतिले राजस्व र खर्च सम्बन्धी लिएका उद्देश्य प्राप्त हुन्छन्। अन्ततः समष्टिगत आर्थिक उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ।
- आर्थिक नीतिले पनि खुल्ला, उदार अर्थ नीति लिइ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालन, नियमन र नियन्त्रण गर्दा वित्तीय विश्वसनीयता र पहुँच बढ्ने, ऋण प्रवाह हुने भई आर्थिक गतिविधि विस्तार हुन्छ।
- सबै नीतिहरूको अन्तिम गन्तव्य समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली नै हो।

आर्थिक नीति लगायत अन्य क्षेत्रगत नीतिको अन्तिम मक्सद भनेकै सबल अर्थतन्त्रको निर्माणमार्फत उच्च दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धि गरी जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु हो। वित्त नीति, मौद्रिक नीति, कर नीति लगायत अन्य क्षेत्रगत नीतिको परिवर्तनको असर अर्थतन्त्रमा झल्किने भएकोले नीतिगत परिवर्तन गर्दा समन्वय र अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नुपर्दछ। सबै नीतिले आफ्ना उद्देश्यहरू पूरा गरी राष्ट्रिय आर्थिक लक्ष्य प्राप्त गर्न सहयोग गर्ने हुँदा नीतिहरू एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित हुनुपर्छ।

अर्थतन्त्रमा आर्थिक नीतिको प्रभाव

मुलुकको वर्तमान अवस्था, विश्व परिवेश आदिको विश्लेषण गरी लिइने उपयुक्त आर्थिक नीति समग्र अर्थतन्त्रको उत्प्रेरक हो । अर्थतन्त्रको मुख्य परिसूचक भनेकै आर्थिक वृद्धिदर भएकोले आर्थिक वृद्धिदर सामान्य हुँदा आन्तरिक स्रोतमा संकुचन आयो । सार्वजनिक ऋणको मात्रा ह्वात्त वृद्धि भयो । मुलुकको बजेटले निर्धारण गरेको पुँजीगत खर्चको लक्ष्य प्राप्तमा स्रोतको कमी भयो । चालु खर्चको मात्रा ज्यामितीय रूपमा वृद्धि हुँदै गयो । स्रोतको अभावमा निर्माण र ठेक्कापट्टामा लामो समयसम्म भुक्तानी हुन सकेन । निर्माण सामग्रीको मागमा व्यापक कमी आयो र आउँदैछ । निर्माण सामग्रीको मागमा कमी आउँदा उद्योगको उत्पादनमा निकै ठूलो संकुचन देखा पर्‍यो । जसले गर्दा श्रमिकको रोजगारी गुम्यो । उत्पादनशील जनशक्ति कामको खोजीमा विदेशिन बाध्य भए । रोजगारी गुमेसँगै श्रमिकको क्रयशक्ति घट्टा त्यसको चेन इफेक्ट समग्र अर्थतन्त्रमा देखा पर्‍यो । राष्ट्र बैंकले लिएको आयात नीति, प्राकृतिक प्रकोप, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा देखा परेको इकोनमिक सक्स (Economic Shocks) लगायतले हाम्रो अर्थतन्त्र पनि अछुतो रहेन । निजी क्षेत्रमा Crowding Out Effect देखा पर्‍यो । समयमै उपयुक्त नीति मार्फत निजी क्षेत्रलाई Crowding in गर्न सकिएन । राजस्व संकलनमा लक्ष्य प्राप्त भएन । आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्य प्राप्त भएन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा लगानीयोग्य रकमको अभाव भयो । सहकारीमा बचत अपचलन कल्पना गर्नु नसकिने देखियो । गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ४ प्रतिशत रहेको आर्थिक वृद्धि २०८१/८२ मा ५ प्रतिशत र २०८२/८३ मा ५.५ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण विश्व बैंकले गरेको छ । विगत तीस वर्षलाई हेर्ने हो भने पनि हाम्रो औसत आर्थिक वृद्धिदर ४ प्रतिशतकै हारहारीमा देखियो । हामीलाई अहिले संविधानको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न ठूलो स्रोतसाधनको आवश्यकता छ । त्यसैले यो आर्थिक वृद्धि पर्याप्त हुँदै होइन । यसको लागि अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनुपर्छ । आर्थिक विकासको समग्र पक्षमा राज्यले उपयुक्त नीति लिनुपर्छ । समष्टिगत आर्थिक नीतिले (Macroeconomic policy) नै समष्टिगत आर्थिक व्यवस्थापन गर्न सक्छ । पछिल्लो समय अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभावहरू देखा पर्न थालेका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि ढुक्क हुने अवस्था भने छैन ।

आर्थिक नीतिका समस्याहरू

आर्थिक विकासको माध्यमबाट अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन आर्थिक नीतिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । आर्थिक नीति अन्तर्गत करका दरहरू, सरकारी बजेट, मुद्राको आपूर्ति व्यवस्थापन, श्रम बजार व्यवस्थापन, बचत तथा लगानी लगायत कृषि, उद्योग, व्यापार जस्ता क्षेत्रगत विषयहरू पर्ने भएकोले सबै क्षेत्रको सन्तुलित वृद्धि भएमा मात्र सबल अर्थतन्त्र निर्माणमा सहयोग पुग्छ । आर्थिक नीति, आर्थिक मामिलाहरू उत्पादन, वितरण, लगानी, खर्च एवं उपयोगसँग जोडिएर आउने भएकोले खुला बजारमुखी अर्थव्यवस्थालाई नियमन,

व्यवस्थापन र परिचालन गर्न यसको ठूलो भुमिका हुन्छ । यो देशको अर्थतन्त्रलाई मार्गदर्शन गर्ने बृहत् नीति भएकोले यसको असर प्रत्यक्ष रूपमा अर्थतन्त्रमा प्रतिविम्बित हुन्छ । समष्टिगत आर्थिक नीतिले हरेक देशको अर्थव्यवस्थाको सम्पूर्ण आर्थिक गतिविधिमा असर पार्छ । आर्थिक वृद्धिको लागि र अन्य आर्थिक गतिविधिलाई निर्दिष्ट दिशामा अगाडि बढाउनका लागि उपयुक्त समष्टिगत आर्थिक नीति अख्तियार गर्न आवश्यक छ ।

तर वर्तमान अवस्थामा नेपालको समग्र आर्थिक नीतिहरूको विश्लेषण गर्दा आर्थिक नीतिले अर्थतन्त्रलाई सही मार्गमा डोर्‍याएको देखिँदैन । यसमा समस्या देखिएका छन् । ती समस्याहरूलाई निम्न बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- चालु खर्च वृद्धि हुँदै गएको छ । पुँजीगत खर्च न्यून हुँदै गएको छ । पुँजीगत खर्चमा स्रोतको अभाव छ ।
- सार्वजनिक ऋणको मात्रा वृद्धि भएको छ । ऋणको व्यवस्थापन दिगो, भरपर्दो र प्रभावकारी भएको देखिँदैन ।
- कर सहभागिता संख्यात्मक रूपमा वृद्धि भए तापनि सार्थक सहभागिता भएको छैन । ननफाइलर, बक्यौता वृद्धि हुँदै गएको छ ।
- आन्तरिक स्रोत परिचालनमा न्यूनता छ । राजस्वको लक्ष्य प्राप्त हुन सकेको छैन ।
- आर्थिक वृद्धिदर न्यून हुँदै गएको छ ।
- अनौपचारिक अर्थतन्त्रको मात्रा व्यापक छ । जसले गर्दा राजस्व चुहावट र भ्रष्टाचार व्याप्त छ ।
- लगानी र बचतको दायरा साँघुरो छ ।
- सार्वजनिक संस्थानहरू घाटामा रहेका छन् ।
- कृषियोग्य जमिन बाँभो छ । उत्पादनमा कमी आएको छ ।
- आयातको अंश निर्यातको तुलनामा १० गुणा बढिरहेको छ । उत्पादन नगरी उपभोग गर्ने प्रवृत्ति वृद्धि हुँदै गएको छ ।
- उच्च व्यापार लागतले गर्दा मूल्य वृद्धि उच्च रहेको छ ।
- वैदेशिक सहायताको न्यून परिचालन भएको छ ।
- आयको ठूलो हिस्सा उपभोगमा खर्च हुने भएकोले जीवन निर्वाह लागत उच्च छ ।
- सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनमा सुशासन कायम हुन सकेको छैन ।
- वित्तीय स्थायित्व कायम हुन सकेको छैन ।

समस्या समाधानका लागि भावी कार्यदिशा

सबल अर्थतन्त्र निर्माण गर्न अर्थतन्त्रको समग्र पक्षमा राज्यले लिने नीतिलाई आर्थिक नीति भनिन्छ। आर्थिक नीतिले समष्टिगत आर्थिक व्यवस्थापन गरी उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर कायम गर्दै सबल अर्थतन्त्र निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउछ। वर्तमान अवस्थामा नेपालको समग्र आर्थिक नीतिहरूको विश्लेषण गर्दा उपयुक्त आर्थिक नीति लिए तापनि अर्थतन्त्रको चिरफार गर्न नसक्दा समस्याहरू देखिएका छन्। यस किसिमका समस्याहरू समाधान गरी सबल अर्थतन्त्रको निर्माण गर्न निम्न नीतिहरू अख्तियार गरी भावी कार्यदिशा तय गर्नुपर्छ।

१. उच्च दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर प्राप्त गर्ने ।

- उत्पादनमूलक उद्योग र उर्जा क्षेत्रको विकासमा वैदेशिक लगानी आकर्षित गरी प्रयोग गर्ने,
- लगानीलाई Access, Security, Opportunity र Capacity द्वारा दिगो र चलायमान बनाउने,
- जनसांख्यिक लाभांशको प्रचुर फाइदा लिने,
- उपयुक्त उत्पादन नीति तथा सेवा क्षेत्रको विकासद्वारा रोजगारी सिर्जना गरी नागरिकको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने,
- बचतको परिचालन गरी लगानी वृद्धि गर्ने,
- Aid for Trade मार्फत व्यापारिक क्षमता वृद्धिमा जोड दिने,
- पूर्वाधार विकासमा निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गरी सार्वजनिक निजी साभेदारीको मोडलमा लगानी गर्ने,
- लगानी प्रोत्साहन नीतिलाई वाणिज्य र औद्योगिक क्षेत्रमा Focus गर्ने ।

२. Macroeconomic Policy मा सुधार गर्ने ।

- कुल गार्हस्थ बचतको अधिकतम परिचालन गर्ने,
- अर्थतन्त्रमा मुद्राको मात्रा ठिक्क राखि मूल्य वृद्धि नियन्त्रण गर्ने,
- शोधनान्तर स्थायित्व कायम गर्ने,
- विप्रेषणलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रयोग गर्ने,
- स्वच्छ वित्तीय प्रतिस्पर्धामार्फत वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने,
- अर्थतन्त्रमा Internal and External balance कायम गर्ने नीति लिने ।

३. उत्पादन वृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापन गर्ने ।

- कृषि पूर्वाधारको विकास गर्ने, कृषिमा विभिन्न इन्सेन्टिभ प्याकेजमार्फत लगानी वृद्धि गर्ने,
- कृषि उत्पादनमा विविधिकरण गर्ने, मल, बीउ र सिँचाइको प्रबन्ध मिलाउने,
- औद्योगिक विकासमार्फत् उत्पादन वृद्धि गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने,
- पुँजीको उत्पादनशील परिचालन गर्ने,
- High Value र Low Cost भएका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गरी निर्यात गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा भएका भ्रमेलाहरूबाट उन्मुक्तिको लागि देशलाई Land Link Country को रूपमा विकास गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय Economic Shock बाट जोगिन कृषि उत्पादन र खाद्य सुरक्षामा जोड दिने ।

४. राष्ट्रिय आय र व्ययको व्यवस्थापनलाई परिणामुखी बनाउने ।

- राष्ट्रिय कराधारको संरक्षण गर्दै करको दायरा विस्तार गरी सार्थक सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,
- करका दरहरूलाई समन्यायिक र प्रतिस्पर्धी बनाउने,
- आन्तरिक राजस्वलाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माणको आधार बनाउने,
- कर प्रणालीलाई लगानी र व्यवसायमैत्री बनाउने,
- राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने,
- भ्रष्टाचार तथा विदेशी मुद्राको अपचलन नियन्त्रण गर्ने,
- सार्वजनिक खर्चलाई आर्थिक सामाजिक पूर्वाधार निर्माणमा विनियोजन गर्ने, चालु खर्च घटाउँदै लैजाने, पुँजीगत खर्च वृद्धि गर्दै लैजाने,
- विनियोजन दक्षता कायम गर्दै स्रोत साधन विनियोजन प्रक्रियालाई कुशल र प्रभावकारी बनाउने ।

५. सहायता र ऋण परिचालनलाई परिणामुखी बनाउने ।

- वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋण Need Analysis गरेर मात्र लिने, राज्यको ऋण क्षमता कति सम्म हो ख्याल गर्ने,
- सबै किसिमका विकास सहायता National Treasury मार्फत लिने,
- सहायता र ऋणलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा परिचालन गर्ने,

- पूर्वाधारको विकासमा गुणस्तरीयता कायम गर्ने,
- आन्तरिक ऋण लिँदा यसको सीमा कति हो? सीमा भित्र राख्ने,
- सार्वजनिक ऋणको मात्रालाई ठिक्क राखी खर्च र राजस्वको कुशल व्यवस्थापन गर्ने ।

निचोड

आर्थिक नीति र अन्य क्षेत्रगत नीतिहरू एकै सिक्काका दुई पाटा हुन् । क्षेत्रगत नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भयो भने मात्रै उपलब्धिहरू आर्थिक नीतिमा प्रतिबिम्बित हुन्छन् । उद्योगको लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ कृषि र व्यापारले दिन्छ । मौद्रिक नीतिले व्यापार र उद्योगलाई ऋण उपलब्ध गराउँछ । मौद्रिक नीतिमार्फत अर्थतन्त्रमा मुद्राको मात्रा ठिक्क राखि सन्तुलित अर्थतन्त्र निर्माणमा सहयोग पुग्छ । व्यापार वृद्धि हुँदा राजस्व वृद्धि हुन्छ । जसले समष्टिगत अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । तसर्थ समष्टिगत आर्थिक नीति र अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रगत नीतिहरू बीचको Linkage प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । व्यापार उदारीकरण र भूमण्डलीकरणको कारणले अर्थतन्त्रका अवयवहरूमा परिवर्तन आइरहन्छ । यस किसिमका परिवर्तनलाई नीतिले सम्बोधन गरी अगाडि बढ्न जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

Books & Articles

Shapiro Edward, Macroeconomic Analysis, galgotia Publication pvt.ltd, New Delhi, Revised edition, 2014

Singh, S.K., Public Finance in Theory and practice, S Chand ad Company Pvt. Ltd. New Delhi, Revised edition, 2014

Paul, R.R., Monetary Economics, Kalyani Publishers, New Delhi, Revised Edition, 2013

Krugman, P.R. and Obstfeld, M. (2019). International Economics Theory and Policy, Boston, Pearson Addition Wesley

Sharma & Bistha, Public Economics, Pairabi Prakashan, Third Edition, 2068

Subedi, Yukta, Nasu & Officer Digdarshan, Economics, Utshav Books Publication, Kathmandu, 2071

Bhattarai, Dr. Ramchandra, Monetary Economics, Oxford books House, Kritipur, Kathmandu, 2070

Ledgerwood, J. (2020). Macroeconomics Handbook, Washington, D.C.: The world bank

Jhingan, M.L., The economics of Development and planning, Vrinda publication

(P) ltd, New Delhi, 40th Revised edition, 2012

Subedi, Yukta., Income Tax of Nepal, Problem & Solution:, National Tax day Souvenir, Inland Revenue Department, Lazimpat, 1 Mansir 2072

सुवेदी, युक्त, मूल्य अभिवृद्धि कर र यसका विविध पक्षहरू:, राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका आन्तरिक राजस्व, लाजिम्पाट, १ मंसिर, २०७१

सुवेदी, युक्त, नेपालमा पुँजी बजारको परिदृष्य:, राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका आन्तरिक राजस्व, लाजिम्पाट, ! मंसिर, २०७७

सुवेदी, युक्त, चुनौतीको चाडमा पुँजी बजार:, अभियान दैनिक, काठमाडौँ, भाद्र २२, २०७३

सुवेदी, युक्त, गौरवको लागि तिरौँ कर:, कान्तिपुर दैनिक, काठमाडौँ, मंसिर १, २०७३

सुवेदी, युक्त, समृद्धिको लागि तिरौँ कर:, कारोवार दैनिक, काठमाडौँ, मंसिर १, २०७३

सुवेदी, युक्त, नेपालमा पुँजी बजारको परिदृष्य:, राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका आन्तरिक राजस्व, लाजिम्पाट, १ मंसिर, २०७७

सुवेदी, युक्त, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र यसका विविध पक्षहरू:, राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका आन्तरिक राजस्व, लाजिम्पाट, १ मंसिर, २०७३

अर्थनीति:, सेजन स्मारिका, काठमाडौँ, २०७९

पन्ध्रौँ योजना:, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौँ, वैशाख, २०७६

आर्थिक सर्वेक्षण:, आर्थिक वर्ष, २०८०/८१, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, जेठ, २०८१

बजेट:, आर्थिक वर्ष, २०८०/८१, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, जेठ, २०८०

बजेट:, आर्थिक वर्ष, २०८१/८२, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, जेठ, २०८१

मौद्रिक नीति:, आर्थिक वर्ष, २०८१/८२, नेपाल राष्ट्र बैंक, असार, २०८१

पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समसामयिक लेखहरू

उपसचिव तथा सहसचिव तयारीको क्रमका आफ्नै टिपनटापन नोटहरू

Web Sites

www.mof.gov.np

www.nrb.org.np

www.ird.gov.np

www.moics.gov.np

www.worldbank.org

नेपाली अर्थतन्त्रको मूल चुनौती र सम्भावना

ठाकुरप्रसाद बस्ताकोटी

सारांश

नेपाल विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नतिको मार्गमा अग्रसर हुँदै गर्दा हाम्रा छिमेकी देश र एसियामा गतिशील बन्दै गरेका अन्य देशहरूले तयार पारेको यो आर्थिक अवसरको शताब्दी हाम्रा लागि गुमेको अवसर हुन नदिनेतर्फ चनाखो हुनुपर्ने अवस्था छ। पन्ध्रौँ आवधिक योजनाले निर्धारण गरेको “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली”को राष्ट्रिय अभीष्ट पूरा गर्न नसके तापनि यसबाट नेपालको अर्थतन्त्रले विशिष्ट पाठ हासिल गर्दै अघि बढ्नु आवश्यक छ। दीर्घकालीन सोचअनुसार सोझै आवधिक योजनाले थप उपलब्धि दिन सक्नुपर्छ। योजना बजेटमार्फत कार्यान्वयन हुने हुँदा हामीकहाँ योजना र बजेटको तलमेल मिलाउँदै अघि बढ्न तीन तहका सरकारहरूले समन्वयकारी भूमिका खेल्नु आवश्यक छ। चालु वर्षको बजेटले रूपान्तरणकारी क्षेत्रमा घोषणा गरिएका पाँच विषय क्षेत्र- कृषिको रूपान्तरण, ऊर्जा क्षेत्रको विकास, पर्यटन प्रवर्धन, सूचना प्रविधि विकास र औद्योगिकीकरण अहिलेका आवश्यकता हुन्। तर, तिनलाई समर्थन गर्ने कार्यक्रम र नीति सामयिक आवश्यकतामा आधारित देखिँदैनन्। आन्तरिक र बाह्य रूपमा प्राप्त चुनौती र अवसरप्रति चनाखो भइ आर्थिक समृद्धिको मार्गमा निजी क्षेत्र, सहकारी र सार्वजनिक क्षेत्रमा रहेका चुनौतीको पहिचान गर्दै आपसी समन्वयलाई सुदृढ बनाउनु अपरिहार्य छ।

शब्दकुञ्जी- आर्थिक क्रान्ति, दिगो विकास, सार्वजनिक ऋण, वित्तीय हस्तान्तरण, आर्थिक समावेशीकरण

पृष्ठभूमि

बलियो र आधुनिक पूर्वाधार सञ्जालले आर्थिक सम्भावनाको ढोका खोल्न, व्यापारलाई सहज बनाउन र विदेशी लगानीलाई आकर्षित गर्न सक्छ। देशभित्र र छिमेकी राष्ट्रहरूसँगको सम्पर्क सुधारले विकास र विकासको नयाँ बाटो खोल्न सक्छ। राम्रो शिक्षित र दक्ष जनशक्ति नवप्रवर्तन र उत्पादकताका लागि मात्रै आवश्यक छैन यसले योग्य श्रमशक्ति खोज्ने उद्योगहरूलाई पनि आकर्षित गर्छ। शिक्षा प्रणालीको सुदृढीकरण र व्यावसायिक तालिमको प्रवर्धनले युवाहरूलाई सशक्त बनाउँदै अर्थतन्त्रमा उनीहरूको योगदान बढाउनेछ। नेपालको समृद्ध सांस्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक सौन्दर्यलाई दिगो पर्यटनमार्फत आर्थिक लाभका लागि सदुपयोग गर्न सकिन्छ। पर्यावरणमैत्री पर्यटन पहलहरूको विकास र प्रवर्द्धनले भविष्यका पुस्ताका लागि देशको अद्वितीय

सम्पत्ति संरक्षण गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक आकर्षित गर्न सक्छ । प्राचीन कालदेखि निर्यातमुखी कृषि र व्यापारको पाठलाई आफ्नै विशेषता बनाउँदै आएका हामी आधुनिक कालमा समेत विश्वव्यापीकरण र उदारीकरणको फाइदा उठाउँदै आर्थिक विकासमा समर्पित हुनुपर्ने चुनौती छ ।

राणा शासनपद्धिको आर्थिक चहलपहल

२००७ सालपश्चात् नेपालले वैदेशिक अनुदान प्राप्त गर्न थाल्यो । यसका साथै सरकारले योजनाबद्ध आर्थिक विकासको अवधारणा अगाडि सार्यो। २०१३ सालबाट प्रथम पञ्चवर्षीय योजना सुरु भयो। २०१३ सालमा स्थापित नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाली नोटको छपाइ सुरु गर्‍यो। यसले बजारमा सहज कारोबार हुने भारतीय मुद्राको प्रयोगमाथि रोक लगायो र बैंकबाट मात्र विनिमय गर्ने व्यवस्था गरियो। सोही साल त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भयो। कलेज र विद्यालयहरू स्थापनामा वृद्धि भयो र शिक्षाको विकासका लागि आधारशिला तयार भयो। २०१३ सालदेखि बाइरोडको बाटो निर्माण सुरु भयो।

२०१६ सालमा प्रथम जननिर्वाचित सरकारले भू-स्वामित्व प्रणालीमा रहेको विर्ता प्रणाली उन्मूलन गर्‍यो। २०१७ सालमा कू भयो र राजाको हातमा शक्ति केन्द्रित गरियो। २०१८ सालमा राजा रजौटा र किपट प्रथाको उन्मूलन भयो। २०१९ सालबाट औद्योगिक क्षेत्रको स्थापना भयो। अमेरिकी सरकारको प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोगमा बालाजुमा पहिलो औद्योगिक क्षेत्रको स्थापना भयो। पछि क्रमशः पाटन, हेटौँडा, धरान, नेपालगञ्ज, पोखरा, बुटवल, भक्तपुर, सुर्खेत, राजविराज गरी अरू नौ ठाउँमा औद्योगिक क्षेत्रहरू स्थापना भए ।

औद्योगिक विकासका साथसाथै २०१९ सालदेखि पूर्वपश्चिम राजमार्ग, काठमाडौँ-कोदारी सडक, नौबिसे-पोखरा, पोखरा-सुनौली सडकजस्ता केही महत्त्वपूर्ण सडक पूर्वाधारको निर्माणले आवतजावतको सुगमतासँगै आर्थिक क्रियाकलापले केही तीव्रता पाए । २०२१ सालमा भूमिसुधार कार्यक्रममार्फत जमिनको हदबन्दी तोकियो र हदभन्दा बढी भएको जग्गा खोस्ने, जोताहा किसानलाई मोही कायम गर्ने, जमिनमाथि रहेका उखडालगायत विभिन्न सम्बन्धलाई अन्त्य गर्नेजस्ता काम भए। केही राजनीतिक पहुँच भएका, शक्तिशाली टाँठाबाठाहरूले भूमिसुधारको मर्मविपरीत हदभन्दा माथिको जमिन परिवार, आफन्त र अन्य विभिन्न नामबाट दर्ता गर्ने र जमिन लुकाउने, उद्योग व्यवसायका नाममा ठूलो परिमाणमा जमिन दर्ता गर्ने र लुकाउने काम गरे ।

विश्व अर्थव्यवस्थामा आएको निरन्तर फेरबदलको प्रभाव नेपालको अर्थतन्त्रमा आंशिक रूपमा पर्यो । नेपालमा पनि विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका नीतिका कारण सन् १९८४ देखि संरचनागत सुधार कार्यक्रमअन्तर्गत घाटामा चलिरहेका सरकारी संस्थानहरूलाई दिइने सरकारी

अनुदानहरू कटौती हुन थाले। विस्तारै निजी क्षेत्रका बैंक र विद्यालय स्थापनाको अनुमति दिइयो। निजी क्षेत्र माथिका नियन्त्रणहरू केही खुकुला भए ।

खुला अर्थतन्त्रको विकास

२०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनले देशमा बहुदलीय शासन पद्धति स्थापित गर्‍यो। पहिलो आमनिर्वाचनबाट निर्वाचित सरकारले विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, विश्व व्यापार संगठनको निर्देशनअनुसार निजीकरण र उदारीकरणको नीतिलाई अगाडि बढायो। संस्थानहरूलाई निजीकरण गरी सरकारी लगानीलाई प्रभावकारी बनाउने, निजी क्षेत्रको सहभागिता र नेतृत्वमा उद्योगधन्दाको विकास गर्ने र रोजगारी वृद्धि गर्ने भनेर सुरु भएको निजीकरण कार्यक्रम सरकारी संस्थान र उद्योग बिक्री गर्ने, बन्द गर्नेमा सीमित मात्र भएन, निजीकरण गरिएको कारखाना, संस्थानहरू खरिदकर्ताले सञ्चालन गर्न नसकी पुनः सरकारले फिर्ता लिनुपऱ्यो, कैयौंले खरिदमूल्य पनि नतिरी अलपत्र पारे। बिक्री गरेपछिको अवधिको त्यस्ता कारखाना र संस्थानका कर्मचारीको तलब भत्तासमेत सरकारले नै तिर्नुपऱ्यो। तर पनि त्यस नीतिका कारण बैंक र वित्तीय क्षेत्र, निजी विद्यालय, अस्पताल, घरजग्गा खरिद, आयात आधारित राजस्व वृद्धिले अर्थतन्त्रको आकारमा वृद्धि र विस्तार भयो।

सशस्त्र द्वन्द्वपछिको अर्थचित्र

द्वन्द्व, राजनीतिक अस्थिरता, सरकारको सोच र कार्यान्वयन क्षमताका कारण ऊर्जा विकासमा प्रगति हुन सकेन। जसको फलस्वरूप सन् २००६ देखि २०१६ सम्म नेपाली जनताले गम्भीर विद्युत् संकटको सामना गर्नुपऱ्यो। सन् २००६ मा दैनिक केही घण्टा र हप्ताको दुई दिन विद्युत् कटौती हुँदै सन् २००८ मा आएको कोसी नदीको बाढीले भारतबाट विद्युत् आयात गर्ने ट्रान्समिसन लाइन बगाएपछि त्यो लोडसेडिङ बढेर दैनिक साढे १६ घण्टासम्म पुग्यो। उद्योगधन्दा, अस्पताल, विद्यालयमा समेत विद्युत् कटौतीका कारणले स्वास्थ्य, शिक्षा र आर्थिक विकासमा ठूलो धक्का लाग्यो ।

विद्युत् संकटका कारण देशमा लगानी भित्रिन सकेन। विश्व बैंकको एक अध्ययन अनुसार नौ वर्षको त्यस अविधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६ प्रतिशतभन्दा बढी नोक्सानी व्यहोर्नुपऱ्यो। लोडसेडिङ नभएको भए वार्षिक ७ प्रतिशतभन्दा बढीको आर्थिक वृद्धि र वार्षिक लगानीमा ४८ प्रतिशतका दरले बढ्न सक्ने थियो। सन् २०१७ पश्चात् थप विद्युत् उत्पादन, लोड व्यवस्थापन र भारतबाट विद्युत् आयातमा वृद्धि भएका कारण लाडसेडिङ हट्न पुग्यो। नेपाल अहिले ऊर्जा निर्यातलाई प्रवर्धन गर्ने नीति कार्यान्वयनमा लागेको देखिन्छ। स्वदेशभित्रै ऊर्जा खपतको वातावरणका लागि भने औद्योगिकीकरणको अवस्था सिर्जना हुन सकेको छैन।

चालु आर्थिक वर्षको बजेटले नेपालको वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ६ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखेको

छा। रुस-युक्रेनको युद्ध, मुद्रास्फीति, खाद्यवस्तु र पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यवृद्धिले नेपालजस्तो आयातमुखी अर्थतन्त्र भएको देशलाई अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानमा बढी जोखिम छा। दिनहुँको मूल्यवृद्धिले गरिब जनतालाई भन्नु गरिबीतर्फ धकेल्ने सम्भावना बढ्दो देखिन्छ। मानिसहरूको आधारभूत आवश्यकतामा समस्या पर्दै जाँदा घरमा चूल्हो बल्न छोड्यो भने जनता सडकमा आई लोकतन्त्रप्रति नै विरोध गर्ने अवस्था नआउला भन्न सकिँदैन।

आर्थिक वृद्धिको मूल चुनौती

हालैका दिनमा वस्तु तथा सेवा निर्यात, विप्रेषण आप्रवाह, वैदेशिक लगानी र वैदेशिक सहायता परिचालनमार्फत मुलुक भित्रिने र वस्तु तथा सेवाको आयातमार्फत मुलुकबाट बाहिरिने विदेशी मुद्राका बीच ठूलो अन्तर देखा पर्न गएको छा। आयातको बढ्दो प्रवृत्ति र विदेशी विनिमय सञ्चितिमा आएको कमीले बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापनमा दबाव सृजना भएको छ। नेपालजस्तो सानो र आयातमा आधारित खुला अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा बाह्य क्षेत्र स्थायित्व प्रत्याभूत गर्न सकेमा मात्र वित्तीय स्रोतलाई अधिकतम परिचालन गरी दिगो आर्थिक वृद्धि प्राप्त गर्न सकिन्छ।

आर्थिक विकास तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय प्राथमिकतालाई ध्यान दिने, नागरिकका चाहना, माग र आवश्यकताको पहिचान गर्ने, आन्तरिक स्रोत परिचालनको स्थिति मूल्यांकन गर्ने, वैदेशिक स्रोत र लगानीको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने काम गरिनुपर्छ। गरीबी निवारण, मानव विकास, सामाजिक विकास, आयको समान वितरण, बेरोजगारी नियन्त्रण र पूर्वाधारको विकासविना आर्थिक विकास सम्भव छैन। संघीयताले व्ययभार बढेको छ। सुशासनको अभाव, बढ्दो भ्रष्टाचार र मुद्रास्फीति, बौद्धिक वर्गको पलायन, विप्रेषणमा धानिएको अर्थतन्त्र, विश्व अर्थतन्त्रमा देखापरेको मन्दी नेपालको अर्थतन्त्रका लागि चुनौती हुन्। कोभिड-१९ का कारण प्रभावित अर्थतन्त्र अझै लयमा आउन सकेको छैन। रुस र युक्रेनबीचको विश्वव्यापी प्रभाव हाम्रोमा पनि परेको छ। हमास र इजरायलबीचको युद्धले पारेको प्रभावसमेत परेको छ। आयात घटेसँगै निर्यातमा पनि त्यसको प्रभाव परेको छ। विप्रेषणबाट प्राप्त आम्दानी उपभोगजन्य वस्तुमै बढी खर्च हुने र आयातमै बढी खर्च हुने गरेको देखिन्छ। उत्पादनजन्य क्रियाकलापहरूमा कमी आएको छ। यसरी अनुत्पादक क्षेत्रतर्फको बढ्दो लगानी आदिले अर्थतन्त्र र यसको विकासमा चुनौती थपिँदै गएको छ।

नेपाली मुद्राको निरन्तरको अवमूल्यन, हालै सहकारी र लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको संकट तथा निक्षेप फिर्ता दिन नसक्ने अवस्था, तरलता संकटले अर्थतन्त्रको चुनौतीलाई देखाउँछ। सरकारको काम महँगी घटाउनेभन्दा राजश्व संकलन नै बढी रहेको देखिन्छ। गत वर्षकै अवस्था हेर्दा अपेक्षित राजश्व संकलन हुन सकेको देखिँदैन। नीति बनाउने तर कार्यान्वयन नगर्ने, सुशासनको चर्को भाषण गर्ने तर पालना आफैले नगर्ने परिपाटी देखिँदै आएको छ।

यसबाट अर्थतन्त्रमा विचलन आउनुमा सरकार नै प्रमुख रूपमा जवाफदेही र जिम्मेवार छ भन्ने देखिन्छ ।

अर्थतन्त्रको प्राथमिकताका विषयहरूमा मुलुकको पुनर्निर्माण एवं नव निर्माण, कृषि उत्पादनमा आधुनिकीकरण, पूँजीबजारको विकास, विदेशी तथा स्वदेशी पूँजीको आकर्षण, जलविद्युत्को विकास र निर्यातजस्ता विषय परेका छन् । त्यसैगरी, पर्यटन क्षेत्रको समुचित विकास, पूँजीगत खर्च क्षमतामा विकास एवं वित्तीय अनुशासन, सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारी व्यवस्थापन, हुन्डीलगायत गैरकानूनी रूपमा हुने वित्तीय कारोबारको नियन्त्रणजस्ता कार्यले मुलुकको वित्तीय स्थायित्वलाई सबल बनाउँदै समग्र अर्थतन्त्रको विकास हुन सक्छ ।

सन् २००८ मा विश्वमा आएको आर्थिक मन्दी, रुस-युक्रेन युद्ध र मध्यपूर्वमा भएको युद्धका कारण विश्व अर्थतन्त्रलाई नै प्रभाव पार्यो । हाम्रो जस्तो परनिर्भर अर्थतन्त्र यसै पनि २०७२ सालमा आएको भूकम्प र सन् २०१९ को कोभिडले खल्बल्याएकै थियो । अहिले पनि अर्थतन्त्र कमजोर अवस्थामा छ । नेपालको अर्थतन्त्र अहिले मात्र खस्किएको होइन कि पहिलेदेखि नै खस्किँदै आइरहेको हो । आन्तरिक उत्पादन शिथिल भएकाले हाम्रो अर्थतन्त्र आयातमुखी छ । राज्यको अधिकांश राजश्व आयातमा नै भुक्तानी गर्नुपर्ने भएकाले विकास निर्माण कार्यका लागि वित्तीय स्रोतसाधनको दबाव पर्ने गरेको छ । लामो अवधिसम्ममा पनि अर्थतन्त्रका समस्या उही र उस्तै देखिँदा आमनागरिकको चिन्ता र चासो बढ्दै गएको अहिलेको अवस्था हो ।

विप्रेषण र उपभोगमुखी नेपाली अर्थतन्त्र

तथ्याङ्कलाई आधार नलिने र मनोगत रूपमा भनिदिँदा जहिले पनि समस्या जस्ताका तस्तै देखिन्छन् । अहिले देशको अर्थतन्त्रका अवयवमा केही सुधार देखिएको छ । खासमा यसमा मूलतः अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्र सकारात्मक हुँदै गएको देखिन्छ । करिब ५४ खर्बको आर्थिक संरचना भएको अर्थतन्त्रमा १८ खर्ब १६ अर्ब विदेशी मुद्रा सञ्चित छ । बुभनुपर्ने कुरा के छ भने हामीले निर्यात बढाएर विदेशी मुद्रा सञ्चित बढाएको होइन । यो त अधिकांश रकम वैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरूले विप्रेषणको माध्यमबाट स्वदेशमा पठाएको पैसा हो । यसरी आएको रकम पनि उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी प्रवाह हुन सकेको छैन र करिब ६८ प्रतिशतभन्दा बढी रकम उपभोगमा नै खर्च भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

वर्तमान अवस्थामा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थामा तरलता थुप्रिएको हुनाले कर्जामा ब्याजदर घट्दो क्रममा छ । उद्योगी तथा व्यवसायीलाई लगानीयोग्य तरलता उपलब्ध छ । नयाँ उद्योगीका लागि पनि सस्तो ब्याजदरमा सजिलै कर्जा पाउने अवस्था सिर्जना भएको छ । तर लगानीमा वृद्धि हुन सकेको छैन, कर्जा प्रवाह हुन सकिरहेको छैन । आयमा वृद्धि नहुँदा आन्तरिक मागमा वृद्धि गर्न सकिएको छैन । आयका लागि रोजगारी उपलब्ध हुनुपर्छ । रोजगारी दिने उद्योग

शिथिल भएकाले बजारमा माग बढ्न सकिरहेको छैन । अधिकांश युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारीका लागि विदेश पलायन भएका कारणले पनि बजारले माग पाउन सकेको छैन । यसरी अहिलेको अवस्था भनेको सबै क्षेत्रमा माग घटिरहेको अवस्था छ ।

सहज र सस्तो दरमा कर्जा उपलब्ध भए पनि बजारमा वस्तुको माग सिर्जना नभएको हुँदा नयाँ उद्योग स्थापना हुन सकेका छैनन् भने पुराना उद्योग पनि पूर्ण क्षमतामा सञ्चालनमा आएका छैनन् । मुस्किलले करिब ६० प्रतिशतको हाराहारीमा सञ्चालन भएकाले सञ्चालन खर्च पनि उठाउन नसकेको उद्योगीको भनाइ छ । केही वर्षदेखि यता राज्यको कुल ऋण ह्वात्तै बढेको छ र अहिले करिब २४ खर्ब पुगेको छ । यसरी ऋण बढ्नुमा विकास निर्माणका लागि भए पनि मूलतः २०७२ को भूकम्प र कोभिड-१९ नै हुन् । आन्तरिक उत्पादन बढ्न नसकेको हुनाले राजश्व वृद्धि सुस्त गतिमा छ । त्यसकारण आन्तरिक र बाह्य ऋणमा दबाव पर्नु स्वाभाविक देखिन्छ । प्राप्त ऋणको सावाँ ब्याज भुक्तानीमा ठूलो रकम विनियोजन गर्नु सरकारको बाध्यता छ । यस्तै, पुँजीगत बजेटभन्दा पनि वित्त व्यवस्थापनमा बढी बजेट विनियोजन गर्नु परेको अवस्था छ ।

राजश्व न्यून भएको हुनाले ऋणको सावाँ ब्याज भुक्तानी गर्न पनि अर्को ऋण लिनुपर्ने अवस्था देखिन्छ । अधिकांश दातृ निकायको आर्थिक अवस्था सबल भइसकेको छैन । अब नेपालले पाउने भनेको ऋण नै हो । शासकीय र प्रशासकीय संरचना बढ्दै गएको कारण चालूगत खर्च वृद्धि भए तापनि उत्पादक क्षेत्रमा खर्च न्यून छ । पुँजीगत खर्चलाई चालूगत खर्चले उछिन्दै गएको छ । खास गरेर ऋणको सावाँ ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्ने, सामाजिक सुरक्षा भत्ता बढ्नु, अनावश्यक सरकारी खर्चमा वृद्धि जस्ता विषय नियन्त्रण गर्न सकिएको छैन ।

महत्वपूर्ण आयोजनाको कार्यप्रगति सन्तोषजनक देखिएको छैन । आफ्नै स्रोत र दातृ निकायले दिएको रकमसमेत खर्च गर्न नसकेको हुँदा हाम्रो प्रशासकीय क्षमतामा समेत प्रश्न तेर्सिएको छ । लामो समयदेखि सेयरबजार र घरजग्गामा सर्वसाधारणको लगानी भएको रकमलाई उकास्न सके अर्थतन्त्र चलायमान हुन सक्दछ । पैसा थिग्रिएर बसेको क्षेत्रमा सरकारले धक्का दिएर अर्थतन्त्र चलायमान ध्यान पुग्न सकेको छैन । बजारमा माग सिर्जना नभएकाले उद्योगी व्यवसायी कर्जा लिन उत्साहित छैनन् । अर्को कुरा अनौपचारिक अर्थतन्त्र हावी हुँदै गएकोले अवैध रूपमा तिनीहरूको हातमा ठूलो रकम भएको अनुमान छ । यसका लागि नोटबन्दी गरिएमा लुकाएर राखिएका पैसा बजारमा आउन सक्छन् । अहिलेको अवस्थामा यो गर्नु पनि आवश्यक छ किनभने भ्रष्टाचार र अवैध क्रियाकलापबाट कमाएको अकूत सम्पत्तिको रकम अनुमान गर्दै नसकिने भन्ने अवस्था छ ।

लामो समयदेखि जकडिएको अर्थतन्त्रलाई चलायमान गरेर ल्याउन निश्चय नै केही समय लाग्ने

नै हुन्छ । अर्थतन्त्र चलायमान बनाउने सम्बन्धमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको केन्द्रीय सङ्गठनका रूपमा रहेका अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैङ्कको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ । नेपालको आर्थिक संरचनामा निजी क्षेत्रको योगदान ८० प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ । अतः निजी क्षेत्रका समस्या सम्बोधन गरेर अधि बढ्नु नै उपयुक्त हुने छ । निश्चय नै लामो समयदेखि शिथिल भएको अर्थतन्त्रलाई छोटो समयमा चलायमान बनाउन त्यति सजिलो छैन ।

नेपालको अर्थतन्त्र निर्माणमा रहेका मूलभूत चुनौती र सम्भावना

नेपालको अर्थतन्त्रमा रोजगारीबाहेक कृषिबाट उत्पन्न बेरोजगारीको समस्या भेलिरहेका ग्रामीण युवालाई लाभदायक रोजगारी उपलब्ध गराउन सक्नेछ । हाल, नेपालको काम गर्ने जनसंख्याको ५० प्रतिशत भन्दा बढी जनसांख्यिकीय लाभांश वर्गमा छन् । जनसंख्याको यो भागले आर्थिक वृद्धिलाई प्रवर्धन गर्न र जनसांख्यिक लाभांशको उपयोग गर्न आफ्नो सीप बढाउन आवश्यक छ ।

यो नयाँ अर्थतन्त्रमा कर्मचारी र रोजगारदाता दुवै लाभान्वित भएका छन् । वास्तवमा एकातिर ठूला कम्पनीले दक्ष कर्मचारीलाई सस्तोमा राखेर काम लिइरहेका छन् र उनीहरूलाई निवृत्तिभरण, प्रोत्साहन वा अन्य सुविधा दिन कुनै बाध्यता छैन । अर्कोतर्फ श्रमिक जनसंख्याले विश्व अर्थतन्त्रमा योगदान गर्ने अवसर पाउँछन् र उनीहरूका लागि रोजगारीको उपलब्धता बढ्छ । साथै, गिग अर्थतन्त्रका कर्मचारीहरूसँग आफ्नो मनपर्ने काम गर्ने स्वतन्त्रता छ ।

विकसित देशका अर्थशास्त्री, वैज्ञानिक र नीति निर्माताहरूले चौथो औद्योगिक क्रान्तिको बहस र पाँचौं चरणको औद्योगिक क्रान्तिको बारे सोचन र तयारी गर्न थालिसकेका छन् । हामी भने अझै पनि पहिलो औद्योगिक क्रान्तिको बेलाको जस्तो सोच, चिन्तन र मानसिकता बोकिरहेका छौं । प्रविधि हस्तान्तरण र विस्तारको गति तीव्र छ । यस्तो अवस्थामा अमूक पक्षलाई दोष दिनुभन्दा पहिले नै विकसित हुँदै गरेका विश्वव्यापी ट्रेन्ड र नवप्रवर्तन पछ्याउन सकिने भने प्रतिस्पर्धामा पछि परिन्छ ।

त्यस्तै नेपालस्थित आईटी कम्पनीहरूलाई विदेशी मुद्रा नेपालमा ल्याउन कठिन कानूनी प्रक्रियाबाट गुज्रनु परेको छ । करको नाममा उनीहरूलाई कर कार्यालयले सास्ती दिने गरेको छ । विदेशी लगानी भएका आईटी कम्पनीहरूले नेपालबाट लाभांश लान हरेक वर्ष समस्या भेलिरहेका छन् ।

क. व्यावसायिक र उत्पादनमुखी कृषि व्यवस्था

नेपालको कुल क्षेत्रफलको सत्ताइस प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य छ । तथ्यांकअनुसार १ करोड ५५ लाख ३८ हजार १ सय छ जना जग्गा धनी छन् । ती जमिन ३ करोड ६२ लाख ५० हजार

९ सय ५९ कित्तामा विभाजित छन् । हाम्रो जस्तो सानो मुलुकमा यति धेरै टुकामा भूखण्डित हुनु भनेको अनुत्पादक कुरा हो । नेपालमा भएका भूमि समस्यालाई सुधारका निमित्त भनेर राजनीतिक पार्टीहरू, नागरिक र सरकारले भूमिसुधार, भूमि व्यवस्थापन र चक्लाबन्दी गर्नुपर्ने तर्क गर्दै आए पनि हाउजिड, साना व्यवसाय, अंशबण्डा, तत्कालको आर्थिक लाभ आदिको नाममा निरन्तर जमिन खण्डित हुने क्रम जारी छ ।

वि.सं. २०१६ सालको विर्ता उन्मूलन, २०१८ सालको राजारजौटा र किपट प्रथा उन्मूलन, २०२१ सालको भूमिसुधार र भूमि हदबन्दीको व्यवस्था, २०५३ सालमा भूमिसम्बन्धी ऐन संशोधन गरी हदबन्दी घटाउनेजस्ता कामले पनि भूमि समस्या समाधान गर्न सकेन । आजसम्म १२ वटा सुकुम्बासी आयोग गठन भएका छन् । ती आयोगहरूले ४६ हजार ६ सय विघा र ३ लाख रोपनी जमिनलाई १ लाख ५३ हजार व्यक्ति वा परिवारलाई वितरण गरेको छ ।

वर्तमान संविधानले घरबारविहीन, दलित परिवारलाई एकपटकका लागि घडेरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । जमिनको उपभोग गरिरहेका ऐलानी पर्ति बसोबास गर्ने परिवारहरूको जमिन एकपटकका लागि सोही व्यक्तिका नाममा दर्ता गर्ने ऐन संसदले बनाएको छ । तर, भूमिसम्बन्धी समस्या भने ज्यूँका त्युँ रह्यो ।

साँचो रूपमा भूमिलाई व्यवस्थित गर्ने र भूमिलाई अधिकतम उपयोग गरी लाभ लिनका लागि हामी भावनामा बग्नुभन्दा पनि भूमिको समस्यालाई गहिरो गरी अध्ययन गरेर सही नीति लिनुपर्छ । जमिनलाई उपयोगका आधारमा वर्गीकरण गर्नुपर्छ । कृषि, आवास, उद्योग, व्यावसायिक र अन्य प्रकारको जमिनको रूपमा छुट्याई ती जमिनलाई तोकिएको बाहेक अन्य प्रयोजनमा प्रयोग गर्न नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्छ । खाद्यान्नविना कोही पनि बाँच्न सक्दैन । कृषिको विकास नभई पर्याप्त मात्रामा खाद्यान्न उत्पादन हुँदैन । त्यसका लागि जमिन मल बीउको कुरा मात्र होइन, जनशक्ति पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । कृषिमा नागरिकहरूलाई आकर्षित गर्न कृषि जमिनलाई करमुक्त गर्नुपर्छ । कृषिका लागि आवश्यक पर्ने पुँजी, सिँचाइ र अन्य पूर्वाधार निर्माण, मल बीउ, यन्त्र उपकरण र प्रविधि, भण्डारण र बजारको व्यवस्थाका लागि उच्च व्यवस्थापन गर्नुपर्छ ।

जमिनको स्वास्थ्य परीक्षण गरी उत्पादन क्षेत्र तोकनुपर्छ । तोकिएको क्षेत्रमा तोकिएको बालीका लागि मात्र अनुदान दिने व्यवस्था गरी चक्लाबन्दी खेतीलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्छ । उत्पादनलाई ठूला आकारमा बढाई कृषि उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थको आपूर्ति सुनिश्चित गर्नुपर्छ । सहकारी, लिज तथा करार ऐनको व्यवस्था गर्नुपर्छ । कृषि जमिनलाई बाँझो राख्न नपाउने र बाँझो राख्दा आर्थिक जरिवानाको व्यवस्था गरी खेतीयोग्य जमिनको उपयोगलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्छ ।

ख. औद्योगिक विकास

औद्योगिकीकरणका लागि नेपालमा उद्योग मन्त्रालयको स्थापना, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड गठन, औद्योगिक क्षेत्र स्थापना, विशेष आर्थिक क्षेत्र, उद्योग ग्राम आदिको व्यवस्था भएको छ । तर, त्यसले बदलिँदो समय र राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाबीचको राष्ट्रिय आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने, आवश्यक सुधार गर्ने, व्यवस्थित गर्ने, गुणस्तरीय उत्पादन र बजारीकरणमा जोड दिन सकेको छैन ।

त्यसमाथि पनि सशस्त्र द्वन्द्व, राजनीतिक अस्थिरता, ऊर्जा संकट, नाकाबन्दी, भूकम्प र कोरोना महामारीले उद्योगधन्दाको विकासमा अवरोध सिर्जना गरेको छ । उद्योगी, व्यवसायीहरूप्रतिको नकारात्मक सोच, सरकारी कर्मचारी प्रशासनको सकारात्मक सहयोगको अभाव, पुँजी र नवअन्वेषणको अभावले उद्योगधन्दाले अपेक्षित गति लिन सकेको छैन ।

जमिनको आकाशिँदो मूल्यका कारण उद्योगधन्दाको स्थापनामा लगानीको अभावका कारणले समस्या बन्दै गएको छ । यस्ता समस्या समाधानका लागि सरकारले लामो अवधिका लागि लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने र आवश्यक पूर्वाधार पुऱ्याउने नीति लिनुपर्छ । मूल रूपमा औद्योगिकीकरणप्रतिको चेतना, प्रोत्साहन, दक्षताको विकास र नागरिकहरूमा जाँगरमा वृद्धि गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ ।

ग. कर्मचारीतन्त्रमा सुधार

राजनीतिक परिवर्तनसँगै राजनीतिक नेतृत्व तथा सरकारमाथि जनताको अपेक्षा बढ्नु स्वाभाविक छ ।

त्यसका लागि मेरुदण्डको भूमिका खेल्ने कर्मचारी प्रशासनको भूमिकाले नै ती आकांक्षाहरू पूरा गर्ने दिशातर्फ मुलुकअगाडि बढ्न सक्छ । त्यसका लागि परम्परागत कर्मचारी प्रशासनलाई सुधार र आधुनिकीकरण गर्नुपर्छ । उनीहरूको कार्यक्षमता बढाउनका लागि तालिम, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय एक्सपोजर, तलब वृद्धि र उनीहरूलाई साधनयुक्त बनाउनुपर्छ । यसका साथै कानूनद्वारा भ्रष्टाचार, अनुचित तथा गलत कुराहरूको नियन्त्रण गर्ने, कामप्रति उत्तरदायी बनाउने, जनताले समयमा सेवा पाउने र कर्मचारी प्रशासनलाई सुचारु रूपले अगाडि बढाउने वातावरण सिर्जना गर्नुपर्छ । नराम्रो कामका लागि दण्ड मात्र होइन, राम्रो कामका लागि पुरस्कारको पनि व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

घ. विज्ञान, प्रविधिमुखी शैक्षिक विकास

आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स, थ्रिडी प्रिन्टिङ, रोबोटिक्स, फाइभजी, चालकरहित गाडी लगायतको विकासले ठूलो उथलपुथल ल्याइरहेको छ । भौतिक सम्पत्तिलाई ज्ञान सम्पत्तिले उछिनेको छ । विज्ञान, प्रविधि र ज्ञान सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण उत्पादनको साधन बनेको छ ।

विश्वकै अंगको रूपमा रहेको नेपालमा विश्वमा आएको परिवर्तनले असर पारिरहेकै छ । तर, आवश्यकताअनुसार शिक्षामा लगानी बढाउन सकेको छैन । शिक्षामा लगानीको क्षेत्रको विस्तार र बजेटको विस्तार गर्न सकेको छैन । २०६६/०६७ मा शिक्षामा बजेटको १७ प्रतिशत रहेकोमा पछिल्ला बजेटहरूमा १०/११ प्रतिशतमा भरेको देखिन्छ । शिक्षामा गर्ने लगानी सामान्य चेतना दिने वा शिक्षा दानको रूपमा मात्र नहेरी भावी पुस्ताका लागि लगानी सम्झनु आवश्यक छ । शिक्षाको लगानीलाई देशको भौतिक पूर्वाधार र उत्पादनसँग जोड्दै लैजानुपर्छ । विज्ञान, प्रविधि र ज्ञान, खोज र अनुसन्धानमा लगानी बढाउनुपर्छ ।

ड. पर्यटन प्रबर्द्धन

नेपालको प्राकृतिक सुन्दरता र विविधता विश्वमै अनुपम छ । तर, सुन्दरतालाई भरपूर उपयोग गर्ने गरी मानव र आर्थिक स्रोतको लगानी नगरेसम्म सुन्दरताको उपयोग र विकास हुन सक्दैन । मानौं, हिमाली क्षेत्रमा पर्वत चढ्नेहरूका लागि विश्राम गर्ने र खाने ठाउँ, मनोरन्जन गर्ने र आराम गर्ने ठाउँ आदिको बन्दोबस्त गर्न सकेन भने पर्यटकहरू उक्त स्थानमा जान गाह्रो मान्दछन् । त्यसो हुनाले हाम्रो नेपालको प्राकृतिक सुन्दरलाई ध्यानमा राखि विकासलाई तीव्र पार्नका लागि पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्छ । विभिन्न सुन्दर, ऐतिहासिक र धार्मिक स्थानलाई पर्यटन गन्तव्यको रूपमा विकास गर्नुपर्छ ।

उद्यमीहरूका लागि सडकजस्ता पूर्वाधारमा लगानी, लिजमा जमिन उपलब्ध गराउने र पुँजीको उपलब्धताका लागि नीति बनाउनुपर्छ । आर्थिक उत्पादन, व्यावसायिक कारोबारको वृद्धि, रोजगारी सिर्जना र राजस्व वृद्धिको कुराले मात्र देश समृद्ध हुन सक्छ ।

च. पूर्वाधारमा वृद्धि

आर्थिक विकास र समृद्धिको यात्रामा पूर्वाधारले अत्यन्त ठूलो भूमिका खेल्छ । तर, कस्तो पूर्वाधार निर्माण हुँदा कति उपलब्धि वा प्रतिफल प्राप्त हुन्छ, त्यसले बजारको विकासमा कस्तो भूमिका खेल्छ, भन्ने विषय महत्त्वपूर्ण हुन्छ । पूर्वाधार निर्माणको नाममा धेरै परियोजनाहरू एकैपटक सुरु गर्दा त्यसलाई सम्पन्न गर्न चाहिने स्रोतको अभावले परियोजनाहरू लामो कालसम्म सम्पन्न हुन नसकेका हाम्रा अनुभव छन् । जनप्रतिनिधिहरू र नागरिक अगुवाहरूमा सबै पूर्वाधार सरकारले नै बनाउनुपर्छ, वैदेशिक लगानी भित्त्याउनु हुन्न र सबै योजना अहिले नै सुरु गर्नुपर्छ, भन्ने परस्परमा नमिल्दो विचार पनि राख्ने गरेका छन् । कुन पूर्वाधार सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण छ, त्यसले आर्थिक र सामाजिक रूपमा कस्तो प्रभाव पार्छ, लगानी कति पर्छ, स्रोत के हो, समयसीमा के होजस्ता कुरामा ध्यान नपुगीकन पूर्वाधार निर्माणको कुरा सफल हुन सक्दैन ।

मतदाता र जनप्रतिनिधिका चाहना वा बाध्यताहरूको तालमेल गर्नु, ठूला वा साना पूर्वाधार निर्माणमा तालमेल मिल्नु पनि जरुरी छ । तर, जसो गर्दा पनि राष्ट्रको आर्थिक विकासमा जोड

दिने कुरा भने नागरिक, जनप्रतिनिधिहरू र सरकारले बिसन्तु हुँदैन । यसरी सन्तुलित रूपमा सम्बोधन गर्न कम्तीमा ६० प्रतिशत रकम ठूला योजनामा र ४० प्रतिशत साना परियोजनामा विनियोजन गरी काम गर्नु उपयुक्त देखिन आउँछ ।

कतिपय सन्दर्भमा समयको आर्थिक मूल्य र आर्थिक विकासको तालमेललाई बुझ्न सकिएन भने पनि हामी अलमलमा पर्न सक्छौं । हामीले छोटो समयमै ठूला उपलब्धि हासिल गरेका मुलुकका उदाहरणहरूबाट पनि हामीले सिक्नुपर्ने हुन्छ ।

छ. व्यवस्थित शहरीकरणमा जोड

शहरीकरण आर्थिक विकासको इन्जिन हो । हाम्रो देशमा छरिएका बस्ती र घरहरूका कारण आवश्यक सेवा सुविधा, पूर्वाधार, स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा पुऱ्याउन समय र आर्थिक रूपले खर्चिलो भएको छ ।

बस्तीहरू एकै ठाउँमा भएको खण्डमा मानिसहरूलाई चाहिने बिजुली, पानी, ढल, बजार आदिको सुविधा पुऱ्याउन सजिलो, सस्तो हुने थियो र समयको पनि बचत हुने थियो । यसले जंगल क्षेत्र, चरण क्षेत्र र खेती योग्य जमिनको पनि बचाउ हुन सक्छ । त्यस कारण बजार केन्द्र र आवास क्षेत्रको विकास गरी शहरीकरणमा जोड दिनुपर्छ । विगतमा हामीले जग्गा उपलब्ध गराउन दिँदै आएको जोडको सट्टा घर वा फ्ल्याट उपलब्ध गराउने नीति लिनुपर्छ । शहरीकरणका निम्ति स्थानीयदेखि संघीय सरकारले आवश्यक पर्ने बजेट, नीतिहरू सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

ज. ऊर्जाको सम्बर्द्धन

नेपालमा जलविद्युत् उत्पादन क्षमता ४३ हजार मेगावाट भए पनि उत्पादन भने कुल क्षमताको ५ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र भएको छ । हाम्रा खोलानाला प्रकृतिका कारण वर्षायाममा हुने विद्युत् उत्पादनको एकतिहाइसम्म मात्र हिउँदमा उत्पादन हुने गर्दछ । वर्षायाममा बग्ने चार महिनाको पानी बाँकी महिनाको भन्दा धेरै हुने गर्दछ । यसले गर्दा वर्षामा बढी उत्पादन हुने बिजुली हिउँदमा कम हुँदा एकनाशले विद्युत् आपूर्ति हुन सक्दैन ।

विश्वबैंकको एक अध्ययन प्रतिवेदनमा नेपालमा १८ हजार मेगावाट सौर्य ऊर्जा र २ हजार मेघावाट हावावाट विद्युत् उत्पादनको सम्भावना रहेको उल्लेख गरेको छ । विश्वमा प्रविधिको क्षेत्रमा भएको नयाँ-नयाँ उपलब्धिले ऊर्जा विगतमा भन्दा सस्तो हुँदै गएको छ । यस अवस्थालाई ध्यान दिई दिनमा सौर्य ऊर्जा र रातमा जलविद्युत् उत्पादनको सम्भावना अध्ययन गर्नुपर्छ र उपयुक्त भएको योजना लागू गर्नुपर्छ । विश्वमा बढ्दै गइरहेको पेट्रोलियमको अभाव, विश्वमा देखा परेको तनाव, पेट्रोलियम पदार्थमाथिको परनिर्भरताबाट नेपालले ब्यहोर्दै आएका समस्याहरूबाट मुक्त गर्न ऊर्जाक्षेत्रको उत्पादनलाई बढाउनुपर्छ । यसका लागि नेपालको स्रोतलाई भरपूर रूपमा उपयोग गर्नुपर्छ ।

फोसिल फ्युलको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्दै नवीकरणीय ऊर्जाको विकासमा ध्यान दिनुपर्छ । यसले नेपालको ऊर्जा आवश्यकतालाई पूर्ति गर्ने मात्र होइन, यसको निर्यात बढाएर आर्थिक स्रोत बढाउने र व्यापारघाटा घटाउन उल्लेखनीय योगदान दिलाउन सक्छौं ।

भ. उद्यमशील संस्कृतिको विकास

हाम्रो समाजको निर्भरता कृषिमाथि रहँदै आएको छ । शिक्षा, उद्योगधन्दा बाटोघाटो, सञ्चार आदिको विकासमा पछि परेका कारण उद्यमशीलताको विकासमा पछ्याडि रहँदै आएको छ । पूर्वजको पेसा कृषि हुनु र सीमित घरानाका व्यक्ति र तिनका परिवार मात्र व्यावसायिक गतिविधिमा सरिक भएको विगतका कारण नयाँ व्यक्तिहरू व्यवसायमा सरिक भई उद्यमी बन्ने संस्कारको विकास अभै हुन सकेको छैन । पुर्ख्यौली अनुभवको अभाव, पुँजीको अभाव, प्रविधि, बजार र ज्ञानबारेमा अनभिज्ञता, लगानी डुब्ने डरजस्ता कारणले नयाँ पिँढीका व्यक्तिहरू उद्यमशील बन्न आत्मविश्वासको कमी छ ।

समय, लगानी, संख्या, उत्पादन, उद्यमीहरूको योगदानको हिसाबले हेर्दा नेपालमा उद्यमीहरू पहिलो पुस्ताको रूपमा मात्र स्थापित हुन सकेको भन्दा अत्युक्त नहोला । दोस्रो पुस्ताको उद्यमीहरूलाई आकर्षित पार्न सरकारले नवउद्यमी बन्नका लागि सूचना र जानकारी उपलब्ध गराउने, पुँजीको पहुँचका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्छ । नयाँ पिँढीका उद्यमशीलहरूले यो तथ्य बुझ्नु जरुरी छ र नयाँ पुस्ता उद्यमीका लागि प्रत्येक नागरिक तयार हुन जरुरी छ ।

ज. समाजवादी आर्थिक व्यवस्था स्थापनाको सन्दर्भ

श्रमशक्ति बाहिरिँदै जाने, नयाँ उद्योगधन्दा नखुल्ने, भएका उद्योगसमेत बन्द हुँदै जाने तथा उत्पादनको क्षेत्र सीमित घरानियाँको कब्जामा रहने कारणले गर्दा व्यापार घाटाको रेखा बढ्दो क्रममा छ । समाजवादी अर्थव्यवस्थाको अभ्यास गर्ने गरी स्थापित नेपालका अधिकांश सहकारी संस्था आफ्नो उद्देश्य र सिद्धान्त बाहिर गएर सञ्चालन हुँदा समस्याग्रस्त अवस्थामा छन् । अर्कोतिर, साना व्यवसाय देशमा टिक्न नसक्ने र समग्र अर्थव्यवस्था निजी क्षेत्रका सीमित घरानियाँहरूको कब्जामा पर्दै गएको छ । उत्पादनका साधनहरू जस्तै, भूमि, पुँजी, मेसिन आदिमा उत्पादक श्रमिकहरूको सामूहिक स्वामित्व रहने तथा अर्थव्यवस्थाको अन्तिम अधिकार सरकारमा निहित रहने अर्थव्यवस्था नै समाजवादी अर्थव्यवस्था हो । यस्तो अवस्थामा संविधानले कल्पना गरेअनुरूप समाजवादी अर्थव्यवस्थाको सम्भावनालाई साकार रूप दिन अभू धेरै प्रयास र पूर्वाधारहरूको खाँचो देखिन्छ । पछिल्ला दिनमा भौतिक पूर्वाधारको हिसाबले उल्लेख्य सुधार भए पनि नेपालको ग्रामीण क्षेत्रहरू अर्थोपार्जनको हिसाबले फलदायी बन्न सकेका छैनन् । फलस्वरूप, रोजगारीका लागि विदेशिने र अवसरको खोजीमा गाउँ छोडेर शहर बसाइँ सर्ने क्रम बढ्दो छ । नेपालका पहाडी गाउँहरू करिब-करिब खाली हुँदै गएका छन् ।

कृषिसँगै अन्य आय आर्जनका बाटो खोल्ने र कृषि उत्पादनमा आधारित साना तथा मझौला

उद्योग ग्रामीण क्षेत्रमा सञ्चालनमा ल्याउन सरकारी तवरबाट नतिजामुखी प्रयत्न हुने हो भने स्थानीय जनताको जीवनस्तर अभिवृद्धि भई बढ्दो बसाइँसराइ न्यूनीकरण हुँदै जानेछ। गाउँ छोडेर शहर र परदेशतिर जाने प्रचलन बढ्दै जाँदा देशको समग्र अर्थतन्त्रमै नकारात्मक प्रभाव पर्नेछ, भने यसलाई उचित उपायबाट नियन्त्रण गर्न सक्दा अर्थतन्त्रको समानुपातिक विकास हुन्छ, जुन दीर्घकालीन अर्थव्यवस्थाको दृष्टिले निक्कै मजबुत आधार हो । ६१.९ प्रतिशत जनसंख्या आर्थिक रूपमा सक्रिय उमेर समूहमा रहेकाले विश्वका कमै मुलुकले पाउने जनसांख्यिक लाभ नेपाल उपयोग गरेर यस्तो व्यवस्थाको जग तयार गर्नु आजको चुनौती हो ।

निष्कर्ष

नेपालका लागि आर्थिक सुधारको आवश्यकता दशकौँअघि नै महशुस गरिएको हो । अर्थतन्त्रमा अहिले जे-जति सुधार देखिएका छन्, ती प्राथमिक चरणका जगमा रहेका सीमित उपलब्धि मात्र हुन् । त्यसको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न सकिएको छैन । अहिले समष्टिगत आर्थिक क्षेत्र, निर्यात, पूर्वाधार, निजी क्षेत्र, सहकारी, शिक्षा, वित्तीय क्षेत्र, डिजिटल अर्थतन्त्र, वित्तीय संघीयता, नियामकीय संयन्त्रलगायत अठार क्षेत्रलाई अर्को चरणको सुधारका क्षेत्र भनिएको छ । तर, बजेट तथा योजनाबीच उचित तालमेल नहुँदा यस्ता सुधारका कार्यक्रम अलपत्र परेको देखिन्छ । यसलाई सुचारु गरी नेपालको अर्थतन्त्र र समृद्धिलाई गति दिनु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामग्री

स्मारिका (२०८०), आन्तरिक राजश्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौं ।

सोह्रौँ योजना (२०८१/८२-२०८५/८६), राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं ।

दीर्घकालीन सौँच, २१००(सन् २०४३)को अवधारणापत्र (२०७५), राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं ।

आर्थिक सर्वेक्षण (२०८०/८१), अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं ।

मैनाली, गोपीनाथ, अलमलिएको आर्थिक एजेण्डा, हिमाल खबर अनलाइन (२०७९), काठमाडौं ।

दाहाल, किरण, आर्थिक विकासमा सार्वजनिक क्षेत्र कति जिम्मेवार ? (२०८१), कान्तिपुर दैनिक (२१ जेठ) काठमाडौं ।

सार्वजनिक- निजी साभेदारी नीति, २०७२, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं ।

राजश्व (२०८१), सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालिम केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर ।

नेपालमा सार्वजनिक आयको स्रोत व्यवस्थापन

✎ गम्भीर बहादुर हाडा

सारांश (Abstract)

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनले अर्थतन्त्रमा समष्टिगत स्थायित्व कायम गर्न, वित्तीय पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता कायम गर्न, साधन स्रोतको सही र उच्चतम उपयोग गर्न, सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन गर्न, आर्थिक अनुशासन र स्वच्छता कायम गर्न, विकास योजना र कार्यक्रम सञ्चालन गर्न, साधन स्रोतको सन्तुलित र समतामूलक वितरण गर्न र अनुगमन र नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थित गर्न जोड दिएको छ। सरकारले राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक विभिन्न खर्चहरू व्यहोर्ने गर्दछ र जनकल्याण तथा विकासका लागि पनि खर्च गर्दछ। यसलाई नै सार्वजनिक व्यय (Public expenditure) भनिन्छ। यसअन्तर्गत सरकारले विभिन्न क्रियाकलापहरूमा विभिन्न प्रयोजनका लागि व्यहोर्ने सबै खर्च रकमहरू समावेश हुन्छ। सार्वजनिक व्ययको परिभाषा र परिधिमा परिवर्तन आएको छ। सरकारले राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक विभिन्न खर्चहरू व्यहोर्ने गर्दछ र जनकल्याण तथा विकासका लागि पनि खर्च गर्दछ। यसलाई नै सार्वजनिक व्यय भनिन्छ। यसअन्तर्गत सरकारले विभिन्न क्रियाकलापहरूमा विभिन्न प्रयोजनका लागि व्यहोर्ने सबै खर्चरकमहरू समावेश हुन्छ।

आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा उल्लेख गरिएअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकीकृत वित्तीय विवरण अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा तीन तहका सरकारको कुल राजस्व संकलन (सो आर्थिक वर्षमा तीन तहका सरकारले संकलन गरेको रोयल्टीमध्ये बाँडफाँट गर्न बाँकी रहेको रू.६ अर्ब ८९ करोड ७० लाख सहित) रू.१० खर्ब ४२ अर्ब ६४ करोड रहेको छ। तीन तहका सरकारले उपयोग गरेको राजस्व रू. १० खर्ब ३५ अर्ब ७५ करोडमध्ये सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले उपयोग गरेको राजस्वको हिस्सा क्रमशः ८०.५३ प्रतिशत, ८.८८ प्रतिशत र १०.५९ प्रतिशत रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको खुद खर्च (एकीकृत खर्च) रू.१६ खर्ब ५६ अर्ब ७ करोड रहेको छ। एकीकृत खर्चमध्ये चालु खर्च ५६.३० प्रतिशत, पुँजीगत खर्च ३९.८५ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्था तर्फको खर्च ११.८५ प्रतिशत रहेको छ। त्यसैगरी कुल एकीकृत खर्चमध्ये सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले गरेको खर्च क्रमशः ६१.८३ प्रतिशत, १०.७७ प्रतिशत र २७.४० प्रतिशत रहेको छ।

नेपालको राजस्व प्रणालीअन्तर्गत आयकरमा स्वयं कर घोषणा गरी कर र विवरण बुझाउने, भन्सारमा कारोबार मूल्यको स्वयम् घोषणा गरी महसुल बुझाउने, अन्तःशुल्कमा स्वयम्

✎ सह-प्राध्यापक, अर्थशास्त्र, भक्तपुर बहुमुखी, क्याम्पस

निस्काशन प्रणालीबाट विवरण र कर बुझाउने, वित्तीय महत्व र राजस्व जोखिमको आधारमा छनौटपूर्ण जाँचपास परीक्षण गरी कर कानूनको परिपालना गराई करको स्वेच्छक कर सहभागिताको माध्यमबाट राजस्व सङ्कलन गर्ने नीति लिएको पाइन्छ ।

लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीमा जवाफदेहिता सर्वाधिक महत्वको विषय हो । राज्यको स्रोत साधन र शक्तिको प्रयोग जवाफदेहितापूर्ण ढंगले गर्न गराउन सके मात्र नतिजामूलक राज्य प्रणाली स्थापित हुन सक्छ । सीमित शासन, नतिजा प्राप्त र पुष्ट्याइको साथै सरोकारवालालाई जवाफ दिनु जवाफदेहिता हो । जवाफदेहिताका संवैधानिक, कानुनी र संस्थागत व्यवस्थाका बाबजुद नेपालमा स्वतः स्फुर्त जवाफदेहि हुने भन्दा बाध्यात्मक र औपचारिकतामा सीमित हुनु, प्रदेश र स्थानीय तहमा पद्धति स्थापित भई अपेक्षाकृत क्रियाशील हुन सकेको छैन । सार्वजनिक पदमा रहेको पदाधिकारीले आफूलाई प्राप्त अधिकार, शक्ति र स्रोतको प्रयोग गरी गरिएको निर्णय वा कार्यसम्पादन सम्बन्धमा सरोकारवाला सामु जवाफ/उत्तर दिनुपर्ने दायित्व नै सार्वजनिक उत्तरदायित्व हो । उत्तरदायित्व एकातिर जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुपर्दछ भने अर्कोतर्फ जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने क्रममा प्रयोग गरिएका अधिकार शक्ति र स्रोतको औचित्यता पृष्ट गर्न सरोकारवालालाई जवाफ दिनुपर्दछ । जवाफदेहिता भित्र केन्द्रित हुने विषयहरूमा : शक्तिको प्रयोग प्रतिको जवाफदेहिता, कार्यसम्पादन र उपलब्धिप्रतिको जवाफदेहिता, वित्तीय साधन प्रतिको जवाफदेहिता, कार्यव्यवहार, आचरण र नैतिकताप्रतिको जवाफदेहिता उत्तरदायित्व ।

सरकारी आयको वृद्धिदरमा देखिएको समस्या हल गर्न करको दर घटाउने र दायरा बढाउने कार्यमा जोड दिनु, राजस्वका दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण मानिएका करदाताको पहिचान र विश्लेषण गरी करपरीक्षण, अनुसन्धान गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनु, राजस्व चुहावटलाई कुशलतापूर्वक नियन्त्रण गर्नु चुनौतीपूर्ण छ । न्यून बीजकीकरणको समस्यालाई निराकरण गरी भन्सार मूल्यांकनलाई यथार्थपरक बनाउनु र सीमा नाकामा हुने चोरी पैठारी तथा चोरी निकासी नियन्त्रण गर्नु चुनौती छ । राजस्वसम्बन्धी ऐन नियम र निर्देशिकालाई सरलीकृत बनाउनु, कार्यालयको कार्यसंरचना र कार्यप्रणालीलाई कार्यमैत्री र करदातामैत्री बनाउन थप सुधार र लगानी गर्नु, कर्मचारीले सदाचारितामा जोड दिँदै करदातामैत्री भई सेवा प्रवाह गर्नु चुनौती छ । दक्ष, व्यवसायिक र स्वच्छ कर प्रशासनको विकास, सूचना प्रविधिको प्रयोग, कर कानूनको परिपालना मार्फत कर सहभागिता वृद्धि गर्नु राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्नु चुनौती छ । राज्यलाई संघीय ढाँचामा रुपान्तरण गर्दै जाँदा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा थुप्रै नीति तथा कानूनहरूको निर्माण गर्नुपर्ने भएको छ । थुप्रै नीति तथा कानूनहरू निर्माण भइसकेका पनि छन् । तिनीहरूको सफल कार्यान्वयन गर्ने र कार्यान्वयनसँगै प्राप्त हुने पृष्ठपोषणका आधारमा नियमित रुपमा पुनः परिमार्जन एवम् सुधार गर्दै जाने कार्य चुनौतिपूर्ण रहेको छ । राज्यको पुनर्संरचनासँगै थुप्रै पुराना संस्था र संयन्त्रहरूको खारेजी र विघटन भएका छन् भने नयाँ संस्था

र संयन्त्रहरूको निर्माण गरिएको छ । यस कार्यको लागि थुप्रै साधन स्रोत र लगानी आवश्यक पर्ने भएको छ । तत्कालै ठूलो परिमाणमा स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने कार्य चुनौतिपूर्ण छ ।

नेपालको सरकारी खर्च (पूँजीगत खर्च) अन्तर्गत देखिएका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरूको निराकरण गर्न : सदाचार पद्धतिका मूल्यहरूको निर्धारणमा : वैधानिकता, नैतिक नेतृत्व, सेवाभाव, निष्पक्षता, स्वच्छता, इमान्दारिता, स्वार्थरहितता, कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व, समानता र समता । **सदाचारका पूर्वाधारहरूमा :** संस्थागत कार्यविधिको निर्धारण, नैतिक शिक्षा र नैतिक सचेतनाको विकास, कार्यविधि र प्रक्रियामा सरलता र स्पष्ट कानुनी व्यवस्था, आचार संहिताको व्यवस्था, भ्रष्टाचार नियन्त्रण तथा सुशासन प्रवर्द्धनसम्बन्धी कानुनी, संस्थागत व्यवस्था, आचरण र सदाचार प्रवर्द्धन तालिम, सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन, सुसेली संवाहक कानुन, सूर्यप्रकाश नीति, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्था, राष्ट्रिय सदाचार नीति, सदाचार हेर्ने अधिकारी, अनुगमन तथा मूल्यांकनको व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ ।

शब्दकुञ्जी (Keywords): शिर्षक, सारांश, परिचय, सार्वजनिक आयको स्रोतहरू, सार्वजनिक आयको वर्तमान अवस्था र स्थिति, समस्या तथा सुझाव, निष्कर्ष, सहायक ग्रन्थहरू ।

परिचय

आधुनिक कालमा सरकारी क्रियाकलापले देशको आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । सरकारी क्रियाकलाप आज शान्ति सुरक्षा कायम गर्नु र नियम कानूनका पालन गर्न लगाउनु मात्र रहेको छैन । आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा सरकारले जति जति जनचेतनाको बृद्धि गर्दै लगेछ, यस्को वैकल्पिक कामहरू पनि त्यति नै बृद्धि हुँदै जान्छन् । वर्तमान युगमा सरकारी कर र खर्च नीतिले निजी वितरण प्रणालीमा समेत पूर्ण रूपमा प्रभाव पारेको छ । कुनै पनि देशमा जे जति कार्यहरू सरकारले गर्नेछ, ती कार्यहरू संचालन गर्नु सरकारले आम्दानी गर्नु पर्दछ । सरकारले जबसम्म आम्दानी गर्न सक्दैन उसले खर्च पनि गर्न सक्दैन ।

नेपाल एउटा विकासोन्मुख राष्ट्र भएकोले देशको सीमित साधनलाई कसरी प्रभावपूर्ण ढंगले सदुपयोग गर्ने अथवा कसरी दक्षता पूर्वक वित्त सञ्चालन गर्ने भन्ने प्रश्न बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । देशको आर्थिक विकास गर्न सार्वजनिक वित्तको व्यवस्थापन गर्दा अपनाउनु पर्ने वित्तिय नीतिले बचत गर्ने सामर्थ्य बृद्धि गराउन, उत्पादनशील क्रियाकलापमा लगानी बढाई राष्ट्रिय आयमा योगदान पुऱ्याउन सकारात्मक भूमिका खेल्नु पर्दछ । नेपालमा विकासको पूर्वाधार खडा गरी अत्यावश्यक वस्तुको बढी भन्दा बढी उत्पादन र न्यायोचित वितरण नै आर्थिक विकासको खुडकिलो हो भन्न सकिन्छ । कुनै पनि देश तीव्र आर्थिक विकासको लागि आन्तरिक स्रोतको विकास र परिचालनबाट मात्र देश विकास गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा दुईमत हुन सक्दैन । देशमा

भएको गरिबी हटाउन, आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा ठूलो स्रोत र बाह्य स्रोत पूँजी जुटाउने दुई प्रमुख उपाय हुन् । आन्तरिक स्रोतहरू मध्येमा कर एक महत्वपूर्ण स्रोत हो । देशको शान्ति सुरक्षा, प्रशासनिक कार्य तथा विकास कार्यको लागि सरकारलाई बढी रकमको आवश्यकता पर्दछ र यस्तो रकमको बढी परिमाण सरकारले करैबाट प्राप्त गर्दछ । नेपालको राजस्वका मिश्रित दुई स्रोतहरू कर राजस्व र गैह्र कर राजस्वमध्ये स्वभावतः कर राजस्वको भूमिका ठूलो रहेता पनि गैह्र कर राजस्वको प्रभाव पनि निकै बढेको छ । जसरी भए पनि राजस्व चुहावटलाई नियन्त्रण हुनुपर्छ ।

सार्वजनिक राजस्व (Public Finance) कुनै पनि अर्थतन्त्रमा अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका राख्दछ । सरकारी आम्दानी वृद्धि गर्नुका साथसाथै यस सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट सामाजिक न्यायको वातावरण तयार पार्नुमा समेत राजस्वकै माध्यमबाट सहयोग पुग्दछ । आज सरकारको काम पहिला जस्तै शान्ति सुरक्षा कायम गर्नुमा मात्र सीमित छैन देशको आर्थिक विकास गरी सर्वसाधारण जनताको जीवनस्तर उठाउनको लागि कृषि, उद्योग, यातायात, संचार, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा विभिन्न कार्यहरू सम्पादन गर्ने जिम्मेवारी पनि सरकारकै मानिन थालेको छ । अतः आज सरकारको कार्यमा व्यापक वृद्धि हुन गएकोले सार्वजनिक वित्त (Public finance or Government Finance) को महत्व पनि बढ्दै गएको छ । नेपालमा विकास आयोजनाहरू बजेटद्वारा संचालित हुन्छन् । निजी क्षेत्रमा पूँजीको अपर्याप्तता रहेको र स्वतन्त्र अर्थनीतिलाई अपनाएर राष्ट्रिय हित अनुरूप साधनहरूको समुचित परिचालन हुन नसक्ने हुँदा देशमा राष्ट्रिय हितलाई मध्यनजर गरेर सरकारले आवश्यक वित्तीय नीति (Fiscal Policy) हरूको तर्जुमा गर्दछ र विकास बजेटद्वारा त्यस्ता नीतिहरूको कार्यान्वयन गर्दछ । प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष कर आदिको माध्यमबाट मानिसको क्रयशक्तिमा समेत सरकारले प्रभाव पारी आर्थिक असमानता, सामाजिक न्याय तथा आर्थिक अनुशासनको वातावरण तयार गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

साधारणतया जनताबाट सरकारलाई प्राप्त हुने आयलाई नै हामी सार्वजनिक आय (Public Income or Public Revenue) भन्दछौं । आर्थिक, सामाजिक तथा अन्य प्रकारका आफ्नो कार्यहरूलाई सुचारु रूपले संचालनको लागि प्रत्येक देशको सरकारलाई निकै मात्रामा धनको आवश्यकता हुन्छ जुन चाहिँ सार्वजनिक आयका विभिन्न साधनहरूद्वारा प्राप्त गरिन्छ । सरकारले विभिन्न साधनहरूबाट जुन आय प्राप्त गर्दछ त्यसलाई सार्वजनिक आय (Public Revenue) भन्दछन् ।

डाल्टन (Dalton) ले व्यापक र संकुचित दुवै अर्थमा सार्वजनिक आयको परिभाषा यस प्रकारले गरेका छन् । व्यापक अर्थमा सार्वजनिक आय अन्तर्गत सबै प्रकारका प्राप्तहरू सम्मिलित गरिन्छ । तर संकुचित अर्थमा सार्वजनिक आय अन्तर्गत केवल आयका सामान्य कलमहरू अन्तर्गत सम्मिलित गरिने प्राप्तहरूलाई सामेल गरिन्छ ।

एडाम स्मिथ (Adam Smith) ले सार्वजनिक आयलाई तीनवटा भागमा बाँडेका छन् -

- (क) प्रत्यक्ष आय (Direct Income) - प्रत्यक्ष आयमा त्यो आय सम्मिलित गर्न सकिन्छ, जुन चाहिँ सरकारलाई सार्वजनिक उद्योगहरु, उपहारहरु इत्यादिबाट प्राप्त हुन्छ।
- (ख) प्राप्त गरिएको आय वा व्युत्पन्न आय (Derivative Income) यसमा त्यो सबै आय सामिल गर्न सकिन्छ, जुन चाहिँ सरकारलाई कर, फीस, जुर्माना वा दण्ड इत्यादिबाट प्राप्त हुन्छ।
- (ग) दूरदर्शी वा प्रत्यासित आय (Anticipatory Revenue) देशको सरकारी राजकोष विपत्रहरु (Treasury Bills) तथा अन्य प्रकारका ऋणहरुबाट जुन आय प्राप्त हुन्छ, त्यो यसै श्रेणीअन्तर्गत आउँछ।

प्रो. सेलिगमैन (Seligman) ले सार्वजनिक आयलाई (क) निःशुल्क आय वा स्वयं इच्छाले दिएको रकम (ख) ठेक्काको आय (ग) अनिवार्य आयको रूपमा वर्गीकरण गरेका छन्। त्यस्तै लुटज (Lautz), वेस्टेविल (Bastable), प्रो.जे.के. मेहता (J.K. Mehta) ले पनि सार्वजनिक आयका वर्गीकरण गरेका छन्।

आधुनिक कालमा सरकारी क्रियाकलापले देशको आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। सरकारी क्रियाकलाप आज शान्ति सुरक्षा कायम गर्नु र नियम कानूनका पालन गर्न लगाउनु मात्र रहेको छैन। आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा सरकारले जति जति जनचेतनाको बृद्धि गर्दै लग्छ, यस्को वैकल्पिक कामहरु पनि त्यति नै बृद्धि हुँदै जान्छन्। वर्तमान युगमा सरकारी कर र खर्च नीतिले निजी वितरण प्रणालीमा समेत पूर्ण रूपमा प्रभाव पारेको छ। कुनै पनि देशमा जे जति कार्यहरु सरकारले गर्नेछ, ती कार्यहरु संचालन गर्नु सरकारले आम्दानी गर्नु पर्दछ। सरकारले जबसम्म आम्दानी गर्न सक्दैन उसले खर्च पनि गर्न सक्दैन।

नेपाल एउटा विकासोन्मुख राष्ट्र भएकोले देशको सीमित साधनलाई कसरी प्रभावपूर्ण ढंगले सदुपयोग गर्ने अथवा कसरी दक्षता पूर्वक वित्त सञ्चालन गर्ने भन्ने प्रश्न बढी महत्वपूर्ण हुन्छ। देशको आर्थिक विकास गर्न सार्वजनिक वित्तको व्यवस्थापन गर्दा अपनाउनु पर्ने वित्तीय नीतिले बचत गर्ने सामर्थ्य बृद्धि गराउन, उत्पादनशील क्रियाकलापमा लगानी बढाई राष्ट्रिय आयमा योगदान पुऱ्याउन सकारात्मक भूमिका खेल्नु पर्दछ।

नेपालमा विकासको पूर्वाधार खडा गरी अत्यावश्यक वस्तुको बढी भन्दा बढी उत्पादन र न्यायोचित वितरण नै आर्थिक विकासको खुडकिलो हो भन्न सकिन्छ। कुनै पनि देश तीव्र आर्थिक विकासको लागि आन्तरिक स्रोतको विकास र परिचालनबाट मात्र देश विकास गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरा दुईमत हुन सक्दैन। देशमा भएको गरिबी हटाउन, आर्थिक तथा सामाजिक

क्षेत्रमा ठूलो स्रोत र बाह्य स्रोत पूँजी जुटाउने दुई प्रमुख उपाय हुन् । आन्तरिक स्रोतहरू मध्येमा कर पनि एक महत्वपूर्ण स्रोत हो । देशको शान्ति सुरक्षा, प्रशासनिक कार्य तथा विकास कार्यको लागि सरकारलाई बढी रकमको आवश्यकता पर्दछ र यस्तो रकमको बढी परिमाण सरकारले करैबाट प्राप्त गर्दछ । नेपालको राजस्वका मिश्रित दुई स्रोतहरू कर राजस्व र गैह्र कर राजस्वमध्ये स्वभावतः कर राजस्वको भूमिका ठूलो रहेता पनि गैह्र कर राजस्वको प्रभाव पनि निकै बढेको छ । जसरी भए पनि राजस्व चूहावटलाई नियन्त्रण हुनुपर्छ ।

सार्वजनिक राजस्व (Public Finance) कुनै पनि अर्थतन्त्रमा अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका राख्दछ । सरकारी आम्दानी बृद्धि गर्नुका साथसाथै यस सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट सामाजिक न्यायको वातावरण तयार पार्नमा समेत राजस्वकै माध्यमबाट सहयोग पुग्दछ । आज सरकारको काम पहिला जस्तै शान्ति सुरक्षा कायम गर्नुमा मात्र सीमित छैन देशको आर्थिक विकास गरी सर्वसाधारण जनताको जीवनस्तर उठाउनको लागि कृषि, उद्योग, यातायात, संचार, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा विभिन्न कार्यहरू सम्पादन गर्ने जिम्मेवारी पनि सरकारकै मानिन थालेको छ । अतः आज सरकारको कार्यमा व्यापक बृद्धि हुन गएकोले सार्वजनिक वित्त (Public finance or Government Finance) को महत्व पनि बढ्दै गएको छ । नेपालमा विकास आयोजनाहरू बजेटद्वारा संचालित हुन्छन् । निजी क्षेत्रमा पूँजीको अपर्याप्तता रहेको र स्वतन्त्र अर्थनीतिलाई अपनाएर राष्ट्रिय हित अनुरूप साधनहरूको समुचित परिचालन हुन नसक्ने हुँदा देशमा राष्ट्रिय हितलाई मध्यनजर गरेर सरकारले आवश्यक वित्तीय नीति (Fiscal Policy) हरूको तर्जुमा गर्दछ र विकास बजेटद्वारा त्यस्ता नीतिहरूको कार्यान्वयन गर्दछ । प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष कर आदिको माध्यमबाट मानिसको क्रयशक्तिमा समेत सरकारले प्रभाव पारी आर्थिक असमानता, सामाजिक न्याय तथा आर्थिक अनुशासनको वातावरण तयार गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

२. सरकारी आयका स्रोतहरू

नेपाल सरकारले विभिन्न सरकारी कार्य संचालन गर्नका लागि विभिन्न स्रोतबाट आय आर्जन गर्दछ । यसलाई राजस्व भनिन्छ । सरकारको राजस्व स्रोतलाई कर राजस्व (Tax Revenue) र गैह्र कर राजस्व (Non-Tax Revenue) गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । नेपाल सरकारको आम्दानीको प्रमुख स्रोत राजस्व हो । तर राजस्वको आम्दानीबाट देशको सम्पूर्ण खर्च पूर्ति गर्न नसकिएकोले नेपालले प्रत्येक वर्ष घाटाको बजेट (Deficit Financing) अपनाउनु परेको छ । यो घाटा पूरा गर्नको निमित्त सरकारले राजस्व लगायत विभिन्न स्रोतहरूबाट पनि आम्दानी प्राप्त गरेको हुन्छ । नेपाल सरकारको कूल आम्दानीका स्रोतहरूमा कर राजस्व र गैह्र कर राजस्व गरेर दुई प्रकारबाट प्राप्त गर्दछन् ।

भन्सार महसुल, अन्तशुल्क, मालपोत तथा रजिष्ट्रेशन, आयका नाफा कर, सम्पत्ति कर, विक्री कर र अरु करहरुबाट प्राप्त आम्दानीलाई कर राजस्व (Tax Revenue) भनिन्छ। यस्तै किसिमले सरकारी सेवा तथा वस्तुहरुको विक्रीबाट प्राप्त आम्दानी, साँवा, ब्याज तथा लाभांश, रोयल्टी तथा सरकारी सम्पत्ति विक्रीबाट प्राप्त आम्दानी, टकमरी वा टक्सारबाट प्राप्त अन्य आम्दानी दस्तुर दण्ड जरिवाना, जफत तथा अन्य वित्तीय क्षेत्रबाट प्राप्त हुन आएको आम्दानीलाई गैह्र कर राजस्व (Non-Tax Revenue) भनिन्छ।

नेपाल सरकारको आम्दानीका स्रोतहरु निम्न प्रकारका छन् -

कर राजस्व (Tax Revenue) अन्तर्गत निम्न शीर्षकहरुबाट नेपाल सरकारलाई आम्दानी प्राप्त हुन्छ।

सरकारी वा सार्वजनिक आयका स्रोतहरुलाई निम्न शीर्षकमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ :

- १. करहरु (Taxes):** सार्वजनिक आयको सबैभन्दा ठूलो स्रोत कर हो। कर भनेको सरकारले सार्वजनिक हितका निम्ति प्रशासनका आवश्यक खर्चहरु पुरा गर्न आफ्ना नागरिकबाट सङ्कलन गर्ने अनिवार्य योगदान हो। सरकारलाई करको भुक्तानी गरेवापत प्रत्यक्षरूपमा सरकारबाट करदाताले केही पाउँदैन तर सामूहिकरूपमा भने समाजले फाइदा प्राप्त गरिरहेको हुन्छ। आयकर सम्पत्तिकर, विक्रीकर, होटेलकर, हवाईजडान कर आदि प्रत्यक्ष करका उदाहरण हुन्। करलाई आय स्रोत मात्र नभनी राष्ट्रिय आयको समान वितरण गराउने र मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्ने महत्त्वपूर्ण वित्तीय हतियारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ। करबाट राष्ट्रको उत्पादन, उपभोग र आयको वितरणमासमेत प्रभाव पर्नेहुँदा सरकारले ठोस कर नीति अपनाउनु अत्यन्त आवश्यक हुन्छ।
- २. मूल्य (Price):** सरकारले रेल, तार इत्यादि सेवाहरुको प्रवन्ध गर्दछ, जनताले त्यसको बदलामा मूल्य तिर्नुपर्दछ। मूल्य पनि सरकारको एक प्रमुख आयको स्रोत मानिन्छ। मूल्यमा अनिवार्यताको गुण मौजुद नभए पनि यी सेवाहरुको बदलामा मूल्य त्यसैले तिर्दछ, जसले उपयोग गर्दछ, जस्तै: न्यायालयमा फीस दिने।
- ३. विशेष निर्धारण (Special assessment):** यदि कुनै ठाउँमा नगरपालिका बन्दछ र केही नयाँ बाटो र पार्क बनाउँछ, अथवा सडक, रेल, नहर, बाँध तथा शहरीवस्तीको विकास हुनजान्छ भने त्यहाँ वरिपरि बस्ने व्यक्तिहरुलाई लाभ प्राप्त हुन्छ, भने त्यस्ता व्यक्तिहरूसँग सरकारले कर लिने गर्दछ, यसैलाई विशेष कर निर्धारण भनिन्छ।
- ४. नोट छापेर आय प्राप्त गर्नु (Note issue):** सरकारले आवश्यकताको अनुभव गरेमा नोट छापेर पनि आय प्राप्त गर्दछ।

५. **दण्ड र जरिवाना (Fines and penalties):** राज्यद्वारा स्थापित नियम कानूनको उलङ्घन गरेवापत् अनिवार्यरूपमा सरकारलाई बुझाउनु पर्ने रकमलाई दण्ड वा जरिवाना भनिन्छ । यस्तो रकम उठाउने उद्देश्य राजस्व सङ्कलन भन्दा देशमा न्याय, कानून र शासन व्यवस्थालाई सुव्यवस्थित कायम राख्ने हुन्छ ।
६. **शुल्क (Fees):** शुल्क पनि करजस्तै अनिवार्य भुक्तान हो । फीस ती मानिसद्वारा दिइने कर हो जसले बदलामा निश्चित सेवा प्राप्त गरेको हुन्छ । जस्तै: प्रशासन वा न्याय सम्बन्धी सेवाहरूको भुक्तान । शुल्क वा फीसको राशि प्रदान गरिने सेवाको आधारमा लिइन्छ । शुल्क भुक्तान गर्नेलाई विशेष लाभ प्राप्त हुन्छ । तर यसमा सार्वजनिक लाभको उद्देश्य पनि निहित हुन्छ ।
७. **उपहार तथा अनुदान (Gifts and grants):** सरकारलाई केही आय उपहार तथा अनुदानको रूपमा प्राप्त हुन्छ । प्रत्येक देशमा केही उदार देशभक्त हुनेले आफ्नो सरकारलाई उपहार प्रदान गर्नसक्छ । एक सरकारलाई अर्को सरकारद्वारा प्राप्त हुने सहायता अनुदान हो । आधुनिक समयमा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा अनुदानको महत्त्व धेरै बढिसकेको छ ।
८. **सार्वजनिक सम्पत्ति (Public wealth or properties):** आधुनिक समयमा राज्यले उद्योग सञ्चालन र सम्पत्तिको उपयोगबाट पनि आय प्राप्त हुन्छ । भूमि, जङ्गल, खनिज पदार्थहरूबाट सरकारलाई प्रशस्त आमदानी प्राप्त हुन्छ । कतिपय देशहरूको आयको मुख्य श्रोतको रूपमा ती श्रोतहरू रहेका हुन्छन् ।
९. **महसुल (Duties):** सरकारले हानीकारक वस्तुहरूमा महसुल लगाएर उपभोगमा नियन्त्रण गर्दछ । यसको उद्देश्य आय प्राप्त गर्नु मात्र होइन बरू उपभोगमा पनि नियन्त्रण गर्नु हो ।
१०. **ऐच्छिक ऋण (Voluntary loan):** सरकारलाई जनताले स्वेच्छापूर्वक ऋण दिएमा त्यस्तो ऋण पनि सरकारी आयमा गनिन्छ ।

नेपालमा सरकारी आयको वर्गीकरण :- २००८ साल अघि नेपालमा आधुनिक रूपको बजेट व्यवस्था थिएन । सरकारी आय र व्ययको हिसाब परम्परागत रूपमा राखिने व्यवस्था थियो । सरकारलाई के कस्तो स्रोतबाट आय प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरा जनसमक्ष त्याइदैन थियो । २००८ सालमा सर्वप्रथम बजेट प्रकाश भयो । त्यस बखतदेखि विभिन्न क्षेत्रबाट प्राप्त हुने आयलाई विभिन्न शीर्षकमा समावेश गरिने व्यवस्थासम्म भएको देखिन्छ । त्यस बखत सरकारी आय भन्सार, अन्तःशुल्क, मालपोत, वन, राजस्व र कर मात्र सरकारी आयका प्रमुख स्रोत थिए । सरकारी आय प्राप्तिको स्रोतहरू सीमित भएकोले आयको वर्गीकरण गर्नु पनि त्यति आवश्यक नदेखिएकोले होला त्यसबखत राजस्वको वर्गीकरण विस्तृत रूपमा गरिएको थिएन । २०१६ सालदेखि सरकारी आयको वर्गीकरणमा नयाँ व्यवस्था शुरु भएको देखिन्छ । त्यसपछि सरकारी

आयको स्रोतको विकासको साथसाथै वर्गीकरण पनि विस्तार हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०३३/३४ देखि तत्कालीन श्री ५ को सरकारले राजस्वको वर्गीकरण नयाँ रूपमा गरेको छ र सोही वर्गीकरणसम्बन्धी केही चर्चा यहाँ गरिएको छ ।

२००७ साल अघि राजस्वलाई दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको थियो-लगती राजस्व र हसबली राजस्व । लगती राजस्वमा निश्चित लगत भएको मालपोतको आय समावेश थियो र हसबली राजस्वमा निश्चित लगत नभएको भन्सार, लकडी बिक्रीको आय समावेश थियो । हाल पनि तत्कालीन श्री ५ को सरकारलाई विभिन्न स्रोतबाट हुने राजस्वलाई मुख्य रूपले दुई भागमा बाँडिएको छ । पहिलो कर राजस्व र अर्को गैर कर राजस्व हो । वैदेशिक सहायता र ऋण रकमबाट प्राप्त हुने आयलाई राजस्वमा समावेश गरिएको छैन । कर राजस्व तथा गैर कर राजस्वलाई विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकमा पुनः विभाजन गरिएको छ । जस्तै: कर राजस्व र गैर कर राजस्व । नेपाल सरकारले विभिन्न सरकारी कार्य संचालन गर्नका लागि विभिन्न स्रोतबाट आय आर्जन गर्दछ । यसलाई राजस्व भनिन्छ । सरकारको राजस्व स्रोतलाई कर राजस्व (Tax Revenue) र गैर कर राजस्व (Non-Tax Revenue) गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । नेपाल सरकारको आम्दानीको प्रमुख स्रोत राजस्व हो । तर राजस्वको आम्दानीबाट देशको सम्पूर्ण खर्च पूर्ति गर्न नसकिएकोले नेपालले प्रत्येक वर्ष घाटाको बजेट (Deficit Financing) अपनाउनु परेको छ । यो घाटा पूरा गर्नको निमित्त सरकारले राजस्व लगायत विभिन्न स्रोतहरूबाट पनि आम्दानी प्राप्त गरेको हुन्छ ।

सार्वजनिक आयको वर्तमान अवस्था र स्थिति

प्रदेशभरिमा सबैभन्दा बढी बजेट कार्यान्वयन गर्ने भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालयको फागुन मसान्त सम्मको वित्तीय प्रगति २५ प्रतिशत भएको छ । ११ अर्बको विकास बजेटमा त्यस मन्त्रालयले दुई अर्ब ८२ करोड मात्रै खर्च गर्न सकेको छ । बढी बजेट भएका मन्त्रालयले नै वित्तीय प्रगति गर्न सकेका छैनन् । सामाजिक विकास मन्त्रालयमा दुई अर्ब पुँजीगत बजेट छ । तर उसले पनि फागुन मसान्तसम्म ३६ करोड मात्रै खर्च गर्न सकेको छ । त्यो प्रतिशतमा १७ मात्रै हो । सामाजिक विकास मन्त्रालय अन्तर्गत स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला विकास, खेलकुदलगायत विषय पर्छन् । बजेट कार्यान्वयन गर्न कार्यतालिका बनाउनुपर्छ । साउन भदौमा बर्खाको बेला हुन्छ, त्यतिबेला टेन्डर आह्वान, सम्झौता गर्ने हो, दसैँ लगत्तै हरेक योजनामा काम सुरु भई हाल्नुपर्छ, तर यहाँ चैत वैशाखमा टेन्डर हुन्छन्, असारमा भुक्तानी, अनि कसरी विकास खर्च कार्यान्वयन होला र ? विकास मन्त्रालयमा त बढी बजेट ठीकै हो तर मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्काकार्यालयका भागमा मात्रै ४५ करोड पुँजीगत बजेट राखिएको छ । त्यसमध्ये फागुनसम्म १ करोड ८० लाख मात्रै खर्च भएको छ । प्रतिशतमा भन्ने हो भने त्यो ३.९८ प्रतिशत हो ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा मुलुकमा लक्षित आर्थिक बृद्धिदर हासिल गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ । यसअघि स्वास्थ्य संकटको अवस्थामा सुधार आउने अपेक्षासहित नेपालको आर्थिक बृद्धि दर चालु आर्थिक वर्षमा ४.०१ प्रतिशत अनुमान गरिएको थियो । तर, कोभिडको दोस्रो लहरको संक्रमण तीव्र बनिरहेकाले अनुमानित वार्षिक बृद्धिदर हासिल गर्ने काम चुनौतीपूर्ण रहेको छ । सरकारले यो वर्ष ७ प्रतिशत आर्थिक बृद्धिदरको लक्ष्य राखेको थियो । पछि केन्द्रीय तथ्यांक विभागले त्यसलाई संशोधन गरी ४.०१ प्रतिशत तय गरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा अर्थतन्त्रको आकार (जीडीपी) बढेर ४२ खर्ब ७६ अर्ब ३२ करोड रुपैयाँ पुग्ने सरकारको प्रक्षेपण छ । चालु आर्थिक वर्षको ८ महिनाको तथ्यांकमा आधीरत भएर उत्पादकको मूल्यका आधारमा उक्त प्रक्षेपण गरिएको हो । यसअनुसार बाग्मती प्रदेशको अंश सबैभन्दा बढी ३७.७ प्रतिशत र कर्णाली प्रदेशको सबैभन्दा कम ४ प्रतिशत रहने सर्वेक्षणमा उल्लेख छ ।

चालु आर्थिक वर्ष मुलुकको कुल लगानी करिब १८ प्रतिशत बढेर १३ खर्ब १२ अर्ब ७१ करोड रुपैयाँ पुगे पनि बाँकी अवधिमा घट्न सक्ने सरकारको अनुमान छ । गत आर्थिक वर्षमा यस्तो लगानी ३०.४ प्रतिशतले खुम्चिएको थियो । कोरोना रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि चालिएका कदमबाट गत आर्थिक वर्षमा सार्वजनिक एवं निजी क्षेत्रको खर्चमा कमी आएकोले कुल लगानीमा कमी आएको बताइएको छ । चालु आर्थिक वर्षको दोस्रो चौमाससम्म परिस्थिति सहज बनेकाले आर्थिक गतिविधि पुनः सामान्य अवस्थामा फर्किँदै थियो । सोही आधारमा गत आर्थिक वर्षको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा कुल लगानी बढ्ने अनुमान गरिएको हो, सर्वेक्षणमा भनिएको छ, हाल कोभिडको संक्रमण उल्लेख्य रुपमा बढ्दै गएको हुँदा चालु आर्थिक वर्षको बाँकी अवधिमा कुल लगानी घट्न सक्नेजोखिम यथावत् छ । चालु आर्थिक वर्षमा प्रतिव्यक्ति कुल ग्राहस्थ उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) ५.८ प्रतिशत बढेर १ हजार १ सय ९१ अमेरिकी डलर पुग्ने अनुमान छ । यसैगरी प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय प्रचलित मूल्यमा ५ प्रतिशतले बृद्धि भई अमेरिकी डलर १ हजार १ सय १६ पुगेको अनुमान छ । सोही अवधि प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय खर्चयोग्य आम्दानी प्रचलित मूल्यमा ४.५ प्रतिशतले बढेर अमेरिकी डलर १ हजार ४ सय ८६ पुग्ने अनुमान छ । चालु आर्थिक वर्षको जीडीपीसँगको अनुपातमा कुल राष्ट्रिय बचत ३१.४ प्रतिशत रहने अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा यस्तो अनुपात ३२.६ प्रतिशत थियो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा यस्तो अनुपात ३२६ प्रतिशत थियो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा लगानी बचतको अन्तर २१.१ प्रतिशत रहेकोमा चालु वार्षिक वर्षमा यस्तो अन्तरमा बृद्धि भई २४.२ प्रतिशत पुग्ने सरकारको बाँकी छ । गत आर्थिक वर्षको तुलनामा चालु आर्थिक वर्षमा कुल ग्राहस्थ बचतमा केही बृद्धि भए पनि कुल लगानीको बृद्धि उच्च रहेकाले बचत लगानी अन्तरमा बृद्धि हुने बताइएको छ । चालु आर्थिक वर्षको फागुनसम्म संघीय सरकारको राजस्व ५ खर्ब १ अर्ब ९७ करोड रुपैयाँ पुगेको छ । गत आर्थिक वर्षको तुलनामा यो करिब

साढे ७ प्रतिशतको बृद्धि हो, सर्वेक्षणमा भनिएको छ, सोही अवधिमा संघीय सरकारको खर्च ६.४ प्रतिशतले घटेर ५ खर्ब ७१ अर्ब ७७ करोड रुपैयाँ छ। चालु आर्थिक वर्षमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकीकृत खर्च ११ खर्ब ९१ अर्ब ६ करोड रुपैयाँ थियो। एकीकृत खर्चमध्ये चालु खर्च ५६ प्रतिशत, पुँजीगत खर्च ३४.१ प्रतिशत र वित्त ब्यवस्था ९.९ प्रतिशत रहेको बताइएको छ।

चालु आर्थिक वर्षको गत फागुनसम्म संघीय सरकारको बजेट घाटा गत वार्षिकको सोही अवधिको तुलनामा ६५.५ प्रतिशतले सुधार भएर २९ अर्ब १६ करोड रुपैयाँ रहेको छ, सर्वेक्षणमा उल्लेख छ, गत आर्थिक वर्षमा संघीय सरकारको बजेट घाटा जीडीपीको ८.१ प्रतिशत थियो। चालु आर्थिक वर्षको ८ महिनासम्म कुल ९२ अर्ब ५० करोड रुपैयाँ अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन भएको बताइएको छ। यसमध्ये ७ अर्ब ४८ करोड रुपैयाँ अनुदान र ८५ अर्ब २करोड रुपैयाँ ऋण छ। कोभिड महामारी रोकथाम, नियन्त्रण र उपचारमा प्रयोग हुने औषधोपचार सामग्री तथा पूर्वाधारका लागि तीनै तहमा निर्माण गरिएको कोषमा गत वैशाखसम्म ३४ अर्ब ११ करोड रुपैयाँ जम्मा भएको छ। त्यसमध्ये १० अर्ब ९५ करोड खर्च हुन बाँकी रहेको सरकारी तथ्यांक छ। चालु आर्थिक वर्षको फागुनसम्म रोजगार तथा सेवा केन्द्रमा सूचीकृत ७ लाख ४३ हजार ५ सय बेरोजगारमध्ये ३३ हजार ७ सयको रोजगारी प्राप्त गरेको सरकारको दावी छ।

विश्वभर फैलिएको कोभिडको महामारीको अवस्थामा पनि मुलुकमा समग्र मूल्यबृद्धिदर वाञ्छित सीमाभित्र रहेको, भुक्तानी सन्तुलन र विदेशी विनिमय सञ्चिति सुविधाजनक अवस्थामा सर्वेक्षणमा उल्लेख छ। वित्तीय क्षेत्र सबल रहेको, पुनर्निर्माणमा भएको प्रगति तथा पूर्वाधार विकास क्षेत्रमा भएको विस्तारले आगामी दिनमा आर्थिक स्थिति सबल हुँदै अर्थतन्त्रमा भी आकारको वार्षिक बृद्धि हुने अनुमान यसअघि गरिएको थियो। तर नयाँ वर्षको सुरुवातसँगै फैलिएको दोश्रो लहरको कोरोना संक्रमणले गतिशील बन्दै गएको अर्थतन्त्रमा पुनः चुनौती र जोखिम बढाइएको छ, आर्थिक सर्वेक्षणमा भनिएको छ। चालु आर्थिक वर्षको ८ महिनासम्म तीनवटा ठूलो पूर्वाधार परियोजनामा ३८ अर्ब ६७ करोड ९१ लाख रुपैयाँ र १ सय ३३ उद्योगमा २५ अर्ब ५१ करोड गरी जम्मा ६४ अर्ब १९ करोड रुपैयाँ बराबरको विदेशी लगानी स्वीकृत भएको बताइएको छ।

तालिका नं.१
आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आय र खर्चको तुलनात्मक स्थिति

विवरण	सङ्घीय सरकार		तीन तहका सरकार	
	रु. करोडमा	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रतिशतमा	रु. करोडमा	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रतिशतमा
कुल खर्च	१४२१३२.७	२६.५७	१६५६०६.८	३०.९६
चालु खर्च	९९१५०.७	१८.५४	९३२३९.६	१७.४३
पूँजीगत खर्च	२३४६२.५	४.३९	५२७४४.७	९.८६
वित्तीय व्यवस्था	१९५१९.५	३.६५	१९६२२.५	३.६७
राजस्व	८३४०६.०	१५.५९	१०३५७४.५	१९.३७
कर राजस्व	७४८४२.०	१३.९९	९१९५४.८	१७.१९
गैरकर राजस्व	८५६४.०	१.६०	११६१९.७	२.१७
कुल आय	९२२१८.५	१२७.२४	११२९३९.९	२१.१२
बजेट सन्तुलन	-४९९१४.२	-९.३३	-५२६६७.०	-९.८५
राजस्व सन्तुलन	-१५७४४.७	-२.९४	१०३३४.९	१.९३

(स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०८०/८१, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं, नेपाल।), पेज नं.३४।

तालिका नं. २
सरकारी आय संरचना (रु.करोडमा)

आर्थिक वर्ष	फागुनसम्म			प्रतिशत परिवर्तन	
	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०७९/८०	२०८०/८१
कुल राजस्व	६८२२३.८१	५८२७७.१२	६३९०४.६०	-१४.६	९.७
कर राजस्व	६२७९०.४७	५२६४७.२६	५७८६७.२५	-१६.२	९.९
गैरकर राजस्व	५४३३.३४	५६२९.८६	६०३७.३५	३.६	७.२
वैदेशिक अनुदान प्राप्त	१३८८.३३	१०३३.३६	१००५.५१	-२५.६	-२.७
आन्तरिक ऋण लगानीको सावाँ फिर्ता	७९.७५	१७९.९५	४४७.५८	१२५.७	१४८.७
नगद मौज्दात र बेरुजु	३८०४.६१	३५२०.७९	२२०२.८८	-७.५	-३७.४
कुल सरकारी आय	७३४९६.४९	६३०११.२१	६७५६०.५८	-१४.३	७.२

(स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०८०/८१, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं, नेपाल।), पेज नं.५०।

आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा उल्लेख गरिएअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानिय तहको एकीकृत वित्तिय विवरण अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा तीन तहका सरकारको

कुल राजस्व संकलन (सो आर्थिक वर्षमा तीन तहका सरकारले संकलन गरेको रोयल्टीमध्ये बाँडफाँट गर्न बाँकी रहेको रू.६ अर्ब ८९ करोड ७० लाख सहित) रू.१० खर्ब ४२ अर्ब ६४ करोड रहेको छ । तीन तहका सरकारले उपयोग गरेको राजस्व रू. १० खर्ब ३५ अर्ब ७५ करोडमध्ये सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले उपयोग गरेको राजस्वको हिस्सा क्रमशः ८०.५३ प्रतिशत, ८.८८ प्रतिशत र १०.५९ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको खुद खर्च (एकीकृत खर्च) रू.१६ खर्ब ५६ अर्ब ७ करोड रहेको छ । एकीकृत खर्चमध्ये चालु खर्च ५६.३० प्रतिशत, पुँजीगत खर्च ३१.८५ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्था तर्फको खर्च ११.८५ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी कुल एकीकृत खर्चमध्ये सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले गरेको खर्च क्रमशः ६१.८३ प्रतिशत, १०.७७ प्रतिशत र २७.४० प्रतिशत रहेको छ ।

गत आर्थिक वर्ष अनुदान हस्तान्तरण सहित तीन तहका सरकारको कुल प्राप्त रू.१९ खर्ब १४ अर्ब २ करोडमध्ये सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको कुल प्राप्त क्रमशः ६७.६१ प्रतिशत, ९.९२ प्रतिशत र २२.४७ प्रतिशत रहेको छ । यस अवधिमा अनुदान हस्तान्तरण बाहेक तीन तहका सरकारको खुद प्राप्त रू. १५ खर्ब १ अर्ब १८ करोड रहेको छ । गत आर्थिक वर्षमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको कुल एकीकृत खर्च तीन तहको सरकारको कुल आय भन्दा रू. ५ खर्ब २६ अर्ब ६७ करोडले बढी रहेको छ । त्यसैगरी, सो अवधिमा ३ तहका सरकारको कुल राजस्व खुद चालु खर्चभन्दा रू. १ खर्ब ३ अर्ब ३५ करोडले बढी रहेको छ । गत आर्थिक वर्ष संघीय सरकारको बजेट सन्तुलन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ९.३३ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेकोमा तीन तहका सरकारको बजेट सन्तुलन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ९.८५ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेको थियो । सो अवधिमा संघीय सरकारको राजस्व सन्तुलन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २.९४ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेकोमा तीन तहका सरकारको यस्तो सन्तुलन भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १.९३ प्रतिशतले धनात्मक (बचत) रहेको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिएअनुसार यस आर्थिक वर्षमा कर प्रणालीमा सुधार एवं नीतिगत स्थायित्व, वित्तीय र मौद्रिक नीतिविचको तादात्म्यता, सार्वजनिक ऋणको दिगोपना, वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व र पुँजी परिचालन अभिवृद्धि, मितव्ययी र प्रतिफलमुखी सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन र उद्देश्यमूलक वित्तीय हस्तान्तरण सुनिश्चित हुने गरी सार्वजनिक वित्त प्रणालीमा सुधार गरिने कार्यक्रम राखिएको छ । दोस्रो वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति तर्जुमा एवं कार्यान्वयन, डिजिटल भुक्तानीको प्रवर्धन, केन्द्रीय बैङ्क डिजिटल करेन्सी तयारी, औपचारिक क्षेत्रमा आर्थिक गतिविधिको विस्तार, हरित वित्तलगायतका नवीनतम वित्तीय उपकरणको उपयोग गर्ने गरी वित्तीय क्षेत्र सुधारका कार्यक्रम अगाडि बढाइने नीति लिइएको छ ।

वर्तमान सोह्रौं योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) मा राजस्व अभिवृद्धि कार्यक्रमको व्यवस्था

- योजनाको अन्तिम वर्ष कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा अन्तिम उपभोग खर्च र कुल गार्हस्थ्य बचत क्रमशः ९१.५ प्रतिशत र ८.२ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण गरिएको छ। कुल राष्ट्रिय बचत भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३९.० प्रतिशत पुर्याउने लक्ष्य लिइएको छ। यसैगरी कुल स्थिर पुँजी निर्माण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २८.६ प्रतिशत कायम हुने अनुमान गरिएको छ। कुल स्थिर पुँजी निर्माणमा सरकारी अर्थतन्त्रमा उद्योग क्षेत्रको योगदान अभिवृद्धि: प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता एवम् तुलनात्मक लाभ भएका वस्तु तथा सेवाको पहिचान गरी उत्पादन गर्नु; उत्पादित वस्तुको लागत प्रभावकारिता हिर गुणस्तर अभिवृद्धि गरी आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउनु; सम्भाव्यताका आधारमा रुग्ण उद्योगको पुनर्स्थापना र चालु उद्योगहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन गर्ने ।
- लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गरी औद्योगिक क्षेत्रमा आन्तरिक तथा वैदेशिक निजी लगानी परिचालन गर्नु, औद्योगिक विकासका लागि आवश्यक सीप, उद्यमशील संस्कार, जोखिम बहन क्षमता र प्राविधिक ज्ञानको विकास गर्नु: परम्परागत रैथाने ज्ञान, सीप र प्रविधिलाई नवप्रवर्तनकारी ज्ञान र क्षमतासँग अन्तर-आवद्ध गरी साना, मझौला तथा घरेलु उद्योगहरूको विकास र प्रवर्द्धन गर्न नेपाली मौलिक उत्पादनको ब्रान्डिङ, पेटेन्ट अधिकार र अन्तर्राष्ट्रिय बजारको अग्र र पृष्ठ सम्बन्धसहितको मूल्य श्रृङ्खलामा आवद्ध गर्नुका साथै सञ्जालीकरण गर्नु निर्मित औद्योगिक पूर्वाधारहरूको पूर्ण क्षमताको उपयोग हुनेगरी सञ्चालन गर्नु: कृषि तथा वनमा आधारित उद्योगमा आन्तरिक मूल्याङ्कन भूमिगत र लिफ्ट सिँचाइ प्रणालीको निर्माण, विकास र स्तरोन्नति गर्ने ।
- खाद्य प्रणाली रूपान्तरण एवम् आधारभूत खाद्य वस्तुहरूमा आत्मनिर्भरता अभिवृद्धि गर्ने: खाद्य सुरक्षालाई राष्ट्रिय सुरक्षाको आधारका रूपमा आत्मसात गर्दै मौजुदा खाद्य प्रणालीलाई रूपान्तरण गरी दिगो, समतामूलक र उत्थानशील बनाउने; खाद्यन्न न्यून हुने दुर्गम क्षेत्रमा कृषि उत्पादनका पकेट कार्यक्रम ल्याउने तथा विपन्न घरपरिवारहरूलाई सहूलियत दरमा नियमित रूपमा गुणस्तरीय खाद्यान्न आपूर्ति गर्ने ।
- अन्नबाली, तरकारी र फलफूल लगायतका खाद्यान्नको सङ्कलन पश्चातको क्षति न्यूनीकरण र खाद्यान्नको गुणस्तर कायम गर्नका लागि सुरक्षित भण्डारण तथा आपूर्ति व्यवस्था गर्ने, स्थानीय तहसँगको समन्वयमा खाद्य आनिवानी परिस्कृत गर्ने र विभिन्न जातजाती, समुदाय तथा क्षेत्रका परम्परागत र स्थानीय खाद्य संस्कारको आदानप्रदान मार्फत खाद्य विविधताको संरक्षण गर्दै खाद्य विविधीकरण गर्ने; कृषि तथा पशुपन्छी क्षेत्रमा लगानी, पूर्वाधार, कृषि सामग्री र उच्चतम प्रविधिको सुनिश्चितता गरी आधुनिकीकरण, विविधीकरण र व्यावसायीकरण मार्फत आधारभूत खाद्य वस्तुहरूमा आत्मनिर्भरता अभिवृद्धि गर्ने ।)

- (३) जडिबुटी तथा काष्ठजन्य वनपैदावार तथा जडिबुटीकोको व्यावसायिक विकास तथा मूल्य अभिवृद्धि गर्ने: स्वदेशी काष्ठजन्य पैदावारको सदुपयोग गरी आयात प्रतिस्थापन गर्ने; जडिबुटीको व्यावसायीकरणको लागि उपयुक्त प्रविधि विकास, पकेट क्षेत्र निर्धारण, गुणस्तरीय बीउ तथा विरूवा आपूर्ति तथा प्राविधिक सहयोग एवम् क्षमता अभिवृद्धि गर्ने; सहज बजारीकरण, जडिबुटी प्रशोधन, उद्योग स्थापना र वित्तीय पहुँच तथा गुणस्तर प्रमाणीकरण लगायतका सुविधाहरू सुनिश्चित गरी मूल्य श्रृङ्खला । सिर्जना गर्ने ।)
- राजस्वको आधार र दायरा विस्तार गर्ने; राजस्व सुरक्षामा संलग्न निकायको व्यावसायीकरण गर्ने; अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने, प्रभावकारी सीमा व्यवस्थापन मार्फत सीमावर्ती व्यापारको क्षेत्रमा हुनसक्ने राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने; करदाता शिक्षा तथा चेतना अभिवृद्धि र तहगत राजस्व प्रणालीको सुदृढीकरण गर्ने ।
- वित्तीय स्रोत र साधनलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाहित गर्न प्रोत्साहन गर्ने, वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व तथा पारदर्शिता अभिवृद्धि गर्ने; सबै स्थानीय तहमा वित्तीय सेवा विस्तार र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्ने ।
- बाह्य ऋणको प्रतिबद्धता र प्राप्तिको अन्तर न्यूनीकरण तथा शोधभर्नामा सुधार गर्ने, नियमित साँवा व्याज भुक्तानीका लागि कोषको व्यवस्था गर्ने; आन्तरिक ऋणमा मध्यमकालीन र दीर्घकालीन उपकरणको प्रयोगमा वृद्धि गर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापन गर्ने ।
- प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व प्रशासन सुधार तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अनुमानयोग्य वित्त हस्तान्तरण प्रणाली स्थापना गर्ने; तहगत सरकारको खर्चको आवश्यकता तथा राजस्व सम्भाव्यता र कार्यसम्पादनमा आधारित अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण गर्ने ।
- सशर्त, समपूरक तथा विशेष अनुदान हस्तान्तरण प्रणालीको पुनरावलोकन गरी प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने, नतिजामूलक स्रोत परिचालन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली विकास गर्ने; तीनै तहमा आयोजना बैङ्कबीचको अन्तर-आवद्धता र एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली सञ्चालन गर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहको आन्तरिक ऋण व्यवस्थापन गर्ने, प्राकृतिक स्रोत परिचालन तथा साभा हितका आयोजना सञ्चालनमा सहलगानी प्रवर्द्धन गर्ने ।
- राजस्वको आधार र दायरा विस्तारसँगै अनुमानयोग्य वित्त प्रणालीको विकास गर्ने, सबै प्रकारका आयआर्जन आयकर प्रणालीको दायरामा आउन सक्ने गरी सूचना प्रणाली विकास गर्ने, भन्सार कार्यालयको भन्सार महसुल असुलीलाई सहज र पूर्ण बनाउने, यथार्थपरक बिल-विजक जारी गर्ने व्यवस्थाका लागि सुदृढ अनुगमन र स्व-नियन्त्रण प्रणाली विकास गर्ने, बैकिङ्ग प्रणाली मार्फत हुने कारोबारलाई प्रोत्साहन गर्ने, नयाँ आर्थिक

क्रियाकलाप लक्षित गरी बजार अनुमगन गर्ने, अनुसन्धानात्मक कर परीक्षणमा जोड दिने, बजार अनुमगनलाई राजस्व प्रणालीसँग आवद्ध गर्ने ।

- आन्तरिक तथा बाह्य ऋणलाई राष्ट्रिय प्राथमिकताका उत्पादनमूलक परियोजनामा परिचालन गर्ने, सार्वजनिक ऋणको दिगोपना विश्लेषण गरी सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण गरेर मात्र परिचालन गर्ने, सार्वजनिक ऋणका उपकरणहरूको विवेकशील छनौट गर्ने गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन र परिचालनको रणनीति बनाउने ।
- अनौपचारिक अर्थतन्त्रका क्षेत्रहरूको आकार र प्रकृतिको पहिचान गर्ने; अनौपचारिक आर्थिक प्रतिष्ठानहरूको दर्ता र लेखापालन दर बढाउन दर्ता तथा नवीकरण प्रणाली सरलीकरण गर्ने र लेखापालनलाई कर प्रणाली, अनुदान, सहूलियत लगायतका प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमसँग आवद्ध गर्ने; साहुकार, मिटर व्याज, ढुकुटी लगायतका अनौपचारिक वित्तीय कारोबार नियन्त्रण गर्न वित्तीय पहुँच बढाउने किसिमका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र यस्ता अनौपचारिक कारोबारलाई कानूनी दायरामा ल्याई दण्डात्मक बनाउने ।
- प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व क्षमता अभिवृद्धि गर्न राजस्व सम्भाव्यताको अध्ययन गरी कर तथा गैरकर राजस्वको दरको पुनरावलोकन गर्ने; एकल तथा साभ्का अधिकार सूचीमा रहेका वित्तसम्बन्धी विषयको कार्यान्वयन गर्न सहज हुने कानूनी व्यवस्था गरी राजस्वको आधार र दायरा बढाउनै: प्राकृतिक स्रोतको उपयोगसम्बन्धी स्पष्ट मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने र अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरणलाई आवश्यकता, कार्यसम्पादनमा आधारित र अनुमानयोग्य बनाउने, सशर्त अनुदानलाई क्रमशः कम गर्दै लैजाने ।

राजस्व परिचालन तथा राजस्व चुहावटका चुनौती, समस्या तथा बाधाहरु

कोभिड १९ बाट प्रभावित उद्योग व्यवसायलाई राहत दिई शिथिल भएको आर्थिक क्रियाकलापलाई चलायमान बनाई पुनरुत्थान गरेर राजस्व परिचालन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ । कोभिड १९ को संक्रमणको समयमा समेत राजस्व प्रशासन र गैरकर उठाउने विभिन्न कार्यालयका कर्मचारीले ज्यान जोखिममा राखेर राजस्व संकलन गरेका छन् । संक्रमणबाट सुरक्षित रहेर राजस्व संकलन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

- अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा साभ्का अधिकार सूचीमा रहेका कर तथा गैरकर एकल प्रशासनबाट उठाउने भनिएको छ । यसको लागि ती निकाय बीच उति समन्वय गरी राजस्व परिचालन गर्नु चुनौती छ । उद्योगी र व्यापारी मात्र करदाता हुन भन्ने विद्यमान आम बुझाइलाई परिवर्तन गरी आय आर्जन गर्ने सबै नागरिक करदाता हुन् भन्ने धारणालाई आम नागरिक र करदातामा सचेतना जागृत गराउन विभिन्न करदाता शिक्षा, सूचना तथा सञ्चारको कार्यक्रम गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

- विश्व बैंकको एक अध्ययनअनुसार नेपालको अनौपचारिक अर्थतन्त्र करिब ४० प्रतिशत भएको पाइएकोले अनौपचारिक अर्थतन्त्रको मात्रालाई घटाउँदै लगेर करको दायरामा ल्याउनु चुनौतीपूर्ण छ। बिना दर्ता कारोबार गर्ने, दर्ता भएर पनि बिलबीजक जारी नगर्ने, बिलबीजक जारी गरेर पनि कारोबार मूल्यमा जारी नगर्ने, नक्कली बिलबिजक जारी गर्ने, समयमा विवरण नबुझाउने, शुन्य विवरण बुझाउने, क्रेडिट विवरण बुझाउने, विवरण पेश गर्ने तर कर नतिर्ने, कर बक्यौता राख्ने लगायतका कर कानूनको अवज्ञा गर्नेहरूलाई स्थलगत अनुगमन तथा सूचना प्रविधिको माध्यमबाट अनुगमन गरी करपरिपालना बढाउनु चुनौती छ।
- राज्यको पुनर्संरचनामा यसभन्दा पहिले कहिल्यै नगरेका कार्यहरू गर्नुपरेको छ। अनुभवको कमीले गर्दा थुप्रै व्यवहारिक समस्याहरू आइपरेका छन्। यी समस्या र कमी कमजोरीहरू आपसी छलफल र अन्तरक्रियाको माध्यमबाट समाधान गर्दै जानुपर्ने भएको छ। समस्याको पहिचान गर्ने तथा कार्यान्वयनमा आएका असमझदारीहरू समाधान गर्दै जाने कार्य पनि चुनौतिपूर्ण छ।
- व्यवस्थापकीय हिसाबले पनि थुप्रै कुराहरू मिलाउनुपर्ने भएको छ। संघले प्रदेश र स्थानीय तहबाट सुधारात्मक अभियानमा थुप्रै आशा गरेको छ भने प्रदेश र स्थानीय तहले केन्द्रबाट आशातित रूपमा सहयोग नगरेको भन्ने गुनासाहरू सुनिने गरेका छन्। यी सबै विषयहरूलाई छलफल र अन्तरक्रियाबाट मिलाउदै जानुपर्ने भएको छ। साथै, शासकीय प्रणालीमा उत्तरदायित्व प्रणालीको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तिनै तहको संयन्त्रलाई कसरी उत्तरदायी र जिम्मेवार बनाउने, त्यसको सुनिश्चितता हुने गरी कानूनी, प्रशासनिक वा व्यवहारिक उपायहरूको कसरी व्यवस्थापन गर्ने तथा तिनै तहबीच हुनसक्ने असमझदारीहरूलाई कसरी समाधान गर्ने भन्ने विषय थप चुनौतिपूर्ण देखिएको छ।
- कर छुट भएका वस्तुको संख्या धेरै रहेको छ। यसले मुल्य अभिवृद्धि करको कराधारलाई साँघुरो बनाएको छ। यसले आन्तरिक तथा पैठारीबाट संकलन हुने राजस्वमा कमी ल्याउनुका साथै विदेशी वस्तुको नेपाल निर्यातलाई प्रोत्साहित गर्ने र नेपाली उत्पादनले स्वदेशमै विदेशी उत्पादनसंग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्था समेत सृजना भएको छ।
- बक्यौता असुली तथा करको दायरा विस्तार गर्न समय समयमा ल्याइने विभिन्न छुट लगायतका कार्यक्रमहरूले करदातामा कर नतिरेर पनि हुन्छ, भन्ने नकारात्मक मानसिकताको विकास हुने तथा त्यसबाट करको प्रशासनमा श्रृजना हुने जटिलता मुल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा बाधकको रूपमा रहेको छ।

- आर्थिक कारोबारमा बिल बिजक लिने दिने बानीको विकास हुन सकेको छैन । आम उपभोक्तालाई जागरुक बनाउन सकिएको छैन । भारत तथा चीनसंगको खुला नाकाबाट हुने चोरी पैठारी र निकासीलाई न्युनिकरण गर्न सकिएको छैन । कर चुहावट वा छली, अनौपचारिक तथा विद्युतीय कारोबार सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त गर्ने संयन्त्र नहुनु । त्यसैले सुचना तथा जोखिममा आधारित बजार अनुगमन, कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्न सकिएको छैन ।
- जनशक्तिको कमी छ र उपलब्ध जनशक्तिको समय सापेक्ष कर परीक्षण, अनुसन्धान तथा जोखिम विश्लेषण गर्न सक्ने दक्षतामा अभिवृद्धि गर्न सकिएको छैन । यसले गर्दा छनौट गरिएका सम्पूर्ण करदाताको पूर्ण कर परीक्षण र अनुसन्धान समयमै गर्न सकिएको छैन । कर परीक्षण तथा अनुसन्धानले करदातामा प्रदर्शनीय प्रभाव पूर्णरूपमा पार्न सकिएको छैन ।
- करका नयाँ क्षेत्रहरु जस्तै वस्तु तथा सेवाको विद्युतीय व्यापारलाई करको दायरामा ल्याउन नसकिनु । कर प्रशासनमा सूचना प्रविधि लगायतका आधुनिक प्रविधिहरुको पूर्ण प्रयोग गर्न नसकिनु । मूल्य अभिवृद्धि करको संकलन मुख्यतया पैठारीमा आधारित रहनु । आन्तरिक स्रोतको परिचालन बढाउन नसकिनु । बिल बिजकको नियमन तथा व्यवस्थापन गर्न नसकिनु । नक्कली बिजकको समस्या बढी रहेको छ ।
- स्रोत जस्तै भन्सार कार्यालय तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरुमा हुने न्यून बिजकीकरणलाई घटाउन सकिएको छैन । सम्बद्ध निकायहरुबीच सहयोग, सहकार्य, समन्वय र संचारको कमी छ । Credit Return, Zero Return र non-filer को संख्या घटाउन सकिएको छैन । कारोबार टुक्र्याई करको दायरामा नआउने तर अनावश्यक रूपमा जस्तै सरकारी कार्यालयलाई आपूर्ति गर्न, पैठारी गर्न दर्ता हुने प्रवृत्तिले शुन्य विवरण र non filer को समस्या बढिरहेको छ । बक्यौता, बेरुजु तथा मुद्दाको संख्या बढी रहेको छ । बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने सरकारी वकिललाई मूल्य अभिवृद्धि करको सैद्धान्तिक पक्ष र कार्य प्रणाली सम्बन्धमा सुसूचित गराउन नसक्दा अदालती निर्णयहरु कार्यालयको विपक्षमा आउने गरेका । कतिपय लगानी तथा उद्योगहरुलाई संरक्षण तथा प्रोत्साहन दिने कार्य समेत कर छुटबाट गर्ने गरिएको छ ।
- पूँजीगत लाभकर सम्बन्धमा करदातालाई सूचित गर्न करदाता शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, न्यून बिक्री अंक कायम गरी पूँजीगत लाभकर लाग्ने सीमामा नपर्ने अंक देखाउने क्रियाकलापको नियन्त्रण गर्नु, जग्गा तथा भवनको लागत खर्चमा प्रमाण नपुग्ने बढी खर्च दाबी गर्ने अवस्थाको नियन्त्रण गर्नु, जग्गा व्यवसायिक रूपमा प्लानिंग गरी बेच्ने तर कागजात मालिकबाट सीधै बिक्री भएको देखाउने क्रियाकलापको नियन्त्रण गर्नु ।

- संस्थाले प्लटिंग गरी बिक्री गरेका सबै जग्गाको बिक्री आय नदेखाउने अवस्थाको निराकरण गर्नु, जग्गा तथा भवन हस्तान्तरणमा लिनेदिने दुबै पक्षलाई पूँजीगत लाभकरको कानूनी व्यवस्था तथा प्रक्रिया सुसूचित गर्नु, लागत खर्चका प्रमाण कागजातहरु सुरक्षित राख्ने वातावरण तयार गर्नु ।
- पूँजीगत लाभकरको घोषणा फारम सही रूपमा भराउनु र लागत खर्चको परीक्षण गर्नु, मालपोत कार्यालयमा पूँजीगत लाभकरको बारेमा जानकारी पूर्ण भएका कर्मचारीलाई खटाउनु, मालपोत कार्यालयले बढी असुल गरेको र करदाताले आन्तरिक राजस्व विभागमा फिर्ता दावी गरेको रकम फिर्ता गर्नु ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पूँजीगत लाभकर लाग्ने कारोबारको अभिलेख व्यवस्थापन गर्नु, पूँजीगत लाभकर छुलेका व्यक्तिहरुको छानबिन तथा अनुसन्धान गरी संशोधित कर निर्धारण गर्नु र असुल गर्नु । उल्लेखित क्रियाकलापहरु नियन्त्रण गर्ने दिशामा केन्द्रित भई प्रभावकारी कार्य गर्न सकेमा पूँजीगत लाभकर प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।

सरकारी आयको बृद्धिमा देखा परेका समस्या तथा समाधानका उपायहरु

- आयस्तर द्वन्द्व, अन्तरसरकार, अन्तरप्रदेश र स्थानीय तह द्वन्द्व प्रतिस्पर्धा र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा आई समस्यामा देखिन सक्ने समन्वयको अभावलाई सम्बोधन गर्ने, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको करारोपण विषयमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन संग बाभिएका विषयहरू तत्काल निराकरणका लागि नेपाल सरकारले पहल गर्नुपर्ने। न्या सरकारले स्थानीय तहका लागि तयार गरेको सुत्र प्रणालीको बारेमा सरोकारवाला निकायलाई सुसूचित गरी तथा कार्यन्वयनको वातावरण तयार गरी बाँकी स्थानीय तहमा तत्काल कार्यन्वयनमा ल्याउने ।
- नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आवश्यक वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने स्पष्ट कार्यविधि वा निर्देशिका तयार गर्नुपर्ने । प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आन्तरिक ऋण लिनको लागि कुनैपनि कानूनी तथा मौद्रिक औजारहरूको विकास गर्ने हाल नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण लिन उपयोग गर्ने , राष्ट्रऋण ऐनमा आवश्यक संशोधन गरी प्रदेश र स्थानीय तहले ऋण लिने विधि र प्रक्रिया तोक्ने । संघ प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तर प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तहबीच कार्यमूलक सम्बन्ध स्थापित गर्ने , नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा विभाज्य कोष मार्फत जानुपर्ने रकम मासिक रूपमा हिसाव गरी उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- आयोजना व्यवस्थापन क्षमता र प्रतिबद्धताको कमी पनि अर्को कारणको रूपमा रहेको

देखिन्छ । यसले गर्दा साना समस्याहरु पनि समन्वयात्मक ढङ्गले सल्टाउन नसक्दा आयोजनाले गति लिन नसकेको पाइन्छ ।

- सूचना प्रविधिको प्रयोग बढेको अवस्थामा पनि सार्वजनिक खरिद ऐनका प्रावधानहरु लामो समय लाग्ने रहेका छन् । यसले गर्दा आयोजनाको ठेक्का व्यवस्थापनको लागि लामो समय लाग्ने हुँदा कार्यान्वयनमा जान ढिलाइ हुने गरेको छ । धेरै मन्त्रालय तथा सरकारी कार्यालयमा खरिद विज्ञको अभावमा ठेक्का व्यवस्थापन फितलो हुन गई कार्यान्वयनमा जान ढिला हुने र कमजोर हुने गरेको छ ।
- धेरैजसो कार्यक्रम तथा आयोजना एक वर्षमा नसकिन सक्छ । ढिलासुस्तीले गर्दा सकिने कामहरु पनि समयमै सकिँदैन । बहुवर्षीय आयोजनाको स्रोत व्यवस्थापन र स्रोत सुनिश्चितताको समस्या रहेको छ । यसले गर्दा कतिपय काम सकिएका आयोजनाहरुमा बजेट नभई भुक्तानी नुहने हुन्छ भने कतिपयमा बजेट भएर पनि खर्च हुँदैन । सरकारी आयोजनाले वन क्षेत्र प्रयोग गरेवापत क्षतिपूर्ति रकम दिनु नपर्ने गरी वन ऐनमा संशोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।
- संघीयतामा सम्पूर्ण सानातिना आयोजनाहरु प्रदेश र स्थानीय तहबाटै हुने गरी बजेट उपलब्ध गराई हस्तान्तरण गरिनुपर्दछ । संघीय मन्त्रालयले ठूला आयोजना, कानून तथा नीति नियम निर्माणमा आफूलाई केन्द्रित गर्नुपर्दछ । आयोजनामा खटाइएका कर्मचारीलाई निश्चित समयको लागि अन्यत्र सरुवा नगरी विशिष्टता हासिल हुने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । छिटोछिटो कर्मचारीको सरुवाले स्थायित्वको अनुभूति हुने गरेको छैन ।
- ठूला र जटिल आयोजनामा प्राविधिक जनशक्ति सहित प्रविधि, ज्ञान र सीप हस्तान्तरण हुने गरी बहुपक्षीय दाताहरूसँग वैदेशिक सहयोग लिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । सानातिना कामको लागि वैदेशिक सहयोगले परनिर्भरता बढाउँदै लैजान्छ ।
- आयोजना व्यवस्थापन क्षमता र प्रतिबद्धताको कमी पनि अर्को कारणको रूपमा रहेको देखिन्छ । यसले गर्दा साना समस्याहरु पनि समन्वयात्मक ढङ्गले सल्टाउन नसक्दा आयोजनाले गति लिन नसकेको पाइन्छ ।
- आन्तरिक राजस्वसम्बन्धी सम्पूर्ण ऐनहरुलाई समेटेर त्यसको व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको एकीकृत कर संहिता जारी गर्ने, विद्यमान आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क निर्देशिकाहरुलाई एकीकृत कर संहिता अनुकूल हुने गरी परिमार्जन गरी एकीकृत कार्यविधि र निर्देशिका तयार गर्ने र सो अन्तर्गत विषयगत मार्गनिर्देशिकाहरु तयार गर्ने, कानूनी कार्यविधिसम्बन्धी पुस्तिकालाई अद्यावधिक गरी प्रकाशन गर्ने, कर प्रशासनमा कार्यरत सम्पूर्ण जनशक्तिलाई कानूनी कार्यविधिसम्बन्धी अनुशिक्षण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।

- सर्वोच्च अदालत र राजस्व न्यायाधिकरणबाट भएका फैसला संग्रहहरू नियमित रूपमा प्रकाशन गर्ने र त्यसमा औल्याइएका विषयहरूलाई सुधार गर्ने विषयमा आन्तरिक राजस्व विभागले पहल गर्ने, आन्तरिक राजस्व विभागले गर्ने आन्तरिक पुनरावलोकन र प्रशासकीय पुनरावलोकनमा कानूनी कार्यविधिगत पक्षमा कर अधिकृतले गरेका निर्णयहरूमा कुनै त्रुटि फेला परेमा पुनः सच्याउन लगाउने, कर अधिकृतहरू कानूनी कार्यविधिको पालनाको विषयमा सजग हुन अध्ययनशील हुनुपर्ने,
- आन्तरिक राजस्व विभागले विभाग वा मातहतका कार्यालयहरूका विरुद्ध गएका मुद्दामा प्रतिरक्षा गर्ने सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, विशेष सरकारी वकिलको कार्यालय र सरकारी वकिल कार्यालयहरूसँग समन्वय गर्ने, आयकर ऐनका जरिवाना र सजायसम्बन्धी प्रावधानको अभ्यासलाई बढाउनुपर्ने, आन्तरिक राजस्वसम्बन्धी रिट निवेदन वा अन्य कानूनी कारवाहीको सम्बन्धमा समयमै रिट खारेजीको निवेदन दिने र जवाफ लगाउने र प्रतिरक्षा गर्ने कुरालाई अनिवार्य गराउने, मिसिलहरू समयमै पठाउने त्यसमा भएका विषयहरूलाई बुँदागत टिपोटहरू प्रतिरक्षा गर्ने सरकारी वकिललाई उपलब्ध गराउने विषयलाई अक्षरसः पालना गर्नुपर्ने ।
- कर अधिकृत वा निर्णयकर्ताले कुनै पनि निर्णय गर्दा कानूनको दफा अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई अक्षरसः पालना गर्ने, अभिलेखहरू अद्यावधिक गर्नुपर्ने, पुनरावेदनसम्बन्धी सफ्टवेयरलाई सर्वोच्च अदालत र राजस्व न्यायाधिकरणका सफ्टवेयरमा आबद्ध गर्ने । मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ लामो समयदेखि कर विवरण नबुझाई बस्ने र लगातार क्रेडिट वा शून्य विवरण दिने र बिजक जारी नगर्ने प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न सघन रूपमा बजार अनुगमन गरी कर परिपालना नभएको, बिजक जारी गरेको नपाइएमा कारोबार स्थलमा नै विशेष जरिवाना गर्ने लगायतका Enforcement का कार्यक्रम अगाडि बढाइने ।

निष्कर्ष

समयमा विवरण नबुझाउने करदाताको निरन्तर अनुगमन गरी यसको प्रतिशत एक अंकमा झार्ने, मूल्य अभिवृद्धि कर बक्यौता रकमको परिमाणको आधारमा घट्टो कम (Decending Order) तथा बक्यौताको अवधिका आधारमा सूची तयार गरी सबभन्दा ठूलो रकम र नयाँ बक्यौता असुल गर्न प्राथमिकता दिने, डेबिट, क्रेडिट तथा शून्य विवरणको विश्लेषण गरेर डेबिट विवरण कुल विवरणको कम्तीमा पनि आधा भन्दा हुने स्थिति श्रृजना गर्ने । चिट्ठा लगायतका विभिन्न किसिमका प्रोत्साहनमूलक उपायहरू अवलम्बन गरेर सही किसिमको बिल लिने दिने वातावरण श्रृजना गर्ने, नक्कली बिल जारी गर्ने, बिल नदिने वा सही बिल नदिने वा बिल चाहिएमा बढी मूल्य तिर्नुपर्दछ भन्नेलाई कारवाही गर्नका साथै तिनीहरू माथि समाजका विभिन्न समूहबाट दबाव श्रृजना गराउने अभियान चलाउने । कर छुट हुने वस्तुलाई अत्यावश्यक

वस्तुहरूमा मात्र सीमित गरी कर छुट हुने वस्तुको सूची घटाउनु पर्ने । बक्यौता कर असुली तथा करको दायरामा ल्याउन समय समयमा विभिन्न छुट सुविधाहरू ल्याउनु भन्दा कर प्रशासनको प्रभावकारिता बढाउने वातावरण निर्माण गर्नु उपयुक्त हुने । करदाता दर्तालाई गुणस्तरीय बनाउनुपर्ने । लगानी तथा उद्योगहरूलाई संरक्षण तथा प्रोत्साहन दिन कर छुट सुविधा दिने भन्दा पनि उद्योगधन्दाहरू सुचारु रूपले संचालन तथा निर्वाध कारोबार गर्न सक्ने र निश्चित मुनाफा गर्न सक्ने वातावरण निर्माण गर्नमा प्रयास गर्नुपर्ने । कर प्रशासनको प्रभावकारितामा वृद्धि गर्न आवश्यक वातावरण तथा साधन स्रोतको व्यवस्था गर्नुपर्ने । मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु नपर्ने रकमको सीमा (Threshold) मा पुनरावलोकन गर्नु पर्ने । दर्ता हुनु नपर्ने सीमा वृद्धि गरी त्यस्ता करदाताहरूलाई Turnover tax को दायरामा ल्याउँदा कर प्रशासन तथा करदाता दुवैलाई सहज हुन गई राजस्व संकलन बढ्न जाने । जनशक्ति आपूर्ति समयमै गरी दक्षता विकासका लागि आवश्यकताका आधारमा तालिम Package बनाइ तालिम प्रदान गर्ने तथा कार्यसम्पादनमा आधारित उचित दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने । Zero return, Credit Return र Nonfiler को संख्या घटाउन सूचना संकलन र अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने । अन्तरनिकाय समन्वय कायम गरी ASYCUDA World System, TSA, RMIS र ITS आदिको Interface गरी risk profiling गर्ने प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने ।

राजस्व चुहावट वा छलीको सूचना प्राप्त गर्ने संयन्त्रको विकास र बिस्तार तथा प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने । जोखिम परिसुचकहरूको पहिचान गरी जोखिम तथा सूचनामा आधारित बजार अनुगमन, पूर्ण कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने । खुला सीमाका कारण हुने चोरी निकासी/पैठारी नियन्त्रण गर्न सुरक्षा निकायहरूसंग समन्वय गर्ने र चोरी निकासी/पैठारी नियन्त्रणका लागि सुरक्षा निकायहरूलाई समेत जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउनुपर्ने । सुरक्षा निकायहरूलाई आवश्यक साधन स्रोत समेत उपलब्ध गराउनुपर्ने । आयात निर्यात हुने मुलुकहरूबीच खासगरी भारतीय भन्सारसंग नियमित रूपमा सूचना र तथ्यांक आदान प्रदान गर्ने संस्थागत व्यवस्था गर्नुपर्ने । करदाता शिक्षा, अन्तरकृया तथा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा संचालन गर्नु पर्ने । करका नयाँ क्षेत्रहरू जस्तै वस्तु तथा सवाको विद्युतीय कारोबारलाई करको दायरामा ल्याई विद्युतीय कारोबार र विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने । वस्तु तथा सेवाको अन्तर्देशीय कारोबारबाट हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering-TBML) लाई अन्तर निकायको समन्वयबाट सम्बोधन गर्नुपर्ने । यसमा लेखा परीक्षकलाई पनि जिम्मेवार बनाउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

सहभागितामूलक पद्धतिबाट स्रोत पहिचान र खर्चको प्राथमिकता निर्धारण, सार्वजनिक नीति र सेवाप्रति नागरिकको दृष्टिकोणमा प्रभाव पार्ने, बजेट सम्बन्धी निर्णयको बुझाई र स्वीकार्यता, नियन्त्रण, सन्तुलन र सचेतिकरण, सूचनामा पहुँच, सामाजिक जवाफदेहिताको प्रबन्ध

वित्तीय उत्तरदायित्व र पारदर्शितालाई आधुनिक लोकतन्त्र र सुशासनको केन्द्रीय तत्वका रूपमा लिइन्छ। पारदर्शी प्रशासकीय अभ्यास र उत्तरदायी प्रशासन नै समुन्नत र समृद्ध लोकतन्त्रको पर्याय हुन्। तसर्थ, लोकतान्त्रिक मुलुक र प्रणालीमा वित्तीय उत्तरदायित्व र पारदर्शितालाई राज्य सञ्चालनको मार्गदर्शन, प्रशासकीय प्रणालीको अभ्यास तथा सार्वजनिक प्रशासनको व्यवहारका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ। यसका लागि कानुनी व्यवस्था, संरचना र संस्थागत बन्दोबस्ती र व्यावहारिक अभ्यासलाई अवलम्बन गर्ने गरिएको छ।

वित्तीय सूचनामा नागरिकको पहुँचको सिद्धान्त: यस सिद्धान्तलाई संयुक्त राष्ट्र संघको मार्गदर्शनका रूपमा लिइएको छ। यसलाई संयुक्त राष्ट्र संघको General Assembly ले अनुमोदन गरेको छ। तसर्थ सार्वजनिक सरोकारका क्षेत्रमा रहने वित्तीय सूचनामा नागरिकको निर्णय पहुँचको सुनिश्चितता शासनको आधार तत्व हो। **सूचना खोज्ने/प्राप्त गर्ने/अधिकार:** यस सिद्धान्तप्रति UN को General Assembly बाट पारित सिद्धान्त हो। सूचना प्राप्त गर्ने नागरिकको अधिकारलाई लोकतन्त्रको आधारभूत तत्वका रूपमा लिएर नागरिक सर्वोच्चतालाई प्रत्याभूत गरेको छ। वस्तुनिष्ठ सूचना प्रवाह गर्ने सरकारको दायित्वको सिद्धान्त। सबै वित्तीय कारोबारहरु कानून बमोजिम हुनुपर्ने सिद्धान्त। कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, न्यायपालिकाको Roles & Responsibilities को व्यवस्था। (यस अवधारणाले पारदर्शिता र उत्तरदायित्वलाई सुनिश्चित गरेको छ।) **No Revenue without representation** को मान्यताले उत्तरदायित्व र पारदर्शितालाई सुनिश्चित गरेको छ। **Supreme Audit institution** को स्वायत्तता तथा **statutory independence** को मान्यता। **Open Government/open data/ खुला संसद parliament** को मान्यता।

राज्य, राजनीति, प्रशासनको आधुनिक अवधारणाले नागरिक/जनतालाई केन्द्रबिन्दुमा राखेको छ। सबै कार्यहरु नागरिकबाट अनुमोदित हुनुपर्ने, सार्वजनिक सरोकारका विषयमा समयमै नागरिक सुसूचित हुनुपर्ने आधुनिक लोकतन्त्रको मान्यता हो। सिद्धान्त, कानून र राज्यका प्रतिबद्धताले उल्लिखित मर्मलाई आत्मसात् गरेका छन्। तर व्यवहारमा त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न विभिन्न चुनौतिहरु विद्यमान छन्। वित्तीय तथा सार्वजनिक उत्तरदायित्व र पारदर्शिताका कानुनी व्यवस्थाहरुलाई नतिजामुखी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सार्वजनिक निकाय तथा सार्वजनिक सेवा प्रदायकका संरचनामा नागरिक प्रतिनिधित्व हुने, नागरिकका मत व्यक्त हुने, नागरिकका गुनासो सम्बोधन हुने संयन्त्र निर्माण गरी नागरिकप्रति उत्तरदायी बनाउने व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न अपरिहार्य छ। सार्वजनिक सेवा प्रवाहका कार्यविधि, कार्य प्रणाली, प्रक्रिया र पद्धतिलाई छिटो छरितो, सरल बनाउनु पर्दछ। सार्वजनिक सेवा प्राप्त गर्ने, प्रवाह गर्ने सम्बन्धमा सुस्पष्ट र पारदर्शी प्रणालीलाई संस्थागत गर्नुपर्ने हुन्छ। सार्वजनिक स्रोतको प्रयोगबाट सम्पादित हुने कार्यको नतिजा **Observable, measurable, variable,**

standards मा आधारित बनाई त्यसलाई नागरिकको बीचमा सुनिश्चित गर्ने प्रणाली विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक स्रोतको प्रयोग, परिचालनका क्षेत्रहरु, कार्यहरु साथै समग्र बजेट प्रणालीसम्बन्धी तथ्य र सूचना -Open/ खुला र सबैको पहुँचमा हुनुपर्दछ । सार्वजनिक क्षेत्र तथा सार्वजनिक वित्त/स्रोत प्रयोग र परिचालनमा अधिकतम विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्तलाई अनुसरण गर्नुपर्दछ । विकेन्द्रीकरणले स्रोत साधन र तत् सम्बन्धी अधिकारलाई नागरिकका बीचमा पुर्याई नागरिकको पहुँच सिर्जना गर्दछ । साथै नागरिकप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन दबाव सिर्जना हुन्छ । सार्वजनिक प्रशासनका क्षेत्रमा विद्यमान स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग र व्यवस्थालाई उत्तरदायी बनाउने प्रणाली विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि निर्णयकर्ता र अधिकार प्रयोगकर्ता स्वविवेकीय अधिकार प्रयोगको आवश्यकता, औचित्यता, प्रक्रियाका साथै नतिजा र त्यसबाट सिर्जित प्रतिक्रियाप्रति समेत जिम्मेवार बन्नुपर्ने व्यवस्था आवश्यक छ ।

सहायक ग्रन्थहरु

- नवराज ढुंगाना, सार्वजनिक प्रशासनमा सुशासन : वित्तीय उत्तरदायित्व र पारदर्शिताको अध्ययन र विश्लेषण, राजस्व (RAJASWA), वर्ष ४३, अंक १, २०७९ असार, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालिम केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर, नेपाल ।
- गम्भिर बहादुर हाडा, नेपालमा सार्वजनिक आयको स्रोतहरु तथा यसको वर्तमान अवस्था र स्थिति- सुधारका उपायहरु, आर्थिक सुशासन, बाह्रौँ वार्षिक प्रकाशन, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, कुमारीचोक तथा केन्द्रीय तहसील कार्यालय, बबरमहल, काठमाडौँ, नेपाल ।
- चुडामणि शर्मा, नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालन : आवश्यकता, वर्तमान अवस्था र सुधारका क्षेत्र, पाँचौँ राष्ट्रिय कर दिवस, स्मारिका २०७३, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौँ, नेपाल ।
- डा.रूप खड्का, नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको अवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्य, छैठौँ राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका २०७४, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौँ, नेपाल ।
- राजेन्द्र हमाल, मूल्य अभिवृद्धि कर: वर्तमान अवस्था र सम्भावना, दशौँ राष्ट्रिय कर दिवस, स्मारिका २०७६, आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौँ, नेपाल ।
- निर्मलराज कणेल, नेपालको भन्सार प्रशासनमा आधुनिकीकरणको मौजुदा अवस्था, भन्सार स्मारिका (७० औँ अन्तर्राष्ट्रिय भन्सार दिवसको अवसरमा भन्सार विभागको विशेष प्रकाशन), १२ माघ, २०७६, भन्सार विभाग, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौँ, नेपाल ।

- महाराज कोइराला, कर नीतिको कार्यान्वयन अवस्था, चुनौती र सम्भावनाहरु, प्रशासन, असार २०७९, वर्ष ५३, अंक १, पूर्णाङ्क १३५, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल ।
- गम्भिर बहादुर हाडा, नेपालको वर्तमान कर प्रणालीमा सुधारका आवश्यकता, कान्तिपुर, असार १०, २०५०, वर्ष १, अंक १२६, काठमाडौं, नेपाल ।
- गम्भिर बहादुर हाडा, नेपालको आर्थिक विकासमा करको भूमिका, उद्योग वाणिज्य पत्रिका, वर्ष १७, अंक ९, २०४०, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, काठमाडौं, नेपाल ।
- जगदीश बसेल, प्रशासकीय पुनरावलोकन: कानूनी एवम् प्रकृयागत व्यवस्थापनसम्बन्धी सामान्य जानकारी, नवौं राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका २०७७, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौं, नेपाल ।
- यमलाल भूसाल, शासकीय सुधार: सैद्धान्तिक परिवेश र नेपालको अनुभव, व्यावसायिक मार्गमा खाद्य व्यवस्था तथा व्यापार कम्पनी लिमिटेड (स्मारिका २०७७), वर्ष १, अंक १, खाद्य व्यवस्था तथा व्यापार कम्पनी लिमिटेड, प्रधान कार्यालय, भद्रकाली प्लाजा, काठमाडौं, नेपाल ।
- भक्कप्रसाद आचार्य, नेपालको कर प्रणाली र यसका विविध पक्षहरु, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, निजामती केन्द्रीय समितिको मुखपत्र, विशेषाङ्क, पराग (PARAGA), पाँचौं संस्करण, २०७८ कार्तिक, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, निजामती केन्द्रीय समिति, बबरमहल, काठमाडौं, नेपाल ।
- निर्मलराज कणेल, नेपालको भन्सार प्रशासनमा आधुनिकीकरणको मौजूदा अवस्था, भन्सार स्मारिका (७० औं अन्तर्राष्ट्रिय भन्सार दिवसको अवसरमा भन्सार विभागको विशेष प्रकाशन), १२ माघ, २०७८, भन्सार विभाग, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं, नेपाल ।
- डा.रुप खड्का, वर्तमान सन्दर्भमा राजस्व प्रशासनमा गर्नुपर्ने सुधारहरु, राजस्व (Rajaswa), वर्ष २३, अंक ३, २०५९ पौष, श्री ५ को सरकार, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
- डा.पुष्प कँडेल, नेपालमा पूँजीगत लाभ कर: एक सन्दर्भ, राजस्व (Rajaswa), वर्ष २३, अंक ३, २०५९ पौष, श्री ५ को सरकार, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
- महाराज कोइराला, नेपालमा आयकर छुट प्राप्त संस्थाहरुको कर सहभागिता: एक तुलनात्मक अध्ययन, राजस्व (Rajaswa), वर्ष ३९, अंक १, २०७५ पौष, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
- ध्रुव राज ज्ञवाली, भुक्तानीमा कर कट्टी, राजस्व (Rajaswa), वर्ष ३९, अंक १, २०७५ पौष,

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।

- Manoj Shrestha, Tax Assignment to Local Governments in Nepal-Some Reform Issues, राजस्व (Rajaswa), वर्ष २४, २०६० भाद्र, अंक २, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
- चन्द्रमणि अधिकारी, आयकर प्रशासनको बैकल्पिक व्यवस्थापनको अवधारणा, राजस्व (Rajaswa), वर्ष २१, २०५८ वैशाख, अंक १, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
- रामप्रसाद मैनाली, मूल्य अभिवृद्धि कर मौज्जात घोषणाले उब्जाएका प्रश्नहरु, राजस्व (Rajaswa), वर्ष २१, २०५८ वैशाख, अंक १, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र, हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
- Dr.Karnabir Poudyal, Tax Depreciation is a form of Revenue Impact, नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार, ५८ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, वैशाख १४, २०७०, नेपाल राष्ट्र बैंक, गभर्नरको कार्यालय, जनसम्पर्क महाशाखा, काठमाडौं, नेपाल ।
- सुवेदी, खगेन्द्रप्रसाद, सार्वजनिक वित्त, वित्तीय प्रणाली र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार (Public Finance, Financial System and International Trade), महल बुक्स, पहिलो प्रकाशन २०५७ ।
- गैरे, ऋषिराम, घिमिरे, सागरमणि, सरकारी वित्त, वित्तीय व्यवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार (Government Finance, Financial System and International Trade), हजुरको प्रकाशन, संस्करण २०६२ ।
- श्रेष्ठ, अमृतमान, अर्थशास्त्र : सार्वजनिक वित्त, वित्तीय पद्धति एवं अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार (Public Finance, Financial System and International Trade), तलेजु प्रकाशन, संस्करण प्रथम २०५८ ।
- जोशी, श्याम, सार्वजनिक अर्थशास्त्र एवं नीति (Public Economics and Policy), तलेजु प्रकाशन, संस्करण प्रथम २०५४ ।
- आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०८१ असार ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२, को बजेट वक्तव्य, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०८१ असार ।
- वर्तमान सोह्रौं पञ्च वर्षिय योजना २०८०/८१,-२०८५/८६ नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाण्डौ, २०८१ असार ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था टाट पल्टिए जनताको निक्षेप के हुन्छ ?

✍ ईश्वर उप्रेती

अमेरिकामा सन् १८४७ देखि वित्तीय सेवा प्रदान गरिरहेको लेम्यान ब्रदर्स बैंक लगायत २५ वटा बैंक सन् २००८ मा डुबेपछि शुरु भएको वित्तीय सङ्कटले विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीको अवस्था देखियो । सन् २०२३ को केही महिना अगाडि मात्र केही दिनमै अमेरिकाको सिलिकन भ्याली बैंक, सिग्नेचर बैंक र फस्ट रिपब्लिक बैंक डुबेपछि बचतकर्ताले बैंकमा राखिएको निक्षेप रकमको भुक्तानी अब के हुन्छ ? भनी संसारभरि चासोको रूपमा लिन थालिएको छ । नेपालमा बैंकहरुको वित्तीय अवस्था तत्काल स्वस्थ रहेको भनिएतापनि वित्तीय सङ्कटले सृजित असरले बैंकिङ प्रणालीमा चुनौती बढिरहेको सन्दर्भमा यसको असर कस्तो पर्छ भनी यकिन गर्न बाँकी छ ।

बैंकिङ व्यवसायमा प्रशस्त जोखिम भइरहने हुँदा प्रणालीमा कमजोर वित्तीय संस्थाहरु विघटन हुने अवस्था आउन सक्ने सम्भावना उत्तिकै रहेको हुन्छ । यद्यपी विगतमा नेपालमा बैंकहरु डुबेको ठूलो उदाहरण नभेटिएतापनि १५ वर्ष अगाडि देशको पहिलो विकास बैंक नेपाल विकास बैंकको वित्तीय अवस्था खराब भई खारेजीमा भने परिसकेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु ग्राहकका निक्षेपको संरक्षक भएकाले ग्राहकको निक्षेप कुनै पनि बखत फिर्ता गर्ने अवस्थामा रहनुपर्दछ ।

हाल वित्तीय प्रणाली भित्र कै केही सहकारी संस्थाहरुका सञ्चालकहरु संस्था बन्द गरेर भागेको वा चलेका संस्थाले पनि बचतकर्ताको पैसा फिर्ता गर्न नसकी टाट पल्टिने अवस्थामा पुगेका छन् । बचतकर्ताले दुःख गरेर राखेको जम्मा रकम सहकारी संस्थाले फिर्ता गर्न नसक्दा जनताले वित्तीय जोखिममा व्यहोर्नु परेको समाचार आजकाल बढी नै सुन्न पाइन्छन् ।

कुनैपनि कारणले बैंक टाट पल्टिने अवस्था आई ग्राहकले बैंकमा जम्मा गरेको निक्षेप मागेको बखत ग्राहकलाई फिर्ता भुक्तानी गर्न नसक्ने अवस्था आएमा ग्राहकको रकम नडुबोस भनेर बैंकहरुले निक्षेपको सुरक्षण अर्थात निक्षेपको विमा गराउनु पर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐनमा कानुनी व्यवस्था रहेको छ । बैंकहरुले निश्चित सीमासम्म निक्षेप रकमको अनिवार्य निक्षेप सुरक्षण गराउने हुँदा ग्राहकले यसमा कुनै शुल्क तिर्नु पर्दैन ।

✍ सहायक प्रबन्धक, केन्द्रीय कार्यालय, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

बैंक तथा वित्तीय संस्था कसलाई भनिन्छ ?

बैंक तथा वित्तीय संस्था मुद्रा तथा साखको कार्य गर्ने वित्तीय संस्था हो । अर्थात रुपैया पैसा तथा साखको कारोबार गर्ने संस्थालाई बैंक तथा वित्तीय संस्था भनिन्छ । बैंक ता वित्तीय संस्थाले अर्थतन्त्रमा सानो-सानो इकाइमा छरिएर रहेका बचतकर्ताबाट निक्षेप स्विकार गरी निक्षेपकर्तालाई निश्चित दरमा ब्याज पनि प्रदान गर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणको आवश्यकता परेको व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई धितो राखेर वा नराखेर निश्चित ब्याजदरमा ऋण प्रदान गर्दछ । जुन संस्थाले जनताको बचत जम्मा गर्ने, रकम भुक्तानी गर्ने, जनतालाई ऋण दिने, जमानत जारी गर्ने, रकम स्थानान्तरण गर्ने, मुद्राको विनिमय आदि कार्यहरू गर्दछ भने त्यस्तो संस्थालाई बैंक तथा वित्तीय संस्था भनिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार यस ऐन बमोजिम बैंकिङ तथा वित्तीय कारोबार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त गरेको बैंक वा वित्तीय संस्था सम्भन्नु पर्छ, भनिएको छ ।

हाल नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त १०७ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्था मध्ये क वर्गका सबै २० वटै वाणिज्य बैंकहरू, ख वर्गका सबै १७ वटै विकास बैंकहरू र ग वर्गका १७ वटै वित्त कम्पनीहरू र घ वर्गका २ वटा लघुवित्त संस्थारूले निक्षेप सुरक्षण गराउने गरेका छन् । राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्राकृतिक व्यक्तिका नाममा खोलिएका बचत, चल्ती, कल तथा मुद्दती खातामा राखेको निश्चित सीमासम्मको रकम संस्था खारेजी भई फिर्ता गर्न नसकेमा उक्त सीमासम्मको निक्षेप रकम फिर्ता गर्ने गरी सुरक्षण गराउने काम नै निक्षेप सुरक्षण हो ।

बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू जुनसुकै कारणले विघटनमा जानुपर्ने अवस्थामा दुःख, मेहनत गरेर ग्राहकले बैंक वा वित्तीय संस्थामा राखेको रकम डुब्नु हुँदैन भन्ने मान्यता नै निक्षेप सुरक्षण हो । निक्षेप सुरक्षणले ग्राहकको संरक्षण पनि गरिरहेको हुन्छ । वित्तीय सेवा उपभोग गर्ने ग्राहकको संरक्षण गर्ने दायित्व सम्बन्धित वित्तीय संस्थाको हो भने नीति निर्माण तथा अनुगमन गर्ने कार्य नियामक निकाय र राज्यको पनि हो ।

बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू किन टाट पल्टिन्छन् ?

बैंकको सम्पत्ति भन्दा भुक्तानि गर्नुपर्ने दायित्व बढी भएपछि टाट पल्टिन्छन् । नियामक निकायले दिएको निर्देशन नमानी जथाभावी कर्जा लगानी गर्ने, संस्थागत सुशासन कायम नगर्ने, तरलता व्यवस्थापन नगर्ने, खराब जोखिम व्यवस्थापन, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा जस्ता कारणले बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू टाट पल्टिने गरेका छन् ।

बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू कुन अवस्थामा खारेजी हुन्छन् ?

नेपालमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था सुचारुरूपले सञ्चालन नभएमा, वा शेरधनी वा निक्षेपकर्ताको अहित हुने कार्य गरेको लागेमा त्यस्तो संस्थाको सञ्चालक

समितिलाई निलम्बन गरी आफ्नो नियन्त्रणमा लिई सुधारका कार्य गर्दछ । यसपश्चात पनि सुधार हुने अवस्था नभएमा राष्ट्र बैंकले त्यस्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थाको बाध्यात्मक खारेजीको कारवाही अदालत समक्ष शुरु गर्न सक्नेछ ।

ग्राहकको भुक्तानी दिनुपर्ने निक्षेप वा अन्य आर्थिक दायित्वहरु निर्धारित समयमा भुक्तानी गर्न नसकेमा, पुँजीकोष ऋणात्मक भएमा, राष्ट्र बैंकको निरीक्षण प्रतिवेदनको आधारमा खारेजीको सिफारिस भएमा, उल्लेख्य स्वामित्व भएका शेयरधनी वा पदाधिकारीबाट निक्षेपकर्ताको हकहित वा वित्तीय प्रणालीको विकासमा बारम्बार अवरोध भएमा, राष्ट्र बैंकले दिएको निर्देशन बारम्बार उल्लङ्घन गरेमा तथा राष्ट्र बैंकले खारेजी हुने भनी निर्धारण गरेका अन्य अवस्था पाइएमा राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको खारेजीका लागि प्रक्रिया अगाडि बढाउनेछ ।

बैंक वा वित्तीय संस्थाहरु टाट पल्टिए कसरी रकम फिर्ता हुन्छ ?

अदालतले कुनै बैंक वा वित्तीय संस्था बाध्यात्मक खारेजीमा लैजाने काम कारवाही प्रारम्भ गर्न राष्ट्र बैंकलाई लिक्विडेटरको नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न आदेश दिनेछ र सिफारिस भएका मध्येबाट अदालतले एक जना लिक्विडेटरको नियुक्ति गर्नेछ । लिक्विडेटरले खारेजी हुने बैंक वा वित्तीय संस्थाको सम्पत्ति दायित्व वा सम्भाव्य दायित्वको हिसाब लागत तयार गरी लिलाम बिक्री गर्दछ ।

यसरी बिक्री गरेर प्राप्त रकमबाट लिक्विडेटरले ऐन अनुसार प्राथमिकता क्रमानुसार अनुसार दायित्व रकम भुक्तानी गर्दछ । सर्वप्रथम बाध्यात्मक खारेजीका लागि भएका खर्चहरुको भुक्तानी गरिन्छ । दोस्रोमा निक्षेप सुरक्षण भएका निक्षेप फिर्ता गरिन्छ । नेपालमा अहिले पाँच लाख रुपैयासम्मको निक्षेपको निक्षेप सुरक्षण बिमा हुने हुँदा प्राकृतिक व्यक्तिको पाँच लाख रुपैयासम्मको निक्षेप फिर्ता गरिन्छ । तेस्रोमा अगाडिको दुईवटा दायित्व भुक्तानी भई बाँकी हुन आएको अरु निक्षेपको रकम फिर्ता गरिन्छ ।

यसरी अरु निक्षेपको पनि भुक्तानी भई रकम बाँकी रहेमा कर्मचारीलाई दिनुपर्ने तलब, भत्ता, अन्य दायित्व, सरकारलाई, राष्ट्र बैंकलाई तिर्नु बुझाउनुपर्ने रकम, अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थालाई तिर्न बाँकी शुल्क, मुल्याङ्कन वापतको रकम, अन्य साहु वा अन्य दावीको भुक्तानी प्राथमिकताको आधारमा गरिने व्यवस्था रहेको छ । यसरी सबै दायित्व भुक्तानी गरेपश्चात रकम बाँकी रहेमा शेयरधनीहरुलाई दामाशाहीले रकम भुक्तानी गरिन्छ ।

नेपालमा निक्षेप सुरक्षण (बिमा) को अवस्था

नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको निक्षेपको सुरक्षण (बिमा) हुने गरेको छ । नेपाल सरकारको ९० प्रतिशत र नेपाल राष्ट्र बैंकको १० प्रतिशत शेयर लगानीमा स्थापित निक्षेप तथा

कर्जा सुरक्षण कोषको कार्यालयले निक्षेप सुरक्षण गर्ने गरेको छ । यो कोषले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गर्ने साना कर्जाहरूको पनि केही प्रिमियम लिई सुरक्षण गरी उद्यमशीलताको विकासमा सहयोग पुगेको छ । वि.सं. २०७९ साउन १ गतेबाट प्राकृतिक व्यक्तिका नाममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको बचत, चल्ती, कल तथा मुद्दती खातामा रहेको तीन लाखसम्मको रकमको निक्षेप बिमाको सीमा पाँच लाख रुपैयाँ पुऱ्याइएको छ । नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्था समस्याग्रस्त भई निक्षेपकर्ताको रकम फिर्ता गर्न असमर्थ भएमा कोषले सुरक्षण सीमासम्मको रकम अर्थात पाँच लाख रुपैयासम्म भुक्तानी गर्नेछ ।

कोषले वार्षिक ०.१६ प्रतिशत प्रिमियम लिई वित्तीय संस्थाहरूबाट निक्षेपको सुरक्षण गरिरहेको छ । यो प्रिमियम वित्तीय संस्थाहरूले त्रैमासिक रूपमा भुक्तानी गरिरहेका छन् । कोषले आ.व. २०७८/०७९ मा ६२ बैंक वा वित्तीय संस्थाको तीन करोड ६१ लाख ४३ हजार निक्षेपकर्ताको आठ खर्ब ७९ अर्ब रुपैयाको निक्षेप सुरक्षण गरेको छ भने आ.व. २०७९/०८० मा ५६ बैंक वा वित्तीय संस्थाको चार करोड १३ लाख ८० हजार निक्षेपकर्ताको १२ खर्ब ३२ अर्ब रुपैयाको निक्षेप सुरक्षण गरेको छ । त्यस्तै आ.व. २०८०/०८१ मा ५६ बैंक वा वित्तीय संस्थाको चार करोड ५७ लाख ९५ हजार निक्षेपकर्ताको १४ खर्ब ३० अर्ब रुपैयाको निक्षेप सुरक्षण गरेको छ । यसले बैंक वा वित्तीय संस्थाको निक्षेपको सुरक्षणको अवस्था बढ्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ । बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको कोषले निक्षेप सुरक्षण गर्ने गरेको छैन ।

निक्षेप सुरक्षणमा (बिमा) के छ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास ?

छिमेकी राष्ट्र भारतमा ६० को दशकमा निक्षेपको सुरक्षण गर्ने कार्य सुरुवात भएको हो । भारतीय रिजर्भ बैंकको पूर्ण स्वामित्वमा सञ्चालित डिपोजिट इन्सुरेन्स एन्ड क्रेडिट ग्यारेन्टी कर्पोरेसन (डिआइसिजिसी) ले भारु पाँच लाख रुपैयाँ रकमसम्मको निक्षेप सुरक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । क्षेत्रीय ग्रामीण बैंक तथा सहकारी बैंकहरू विघटनमा जाँदा डिआइसिजिसीले २०२१ डिसेम्बरदेखि २०२२ मार्चसम्ममा पाँच लाख रुपैयाँसम्मका निक्षेपकर्ताको ७२४८ करोड रुपैयाँ बराबरको निक्षेप बिमा रकम भुक्तानी गरेको जनाएको छ । डिआइसिजिसी मार्फत भारतमा ७६ लाख करोड रुपैयाँ बराबरको निक्षेपको ९८ प्रतिशत रकम निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमद्वारा सुरक्षित भएको भारतीय प्रधानमन्त्री नरेन्द्र मोदीले बताउनुभएको छ ।

अमेरिकामा फेडरल डिपोजिट इन्सुरेन्स कर्पोरेसनले सन् १९३३ देखि निक्षेप सुरक्षणसम्बन्धी कार्य गर्दै आइरहेको छ । कर्पोरेसनल हाल प्राकृतिक व्यक्तिका नाममा खोलिएको २ लाख ५० हजार अमेरिकी डलर बराबर रकमको निक्षेप सुरक्षण गर्ने गरेको छ । सन् २००२ देखि विश्वभरि निक्षेप सुरक्षणसम्बन्धी कार्यको विशेषज्ञता साभ्ना गरी प्रभावकारी बनाउनका लागि इन्टरनेसनल एसोसियसन अफ डिपोजिट इन्सुअर्स संस्था कार्यरत छ । यस संस्थामा विश्वका ९४ राष्ट्र सदस्य छन् भने नेपालले यसको सदस्यता लिएको छैन ।

अन्तमा,

निक्षेप सुरक्षणबाट प्राकृतिक व्यक्तिका नाममा रहेको पाँच लाख रुपैयाँसम्मको रकम सुरक्षण हुन्छ । यसले साना तथा मध्यम निक्षेपकर्ताको पैसा सुरक्षित त अवश्य भएकै छ, यसबापत ग्राहकले कुनै आर्थिक खर्च बेहोर्नु पर्दैन । यसले वित्तीय संस्थाप्रति आम नागरिकको भरोसा बढेकै पाइन्छ । प्रणालीमा सहकारी संस्थाहरूले पनि सर्वसाधारणसँग बचत सङ्कलन गरिरहेका भएतापनि निक्षेप सुरक्षणमा अहिले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त ५६ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मात्र आबद्ध छन् ।

सहकारी संस्थाहरूमा आर्थिक कारोबार बढ्दो छ र यदाकदा सहकारीका सञ्चालकहरू संस्था बन्द गरेर भागेका समाचार सुन्न पाइन्छन् । यसले वित्तीय प्रणालीमा स्थायित्व कायम गर्न चुनौती थपेको छ । यस्तो अवस्थामा सहकारी संस्थाहरूमा रहेका ग्राहकको निक्षेपको सुरक्षण हुनु जरुरी छ । सर्वसाधारणको बचत सङ्कलन गर्ने सहकारी संस्थाहरूलाई निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रममा जोड्न सकेमा ग्राहक संरक्षण बढ्न गई वित्तीय प्रणालीप्रति आमनागरिकको विश्वास बढ्ने छ । यसबाट औपचारिक अर्थतन्त्रप्रति जनता आकर्षित भई आर्थिक विकासमा सहयोग पुग्न जान्छ ।

नेपालमा वित्तीय संघीयताको अवस्था, समस्या र भावी कार्यदिशा

✎ कमल बहादुर थापा

विषय प्रवेश

राज्य शक्तिमा एउटै भूगोल र राजनीतिक प्रणालीभित्र दुई वा सो भन्दा बढी सरकारको संवैधानिक सुनिश्चितता भइ शक्ति, स्रोत र अवसरको बाँडफाँट भएको अवस्थालाई संघीयता भनिन्छ। सङ्घीयताले स्वशासन र साभेदारी शासनको माध्यमद्वारा राज्य व्यवस्थाप्रति अपनत्व कायम गर्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ। सामान्य अर्थमा आर्थिक र वित्तीय विषयहरूलाई संविधान, कानून र अभ्यासमा व्यवस्थित गर्ने कार्यलाई वित्तीय संघीयता भनिन्छ। संघीय शासन प्रणाली अनुरूप वित्तीय स्रोत, साधन साथै अधिकारको समन्यायिक तथा समुचितरूपमा तहगत रूपमा विभाजन गरी बाँडफाँट गर्ने नवीन अवधारणको रूपमा वित्तीय संघीयतालाई बुझिन्छ। नेपालको संविधान बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागि आवश्यक पर्ने स्रोतहरूको पहिचान, बाँडफाँट, खर्च, सोको अभिलेख, लेखा परीक्षण र स्थानीय, प्रदेश र संघको सञ्चित कोषको व्यवस्थापन, मौजुदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र सोको समन्यायिक वितरण लगायतका कार्यको समष्टिलाई वित्तीय संघीयताको रूपमा लिन सकिन्छ।

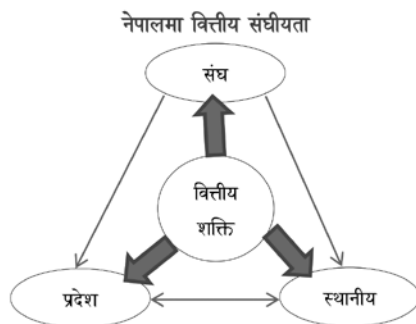
वित्तीय संघीयता

- ✎ सामान्य अर्थमा आर्थिक र वित्तीय विषयहरूलाई संविधान, कानून बमोजिम अधिकारको विभाजन गरी कार्यसञ्चालन गर्ने र अभ्यासमा व्यवस्थित गर्ने कार्यलाई वित्तीय संघीयता भनिन्छ।
- ✎ वास्तवमा यसमा मौद्रिक नीति, कर, भन्सार र वाणिज्यसँग सम्बन्धित विषयहरू जोडिएका हुन्छन्। समग्रमा सरकारले अर्थ संकलन गर्ने, कानूनको सीमा, परिधि र प्रकृत्याभित्र संग्रह र खर्च गर्ने गराउने संयन्त्र नै वित्तीय संघीयता हो। विभिन्न तहको खर्च जिम्मेवारी, राजस्व व्यवस्था, राजस्व साभेदारी तथा ऋणको संयुक्त स्वरूपलाई संघीय वित्तीय व्यवस्था भनिन्छ।
- ✎ सरकारले राजस्व सङ्कलन गर्ने, कानूनको सीमा, परिधि र प्रक्रियाभित्र खर्च गर्ने/गराउने संयन्त्र नै वित्तीय संघीयता हो। विभिन्न तहको खर्च जिम्मेवारी, राजस्व व्यवस्था, राजस्व अधिकार, स्रोत परिचालन तथा ऋणको संयुक्त स्वरूपलाई वित्तीय संघीयता भनिन्छ।

यसले,

✎ नायव सुब्बा, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, टंगाल

- ✗ कर लगाउने, खर्च गर्ने र नियमन गर्ने अधिकारलाई सरकारका तीन तहबीच बाँडफाँट गर्ने कार्य,
- ✗ नेपालको सन्दर्भमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच वित्तीय शक्तिको बाँडफाँट र समायोजन गर्ने कार्य,
- ✗ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच वित्तीय शक्ति र जिम्मेवारीको बाँडफाँट गर्ने, जस्ता कार्यलाई बुझाउँदछ ।

प्रस्तुत चित्र अनुसार नै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागि आवश्यक पर्ने स्रोतहरूको पहिचान बाँडफाँट, खर्च, सोको अभिलेख, लेखा परीक्षण र स्थानीय, प्रदेश र संघको संचित कोषको व्यवस्थापन गर्ने कार्यको समष्टिलाई वित्तीय संघीयताको रूपमा बुझिन्छ ।

नेपालको संविधानबमोजिम तीन तहका सरकारका अधिकारहरूको प्रयोग र संचालनको लागि स्रोतको व्यवस्थापन गर्न र खर्च व्यवस्थापन गर्न तीनै तहले आ-आफ्नो अधिकार क्षेत्रको सन्दर्भमा कानून बनाउने, बजेट ल्याउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र कार्यान्वयन गर्नुको साथै मौजुदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र सोको समन्यायिक वितरण गरी लाभ प्राप्त गर्नुपर्छ । संघीयताको सफल कार्यान्वयनको महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा रहेको वित्तीय संघीयताको कानूनी आधारका रूपमा नेपालको संविधान र अन्य कानूनहरू कार्यान्वयनमा छन् ।

नेपालमा वित्तीय संघीयताको अवस्था

विगतमा नेपालमा वित्तीय विकेन्द्रीकरण तथा स्थानीय स्वायत्त शासनको अभ्यास गरिएको भएता पनि मुख्यतः वि.सं. २०७२ असोज ३ गते नेपालको संविधान (२०७२) जारी भइ निर्वाचन पश्चात जनप्रतिनिधि संस्थाहरू क्रियाशील हुने तथा विभिन्न तहका सरकारहरूको निर्माण भइ संघीयता कार्यान्वयनमा जान थालेपछि मात्र वित्तीय संघीयता अभ्यासमा आएको छ । संघीयताको कार्यान्वयन गर्ने क्रममा राज्यको पुनर्संरचनाको मात्र कुरा आउँदैन, त्यसमा मुख्य गरी वित्तीय स्रोत र साधनहरूको बाँडफाँटको विषय पनि टुङ्कारो रूपमा प्रकट हुन जान्छ । अझ स्रोतको बाँडफाँट त त्यसको प्रमुख विषय नै हो । यसर्थ, वित्तीय संघीयताको सफल अभ्यासले मात्रै संघीय प्रणाली स्थापित हुन्छ ।

क) वित्तीय संघीयताका चार आधार छन्, जसलाई देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिन्छ

१) खर्च जिम्मेवारी

संघीयताको आधारभूत पक्ष कार्य जिम्मेवारी विभाजन र खर्च व्यवस्थापन हो । संघीयता अवलम्बन गरेका विश्वका सबै देशहरूमा खर्चको जिम्मेवारी कानूनद्वारा स्पष्ट गरिएको हुन्छ । संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार प्रयोगको लागि अलग अलग आर्थिक कार्यप्रणालीलाई व्यवस्थित गरी संघीय संचित कोष, प्रदेश संचित कोष र स्थानीय संचित कोषसमेत तीनै तहको स्रोत परिचालन, कोष व्यवस्थापन, खर्च निकासी पद्धति जाँच परीक्षण लगायतका वित्त व्यवस्थापन कार्यहरूलाई संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरेको छ ।

नेपालको संविधानमा तीन तहका सरकारहरूको जिम्मेवारी र अधिकार स्पष्ट गरिएको छ । धारा ५६ (२) मा राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले गर्ने उल्लेख छ । धारा ५७ मा राज्य शक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ । जस अनुसार अनुसूची ५ मा संघको अधिकार अनुसूची ६ मा प्रदेशको अधिकार, अनुसूची ७ मा संघ र प्रदेशको अधिकार, अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको अधिकार र अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार सूची उल्लेख गरिएको छ ।

२) राजस्व अधिकार र जिम्मेवारी

राजस्व परिचालनको अधिकार राजस्व र आर्थिक स्रोतको पहिचान र परिचालनसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । वित्तीय संघीयतामा राज्यका सबै तहलाई संवैधानिक रूपमा आर्थिक स्रोत परिचालनको अधिकार रहन्छ । यस्तो अधिकार मुलुकको संविधान र ऐन कानूनले व्यवस्था गरेको हुन्छ । नेपालको संविधानको धारा ६० मा राजश्व स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी उपधारा (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । तीनै तहका सरकारले संविधान र अन्य प्रचलित कानून बमोजिम कर र गैरकर राजश्व उठाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

संघको राजस्व अधिकार	प्रदेशको राजस्व अधिकार	स्थानीय तहको राजस्व अधिकार
संविधानको अनुसूची ५ अनुसार भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत आयकर, व्यक्तिगत आयकर, पारिश्रमिक कर, राहदानी शुल्क, भिसा शुल्क, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर, दण्ड जरिवाना ।	संविधानको अनुसूची ६ अनुसार कृषि आयमा कर, सवारी साधन कर, मनोरन्जन कर, विज्ञापन कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, पर्यटन सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना ।	संविधानको अनुसूची ८ अनुसार सम्पत्ति कर, घर वहाल कर, सवारी साधन कर, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर, मनोरन्जन कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, मालपोत संकलन, दण्ड जरिवाना ।

संविधानको धारा ११५ (१) अनुसार कानून बमोजिम बाहेक संघीय सरकारले कुनै कर लगाउन र उठाउन नपाउने, धारा २०३ (१) अनुसार कानून बमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले प्रदेशमा र धारा २२८ (१) अनुसार स्थानीय सरकारले स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन र उठाउन नपाउने । यसैगरी धारा २३६ अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले अन्तर प्रदेश व्यापारका सम्बन्धमा उल्लेख भए बमोजिम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

३) राजस्व बाँडफाँटको आधार

संघीय संरचनामा तीनै तहको सरकारको वित्तीय स्रोतको बाँडफाँट गर्ने प्रयोजनको लागि नेपालको संविधान, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २९७४ लगायत अन्य व्यवस्थाहरू रहेका छन् । नेपालको संविधानको धारा ६० मा नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाईने प्रावधान छ । अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन बमोजिम नेपाल सरकारले संकलन गर्ने राजस्वमध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क रकम साथै रोयल्टी बाँडफाँट देहाय अनुसार गरिन्छ :

संरचना	मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क रकम बाँडफाँट	रोयल्टी बाँडफाँट	संरचना	मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क रकम बाँडफाँट	रोयल्टी बाँडफाँट
नेपाल सरकार	७० प्रतिशत	५० प्रतिशत	नेपाल सरकार	७० प्रतिशत	५० प्रतिशत
प्रदेश	१५ प्रतिशत	२५ प्रतिशत	प्रदेश	१५ प्रतिशत	२५ प्रतिशत
स्थानीय तह	१५ प्रतिशत	२५ प्रतिशत	स्थानीय तह	१५ प्रतिशत	२५ प्रतिशत

४) अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण:

नेपालमा अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरणका दुई स्वरूप: राजस्व बाँडफाँट र वित्तीय हस्तान्तरण छन् । यस सम्बन्धी व्यवस्था संविधानको धारा ६० र २५१ का विभिन्न उपधारामा गरिएको छ । जस अन्तर्गत राजस्व बाँडफाँटका अतिरिक्त समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, विशेष अनुदान, समपुरक अनुदानका माध्यमबाट अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण गरिने व्यवस्था गरिएको छ । वित्तीय हस्तान्तरण सरकारको एक इकाइबाट अर्को इकाइमा हुने वित्तीय स्थानान्तरण हो । खासगरी प्रदेश र स्थानीय तहहरूको आन्तरिक राजस्व संकलन र परिचालन न्यून भएकोले विभिन्न प्रकृतिका अनुदान र वित्तीय हस्तान्तरणबाट नै प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो खर्च व्यवस्थापन गर्ने गरेका छन् ।

नेपालको संविधान नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा देहायका चार प्रकारका अनुदानका माध्यमबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

(अ) वित्तीय समानीकरण अनुदान

नेपालको संविधानको धारा ६०(४) बमोजिम नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा र धारा ६०(५) मा प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानून बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था छ ।

(आ) सशर्त अनुदान

यो अनुदान नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउँछ । प्रदेश र स्थानीय सरकारको राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगले आधार तयार गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । यो अनुदान सामान्यतया कुनै पनि कार्यमा खर्च गर्नका लागि केही सर्त सहित प्रदान गर्ने गरिन्छ ।

(इ) समपूरक अनुदान

समपूरक अनुदान भनेको निश्चित आयोजना वा विकास कार्यक्रमका निम्ति दिइने अनुदान हो । यसमा स्थानीय तह वा प्रदेशले यति रकम हामीसँग उपलब्ध छ । अब यति रकम केन्द्रले उपलब्ध गराइयोस् भन्ने निवेदन गर्न सक्छन् । यसरी पूरकका रूपमा उपलब्ध गराइने अनुदान नै समपूरक अनुदान हो ।

(ई) विशेष अनुदान

विशेष अनुदान भनेको विशेष कार्यक्रम सञ्चालनका लागि दिइने अनुदान हो । उदाहरणका लागि अहिले कर्णाली क्षेत्रका लागि विशेष कार्यक्रम वा दलितका लागि विशेष कार्यक्रम हुन सक्छ । विशेष क्षेत्र, कार्यक्रम वा आयोजनालाई हेर्नका निम्ति यो विशेष अनुदान राखिएको छ ।

ख) आन्तरिक ऋणको अधिकार

नेपालको संविधान बमोजिम वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिएको छ । नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा प्रदेशले पनि लिन पाउने व्यवस्था छ । संविधानले धारा २५१ (१) को 'च' बमोजिम समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई दिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहलाई वैदेशिक ऋणको अधिकार नभएकोले घाटा बजेट

व्यवस्थापन गर्न आन्तरिक ऋण लिनुपर्ने हुन्छ । साथै अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनमा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले ऋणपत्र जारी गरी वा नगरी तथा स्थानीय तहले ऋणपत्र जारी नगरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

ग) वैदेशिक सहायता

देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार संविधान बमोजिम नेपाल सरकारलाई छ । केन्द्र सरकारको सहमतिमा वैदेशिक अनुदान र सहयोग लिने अधिकार रहेको छ भने ऋणको अधिकार छैन । स्थानीय तहलाई कुनै पनि प्रकारको वैदेशिक सहायता प्राप्त र परिचालन गर्ने अधिकार छैन ।

घ) प्राकृतिक स्रोत साधनको परिचालन

संविधानको धारा ५९ (४) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नुपर्ने, त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी धारा २५१ को उपधारा (१) को (ज) र (झ) साथै उपधारा (२)र(३) मा मुख्यतया राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले ३ तहका सरकारबीच राजस्व बाँडफाँटका विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने, अनुदानहरू सिफारिस गर्ने, समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूको विश्लेषण गरी तिन तहको सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी उठ्न सक्ने विवादहरूको निवारणको लागि सुझाव दिने रहेको छ ।

नेपालमा वित्तीय संघीयता सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था

संघीयताको सफल कार्यान्वयन गर्न वित्तीय संघीयताको कानूनी आधारको रूपमा नेपालको संविधान र अन्य कानूनहरू तथा संस्थागत संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरिएको छ जुन निम्न छन्:

(क) नेपालको संविधान

- धारा ४ नेपाल स्वतन्त्र, अभिराज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, लोकतन्त्रात्मक, समाजवादउन्मुख, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हो ।
- धारा ५६ राज्यको संरचना: संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी ३ तहको हुनेछ ।
- धारा ५७ राज्यशक्तिको बाँडफाँट: अनुसूची ५, ६, ७, ८, ९ मा व्यवस्था भए अनुरूप तथा साझा अधिकारको प्रयोग संविधान र संघीय, प्रदेश र स्थानीय कानून बमोजिम प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

- धारा ५८ मा अवशिष्ट अधिकारको प्रयोग गर्न संघलाई तोकिएको छ ।
- धारा ५९ (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति र योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने सुनिश्चिता गरिएको छ ।
- धारा ६० (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- धारा २३२ (१) मा तीन तहको सरकारको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- धारा २५० मा राष्ट्रिय प्रकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था र धारा २५१ मा आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ ।

(ख) अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

यसका प्रमुख प्रावधानहरूमा राजस्व सम्बन्धी कर, गैरकर तथा रोयल्टी लगाउन सक्ने, गैरकरका आधार निर्धारण गर्ने एकता प्रशासन गर्ने कर, गैरकर, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क बाँडफाँट, सवारी साधन करको बाँडफाँट र प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँट, अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा वित्तीय समानीकरण अनुदान, नेपाल सरकारले सशर्त, समपूरक, विशेष अनुदान दिने व्यवस्था रहेको छ । वैदेशिक सहायता र आन्तरिक ऋण नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा लिन सकिने लगायत अन्य व्यवस्था रहेको छ ।

(ग) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

स्थानीय तहलाई घर जग्गामा सम्पत्ति कर अन्य जग्गामा भूमिकर लगाउने, भवन, पसल, ग्यारेज, टहरा, छप्पर, कारखाना, जग्गा वा पोखरी बहाल रकममा कर लगाउने, पुँजीगत लगानी वा आर्थिक कारोबारका आधारमा व्यवसाय कर लगाउन सक्ने, बहाल विटौरी कर लगाउन सक्ने, पार्किङ्ग शुल्क लगाउन सक्ने, जडिबुटी, कवाडी र जीवजन्तु संकलन हुने स्थानको स्थानीय तहले यी वस्तुमा कर लगाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । स्थानीय तहलाई कर लगाउने अधिकार प्रदान गरेको छ । जडिबुटी, कवाडी र जीवजन्तु संकलन हुने स्थानको स्थानीय तहले यी वस्तुमा कर लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

(घ) आ.व. २०८१/८२ को बजेट वक्तव्य

- कुल विनियोजनमा प्रदेश र स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरणतर्फ रु. ४ खर्ब ८ अर्ब ८७ करोड विनियोजन गरेको छ,

- राजस्व बाँडफाँट र अनुदान गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा आगामी आर्थिक वर्ष रु. ५ खर्ब ८७ अर्ब हस्तान्तरण हुने अनुमान गरेको,
 - अन्य वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरणका लागि अन्य व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।
- ड) सोह्रौँ आवधिक योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) मा प्रभावकारी वित्त व्यवस्थापन तथा पुँजीगत खर्च क्षमता अभिवृद्धि गर्ने लगायतका अन्य प्रमुख प्राथमिकताका क्षेत्रमा वित्तीय संघीयतालाई सबल बनाउने प्रावधान रहेको छ ।
- च) अन्य
- आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६,
 - समपूरक अनुदान कार्यविधि, २०७५,
 - विशेष अनुदान कार्यविधि, २०७५,
 - राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४,
 - समपूरक अनुदान कार्यविधि, २०७५,
 - विशेष अनुदान कार्यविधि, २०७५ ।
- (छ) संस्थागत व्यवस्था
- तीन वटै तहका व्यवस्थापिका, कार्यपालिका, न्यायपालिका,
 - संसदीय समितिहरू,
 - राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग,
 - अर्थ मन्त्रालय, महालेखा परीक्षकको कार्यालय,
 - महालेखा नियन्त्रक कार्यालय लगायत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरोकारवाला संस्थाहरू,
 - अन्तर प्रदेश परिषद,
 - अन्तर सरकारी वित्त परिषद,
 - प्रदेश समन्वय परिषद,
 - जिल्ला समन्वय परिषद,
 - राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति,
 - राष्ट्रिय योजना आयोग,
 - सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालिम केन्द्र ।

वित्तीय संघीयताका प्रमुख समस्याहरू

संघीयताको कार्यान्वयन सरल र सहज मार्ग होइन। एकात्मक शासन प्रणालीका विभिन्न चरित्र र व्यवहारबाट एकैपटक आत्मसात गरिएको संघीय प्रणालीको आधारभूत पक्ष वित्तीय संघीयताको पूर्वाधार निर्माण र कार्यान्वयन कार्य स्वाभाविक रूपमा जटिल विषय हो। नेपालले करिब एक डेढ वर्षको छोटो अवधिमा केही महत्वपूर्ण कानून तथा संस्थागत संरचनाहरू निर्माण गरी वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयनमा गरेको उपलब्धि उल्लेखनीय छ। यसको कार्यान्वयनपश्चात थुप्रै सहजता तथा सबलता रहेको त छैन, नै यति हुदाँहुँदै पनि यसमा अत्यन्तै जटिल, प्राविधिक र सबैको सहयोग, समन्वय, सहकार्य र सहभागिताको निरन्तर आवश्यकता पर्ने विषय भएकोले केही समस्याहरू निम्न छन्:-

- शासकीय तहहरू आन्तरिक आय बढाइ आत्मनिर्भर हुनभन्दा अनुदान र वित्तीय हस्तान्तरण लिन लालायित हुनु ,
- प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा वित्तीय क्षमता विकास र प्रणाली निर्माण हुन नसक्दा अनुदान समेत खर्च हुन नसक्नु ,
- अधिकांश स्थानीय तहहरूले बजेट र योजना तथा कार्यक्रमबीच तादात्म्यता मिलाउन नसक्नु एवं कतिपय स्थानीय तहहरूले त समयमा बजेट तथा कार्यक्रम ल्याउन समेत नसक्नु ,
- नागरिकको अपेक्षा एवं संघीयताको मर्म र भावना अनुसारको डेलिभरी दिन नसक्नु मुख्य चुनौती छ ,
- शासकीय तहहरू बीचमा राजस्व आर्जन, खर्च जिम्मेवारी तथा वित्तीय सम्बन्धका बारेमा साझा बुझाई विकास हुन नसक्नु,
- शासकीय तहहरूमा अधिकारप्रति तदरुक्ता देखाउने तर जिम्मेवारी प्रति उदासिन हुने प्रवृत्ति देखिनु,
- खर्च जिम्मेवारी र वित्त व्यवस्थाबीच सन्तुलन कायम हुन नसक्नु,
- प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आन्तरिक राजश्व परिचालन गर्न नसक्नु। अधिकांश खर्च संघीय हस्तान्तरणबाट हुनु,
- वित्तीय तथ्याङ्क एवं जानकारीको अभाव रहनु,
- पर्याप्त र आवश्यक कानून निर्माणमा भएको ढिलाइले कतिपय कुराहरूमा द्विविधा र असहजता आउनु,
- स्पष्ट कानून, दृष्टिकोण तथा अध्ययन, अनुसन्धानको अभावमा प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले जनभावना विपरित असान्दार्भिक कर लगाउने, फिर्ता लिने जस्ता

प्रवृत्ति देखिनु,

- खर्चको लेखाङ्कन, लेखापरीक्षण र खर्चको प्रतिवेदन तयार गरी, उपलब्धिको लेखाजोखा गर्ने विश्वाशिलो संयन्त्रको विकास हुन नसक्नु,
- वित्तीय अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने विभाज्य कोषहरूको व्यवस्थित अभ्यास हुन नसक्नु,
- भ्रष्टाचार तल्लो तहसम्म पुगेको एवं नीतिगत भ्रष्टाचार मौलाउँदै गएको भन्ने गुनासोहरू बढ्नुले आर्थिक अनुशासन कायम गर्नु ,
- लेखा, वित्त तथा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी जानकारी भएको दक्ष जनशक्तिको अभाव रहनु । भएका जनशक्तिलाई पर्याप्त तालिम कार्यक्रम संचालन गर्नु,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा नागरिकको अपेक्षा अधिक रहेको तर उक्त संयन्त्रहरूलाई संघबाट सहयोग नहुनु,
- वित्तीय संघीयता कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापनका संस्थागत संयन्त्रहरूको पर्याप्त समन्वय, सहकार्य तथा संवाद हुन नसक्दा तहगत कार्य सम्बन्ध विकास हुन नसक्नु,
- बाह्य सहायता परिचालनको अधिकार संघमा मात्र भएता पनि संघीय सरकारको सहमतिबिना नै प्रदेश र स्थानीय तहहरूले सीधै विकास साभेदारहरूसँग परामर्श गर्नुले भविष्यमा चुनौती खडा हुन सक्ने,
- अन्तरतह द्वन्द्व, अन्तर प्रदेश र अन्तर स्थानीय तह द्वन्द्व, प्रतिस्पर्धा र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा समय समयमा समस्या देखिन सक्ने,
- सुदृढ, स्वचालित, एकीकृत कोष प्रवाह र प्रतिवेदन प्रणाली स्थापना गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट वित्तीय नियन्त्रण, सन्तुलन र जवाफदेहिता तथा वित्तीय सुशासन अभिवृद्धि गर्नु एकदमै चुनौतीपूर्ण छ ।

वित्तीय संघीयताका प्रमुख समस्याहरूमा संविधानको अनुसूचीमा उल्लिखित कार्यहरू सम्पादनका लागि तथा साभा अधिकारको कार्यान्वयन गर्न कानून निर्माणमा केही ढिलाइले द्विविधा र असहजता ल्याएको छ ।

भावी कार्यदिशा

तीन तहबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमहरू एक-अर्कासँग नदोहोरिने र परिपूरक हुने गरी सञ्चालन गर्नुपर्छ । अन्तरप्रदेश परिषद्, जिल्ला समन्वय समिति, अन्तरसरकारी वित्त परिषद् र प्रदेश समन्वय परिषद्को भूमिका बढाउँदै अन्तरसरकारी समन्वय र नियन्त्रण प्रणालीलाई अझ प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्व क्षमता र सम्भाव्यताको अध्ययन

गरी राजस्व परिचालनमा थप सुधार गर्नुपर्छ। समग्रमा नेपालको वित्तीय संघीयताको सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधानका लागि भावी कार्यदिशा निम्न छन्:-

- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको करारोपणको विषयमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनसँग बाभिएका विषयहरू तत्काल निराकरण गर्ने,
- नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आवश्यक वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने स्पष्ट कार्यविधि वा निर्देशिका तयार गर्नुपर्ने,
- प्रदेश र स्थानीय तहमा आन्तरिक ऋण लिनको लागि कुनै पनि कानूनी तथा मौद्रिक औजारहरूको विकास गर्न हाल नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण लिन उपयोग गर्ने राष्ट्र ऋण ऐनमा आवश्यक संशोधन गरी प्रदेश र स्थानीय तहले ऋण लिने विधि र प्रकृया तोक्नु पर्ने,
- सबै किसिमका अनुदान वितरणको लागि प्रदेश र स्थानीय तहको वास्तविक स्रोतको आवश्यकता र राजस्वको आधारको पहिचानको मापदण्डलाई थप वैज्ञानिक र वस्तुगत बनाउने,
- उपलब्ध वित्तीय स्रोतको बहुआयामिक उपयोग गर्न अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन कार्यक्रम बनाइ MTEF र बजेटसँग तादात्म्यता हुने गरी स्रोत परिचालन र खर्च गर्ने,
- नेपाल सरकारले स्थानीय तहको लागि तयार गरेको SuTRA प्रणालीको बारेमा सरोकारवाला निकायहरूलाई सुसूचित तथा कार्यान्वयनको वातावरण तयार गर्ने,
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तर प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तहबीच कार्यमूलक सम्बन्ध स्थापित गर्ने,
- नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा विभाज्य कोषमार्फत जानुपर्ने रकम मासिक रूपमा हिसाब गरी उपलब्ध गराउनुपर्ने,
- प्रदेश र स्थानीय तहमा विकासमूलक गतिविधि सञ्चालन होस वा सेवा प्रवाहमा जनभावनाको सदैव कदर गरी सुशासनको प्रत्याभूति हुनुपर्ने।

निष्कर्ष

नेपालको सन्दर्भमा संघीयता आमूल परिवर्तन हो। परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्नु कठिन विषय पनि हो। शासकीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध, सहकार्य, समन्वय, सहकारिता, कार्य क्षेत्रमा स्वायत्तता व्यवस्थापनलाई थप मजबुत बनाउन जरुरी छ। वित्तीय संघीयताका आधारहरूलाई नियाल्दा नेपालमा वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनका लागि राजस्व परिचालनको सबैभन्दा

बढी हिस्सा संघीय सरकारबाट हुने वित्तीय हस्तान्तरण नै हुने गरेको देखिन्छ । त्यसैले यो परनिर्भर वित्तीय स्रोतको प्रवृत्तिलाई बदल्नु अति आवश्यक देखिन्छ । कानूनमा देखिएका केही अस्पष्टताहरूको निरूपण तथा मौजुदा कानूनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन, परीक्षणको आधारमा देखिएका समस्याहरूको सामयिक रूपमा समाधान गर्दै प्रदेश र स्थानीय तहमा उच्च मनोबलयुक्त जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न जरुरी छ । साथै राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको पूर्णता, पर्याप्त स्रोत साधन र निरन्तर अध्ययन अनुसन्धानमा केन्द्रित गरी सबल वित्तीय संघीयतामार्फत संघीय शासन प्रणालीबाट सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि हासिल गर्ने नेपालको अभियानलाई साकार बनाउने कार्यमा सम्बन्धित सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकायहरूको सहकार्य, समन्वय र योगदानको आवश्यकता छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

नेपालको संविधान (२०७२)

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

आ.व. २०८१/८२ को बजेट वक्तव्य

सोह्रौँ आवधिक योजना (२०८१/८२-२०८५/८६)

विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका लेख रचनाहरू ।

An Overview of Revenue Performance in PEFA Assessment

✍ Suresh Pradhan

1. Introduction:

Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) is a methodology for assessing public financial management (PFM) performance. It has 31 key components of PFM indicators in 7 broad areas of activity (pillars) that covers all the budget cycle of PFM. The program provides a framework for assessing and reporting on the strengths and weaknesses of public financial management (PFM) using quantitative indicators to measure performance. It is a tool that helps governments achieve sustainable improvements in PFM practices by providing a means to measure and monitor performance against a set of indicators across the range of important PFM institutions, systems and processes. This practice began in 2001 to harmonize country level assessment of PFM across the organizations that established the program. This assessment also enabled to reduce the duplication and costs of multiple assessments and to facilitate and improve the effectiveness of fiscal policies. Consequently, this plays a crucial role in the implementation of national policies concerning the poverty alleviation and economic development. In addition, it enhances the effective use of available resources, delivery of services and achievement of government policy objectives. If it is done well PFM ensures that revenue is collected efficiently and used appropriately and sustainably.

Since the early assessments in 2005 PEFA has been used more than 600 times in 153 countries. The World Bank has regarded PEFA partnership as the global leader in PFM and its performance measurement framework as the gold standard for assessing PFM performance. Actually, the program provides a realistic check of how we have been performing and where the areas of PFM improvement remain. The PFM performance for each of the PIs was assessed and assigned ratings of ‘A’ to ‘D’ according to the scoring criteria for each indicator that must be met in its entirety. Depending upon the available of documentary evidences (with some relative judgement) the PI indicators scores is broadly interpreted as follows:

A	High level of performance that meets good international practices
B	Sound performance in line with many elements of good international practices
C	Basic level of performance

✍ Fmr. Financial Comptroller, Financial Comptroller General Office

D	Less than the basic level of performance
D*	Insufficient information to score
NA	Not applicable

Using the above grading parameters, the **Third PEFA assessment** has been completed in Nepal in April 2024 by PEFA Secretariat. Unlike previous two PEFA assessment this assessment has report of mediocre public financial management (PFM) indicators. Revenue is one of the major areas of assessment as it is the one of the elements of PFM cycle. For the purpose of PEFA, revenue is considered as *customs duty, excise duty, value added tax (VAT), corporate income tax, personal income tax, employee's compensation tax, passport charges, visa fees, tourism charges, service fees and fines and penalty under the central government's jurisdiction.*

With this reference this article is an effort to present an overview of the revenue sector performance of central government based on third PEFA assessment conducted by PEFA Secretariat of Nepal. For this a brief overview will be presented for each revenue related 3 performance indicators and identify the major reform areas in this regard.

2. Revenue sector performance assessment: In these PEFA assessment three major performance indicators (PI) of revenue was used for the measurement of its accountability position. The performance indicators are: **PI 3 Revenue Outturn**, **PI 19 Revenue Administration** and **PI 20 Accounting for Revenue**. These three indicators performance measurement and its results are as follows:

2.1. PI-3. Revenue Outturn: This indicator measures the change in revenue between the original approved budget and end-of-year outturn for the last three completed fiscal years. For this purpose, major institutions MoF, and two major departments, the Inland Revenue Department and Department of Custom, are responsible for managing taxes, customs, and duties which comprise close to 90 percent of BCG total revenue. The revenue collection process through the RMIS and its reports were used to determine the revenue status. In order to determine the total volume of the revenue the government uses two key factors to forecast its revenue. First, it considers the aggregate data of macroeconomic variables from the last completed fiscal year and the first six months of the current fiscal year. Second, the government estimates the revenue that it expects to mobilize in the upcoming fiscal year. Similarly, the government also considers the budget resource ceiling for the coming fiscal year and the following two fiscal years during the revenue forecasting process. The revenue estimates are prepared using qualitative and quantitative methods such as Long-Term Linear Trend, Growth Rate Method, Tax Buoyancy Method, and Moving Average Rate Method (as per the budget formulation guidelines).

3.1. Aggregate revenue outturn (last three completed fiscal years): The aggregate revenue outturn for the last 3 years is calculated as follows:

Total revenue	FY2018/19	FY2019/20	FY2020/21
Original approved budget (NPR, millions)	1,004,373.50	1,170,028.50	1,072,287.90
Outturn (NPR, millions)	852,520.90	817,465.00	972,370.70
Outturn as a percentage of original approved budget	84.90	69.90	90.70

Source: Budget Speech <https://www.mof.gov.np/site/publication-detail/2340>, Consolidated Financial Statements (CFS) <https://www.fcgo.gov.np/reporttype/1>

The above table shows that actual revenue was less than 92 percent of budgeted revenue in all the last three years. **Hence, the score for this dimension is a D.** It shows that the revenue outturn is less than the *basic level of performance* as required by the indicators. Therefore, the revenue target is not met as required by the PI of revenue outturn.

3.2. Revenue composition outturn: For the purpose of revenue composition, variance performance analysis was conducted and evidence for scoring was examined. The assessment shows that the composition variance between budgeted and actual revenue collection was 11.2 percent, 11.5 percent, and 9.2 percent for FY2018/19, FY2019/20, and FY2020/21, respectively. The table 3.2 below shows the scoring figure of the revenue composition:

Table 3.2: Revenue composition outturn compared to original approved budget (last three completed fiscal years)

Variance (%)	FY2018/19	FY2019/20	FY2020/21
Revenue composition	11.2	11.5	9.2

The table above depicted that the variance in revenue composition was higher than 10 percent in *two of the last three years*. Hence, as per the scoring assessment, the score for this dimension is a C. This score indicates that composition variance is in the *basic level of performance*.

2.2. Revenue Administration: This indicator examines the administration of all types of tax and nontax revenue for central government agencies. This is indicator **19(Revenue Administration)** and has four sub-indicators as **19.1. Rights and obligations for revenue measures, 19.2. Revenue risk management, 19.3. Revenue audit and investigation and 19.4. Revenue arrears monitoring.** This mainly assesses the *procedures used to collect and monitor central government revenues*. The data used for the purpose of the assessment is at *the time of assessment*

for PI-19.1 and PI-19.2 and for the *last completed fiscal year* for PI-19.3 and PI-19.4. The indicator was assessed using the metrics of the IRD and DOC and for revenue accounting and reporting, information data was also collected from the FCGO. The draft report of Tax Administration Diagnostic Assessment Tool, December 2022, was consulted to verify and support the findings. The performance assessment of the revenue administration is presented in the table as below:

Summary table of scores:

Indicator/ Dimension	Assessment of performance	Score
PI-19. Revenue administration (M2)		C+
19.1. Rights and obligations for revenue measures	The IRD and DOC collect most of the government revenues and use <i>multiple channels which provide easy access to comprehensive and up-to-date information</i> concerning the main revenue <i>obligation areas as well as rights, including, as a minimum, redress processes and procedures.</i>	A
19.2. Revenue risk management	The IRD and DOC use <i>partly structured and systematic approaches to evaluate and prioritize compliance risks</i> for various revenue categories, particularly for medium to large taxpayers.	C
19.3. Revenue audit and investigation	The IRD conducts annual audits and investigations based on its annual plan, thus completing the majority of its planned audits and investigations. The DOC (Post-Clearance Audit Office, PCAO) conducts post clearance audits on a random basis, using a risk-based approach. However, both IRD and DOC have yet to develop compliance improvement plans.	D
19.4. Revenue arrears monitoring	The stock of revenue arrears at the end of the last completed fiscal year is below 20 percent (that is, 4.83 percent) of the total revenue collection of the year. The revenue arrears older than 12 months are less than 50 percent (that is, 45.49 percent) of total revenue arrears for the year.	B

Since IRD and DOC are the main government entities for collecting revenues their efforts have been assessed for this indicator. From the data it shows that they collect 87 percent of the BCG’s annual revenues and 78 percent of CG’s annual revenues. The remaining government revenues include fees, fines, and receipts from the sale of assets, which are collected by different entities. The EBUs also charge fees for the services delivered. They use these funds to meet their expenditures. The collected revenues as per the category of the revenue is presented in table 19 as below:

Table 19: Collected revenues by entity and category of revenue (FY2021/22)

Collecting entity	Category of revenue	Receipts (NPR, million)	As a percentage of total revenue (%)
IRD	Domestic VAT, Domestic excise, Income tax, Capital gain tax, Rent tax, Vehicle tax, Property tax	487,361	38.66
DOC	Custom duty, VAT (import), Excise duty (import), Road construction, Repair and maintenance Fee, Infrastructure tax	496,971	39.42
Other BCG entities (nontax revenue)	Interest, Dividend, Rent, Royalties, Sale of goods and services, Penalties, Export Return, Grant return, Insurance claim	129,434	10.27
MoF	Foreign grants	15,515	1.23
EBUs	Various types of fees, subscriptions, license fee, premium, grants, and revenue from sale of goods	131,277	10.41

19.1. Rights and obligations for revenue measures: This sub indicator is about the protection of taxpayer's rights protected by the respective tax laws. It was examined as per the available information from IRD's website (www.ird.gov.np). The website is the primary source of information and provided the information about registration, the filing of tax returns, the payment of taxes, and the appeal mechanism. It also has a dedicated section for taxpayer education that includes informative booklets and SOPs, mobile application, toll-free helpline as well as public notices and media announcements by IRD to inform the public about tax registration, filing, and payments. The IRD's administrative review redress of complaints or appeals of taxpayers through administrative review, appeal in the revenue tribunal, and appeal at the appellate court and the supreme court has enabled the redress process and procedures to the taxpayers. Similarly, taxpayers can access the latest and comprehensive information on the Department of Custom's website. (www.customs.gov.np). It contains all the legislative documents and procedures as well as the latest data on duties, imports, and exports. Additionally, there is a mobile application, tollfree helpline or online chat. The custom act also allowing taxpayers to file a review application and appeal against the decision of a customs officer. The law provides multiple channels for taxpayers, including the Valuation Committee, the Director General of Customs, and the Independent Revenue Tribunal. The legal time limits for filing a complaint and the verdicts on appeals by corresponding forums are also mandated by law. Effective grievance redress mechanism was a priority of the DOC's 2017–21 reform plan. Accordingly, the DOC provided information about the redress process and procedures on its website after consultation with the stakeholders.

Table 19.1. Rights and obligations for revenue measures (at the time of assessment)

Collecting entity	Category of revenue	Information available to payers on revenue rights and obligations				
		Revenue obligations Y/N	Redress processes and procedures Y/N	Comprehensive Y/N	Uptodate Y/N	Source of information
IRD	Domestic VAT, Domestic excise, Income tax, Capital gain tax, Rent tax, Vehicle tax, Property tax	Y	Y	Y	Y	IRD's website, mobile app, and helpline
DOC	Custom duty, VAT (import), Excise duty (import), Road construction, Repair and maintenance fee, Infrastructure tax	Y	Y	Y	Y	DOC's website, mobile app, and helpline

Source: IRD and DOC websites, mobile app, and helpline

The above arrangement shows that both the IRD and DOC provide easy access to comprehensive and up-to-date information concerning the main revenue obligation areas, as well as rights, including, as a minimum, redress processes and procedures. **Hence, the score for this dimension is an A.** Which shows that in this indicator there is *high level of performance that meets good international practices.*

19.2. Revenue risk management: PEFA assessment also considered the revenue risk management. It reveals that both the major departments (IRD and DOC) have good risk management tools and systems. In this case, the IRD uses three methods to manage tax compliance risks: promotional (tax education, awareness and social media), preventive (market surveys, cross-checking and compliance procedure) and curative (legal action-financial penalties, business suspension and imprisonment). IRD has a set of procedures for managing compliance risks which is this to the Tax Clearance Certificate (TCC). Similarly, the department has an annual plan to mitigate risks and the 'Risk Engine' to analyze the integrated tax system (ITS) data to identify risk indicators to select medium-to-large taxpayers for audit.

In the case of DOC, it has a risk management section and a working committee to prepare the risk register, risk profile, risk criteria, and risk indicators. A risk management team implements the selectivity module of the ASYCUDA by preparing a risk register and risk profile. Similarly, the DOC uses the export-import (Exim) code, inter-country border administrative cooperation, border area patrolling, green/yellow/red clearing lanes, passenger clearance, World Customs Organization (WCO) valuation, reference pricing, and post-clearance audit to manage the risks in custom. Individuals and firms applying for renewal or a new issuance of export and import licenses shall clear any previous dues and irregularities in their name to comply with customs regulations and avoid non-compliant transactions. The PEFA

assessment has the following findings about the risk's management:

Table 19.2. Revenue risk management (at the time of assessment)

Collecting entity	Category of revenue	Approaches for assessing and prioritizing compliance risks		Coverage	
		Comprehensive (Y/N)	Structured and systematic (Y/Partly/N)	Large revenue payers (Y/N)	Medium revenue payers (Y/N)
IRD	Domestic VAT, Domestic excise, Income tax, Capital gain tax, Rent tax, Vehicle tax, Property tax	Y	Partly	Y	Y
DOC	Custom duty, VAT (import), Excise duty (import), Road construction, Repair and maintenance fee, Infrastructure tax	Y	Partly	Y	Y

Source: IRD Strategy Document 2018/19–2022/23, IRD Risk Based Selection System for Audit Document, Customs Reform and Modernization Strategies and Action Plan (CRMSAP) 2017–2021, Documents from DOC Risk Management Section.

The above table reveals that each department has a risk management priority in the strategic and reform plans and have practices of developing and implementing various measures to this end. However, these measures are partially structured and systematic. **Hence, the score for this dimension is a C.** As per PEFA scoring and interpretation, the score reveals that it is only a *basic level of performance* and has to do further reform in this area.

19.3. Revenue audit and investigation: In this sub-indicator the PEFA assessment is of the view that both department (IRD and DOC) has employed audits and investigations to minimize revenue risk. The **DOC** has a specialized office dedicated to post clearance audits, but it has not developed a compliance improvement plan. In the case of **IRD**, it carries out various types of audits and investigations every year, including full audits, current year audits, indirect audits, and electronic system audits. There is a computer program called the revenue risk engine and tax compliance is monitored through an internal management system. Although the IRD prepares an annual plan that identifies verification activity and revenues, it is yet to develop any compliance improvement plans. In addition, there is Department of Revenue Investigation (DRI), which primarily investigate revenue-related issues from the information gathered and analyzed from both internal and external sources. The department also conducts investigations, adjudications, and case files against instances of revenue fraud.

The activities of the three departments above shows that their established process of annual audit planning and monitoring ensures the completion of audit

activities as planned. However, the lack of a systematic approach to mitigating the most significant compliance risks confronting the tax system by preparing and implementing a compliance improvement plan is *partially attributable to insufficient capacity*. Due to this condition **the score for this dimension is rated as D**. Which is interpreted that in this dimension the indicators performance is *less than the basic level of performance*.

19.4. Revenue arrears monitoring: This dimension is relevant with the aggregate outturn of revenue as the revenue is not realized after the tax assessment. PEFA assessment found that ITS has a separate ledger for each taxpayer which contains the details about taxpayer assessments, arrears, and claims. The ledger tracks both debit and credit balances of individual taxpayer. Any difference between these balances is categorized as arrears. These arrears do not take into accounts tax amounts under litigation which is considered as ‘not collectible’ until they are written off. For customs duties, payment is required at the time of clearance. Therefore, there is typically no ledger for individual taxpayers and no arrears. However, if post-clearance audits identify additional customs duties that need to be recovered, it is recorded as arrears. Table 19.4 below displays the status of revenue arrears for each agency, excluding amounts under litigation.

Table 19.4: Revenue arrears as of FY2020/21 (after deducting arrears under litigation)

Offices	Major tax	Revenue Arrears (NPR, millions)
Tax offices under IRD	VAT, Income tax, Excise duty, and others	39,406.60
Offices under DOC	VAT, Customs, Excise	442.90
Total		39,849.50
Total revenue collection during FY2020/21 (IRD and DOC)		824,946
Arrears as percentage of revenues		4.83
Percentage of arrears unsettled for 12 months with total arrears		45.49

Sources: Annual Report of IRD and Annual Progress Report of Post Clearance Audit Office, FY2020/21 and FY2021/22; CFS, FY2020/21 and FY2021/22, FCGO.

Note: The total revenue amount under litigation as per Annual Report of IRD for FY2020/21 (page 49) is NPR 131,968 million.

The IRD has published a booklet mentioning the legal procedures for declaring and recovering tax arrears. The booklet considers tax arrears as the *revenue that remains unpaid within the specified timeframe, as outlined in the taxpayer’s tax details or tax assessment*. The booklet also stated that once the appeal is submitted by the taxpayer the amount in question is not included in the arrears. Therefore, the

revenue amount under litigations is not considered as revenue arrears. The use of the ITS system enabled follow-up for the recovery of any outstanding revenues or taxes while also providing accurate and timely information for reporting purposes. The stock of revenue arrears at the end of the last completed fiscal year is below 5 percent of the total revenue collection of the year. **Hence, the score for this dimension is a B.** As per PEFA scoring interpretation it is regarded as **sound performance in line with many elements of good international practices.**

2.3- Accounting for Revenue: Three major dimensions are assessed under this PI.

PI-20. Accounting for Revenue: This indicator assesses procedures for recording and reporting revenue collections, consolidating revenues collected, and reconciling tax revenue accounts of central government at the time of PEFA assessment. For this purpose, RMIS revenue collection reports were supplemented with data from the IRD, DOC, NRB, and FCGO. The table below present the summary of the dimension and indicator for the performance assessment:

Summary table of scores: Accounting for Revenue

Indicator/Dimension	Assessment of performance	Score
PI-20. Accounting for revenue (M1)		C+
20.1. Information on revenue collections	The RMIS captures complete data about revenue collection, and the MoF publishes monthly economic bulletins with a breakdown by revenue type. However, the EBU revenue is not captured by the RMIS and not included in the monthly economic bulletins.	B
20.2. Transfer of revenue collections	All government revenues are deposited in KA 1.1 group of bank accounts, which are the components of the central treasury.	A
20.3. Revenue accounts reconciliation	Revenue collecting entities rely on RMIS data to update taxpayer records for revenue collection, which enables a reconciliation of revenue collection and fund transfer to the treasury.	C

The composite score of the indicator and dimension above shows that overall score is **C+**. It means that the performance is *slightly above basic level of performance*. This is the method of composite scoring though for two dimensions 20.2 and 20.1 above shows a higher level of performance. The following are the individual performance assessment of this indicator.

20.1. Information on revenue collections: For scoring of this dimension, assessment considered the RMIS, which provided the common platform to be used by all revenue collecting agencies, accounting offices, and banks connected directly to nonoperative revenue accounts. The FCGO receives real-time revenue

data through the RMIS and publishes the aggregate daily receipts and payments status on its website. For monthly reporting, the MoF relies on RMIS as the primary source of information, which is considered highly reliable and provides all the necessary data for reporting. In addition, the IRD and DOC regularly release reports containing comprehensive information about the total revenues collected by their respective departments, including a detailed breakdown of revenue collection by type. However, the EBU revenue remains outside government's financial reports and information of EBU revenue is collected on an annual basis.

Table 20.1: Information on revenue collections (at the time of assessment)

Collecting entity	Category of revenue	Collection of revenue information by a central agency (Y/N)	Frequency of data transfer to the central agency	Transferred data characteristics (Y/N):	
				Broken down by revenue type	Consolidated into a report
IRD	Domestic VAT, Domestic excise, Income tax, Capital gain tax, Rent tax, Vehicle tax, Property tax	Y	Monthly	Y	Y
DOC	Custom duty, VAT (import), Excise duty (import), Road construction, Repair and maintenance fee, Infrastructure tax	Y	Monthly	Y	Y
Other BCG entities (non-tax revenue)	Interest, Dividend, Rent, Royalties, Sale of goods and services, Penalties, Export Return, Grant return, Insurance claim	Y	Monthly	Y	Y
EBUs	Various types of fees, subscription, license fee, premium, grants, and revenue from sale of goods	Y	Annually	Y	N

The above table shows that except EBUs consolidated report all other dimensions provide the revenue data through RMIS provide information of collection and compilation of extensive revenue collection data, enabling the MoF to produce monthly reports containing accurate information about BCG revenue collection broken down by revenue type. The EBU revenues are not captured by the RMIS and are not included in the monthly reports. **Hence, the score for this dimension is a B.** This score indicates that in this dimension the government has *sound performance in line with many elements of good international practices.*

20.2. Transfer of revenue collections: This dimension measures whether the government revenue received by the government entities are transferred to the

central treasury in timely matter or not. **As per the provisions of the Government Transaction Directives of 2018** all government revenues shall be deposited into a specific group of bank accounts known as KA 1.1. There is provision that at the end of each day, each revenue collecting bank generates a consolidated collection report for all its branches and submits it to the NRB and it is settled the revenue accounts and reports of the collected revenues to the FCGO. For this transaction it is deposited through the RMIS and using specified bank accounts for revenue collection ensure the daily transfer of revenue collection to the treasury. **Hence, on this arrangement the score for this dimension is an A.** *This indicate full satisfaction of high level of performance that meets good international practices.*

20.3. Revenue accounts reconciliation: It is important to reconcile the revenue accounts after accounting and reporting. There is legal provision in Financial Procedure and Fiscal Responsibility Act 2076 to reconcile the revenue amounts with the revenue deposited in the bank accounts. The NRB performs daily reconciliations of revenues with their RMIS collection report at an aggregate level. The FCGO then reconciles the total daily revenues and detailed revenue reconciliation on a monthly basis as per NRB and RMIS report. After the reconciliation, corrections/adjustments are made in the RMIS, if needed. The final collection figures are consolidated by the FCGO. The NRB reconcile the daily and monthly consolidated forms received from all commercial banks during the month.

In the case of IRD the Revenue Administration System (RAS) and the ITS is used. An annual reconciliation of tax assessments and arrears is conducted, with the results included in the IRD's annual report. In customs duties backlogs are generally not an issue and no reconciliation are necessary between assessments and arrears. Any issues related to customs tariffs after clearance from the Customs Office are handled by the PCAO. Based on the discrepancies forwarded by revenue collecting entities the DTCO and FCGO can modify the information within one year of payment or three months after the end of the fiscal year, whichever comes earlier. This approach enables a systematic reconciliation of the collection and transfer of funds to the treasury. Despite such arrangement the revenue data reconciliation still poses problem in RMIS. **Hence, the score for this dimension is a C.** Which indicates that it performs the **basic level of performance.**

3. Areas of Reform: Based on the PEFA assessment above the following should be considered for reform in revenue sector to score better in the assessment as well as better performance in this sector:

- **The aggregate score of PI 3 Revenue Outturn (D), PI 19 Revenue Administration (C+) and PI 20 Accounting for Revenue (C+).** This shows revenue forecasting should be realistic and need a great effort to improve revenue outturn. In other

2 indicators also, the performance is basic. So, their dimensions should also need to be improved.

- The reform plans should focus on improving tax policies, enhancing taxpayer services, enforcing regulations, expanding the tax base, and strengthening systems.
- More focus should be given to digitization for better tax administration and taxpayer facilitation.
- Risk compliance plan and its enforcement is extremely necessary for better compliance in revenue outturn.
- Rigorous efforts are needed to streamline EBUs revenue. Compliance plan is necessary for EBUs revenue collection.
- RMIS should be upgraded to better assist taxpayers and streamline to help taxpayers during revenue collection, accounting, reporting, and reconciliation. It is necessary to upgrade current system to incorporate digital payment options, such as mobile banking, internet banking, and digital wallets as well as integrate the RMIS with the NRB system.
- IRD need to enforce its second strategic plan and third reform plan and try to implement taxpayer and investment-friendly tax policies to attract private sector investments.
- The DOC should better implement sixth customs reform and modernization plan and should focus towards IT-based systems for various taxpayer functions.
- The government is implementing reforms to improve revenue management, including medium-term revenue forecasting; strategic plans for the IRD and DOC;
- The revenue entities employing a partially structured and systematic methodology to evaluate and prioritize compliance risks should develop compliance improvement plans.
- EBU revenue improvement plan should be prepared and implemented with due supervision. A regular mechanism should be in place to monitor their revenue collection, reporting and reconciliation mechanism.
- The cash flow forecasting system should be implemented and close monitoring is necessary in real-time basis through the IT based solutions.
- The aspects of aggregate fiscal discipline should be considered in revenue policy and its synchronization with expenditure and debt situation.

4. Conclusion: The PEFA indicator performance portrays the revenue sector status. Though revenue outturn was better in previous PEFA assessments, it now needs more attention as it is the fundamental source of economic development. The assessment highlighted the areas reform from international perspective, so all the concerned agencies should consider the areas of reform as mentioned above and try every effort to score better in the time to come with better revenue sector reform for better economic development.

References

Government of Nepal (2024), Public Expenditure and Financial Accountability Assessment-Performance Assessment Report-III (As of 2022), Ministry of Finance, PEFA Secretariat Nepal, April 2024

<https://www.pefa.gov.np>

<https://ird.gov.np/publication/category/annual-reports>

<https://www.pefa.org>

ED OLOWO-OKERE, Director, Governance Global Practice, The World Bank

Remittance inflow and its Management in Nepal

✍ Jhakka Prasad Acharya

1. Background

Approximately one in eight individuals, or more than one billion people worldwide, rely on remittances. Each year, 800 million people are benefited from the 200 million migrant workers sending money home. Remittance flows are increasing despite political unrest and a pandemic. The most recent World Bank statistics indicates that remittances to low- and middle-income nations totaled US\$656 billion in 2023.

In recent decades, the flows of remittance to developing economies have continued to increase. These inflows reached 1.6 per cent from USD 843 billion in 2022 to USD 857 billion in 2023 and this increase is estimated to rise at a rate of 3 percent in 2024 (KNOMAD, 2024). The global statistics clearly indicates these inflows have become a major source of foreign earnings in low and middle income countries and have even surpassed total volume of official development assistance including foreign direct investments, foreign aid, export earnings and other private capital inflows. The above statistics only present the information about recorded sources, the true size of remittances, including unrecorded inflows through formal and informal channels, is supposed to be even larger as stated by the World Bank. Remittance has been the major back bone of Nepalese economy providing foreign exchanges reserve, source of capital formation, and means of poverty alleviation. The remittance inflows accounted to 26.5% of total GDP of Nepal with a record high \$10.86 billion in 2023 i.e. 14.86% increase from the previous year. This rise in inflow is due to the increased number of Nepalese working abroad in diverse range of locations in addition to the use of more formal methods of sending money. Foreign employment has always been the major source of remittance in the context of Nepal, and the effective utilization of remittance in productive sector for long term economic growth of nation is important for reduction of dependency in remittance and pave the way for return and reintegration of the migrant workers

Despite their impressive increase, the growth impact of remittances on the economies of Nepal remains a contested subject among scholars and policy makers. Remittance

✍ Joint Secretary, Government of Nepal

has a positive association with the country's national gross domestic product in many instances. However, less use of remittances in the productive sector can have negative impacts on the long-term economic welfare of the country. Remittance inflows, especially in developing and least developed countries like Nepal where remittance has a significant share of the country's GDP may result in increased inflation rate, reduced labor supply, brain drain and increased dependency. There is a need for sustainable utilization and effective management of the remittance received for the welfare of people, and nation as a whole.

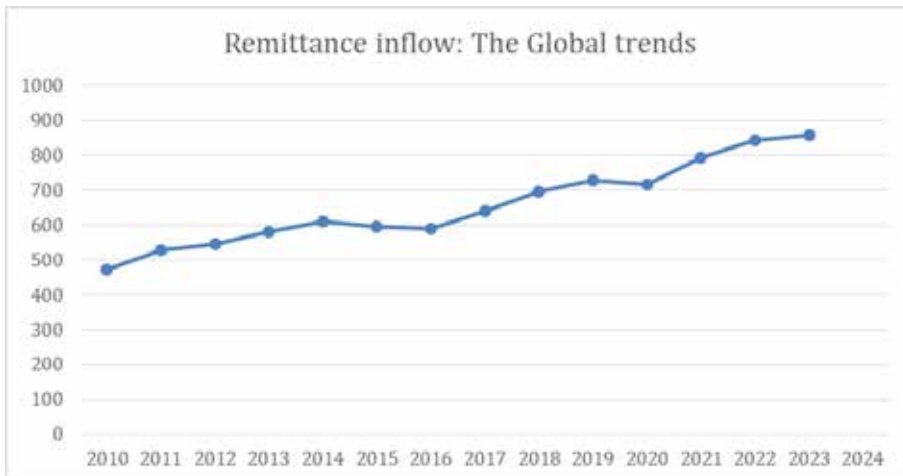
2. Introduction

Remittances can be defined as the financial or in-kind transfers made back in communities of origin by migrants to their friends and relatives. Remittance can be in the either in the form of personal transfers or compensation of employees. Personal transfers refer to the all transfers in the form of cash or kind whether made or received by both migrants or non-migrant's worker from or to the individual in others country. The income earned by temporary migrant workers in the host country, and the income earned by workers employed by embassies, international organizations and foreign companies comes under compensation of employees. We may use the term internal remittance to indicate the money transferred within a country but is of less economic significance. All remittances are not only in the form of financial transfers or in-kind nature but also include innovative ideas, valuable transnational networks, knowledge, political values, policy reforms and new technological skills that flow from one country to another country and are labelled as social remittance. Remittances are essential in maintaining household earnings, promoting spending, and even influencing the national economy in nations like Nepal, where job prospects are scarce and overseas migration is widespread. Effective remittance inflow management is necessary to transform this revenue into a long-term development engine as opposed to letting it fuel dependency and consumption on its own.

The strategic process of maximizing the use and impact of remittances received from overseas, making sure that these monies effectively contribute to a nation's economic stability and progress, is known as remittance inflow management. This entails procedures and policies that encourage the use of official financial channels, stimulate profitable remittance fund investments, raise recipients' level of financial literacy, and lower transaction costs. By promoting entrepreneurship, lowering reliance on outside revenue sources, and bolstering household financial security, effective remittance inflow management seeks to transform remittances into a tool for sustainable growth.

3. Remittance Inflow: The global trends

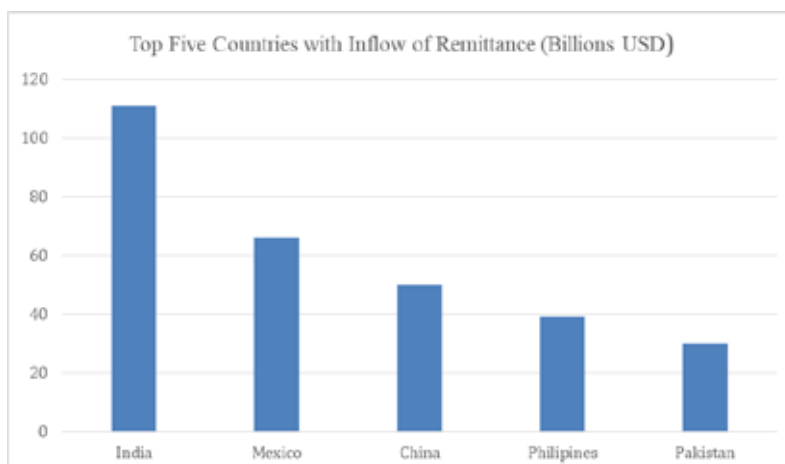
More than 80 countries rely on remittances for at least 3% of their GDP. These countries provide a demonstration of how remittances can spur socioeconomic development and change, particularly in rural areas. Seventy-five percent of the world's poor and food insecure reside in rural areas, where more than half of remittances are distributed.

Source: Migration Data Portal (2023)

Fig 1: Global trend of Remittance inflow

The aforementioned graph unequivocally shows the rising global trend of remittance inflow over the past few decades, reaching a high of 857.3 billion USD in 2023. Global remittance flows grew from USD 843 billion in 2022 to USD 857 billion in 2023, a 1.6 percent increase, and are predicted to expand at a higher pace of 3% in 2024.

Source: Migration Data Portal (2023)

Fig 2: Top Five Remittance Receiving Countries

Among LMICs, India received 111 billion USD in remittances in 2023, followed by Mexico (66 billion), China (50 billion), the Philippines (39 billion), and Pakistan (27 billion). Since 2008, India has received more remittances than any other country. In contrast, smaller economies accounted for the top five beneficiaries of remittances in 2023 as a percentage of GDP: Tonga (41%), Tajikistan (39%), Lebanon (31%), Samoa (28%), and Nicaragua (27%). Between 2022 and 2030, migrant workers are expected to repatriate around US\$5.4 trillion to their home areas. Of that, about US\$1.5 trillion will be saved or invested.

United states remain the country with the highest outflow of remittance of 85.8 billion USD in the year 2023, followed by UAE, Saudi Arabia, Switzerland, and Germany respectively.

Table 1: Top Five Remittance Sending Countries across the world

Country	Outflow of Remittance (Billions USD)
United States of America	85.8
United Arab Emirates	38.5
Saudi Arabia	38.4
Switzerland	35.7
Germany	24.1

Source: Migration Data Portal (2023)

4. Remittance Inflow in South Asia

Remittance flows to South Asia grew by 7.2% in 2023 to reach \$189 billion, which is less than the previous growth of 12% in 2022. The increase is entirely due to increased remittance flows to India. India is the largest remittance receiver among the South Indian countries followed by Pakistan. India received a total of 111.2 billion US\$ in 2023. Nepal is the 4th largest remittance receiver in South Asia with a total of 10.9 billion US\$ remittances received in the year 2023. Though the amount received seems small compared to that of India, its contribution to the national GDP of Nepal is higher. In terms of the percentage of remittance share to national GDP, Nepal comes at the first rank in South Asian Countries followed by Pakistan and Srilanka.

Table 2: Contribution of Remittance in GDP across South Asia

Country	Remittance Inflow (Billion USD)	Proportion of GDP (%)
Nepal	10.9	26.5 %
Bangladesh	22.2	5 %

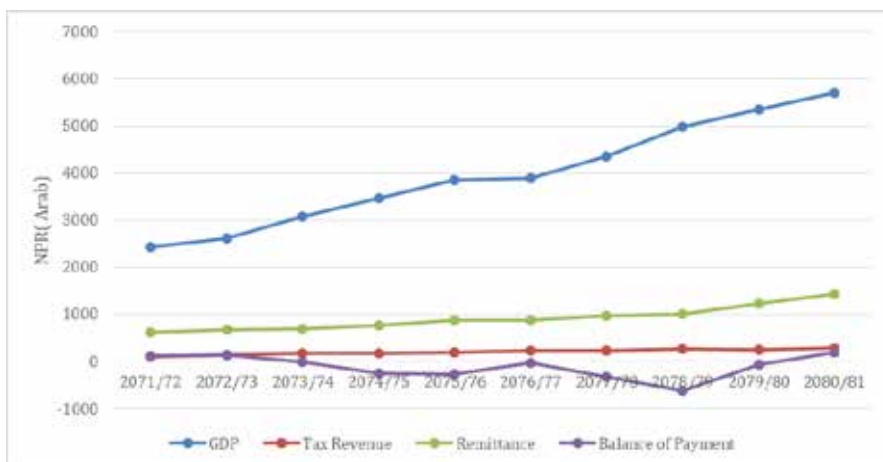
Country	Remittance Inflow (Billion USD)	Proportion of GDP (%)
Pakistan	26.6	7.9 %
India	111.2	3.3 %
Srilanka	6	8 %
Afghanistan	0.3	2.2 %
Maldives	0.1	0.1%
Bhutan	0.1	3.7 %

Source: Migration Data Portal (2023)

5. Trends of Remittance Inflow in Nepal

Over 2.1 million Nepalese have migrated out of the country for higher education, employment, and other purposes (Nepal Migration Report 2022). Migration has been one of the major determinants of the socioeconomic development of Nepal. It's high time to harness the positive development impacts of migration as well as make necessary regulatory measures to achieve the common goals of graduation from the category of Least Developed Countries (LDCs) by 2026. Nepal has signed Bilateral Labor Agreements with 12 countries and has provided legal permit for employment with 111 countries so far.

Remittances have been as important as farm income (16.5%), and have played a crucial role in rural areas in sustaining households. Data from the last 20 years, from 2002 to 2021, indicates that remittances received have been rising in parallel with the country's GDP. While Nepal's total GDP in 2021 was 36.29 billion US dollars, an 8.5% increase over 2020, the country also received 8.2 billion US dollars in remittances, a 1.2% increase over 2020. In contrast to the decline in GDP from 2019 to 2020 and remittance from 2018 to 2020, the increase in remittance from 2017 to 2018 is more pronounced than in the other years. Both GDP and remittances are trending upward from 2020 to 2021, however, the increase in remittances received is less rapid than in the prior year. The ratio of remittance inflows to GDP stood at 20.4 percent in the year 2022 compared to 22.7 percent in the year 2023. Workers' remittance inflows increased by 21.2 percent to Rs.1220.56 billion in the year 2023 as compared to 4.8 percent in the previous year

Source: Economic Survey (2080/81)

Fig 3: Remittance Inflow, GDP, Tax Revenue Balance of Payment in Nepal

There exists a clear disparity in growth rates of GDP, tax income, remittances, and the balance of payments in ten years from 2071 to 2081. In contrast to the relatively low growth in tax revenue, GDP has experienced significant expansion, rising substantially. The slower growth of tax revenue to GDP indicates that proportionate tax collection isn't keeping pace with Nepal's economic growth, most likely as a result of inadequate domestic revenue sources and possible problems with tax compliance.

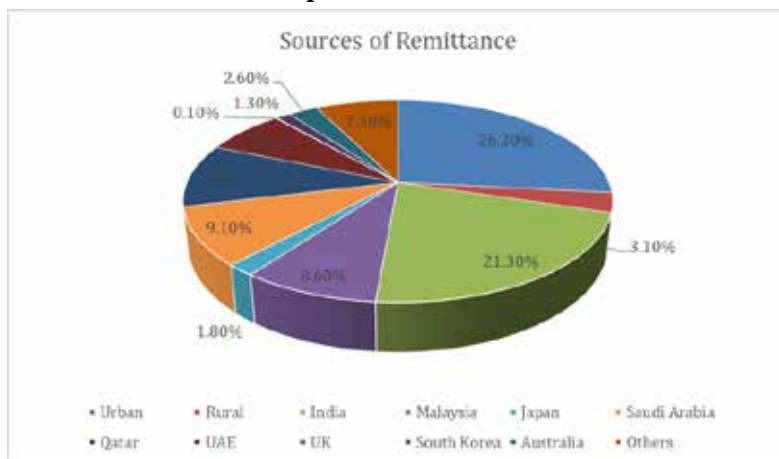
A vital source of income for many households, remittances have been rising consistently, but it also highlights Nepal's reliance on foreign work, which makes it susceptible to changes in the world economy. However, there are times when the balance of payments is unstable and shows negative numbers, which could indicate a trade imbalance or a rise in outflows of foreign currency. This volatility, which is partially driven by remittance flows, emphasizes Nepal's susceptibility to foreign economic conditions. Nepal should prioritize raising tax revenue above remittances in order to create a sustainable economy. This is because increased tax revenue allows the government to invest in public facilities, lessen its dependency on outside funding, and support indigenous industry. Increased compliance and a wider tax base would help Nepal achieve more self-sustaining, stable economic growth that is less influenced by outside forces. A more sustainable and balanced economic structure might result from promoting investment in regional businesses, local investments which would also enlarge the taxable revenue pool and lessen the need on remittances.

National Living Standard Survey IV (2022-2023) on Remittances and Transfers shows that between 1995–1996 and 2022–2023, the frequency and volume

of remittances received by households in Nepal increased dramatically. The percentage of households receiving remittances increased sharply from 23.4 percent in 1995/96 to 76.8 percent in 2022/23, indicating a major expansion in the number of households who rely on remittances. In line with this trend, the average amount of remittances received per household has climbed significantly, rising from Rs. 15,160 in 1995/96 to Rs. 145,093 in 2022/23. Data shows that the percentage of remittances from within Nepal has dropped from 44.7% in 1995–1996 to 29.3% in 2022–2023. Remittances from countries other than India, however, are still highly common (49.4% in 2022–2023) underscoring the significance of international migration for generating revenue. Remittances from India decreased from 32.9 percent in 1995–1996 to 11.1 percent in 2010–2011, although they have since increased to 21.3 percent in 2022–2023. Likewise, the nominal average remittance per beneficiary home increased by 80.4 percent, from NRs. 80,436 in 2010/11 to NRs. 145,093 in 2022/23. The percentage of total remittances received from within Nepal rose from 19.6% to 29.3% within the same period, making internal remittances another noteworthy phenomenon. Lastly, from 11.3 percent in 2010–11 to 21.3 percent in 2022–23, the proportion of remittances from India also increased.

In Nepal, 76.8% of families received remittance income in 2022–2023. In receiving households, an average transfer has a nominal value of Rs. 145,093. When the entire population is taken into account, the nominal remittance per capita is NRs. 36,273. Compared to the country's non-poor population, the average per capita remittances received by the poor are significantly lower (Rs. 12,639 against 42,282). Lumbini leads all provinces in the percentage of households that receive remittances (89.6%), followed by Karnali (83.9%) and Gandaki (81.1%).

5.1 Sources of Remittance in Nepal

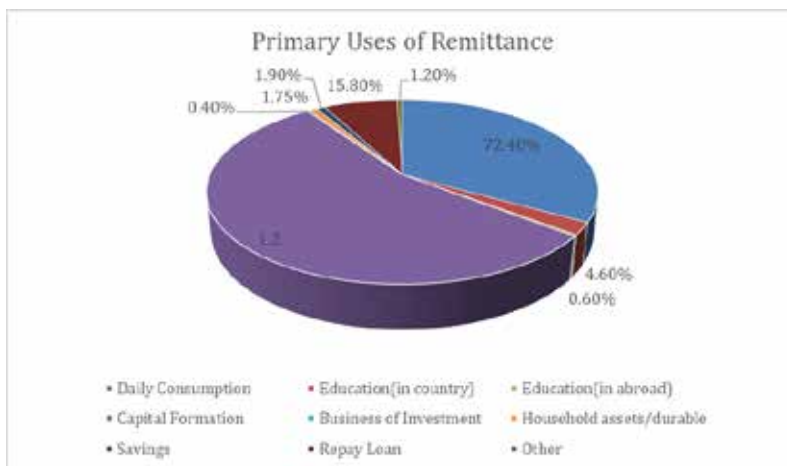
Source: Nepal Living Standard Survey IV (2022)

Fig 4: Major Sources of Remittance in Nepal

A vast majority of remittance flows into Nepal is from outside the country (70.7 percent), with the largest share flowing from India, followed by Qatar and Saudi Arabia (21 percent, 10 percent, and 9.1 percent, respectively) Kathmandu Valley urban (KVU) region shows a diverse remittance profile, with a notable 22.8 percent from Australia and 9.9 percent from the United Arab Emirates. Gandaki urban region demonstrates a relatively high percentage of remittances from Japan, at 5.9 percent, more than other regions.

The migration population in Nepal is largely male, which is also evident in the remittance data, where 89.3 percent of remittance senders are males.

5.2 Primary Uses of Remittance

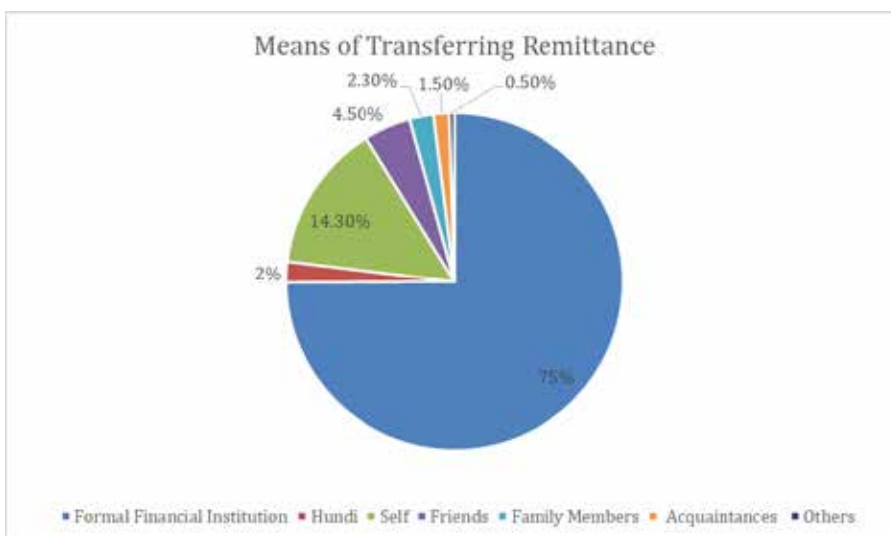

Source: Nepal Living Standard Survey IV (2022)

Fig 5: Primary Area of Remittance Usage in Nepal

Remittances have been critical in meeting the basic needs of a household. The majority of it is used to meet daily consumption which dominates use across all sources, with a national average of 72.4 percent. Repaying loans is the next top category (15.8 percent nationally) for which remittance is used. Remittance received from Japan is allocated majorly towards loan repayment at 34.0 percent, higher than other countries. Australia and the United Arab Emirates also show notable percentages towards loan repayment, with 25.7 percent and 25.1 percent, respectively. About 15.6 percent of remittances received from South Korea is used for education within the country and 6.9 percent for capital formation. The United States has the highest percentage of remittances used for daily consumption at 85.9 percent.

5.3 Means of Transferring Remittance

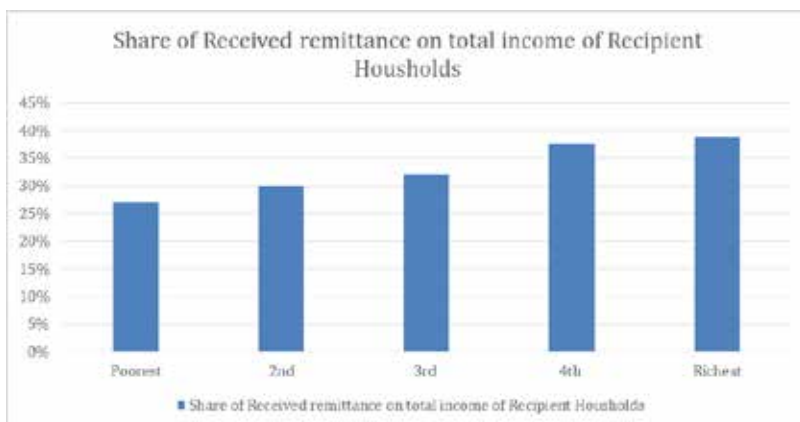
Source: Nepal Living Standard Survey IV (2022)

Fig 6: Major Means of Transferring Remittance in Nepal

Formal financial institutions are the predominant means of remittance transfer across all categories, with 75.0 percent overall reliance in 2022/23(NLSIV) as compared to NLSS-III (2011/12), where 77 percent of remittances were transferred by person and 19 percent via financial institutions. Hundi (an informal money transfer mechanism) accounts for only 2 percent of the total. The majority of the poor households rely significantly on formal financial institutions 64.1 percent but a significant proportion are still using self-transfer methods (17.2 percent). Kathmandu Valley Urban (KVU) has the highest use of formal financial institutions at 86.8 percent, as a result of a higher level of financial inclusion and access to banking services. Bagmati rural regions have the highest percentage of self-transfers at 32.5 percent, substantially higher than other regions. Karnali Urban has a diverse mix of transfer means, with notable reliance on acquaintances at 1.9 percent and a high percentage of ‘Others’ at 5.3 percent.

5.4 Shares of Received Remittance in total income of the received households by quintile

Remittance has been one of the major sources of family income of the Nepalese Households. It has been the major source of family income in the richest households than the poorest ones.

Source: Nepal Living Standard Survey IV (2022)

Fig 7: Proportion of Remittance in Total income of Nepalese Households

Remittance has been the major sources income among the richest households than the poorest and other middle-class households. It accompanies about 39% of the income among the richest compared to 27% of the income of the poorest households.

5.5 Efforts in Remittance Management in Nepal

Even though there is no systematic data on remittance inflow through informal means, it is believed that informal channels account for a considerable proportion of the total remittance received in Nepal. Migrants using irregular channels are often more likely to remit through informal channels. Low financial and digital literacy among migrant workers and their families along with a lack of migrant-centric products and services have been identified as major barriers to the formalization of remittance inflows.

With regard to the use of remittance, the Nepal Rastra Bank estimates that only 3.5 percent of the amount remitted is being used in productive sectors such as capital formation and investment while some 70 per cent is spent paying back loans and on daily consumption. Some policy amendments and special provisions have been implemented by Nepal Rastra Bank to channelize the remittance into productive sectors.

a. Foreign Employment Savings Bonds:

The Nepal Rastra Bank has been issuing Foreign Employment Savings Bond (FESB) since 2009/10 (MoLESS 2020). In June 2022, it issued the Foreign Employment Savings Bond–2027 for a period of five years at an attractive interest rate of 12.5 percent. It has also waived off income tax on the interest earnings on the bond. However, bonds have consistently been undersold in the past, with only 11 percent purchased in 2020/21.

b. Quotas in IPOs:

The government has started setting aside 10 percent of the shares in initial public offerings (IPOs) of publicly listed companies for Nepali migrant workers abroad (Ministry of Finance 2022).

c. Remit Hydro:

Remit Hydro is an initiative of and a subsidiary of Hydroelectricity Investment and Development Company Limited (HIDCL) (Remit Hydro Limited). It aims to channel remittance inflows from migrants to build hydroelectricity projects in the country.

d. Exemptions:

Provisions for a 50 percent exemption on the fee and tariff to be charged for the renewal of passports, consular services, and renewal of labor permits to Nepali citizens in foreign employment who send remittances through formal channels

e. Issuing the regulations:

Remittance Transaction Inspection and Supervision Procedures have been approved by the management committee on January 18, 2023, and implemented. By issuing the Nepal Rastra Bank Remittance Regulations, 2023, arrangements have been made to grant licenses for remittance-related transactions, regulate remittance transactions, and merge or acquire licensed remittance companies.

6 Positive Impacts of Remittance in Nepalese economy

Remittance has contributed to the improvement of the living standard of people through increased purchasing power as a result of income generated and through savings. Besides this, remittance has significant impacts on the overall growth and development of the country via:

a. Economic Stability and Growth:

Remittances help stabilize economies by providing a steady flow of foreign currency. In about 80 countries, remittance contribution is more than 3% of the national GDP. Remittances contribution is more than a quarter of the GDP, and has provided a significant financial buffer against inevitable economic instability and fluctuating domestic revenue in Nepal.

b. Poverty Alleviation:

Remittances offer an income for families, especially those in rural areas, giving their access to basic needs like food, healthcare, and education. Approximately, 75% of remittances are being utilized to pay for housing, school tuition, medical bills, and other necessities. The remaining 25% is either saved or invested in businesses or ventures that create jobs and revenue. This inflow has been instrumental in reducing poverty levels by helping families meet essential needs, invest in the next generation's education, and use in capital formation in some instances.

c. Stimulating Consumption and Demand:

In many economies, remittances lead to increased household consumption through increasing the purchasing power of goods and services available locally and supporting growth of local businesses. Over 50 per cent of remittances are sent to rural areas, where 75 per cent of the world's poor and food-insecure live. This increased demand can have a ripple effect, encouraging production and boosting the domestic economy.

d. Financial Sector Development:

With the increase in a number of migrants, people seek safe and efficient ways to receive and manage their earnings sending back home, assisting the growth of financial institutions in the remote areas, there are about 42 remittance companies, and more than 1200 receiving locations within Nepal. Banks and other financial institutions have accumulated liquidity through the deposits of the remittance which in turn support lending and other financial services. To reduce the cost of transfer of money various innovations, like blockchain and mobile money, digital platforms has been developed which has opened the room for R and D in financial sectors.

e. Achievement of Sustainable Development Goals

Through investments and remittances, migrant workers contribute significantly to the SDGs by eradicating hunger and poverty, reducing inequality, and promoting health, good education, clean water and sanitation, decent work, and economic progress. Climate resilience can be strengthened through remittances reached to rural communities through the adoption of environmentally friendly practices and technology, improved food security, and adaptability to the impacts of climate change, and it turn they support the long-term economic stability and environmental sustainability.

7 Challenges in Remittance Management in Nepal

Despite the attempts made by Nepal Rastra Bank and the Government of Nepal, to regulate the inflow of remittance through the formal sector, and make the application of this received remittance into productive sectors, there are some significant challenges in doing so listed as below:

a. Economic Dependency:

The contribution of remittance in the GDP of Nepal was about 27% in the year 2023, and has been the major contributor of Nepal's economy, thereby increasing dependency, which may result in reduced domestic job creation, economic diversification, and employment opportunity. In addition, increased inflation and brain drain pose a serious threat to the manpower for sustainable development, and reduce the resilience of economy to the unforeseen circumstances like the pandemic.

b. Limited Productive Investment:

About 75% of the portion of remittances is being used for regular household consumption and around 3.5% only seems to be used for saving and capital generation. Very little is directed toward entrepreneurial activities or infrastructure projects which are supposed to create long-term employment opportunities, benefits, and economic resilience, reducing the chances of environment for return of the migrant workers.

c. Use of Informal Channels:

Limited banking access in rural areas, high cost associated with remittance, and limited financial literacy have resulted in the transfer of remittance through the informal sector like the Hundi, in spite of the growth in formal banking. This use of informal routes poses the risk of fraud and a decline in tax revenue of the government.

d. Exchange Rate Volatility

The value of remittances received fluctuates with the regular changes in exchange rates of the foreign currency which in many instances has impacted the purchasing power and ability to meet living expenses within the households receiving remittance as sole source of family income.

e. High Transaction Costs:

Transfer fees of remittance are still substantial, particularly for rural locations and small transactions. Despite the fact that costs for remittance transfers to Nepal are below the global average and within the SDG target of 3 per cent in

the case of Malaysia but it is over 3 per cent in the case of the GCC countries where there is majority of the migrant workers and is the major source of the remittance apart from India.

f. Limited Access to Financial Services:

Formal banking services are inaccessible to many remittance-receiving families, especially in rural areas. The involvement of rural families in the formal economy can be increased through the development of mobile banking solutions and the expansion of banking services.

g. Lack of entrepreneurial skills among migrant workers and their families

h. Poor institutional landscape

8 The Strategies of Remittance Management in Nepal

The initiatives should be shifted toward channeling the remittance through formal sectors and use of the received remittance in the productive sectors rather than meeting daily family needs. The following strategies should be taken:

a. Formalization of Remittance Channels:

The use of informal channels, which are frequently unreliable and untraceable, should be discouraged by promoting the use of formal channels like banks, financial institutions, and mobile banking platforms. In addition to guaranteeing financial stability, formal channels boost banking sector deposits, enhance financial liquidity and increase tax revenue, which benefits the economy as a whole.

b. Investment Incentives for Remittance Recipients:

Remittances can become sources of steady income given the encouraging policies for investment in productive assets like real estate, small enterprises, or agriculture. Governments should encourage remittance recipients to participate in revenue-generating ventures by providing incentives like tax rebates or low-interest loans, subsidies in registration fee,

c. Financial Education and Awareness Programs:

Remittance-receiving households should be empowered to make wise decisions on basic financial management, investment opportunities, and savings by educating. In order to turn remittance flows into long-term economic benefits, financial literacy programs can encourage recipients to save and invest prudently rather than concentrating only on consumption.

d. Development of Remittance-Linked Financial Products:

Financial products including microloans, insurance plans, and remittance savings accounts should be created by banks and other financial organizations especially for remittance recipients. These goods are supposed to encourage saving and promote financial stability, enabling remittance flows to enhance economic empowerment and household resilience.

e. Promotion of Remittance Bonds and Diaspora Investment Schemes:

Governments should target migratory workers with investment plans or remittance bonds. These bonds give migratory workers a safe way to invest while also producing money that may be used for national development initiatives. Remittance money can contribute to sustainable growth through its utilization for public infrastructure, healthcare, education, and other important sectors.

f. Encouraging Local Business Investments:

Communities and local governments should accelerate public-private partnerships, delivering vocational training, and providing resources for small company development fostering an environment that encourages remittance users to invest in locally owned enterprises. Remittance flows can contribute to the creation of jobs locally, lessen the migration pressure and support regional economic stability.

g. Digital Financial Platforms:

Remittance transfers have been simpler and inexpensive as a result of the growth of digital financial platforms, lessening reliance on expensive traditional banks. Digital wallets and mobile payment systems make it easier for recipients to receive and manage money, especially in remote locations where traditional banks might not be available. This shift to digital finance management can enhance fund tracking and utilization while reducing transaction expenses.

h. Strengthening Collaboration with Destination Countries:

It is possible to improve working conditions, cut down on unofficial remittance routes, and establish safer, more economical remittance transfer systems by collaborating with nations that hire a lot of Nepali laborers. Provision should be made toward providing exemptions in immigration fees, and other administrative costs for those migrant who has their and family member's bank accounts, providing vocational training to avoid the danger, of dirty and demeaning working conditions for migrant workers which increases income as well as remittance.

9 Conclusion

There are limited employment opportunities here in Nepal, and job creation within a few years to employ all active population seems difficult, departure of youth for foreign employment will continue for some time. In this context, the effort should be made towards making foreign employment more secure, organized, and systematic, identifying the new destination countries that provide attractive services, and sending the trained manpower as per the needs of labor market through the formulation of policies and work effectively to minimize the risks and challenges faced by Nepalese migrants in the destination countries as well as to harness maximum benefits from foreign employment. It cannot be neglected that Nepal's economy is dependent on foreign remittance. Efforts should be made by the government toward maximizing the remittance and capacity to utilize that remittance.

The earnings from foreign employment are mostly spent on the consumption of goods and services, and purchase of luxury items, with minimal expenditure on the productive sector as well as capital formation. The total earnings from foreign employment and its consumption of goods and services have less meaning and it's a high time to keep balance in between income and consumption, and investment in the productive sector for sustainable future. There should be a strong focus on the expansion of the existing infrastructure of formal remittance inflow from migrant workers into the country to maintain the situation of a healthy balance of payment. Channeling of remittances into productive sectors should be done for human development and in the manufacturing sector through formulating strategies, policy and institutions for domestic capital formation and providing investment opportunity for the people outside in hydropower, infrastructure, and natural resources management. In order to ensure higher savings and investment in enterprises and employment generation, expansion of the existing financial literacy program for migrant workers and their families should be conducted.

The flow of Nepalese youth day by day is not the absolute solution for the long-run economy of Nepal, it will shrink the productive sector of the nation. The government needs to make a plan for a self-sustained economy. It is essential to identify available jobs, collaborate with the private sector to expand Nepali products, balance available employment opportunities with the workforce, and make educational programs more relevant to the current needs. It is essential to strengthen coordination between the federal, provincial, and local governments. Government-run programs, such as the Youth Self-Employment Program and the Prime Minister's Employment Program, should be restructured by maintaining alignment between provincial and local employment initiatives, encouraging

youth towards entrepreneurship and self-employment, promoting innovation, and providing initial capital are crucial for enhancing financial and capital access. Focusing on agricultural development can also create job opportunities by emphasizing targeted areas within the sector.

Reference

Central Bank Reports of SAARC Countries. (2023). *Annual reports*.

Economic Survey. (2023/2024). Ministry of Finance, Nepal.

Global Migration Data Analysis Centre (GMDAC). (n.d.). *Global Migration Data Portal*. Retrieved from <https://migrationdataportal.org>

International Monetary Fund. (2023). *World Economic Outlook (WEO)*. International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

Ministry of Labor, Employment and Social Security. (2017). Study report: *Ways of receiving remittance from formal channels*. Kathmandu, Nepal.

National Planning Commission, Nepal. (n.d.). *16th plan (FY 2081/82–2085/86)*. Government of Nepal.

National Living Standard Survey IV. (2022/2023). *Central Bureau of Statistics*, Government of Nepal.

Ministry of Labor, Employment and Social Security. (2022). *Nepal labor migration report 2022*. Government of Nepal.

World Bank Group. (2023). *Migration and development brief 33 and 36*. Retrieved from <https://www.worldbank.org>

World Bank. (2023). *World Bank's migration and development brief*. Retrieved from <https://www.worldbank.org>

Government of Nepal's Domestic Revenue Mobilization Strategy: A Brief Disclosure of Intents and Contents

✍ Dr. Maharaj Koirala

1.1 Background

The Domestic Revenue Mobilization Strategy (DRMS) is a medium-term plan to collect revenue for the Government of Nepal (GoN) from different domestic sources of tax and non-tax revenue through implementing tax policy and administrative measures for the Fiscal Year (FY) 2024/25- 2028/28. It unveils a comprehensive strategies and activities to bring about reforms in (i) tax policies, including income tax, value added tax (VAT), excise and customs duties, and non-tax revenues; (ii) tax administration, including the governance structures, institutional frameworks, policy implementation mechanisms of some divisions of the Ministry of Finance (MoF), Inland Revenue Department (IRD) the Department of Customs (DoC), and of the Office of the Financial Comptroller General (FCGO).

Economic Context

In the aftermath of COVID-19, the Nepalese economy has been grappling with increasing economic growth from the already-low-paced and sluggish tone; facing a colossal challenge of rising private sector confidence in the new investment and employment. While the agricultural sector remains predominantly at subsistence levels, its contribution to the Gross Domestic Product (GDP) has been waning. Industrial growth has been sluggish with the industry's share of the GDP remaining static, while the service sector shows incremental growth. Currently, agriculture, industry, and the service sector contribute 24.1%, 13.5%, and 62.4% respectively to the GDP (Ministry of Finance, 2024). The phenomenal vertical and horizontal restructuring of government power and scope but insufficient reengineering of governance system has led government public policy making and implementation virtually inefficient and ineffective in delivering public services in almost all walks of social life and in boosting public trust and confidence in investing in new projects and creating new jobs to the astonishing number of youth population. The gap between government income and expenditure has been widening and deepening that eventually costs to the current and new generation.

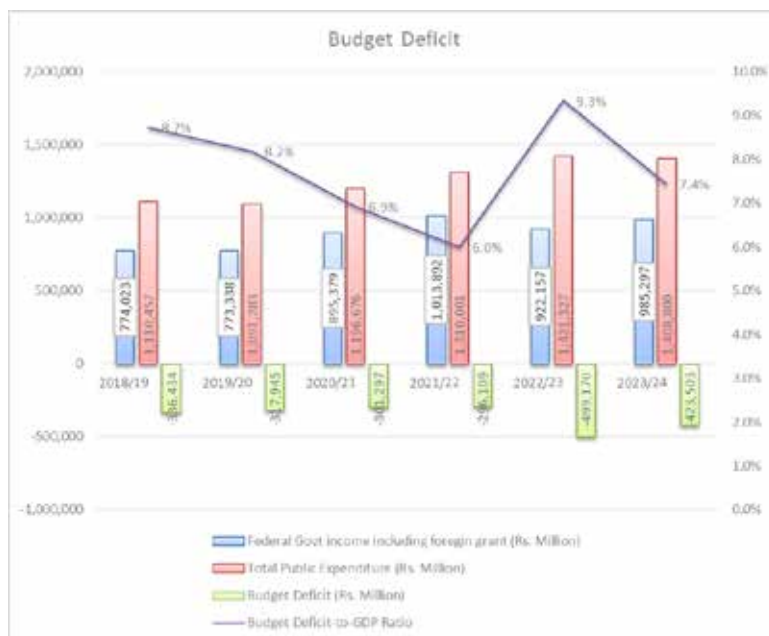

Figure: 1 Budget Deficit

Figure 1 shows the status of budget deficit, the difference between government income and expenditure. The fiscal deficit dropped largely due to a reduction in recurrent spending, which resulted from lower fiscal transfers to subnational governments and austerity measures targeting recurrent expenditures. The spending reductions were focused on allowances, fuel, office supplies, and other administrative expenses. Government revenue (including grants) remained the lowest level of revenues in eight years (The World Bank Group, October 2024). With the implementation of federal system of governance since fiscal year (FY) 2018/19, the government's budget deficit swelled substantially high and reached to 8.7% of the gross domestic product (GDP). Before FY 2017/18, fiscal deficits were relatively contained owing to consistent growth in tax revenue collection. Revenue collection in post-COVID period is still in slow growth. The primary contributing factors to this budget deficit include a limited tax base, excessive tax exemptions, deductions, concessions, and rebates and weak law enforcement (Ministry of Finance, 2024). It started decreasing during the COVID-19 period from 8.2 percent in FY 2019/20 to 6.0% in FY 2021/22 due to lock-down and low level of industrial and economic activities.

The private and public investment still remains sluggish even if COVID pandemic came under control. The government revenue and foreign grant have been marginally increasing but the recurrent public expenditure and committed liability of repayment of the instalment of public debt and debt-service charges or interest

have been increasing that rendered the budget deficit astonishingly high to 9.3% of the GDP in FY 2022/23. The federal government income was Rs.922.2 million and expenditure Rs. 1421.3 million turning into Rs.499.2 million budget deficit in FY 2022/23. It is estimated to be 7.4 percent in FY 2023/24 inasmuch as federal government income to be Rs. 985.3 million and public expenditure Rs. 1408.8 million leaving budget deficit Rs. 423.5 million (Ministry of Finance, 2024).

Table 1: Status of Public Finance

Status of Public Finance (Rs. Million)								
	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	Post-Covid 4 Year Average Growth	Pre-Covid 4 Year Growth	Percentage Point Gap
Income Tax	219,741	228,391	259,994	251,742	283,465	6.03%	16.36%	10.33%
Domestic VAT	98,210	116,518	115,842	117,554	130,101	2.91%	20.23%	17.32%
Import-based VAT	125,807	165,484	198,437	169,078	180,349	2.25%	27.15%	24.91%
Domestic Excise	65,036	85,149	109,480	110,893	109,209	7.06%	27.33%	20.27%
Import-based Excise	35,647	52,195	57,302	32,172	37,143	-7.21%	15.69%	22.90%
Service Taxes	4,040	2,566	1,325	2,073	3,264	6.80%	4.68%	-2.12%
Vehicle and Infrastructure-related Taxes	27,673	40,858	43,248	31,221	34,242	-4.05%	21.43%	25.47%
Import Duties	117,586	168,185	187,311	142,741	159,292	-1.32%	19.01%	20.34%
Total Tax Revenue	123,790	178,952	198,703	150,896	166,782	-1.70%	-17.57%	-15.87%
Non Tax Revenue	700,055	870,113	984,331	865,628	944,555	2.14%	542.34%	540.21%
Total Revenue	793,746	935,888	1,065,343	957,348	1,058,897	3.29%	18.03%	14.74%
Foreign Grant	19,192	26,792	24,149	23,009	22,300	-4.19%	-2.23%	1.96%
Other Receipt	47,600	40,400	48,500	53,300	23,900	-10.21%	50.76%	60.97%
Return from Internal Loan Investment	1,800	3,200	2,900	11,800	6,100	22.66%	-19.34%	-42.00%
Total Income of the Whole of the Government	862,338	1,006,279	1,140,892	1,045,457	1,111,197	2.61%	16.03%	13.42%
Transfer to the Subnational Governments	89,000	110,900	127,000	123,300	125,900	3.38%	-	-
Federal Government Income	773,338	895,379	1,013,892	922,157	985,297	2.51%	11.41%	8.90%
Recurrent Expenditure	776,022	846,217	954,317	991,507	952,400	3.14%	23.28%	20.14%
Capital Expenditure	197,409	228,836	216,213	234,625	191,700	-4.06%	24.36%	28.42%
Financial Provision	117,852	121,623	139,471	195,196	264,700	29.41%	10.40%	-19.01%
Total Expenditure	1,091,283	1,196,676	1,310,001	1,421,327	1,408,800	4.43%	21.19%	16.76%
Budget Deficit	-317,945	-301,297	-296,109	-499,170	-423,503	10.14%	95.86%	85.72%

Source: Compilation from the Budget Speeches of different fiscal years.

The comparative study of public finance between the pre-and-COVID period portrays a gloomy picture. The growing recurrent expenditure is primarily

attributed to the substantial federal transfers directed towards provinces and local governments, including fiscal equalization grants, conditional and non-conditional grants, and complementary and special grants, and the transfer payments, notably social security allowances. However, the growth of capital expenditure has been sluggish, primarily due to challenges in project planning, management and procurement processes.

Revenue collection during the post-COVID period has been still low and it has not corresponded to the growth of national output and income. The post-COVID four-year average growth of federal government income is around 2.51 percent whereas pre-COVID four-year average growth is 11.41%. The comparison of average growth of income tax collection during pre-and-post-COVID four-year period shows noticeable gap from 16.36% annual average growth in pre-COVID period to 6.03% in post-COVID period. The largest contributor to the public exchequer, the average growth rate of domestic VAT has been reduced from 20.23% to 2.91% during the period. The average growth rate of import-based VAT also reduced from 27.15% to 2.25%. The average growth rates of excise duties collection from domestic and import-based sources have reduced sharply by 20.27% and 22.90% respectively during the period.

Taxes and duties from international trades have been decreased over the period. During the pre-COVID four-year period, the average growth rate of customs duties was 19.01% but it is reduced to negative 1.32% during the post-COVID four-year period. The vehicle-based taxes and the growth rates of the taxes imposed on the import of vehicle and petroleum products at the time of import have followed suite during the period.

Non-tax revenue, including interest collected from the government's loans to the public enterprises (PEs) and others; dividends collected from government's investments in PE's and other company's shares; rental and royalty collected against the licenses issued to the private or public sectors to extract natural resource, the legal rights provided to the private or public sector organizations to extract or command revenue from the private sector; utility charges collected against the selling of public goods; administrative fees and charges collected from the provision of public services to the people; fines and penalties collected from the judicial verdict handed down by the courts; and some miscellaneous income of the government.

1.3 Objectives of the DRMS

DRMS, ideally, focuses on development of tax capacity, state capacity for prudent management of public expenditure, and public debt management capacity in a holistic way (IMF and WB, June 2024). The general objective of the DRMS is to

bolster revenue generation from domestic channels to fund public expenditures adequately. For this to happen, the government intends to at least protect the domestic revenue base, to take strong actions for reviewing unnecessary tax exemptions, deductions, and rebates, and to rationalize tax rates. The specific objectives are as follows:

1. Improve efficiency and equity of the tax system;
2. Increase revenue mobilization from domestic sources to enhance fiscal stability;
3. Enhance taxpayers' voluntary compliance with tax laws and operating system;
4. Strengthen the risk management capability of tax and customs administrations;
5. Improve automation in tax and customs administration; and
6. Improve inter-governmental and inter-organizational coordination and collaboration for tax policy design and implementation.

1.4 Expected Outcomes

With the implementation of the DRMS, the GoN expects achieving following fiscal targets for the planned period.

- Normal growth of Tax Revenue-to-GDP ratio is expected to increase from 16.2% to 20.9% during the designated plan period;
- Additional increase in the Tax Revenue-to-GDP ratio is expected to reach at 2.4% by the end of plan period through the implementation of the proposed changes in the policy measures;
- A further 0.1% tax revenue is expected from the comprehensive reforms in tax and customs administration; and
- Budget Deficit-to-GDP is expected to decrease from 7.2% in the 2022/23 to a more manageable 6.5%.

The break-down of the Tax Revenue-to- GDP ratio includes following targets:

- The strategy anticipates that the income tax-to-GDP ratio will increase from 4.7% to 6.9%;
- Personal Income Tax (PIT)-to GDP ratio will be increased from 2.5% to 3.7%;
- Corporate Income Tax (CIT)-to-GDP ratio from 2.2% to 3.2%;

- VAT-to-GDP ratio increase from 5.4% to 6.2%;
- Domestic VAT-to-GDP ratio is expected to increase from 2.2% to 2.5%
- Import-based VAT-to-GDP ratio is expected to increase from 3.2% to 3.8%;
- Excise-to-GDP ratio is expected to increase from 2.7% to 3.0%;
- Domestic Excise-to-GDP ratio is expected to increase from 2.1% to 2.4%;
- Import-based Excise-to-GDP ratio is expected to remain 0.6%; and
- Customs Duties-to-GDP ratio increase from 3.4% to 4.5% by the end of 2028/29.

1.5 Policy Measures in DRMS

DRMS is structured into 43 strategies and 170 activities. The MoF will implement policy-based 13 strategies. The policy-based strategies intend to increase tax base and protect existing tax base. DRMS anticipates to reform in personal income tax (PIT) regime by bringing about changes in tax-free allowance, tax slabs, bracket, and rates; reviewing of existing turn-over tax (ToT) and introducing Alternative Minimum Tax (AMT). The corporate income tax (CIT) regime will be changed by introducing Minimum Alternative Tax (MAT) on public and private entities for smooth and steady source of revenue; introducing full expensing of capital investment to ease investment; reviewing of tax incentives and rebates to curtail excessive tax planning and legal disputes; allowing unlimited period for loss carry-forward to ease business and boost investment; and reviewing the possibility of reducing headline corporate income tax (CIT) rate to attract national and international investors. Investment-income related taxes will be reviewed and some passive income-based scheduler taxes will be brought into global income taxation principle for computation of individual income tax liability; individual-based interest income, dividend, capital gain tax rates will be reviewed and increased.

DRMS intends to introduce VAT on generation, distribution, and supply of electricity, and some investment related items and machineries; review of VAT threshold and introduction of harmonized codes in the domestic production and distribution of the goods. Excise and customs duties will be reviewed and rationalized in line with international and regional trade agreements; carbon tax will be introduced on the import and domestic production of the goods having high negative externalities to the environment.

1.6 Administrative Measures in DRMS

The administrative measures plan to improve governance and institutional arrangement within taxation system. The strategies will focus on restructuring and

reorganizing of organization set-up and some work processes of the MoF, IRD, DoC, and FCGO; reform in recruitment, development, and retention of human resources; and on the developing and improving of ICT infrastructure of IRD, DoC, MoF, and FCGO to cater to the needs of e-governance, data mining, data analysis aiming at improvement of the service delivery and revenue-risk mitigation. Systemic integration and harmonization among three tiers of the government will be development for smooth and seamless sharing of revenue related data and information.

1.7 Conclusion

DRMS is an integrated approach to design and implement tax policies with participation of professional organization and stakeholder engagement. However, tax administration has been grappling with constraints like limited human resources, narrow focus on human resource development and retention, inefficient software, old and inadequate hardware along with limited financial resources. The successful implementation of these measures will help achieve fiscal targets. Policy measures help increase revenue initially but administrative measures help increase revenue collection and institutionalization of tax reform within the tax administration. The MoF is expected to take a lead role to implement DRMS to attain targeted goals and increase economic growth in a sustained manners.

References

IMF and WB. (June 2024). *Stepping Up Domestic Resource Mobilization: A New Joint Initiative of the IMF and WB*. Washington, D.C., USA: International Monetary Fund and World Bank.

Ministry of Finance. (2024). *Domestic Revenue Mobilization Strategy*. Kathmandu: Government of Nepal, Ministry of Finance.

Ministry of Finance. (2024). *Economic Survey, 2024*. Singh Durbar, Kathmandu, Nepal: Government of Nepal, Ministry of Finance.

The World Bank Group. (October 2024). *Nepal Development Update: International Migration and Well-being in Nepal*. Washington, D.C., USA: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Operational Challenges of Revenue Administration

✉ Dr Lal Bahadur Khatri

Abstract

Tax administrations of the underdeveloped countries like Nepal face multidimensional challenges in revenue mobilization due to various operational issues. Most of the policy issues get addressed at policy level. The operational challenges, however, remain unaddressed, overlooked and ignored during policy formulation. Lack of professionally specialized human resource and its inefficient management, insufficient financial resource for result oriented management, low level of staff motivation, large number of taxpayers with low level of tax productivity but requiring more time to serve them with few number of staffs, large area of scope of work constrained by topographic diversity, knowledge gap among the taxpayers involved in illicit trading practices, absence of good governance leading to corrupt behavior, weaker integrity and professional ethics in the revenue administration and capacity gap while facing the emerging challenges in the field of information and communication technology among others affect organizations. The ultimate impact of failure to address these challenges at the grassroots level is on the overall performance of the revenue administration which functions in difficult macroeconomic ecology of the country. This article explores various aspects of operational challenges faced by the Inland Revenue Offices and suggests pragmatic solutions to address these challenges for quality service delivery resulting in efficient and effective management of human resource in meeting annual revenue targets.

Key words

Operational efficiency, functional targets, professional ethics, integrity, illicit trade, tax productivity, artificial intelligence

1. Introduction

Core functions of tax administration consist of revenue forecasts and targeting, preparing practical and workable strategies and frameworks to meet the periodic revenue targets, management of financial and material resources along with operational guidelines for public financial management, deployment of professional manpower to the field offices mandated to serve the taxpayers, collect the targeted

revenue, manage audit and investigation as per functional targets. Resolving the operational level issues is important to materialize the objectives of revenue policies. Overall performance of revenue administration depends on the day to day operations of the field offices therefore providing them effective leadership from the higher authority itself is crucial in the context of "raising revenue to finance the government expenditure"(Kiprotich: 2012).

Without good tax administration, sustainable, broad-based, efficient and robust tax system remains a dream. Good tax administration not only needs to be backed by implementable policy objectives and strategic frameworks but also requires realistic management of organizational networks of tax offices. Addressing operational level challenges is one of the fundamental aspects of public financial management in the context of decreasing trends of tax yields due to natural calamities like deadly corona virus and devastating earthquakes and "increasing trends of public expenditure"(Ballard, Fullerton, Shoven & Whalley 2003). This is more relevant to countries like Nepal facing large financial resources gap while meeting their development needs accelerated by high aspirations of the people living under new political regime. Revenue administration needs to update itself with the latest theoretical developments in the field of public finance on the one hand and should redesign and reframe its modus operandi in handling the grassroots level problems before they get complicated and go beyond control and resolve them in time on the other.

Operational problems are defined as the day to day issues regarding the operation of various systems in place such as Income Tax System(ITS). An operational challenge is known as a "difficulty or obstacle or hindrance that arises during daily official activities of the administrative or business or military organization"(Collins). These challenges refer to the difficulties as well as obstacles which organizations face in their day-to-day functioning, more specifically in managing the internal operating processes, managing human, financial and material resources along with various relationships they have to maintain efficiently and effectively in achieving organizational objectives.

Tax administrations face problems such as technological problems, understaffing or overstaffing along with under skilled or untrained recruits, low level of efficiency in professionalism or expertise required to run the organizational functions. Failure to address these challenges results in inability to achieve the annual functional targets.

2. Global Operational Challenges

At the global level, studies on operational challenges are frequent and results are being observed. Such challenges are totally different than the problems that the third

world tax administrations face. The massive "application potentials of the Artificial Intelligence (AI) and generative AI for accelerating the productivity level of the corporate world is one of the major challenges to integrate such technologies into their daily business operations" (Marr:2023). Despite multidimensional benefits of AI, global corporate and government organizations experience vast gaps in 'strategic focus and understanding' regarding identifications of relevant and suitable models to guide themselves.

Before taking decisions about the adoption of the latest AI technologies without a proper knowledge and understanding of their actual and practical applications, tax administrations should first objectively identify the problems they might be willing to solve. For example a taxpayers service office is overburdened in managing the vast volumes of official documents and tries to engage human hands to deal with them manually, it will definitely take more time and need more resources. If same office installs 'Intelligent Document Processing System', then same process will be automated resulting in reduction of various operating costs and leading to the optimized resource utilization for document handling purpose.

Similarly, civil administrations and corporate sector have to consider about the risks associated with the application of new technologies. There are invisible risks related to the behavior of generative AI systems too. If they can't function well as per expectations or fail to produce accurate responses, then "artificial intelligence hallucination" (Marr:2023) lead to multiple failures in procedural matters as well as data corruption which can invite undesirable outcomes for organization. Managers can't ignore the legal and ethical ecology of the administrations while opting for the 'application of generative AI to enhance professional productivity' by supporting human workers.

Another source of operational challenge is related to digital transformation. It has vital role to play in boosting automation in the official operating processes and improve the stakeholder's satisfaction by installing a centralized operating system. But it creates challenge when administrations don't have enough budget to afford the systems or lack skilled manpower to deal with digital transformation strategy which is always tricky due to dynamic environment of innovation and research in the field of digital technology.

Digital transformation is a newly emerged global operational challenge which is not an easy task to address because it needs a lot of training for staff engagement. Role of operation managers and IT experts is crucial to overcome such challenges brought about by the digital technologies which need sufficient investments of time to form and mobilize the expert teams. It is also important that the new technologies and operating processes have a 'steep learning curve' and having right knowledge in the

organization means the employees need to be able to apply appropriate devices in the interest of the organizations. Newly hired employees naturally face such issues due to lack of enough trainings about the latest technologies and the procedural aspects inherent to them.

Immediate testing and probation periods of the digital transformation technologies invite difficulties for the civil as well as business organizations mandated to implement mega projects having large number of stakeholders waiting for quick returns on their investments. If the development projects or business ventures are bigger in size, then stakeholders' 'temptation may trigger unexpected operational challenges internally as well as externally'. Contemporary global public financial management is overloaded by such challenges which need well trained manpower on the one hand and automation of working procedures in each step of service delivery on the other. Addressing these challenges is one of the core functions of the organizations surviving in the digital era.

According to 'Watch Work Report 2023', business, civil and military operations managers face hard times to get workforce which is well equipped with IT talent. The study has shown that "almost 87% of employers have experienced such challenges related to finding the manpower like machine learning engineers, software developers and data analysts" (Morgan:2023) who are very scarce and need to be hired with very high payrolls. It is due to imbalance in global supply and demand of IT workforce which has very high hiring costs and compels to raise their benefits packages. Still, it remains a very challenging task to find good talents by addressing the budget constraints and frequent turnover of the highly skilled manpower which prefers to join the well paid jobs in the competitive global markets. Since government administrations must abide by the legislature approvals for small changes in payroll increments, IT talents join the business world hence the civil administrations fail to afford them and have no options than to hire the less than average talents further inviting operational challenges all the times.

Various global variables are also creating hardships for operations departments and civil administrations while they aim to recruit new talent. "Global inflationary pressures, economic shocks, impacts of pandemics like COVID are some of the factors to be considered while generating the efficiency gains by integrating IT solutions and implementing reforms through business reengineering"(Morgan:2023). Failure to balance between availability of IT talent and partnering in the 'development and growth of digital platforms' is vital for operational efficiency which has direct impacts on organizational performance and quality service delivery by optimum use of operational instruments, financial and IT resources.

Another study by Gartner has revealed that "talent shortages has created costly

threats to the emerging technologies. Such threat have gone up by 60% since 2020"(Gartner:2021). Talent availability is a critical aspect which influences the adoption new technology in the core areas like AI, IT and physical infrastructures, business networks, human and social security, digital based workplaces, process automation, database related services. Talent shortage has direct impact on operational progress that results in inefficient and ineffective service delivery in the government sector and low level of productivity and weaker profitability in the corporate sector. In this context, operational leaders struggle in finding ways to automate the internal processes of their organizations so that efficiency enhancement could take place as per targets and team's capacity could be enhanced. Most crucial challenge for operational leaders is to identify the ways sustaining their commitments in accelerating positive transformation by considering the macroeconomic factors and digital devices which can ensure sustainable management of resources to resolve the operational issues.

Maintaining high visibility over the internal business processes to explore the crucial bottlenecks, allocate resources effectively for the potential solutions of the problems (Gartner:2021) and ensure that people's satisfaction in service delivery is in line with the government commitments is one of the most important responsibility of the operation managers and leaders. They need to be cautious over the matters like overdependence on the outdated and rigid operating systems and multiple working platforms which can be source of inviting poor insights into the 'organizational strengths and weaknesses'. Without complete visibility over internal procedures and a comprehensive assessment of daily operations, 'impactful decision-making and addressing operational gaps' are far from possibility. Ensuring well informed and efficient daily operations can be possible by the centralized working platform which can be instrumental for managing all functions of the organization. Such a system can be useful to efficiently simplify the 'gainful insights on the aspects like customer satisfaction scores' of the people. In line with the global operational challenges, the institutional mandates and challenges of revenue administrations need to be analyzed.

3. Mandates of Revenue Administration

Revenue administrations are mandated with various tasks "related to tax policy formulation and its effective implementation. Tax policies are country specific and always reflect the political economic reality of the country. They can't take place in a vacuum" (Qayyum, Nasir, Hussain, Khan, K.I & Butt :2011). Operational challenges should be analyzed based on the historical background and evolution of the tax system of a nation. Therefore, mandates of the Nepalese tax administration need to be observed before touching upon the operational challenges it is facing.

History of Nepalese economy records that modern Nepalese tax system got momentum after the democratic revolution of 1951. Before 1950s, Nepalese tax administration faced policy related challenges and experienced very few operational problems due to the fact that land tax and tariff on foreign trade were only the major sources of the state treasury. Finance Act 1959 introduced income tax and it was implemented under the business Profits and Salaries Tax Ordinance 1959 which was replaced by the Business Profits and Salaries Act 1960. Income Tax Act 1962 again replaced the existing act after few years of experiences and sales, property taxes and many other minor taxes were introduced in order to broaden the tax base of the country. After more than a decades implementation, Income Tax Act, 1960 was substituted by the Income Tax Act 1974 that identified different sources of income such as agriculture, remuneration, industry, trade, profession or occupation and rental Income from land and building(<https://ird.gov.np/>). With the introduction of new tax bases, operational challenges also surfaced during implementation of the act.

For the purpose of enhancing revenue mobilization through a simplified process of revenue collection, new amendments and consolidation of income tax related laws were felt and enactment of Income Tax Act 2002 took place by opening up of more reform areas in the income tax system (<https://ird.gov.np/>). Institutional arrangements were made as per new developments and tax administration was established in 1959 in order to administer Income Tax and other minor taxes. Tax administration was mandated to administer Sales Tax until 1992 and Sales Tax Department was created to govern Sales Tax in 1992. Again, in 1993, Excise Department and Sales Tax Department were merged to form the Sales Tax and Excise Department which was replaced by the Value Added Tax (VAT) Department in 1996. "VAT Administration and Tax Administration were merged in 2001" to form a modern tax administration called Inland Revenue Department (IRD) which is mandated to "draft tax policies and laws, implement laws and policies related to Value Added tax, Income tax, Excise and other tax". IRD has been devoting to "expansion of the scope of taxes to be levied, implementation of procedures and programs that increase the voluntary participation of taxpayers in the tax system, monitor and evaluate the taxpayer compliance to tax laws and make necessary arrangements for the implementation of tax laws based on tax risk" (<https://ird.gov.np/>)

IRD has been trusted to carry out the mandates like "implementing programs and work plans to manage internal revenue, providing taxpayer services using information technology, issuing permanent account numbers by identifying all taxpayers to broaden the tax base, managing self-assessment based tax system and administering of tax matters by applying the latest information technology.

IRD has been implementing strategies and programs which are instrumental to increase the participation of taxpayers, reduce compliance costs, and ensure necessary arrangements to bring the informal economy under the tax net. For this purpose functional working procedures have been designed and implemented in the operation process of the department and inland revenue offices under its scope. IRD has a vision of being an "efficient institution to support the process of development through broad based transparent and fair tax system. It has a mission of "ensuring appropriate tax policies and better services for improved tax compliance." Overall objective of IRD is to "ensure equitable, progressive, transparent and predictable tax system" (<https://ird.gov.np/>).

According to Domestic Revenue Mobilization Strategy 2024, IRD is mandated with the implementation of various tax laws, including income tax, value-added tax, and excise tax, to ensure the mobilization of tax revenues from domestic production, consumption, and transactions". In fulfilling its mandate, IRD with its national network undertakes various critical functions which include taxpayer registration, education, and assistance to foster compliance with tax laws and operational protocols. For tax collection and process of tax returns, IRD verifies and scrutinizes reported information for accuracy and completeness by detecting and prosecuting the cases of tax evasion or fraudulent activities. It is also mandated to oversee tax assessments, collection of tax arrears and resolution of taxpayer grievances and management of administrative reviews. These tasks are organized under four themes like compliance management, risk management, resource management and performance management. During implementation of revenue policies, Inland Revenue Offices(IROs) and Taxpayer Service Offices(TSOs) face various operational challenges and obstacles which are briefly discussed in the following section

4. Operational Challenges

As mentioned in the previous section, major mandates of IRD regarding the materialization of its vision, vision and objectives consist of tax administration and reform, initiation and implementation of tax policies, taxpayer service and education, management of information and communication technology as well as research and development. National network of revenue offices is devoted to implement the mandates of IRD by following the working procedures and directives/guidelines framed under prevailing tax laws. Some of the major challenges are mentioned below.

a. Large functional area

One of the main source of operational obstacles is related to scope of work of the IROs, particularly from outside capital city. Though, there are TSOs in most of the

districts, IROs from the nearest area have been authorized to take responsibility of monitoring the TSOs. In addition to this, audit and investigation functions of the taxpayers who are scattered in more than two districts with difficult topography are carried out by the IROs and remoteness of such districts has limited the capacity to monitor all taxpayers. It has resulted in failure to meet the functional targets related to audit and investigation under TSO's jurisdictions. This challenge needs to be addressed for promote effective and efficient tax administration.

b. *Ambitious functional Targets*

Another challenge regarding operation of the field offices is related to functional targets which need proper study before they are set. Given the size of taxpayers and number of core staffs, some targets seem too ambitious to achieve. Most of the targets in general and audit and investigation targets along with tax collection targets in particular, seem beyond the capacity of the offices. Since the core staffs have to be busy in day to day taxpayers service functions, they can't spare sufficient time for investigation and market monitoring of risk prone areas.

c. *Insufficient core staffs*

All IROs and TSOs are facing acute problem of insufficient core staffs, vital to run the offices. For example, a TSO having 4 approved number of assistant level staffs is running office only with a single number of such manpower for whole fiscal year. TSOs face hard times to make proper balance between running the office and increasing the frequency of market monitoring to ensure tax compliance by educating the taxpayers. It is very hard for them to trade off time with functional targets and are compelled to compromise the core functions. Ironically, even drivers and office helpers assist to run tax system which needs at least two different people for submission and verification of the same activity in the system. This is one of the major operational challenges field offices are facing but it is yet to be solved due to unavoidable external factors.

d. *Deployment of Undertrained staffs*

It is very difficult to get qualified people during the hiring which is not in the hand of tax administration since recruitment of civil servants is constitutionally assigned to Public Service Commission. They are selected under a common course of study designed for selection purpose. After they are selected, they need but don't go through a massive in-serve practical training which can make them familiar with the nature of work of revenue administration. Deployment of the under/untrained and unskilled employees to the field offices complicates the operational efficiency of the department as a whole. Since human resource is an active resource to mobilize other resources in the interest of the organization, it is important to make sure that well trained staffs are deployed in the field offices.

e. Lack of sufficient financial and material resources

Another area of operational challenge is rooted to insufficient financial and material resources in the IROs/TSOs which have to suffer every year. Functional targets and workloads are increasing but they can't get sufficient resources which are vital for day to day operation. Studies have shown that resources are not projected objectively on the one hand and there is conservative approach to budget allocation even for clearly seen costs. Some offices have failed to pay their utility bills in time due to insufficient budget allocation compared to previous year. For example, there may be very large number targets for market monitoring and collection visits but annual budget for this purpose is less than two or three hundred thousands only. Likewise, the scope of IROs may be four districts or more but there may be only one old vehicle which drinks a lot money for repair and maintenance. Field offices can't get enough budget as per need and hence, demonstrate operational inefficiency every fiscal year. Addressing such challenges is one of the main areas of reform that can result in improved efficiency and higher level of quality service delivery at the grassroots level.

f. Large arrears along with audit objections

Operational challenges related to functional targets are triggered by large volume of arrears which have been hard nuts to break. Arrears are piling up every year with no hope of being reduced. This is due to new assessments after audit and investigation of the previous as well as new selections. Despite tiring efforts, outstanding tax amounts don't go down but increase hardships. Legal and procedural complexities have aggravated the issue and hence, most of the correspondences and communications related to arrear reduction targets end with no results.

Similarly, there are various audit objections identified by Office of the Auditor General(OAG) during final audit. The objections have origins in the taxpayer failure to comply with tax laws which are too complex to understand for them on the one hand and there is high frequency of malafide intention of tax planning to evade tax on the other. To resolve audit objections has become a challenging task for tax administration because some of the objections are grounded on misinterpretation of tax laws and there is no common view about certain clauses of the legal provisions. Audit objections have not been settled since long time though sufficient evidences have been submitted to the concerned agencies. Enough time and resources are spent for this target but with disappointing results. Lack of dedicated expert staffs to deal with revenue related audit objections has affected the performance of field offices despite their tiring efforts.

g. *Large Number of Non-filer and Credit Filers*

Under self assessment system, taxpayers are supposed to follow tax laws voluntarily, have best knowledge about their own business transactions and have sole responsibility to make real disclosures of the taxable incomes and behave honestly. Though tax system has good assumptions about their roles, compliance level is found very poor and self-filing is not taking place as expected. There are various reasons of increasing non-filing trends which range from lack of enough awareness in the part of taxpayer, temptation to evade tax through poor compliance, special provisions of facilities like tax rebates and concessions provided by Finance Act during submission of annual federal budget and weak tax governance leading to less voluntary participation.

Along with issue of non-filers, heavy credit filing of VAT transaction is another operating challenge for revenue administration. It is natural that taxpayers can't opt for debit filing only because interaction between sales and purchase has wonderful role to play in generating the type of tax returns. Large volume of valuable purchase followed by low level of sales can result in heavy credits whereas small size of stocks due to large sales can generate debit filings in the normal course of business. However, it is only an ideal picture of the reality. Nepalese tax administration is experiencing a puzzling situation regarding tax behavior since VAT system was introduced. No/ under billings, fake billings, illicit trading practice, weak market monitoring, mismatch between buying and selling price and bad impact of informal economy are some of the root causes of heavy credit filing. Whatever may be the reasons, IROs/TSOs are burdened with large credit files which demand a lot time and drink enough sweat of the manpower to handle such files leading to further operating challenges such as failure to go for market monitoring, carry out audit and investigations and improve the quality of service delivery.

h. *Systemic instability*

IROs/TSOs face various challenges related to Integrated Tax System (ITS). Though the system is fully automated and certainly managed, it is difficult to ensure optimized application by the taxpayers and offices due to unexpected issues that need to be addressed immediately but lack of experts at the field level makes things bad to worse. Regular powercuts, even in no loadshedding times lead to regular shut down of the system when there is high presence of citizen during peak hours. Automation of all functions has made things easier by simplifying the working procedures dramatically. However, ensuring its stability is one of the great operational challenges that needs to be resolved permanently for the sake of credibility of the government office.

i. High turnover of core staffs

Regular and rotational transfer of the government employees is provisioned by Civil Service Act. It is natural to expect such transfers after the end of prescribed period of time but in recent times, frequency of staff transfers is unexpectedly gaining momentum by overlooking the legal provisions. There is lack of sufficient deployment of core staffs followed by high turnovers in the middle of the fiscal year. Over unionization of the core staffs has complicated the issue and performance of the offices has badly been affected due to under supply of specialized employees who prefer to be posted in the capital. The legal provisions are violated in the cost of underperformance which results in failure to meet the collection targets among others. Transfer related cost of the offices has gone up due to untimely transfers and motivation to work is affected due to great role of favoritism and nepotism during staff transfers. Without addressing this issue, better performance is far from the reality.

j. Illicit trade and informal economy

Studies have revealed that Nepalese economy is one of the badly affected economy by illegal, unorganized and informal players who challenge the genuine and honest business community. More than one third portion of the economy is estimated to have remained outside the banking channel and runs underground. It complicates the operational aspects of tax administration which has to function under various constraints. Although the control of illicit trade and informal economy is largely dependent on macroeconomic management, the tax policy implementing agencies can't tolerate such activities by compromising revenue targets. If unchecked in time, such trends may jeopardize the overall development performance by limiting the revenue generating capacity of the government.

5. Practical approaches to address the challenges

The list of operational challenges can be bigger than they are identified in the preceding section. However, finding practical solutions of these challenges is not an easy task. If tax administration fails to handle them in a systematic, practical and timely manner, the annual functional targets will remain in documentation only. Therefore, some practical solutions are discussed below in order to address the challenges without any compromise to the annual functional targets.

a. Prefer quality registration

IROs/TSOs need to rethink about their modus operandi regarding new registrations. Without making enough study about the core business transactions and nature of business of the potential taxpayers, ambitious registration targets shouldn't be fixed. There should be vertical and horizontal analysis of the real ground of

the new entrants in the tax system. Broadening tax base becomes meaningless if quality of the taxpayers is very poor and has insignificant contribution to generate additional revenue. Quantity of Permanent Account Number(PAN) has very few to do with revenue collection targets if the taxpayer is financially very weak and doesn't comply with the tax laws due to its low quality in terms of size and nature of the business. Root cause of growing non-filers is due to continuation of low quality registration. Preference to quality registration is vital for setting and achieving other functional targets.

b. Ensure availability of core staffs

Needless to emphasize that human resource is a vital active agent in all organizations. Without proper management of manpower, no administrations can improve their performance even if they are well equipped with financial and material resources. Since most of the IROs/TSOs are facing acute shortage of core revenue staffs for long, need of the hour is to make sure that all positions are fulfilled with permanent staffs who should be posted in one office for two years at the minimum. This will stop high turnover of the core staffs and great support will be possible to materialize the revenue targets. Availability of enough staffs improves the quality of service delivery, increases number of regular market monitoring, contributes to control the illicit trading practices and minimizes the size of informal economy, ensures better coordination with the stakeholders and guarantee the implementation of taxpayer education schemes which result in making large tax base, ensure better compliance and participation of the quality taxpayers in the tax system.

c. Stop systemic vulnerability for full automation

Despite great efforts of the IT staffs at IRD, ITS and other automation systems are still unstable and face turbulence during peak hours. It takes longer than expected time to run the system again and generate electronic documents as per taxpayer's demand. Regular power cuts can be solved by installing quality backups run by alternative source of power during no supply of electricity due to natural disasters or any other reasons. IRD can't and shouldn't compromise its core interests in the cost of logistic support that is essential for systemic reliability and sustainability. By stopping systemic vulnerability, full automation of the business process can be ensured and trust of the stakeholders can be maintained at par with international good practices and standards.

d. Provide enough financial support for field offices

Field offices are under resourced and face various problems which happen to pop up due to insufficient financial resources. Large working area with difficult topography demands large operating cost such as vehicle expenses, daily travel

allowances for the staffs who need to make field visits for tax collection purpose and market monitoring. Due to lack of enough budget, office management becomes poor. Some offices have to rent buildings since they don't have their own office buildings. Government is paying a lot of money for rent expenses for the buildings which are not suitable for office purpose. It has affected proper layout of offices and citizen have to face hardships due to inappropriate office management. Allocation of sufficient budget for administrative cost is vital for better office management. To overcome operational challenges related to budget, field offices need to be supported with enough financial resources.

e. Make better coordination with auditing agencies

Since IROs have large audit objections due to different opinions about legal interpretations, making good rapport and ensuring common understanding between tax administration and OAG is very essential. Even Public Account Committee(PAC) of the Federal Parliament needs to be coordinated to clear audit objections which are theoretical in nature and need policy intervention from PAC. Without building good rapports with these agencies, there is little hope to meet the annual targets related to audit objections which are piling up every year. Finding pragmatic approach to resolve very old audit objections is equally important to free the field offices compelled to spare their valuable time to deal with record management of theoretical audit objections. Leading role of the department can be instrumental to address the operating challenges related to audit objections.

f. Complete backlog files

Though the taxpayers are fully trusted to file their tax returns under self-assessment system, audit and investigation functions are supposed to mitigate the associated risk of the tax system. By accepting the fundamental aspects of audit and investigation functions, tax administration selects file every year on the basis of well-defined risk indicators. Field offices are supposed to complete audit and investigation functions as per annual targets but that is not happening as targeted. There are backlog files carried forward since 20 years and they are still waiting to be audited and investigated. In normal cases, tax laws don't allow conducting audits after four years the tax returns are submitted by the taxpayers but the files selected for audit 20 years ago are still pending. It is almost impossible to find the documents and records related to those files which the taxpayers rarely keep after the end of legally mandated time. Some taxpayers are found to have stopped their business long ago and they don't exist anymore but IROs are trying to reach them. Since OAG has also given its audit opinions time and again about this issue, by developing some objective criteria, taking timely decision about backlogs is urgent because it creates legal as well as practical complications for the IRD resulting in operational challenges of diverse nature.

g. Find solution to deal with very small arrears

IROs are overloaded by arrears management issues. Due to legal complications and lack of cooperation on the part of taxpayers, tax arrears are being accumulated every year and reduction of such arrears by bringing them into national treasury has become one of the complex operational challenges for tax administration. The source of large tax arrears is due to pending cases in various courts where taxpayers have legal rights to appeal against the decisions of tax administration. Pending of tax arrears in such situations is natural. However, there are very big tax liabilities remaining unrealized for long times but collection of which has failed even after multiple correspondences and communication with the concerned taxpayers. Though there are enough legal arrangements regarding the realization of such arrears, strong legal actions are rarely taken due to political economic ecology of the country. If very small tax arrears having high realization cost can be settled through finding legally permissible solutions, IROs can get enough time to focus on other vital functional targets contributing to revenue collection.

6. Conclusion

Revenue administrations, worldwide, face multidimensional challenges in revenue mobilization due to various operational issues. Though most of the policy issues are addressed by policy decisions, the operational challenges remain underestimated, overlooked and ignored during policy formulation stage. Lack of better management of highly skilled and professionally specialized human resource, insufficient financial resource for result oriented office management, low level of staff motivation, large number of taxpayers with low level of tax productivity but demanding more time to serve them with few number of staffs, absence of good governance leading to corrupt behavior, weaker integrity and professional ethics and capacity gap in the field of information and communication technology have complicated the working environment for tax administrations. Failure to address such challenges at the grassroots level has impacted the overall performance of the field offices.

As mentioned in the preceding sections, there are operational challenges like large scope of work, ambitious functional targets, lack of well-trained core staffs and their frequent transfers/turnovers, insufficient financial and material resources, large tax arrears and audit objections, heavy non-filers and credit filers, systemic instability and illicit trade along with informal economy are some of the major challenges which the field offices face at operational level.

Root cause of many problems is lack of quality registration, therefore revenue administration needs to be cautious about the quality of the taxpayers during registration phase. Preference should be given to find quality of the taxpayers

than the quantity while giving entry to new taxpayers. Ensuring systemic stability and avoiding vulnerability is equally important for better performance. Emphasis should be on deployment of well-trained skilled core staffs and making sure that they remain in the field office for at least two years. For this, frequent transfers should be checked. Equipping offices with enough financial and material resources, maintaining better coordination with OAG, PAC and other stakeholders to minimize the audit objections, clearing the backlog files and finding amicable solutions to settle tax arrears are some of the key strategies to tackle with field level operational challenges so that quality taxpayers service by efficient and effective management of human resource as well as meeting functional targets could be materialized.

References

Aamir, M., Qayyum, A., Nasir A., Hussain, S., Khan, K.I & Butt, S. (2011). *Determinants of tax revenue: A comparative study of direct taxes and indirect taxes of Pakistan and India. International Journal of Business and Social Science, 2(19)*

Annual Reports 2078, 2079, Inland Revenue Department, Kathmandu.

Araki Satoru and Iris Claus, *A Comparative Analysis of Tax Administration in Asia and the Pacific*, Asian Development Bank, 2014.

Ballard, C., Fullerton, D., Shoven, J.B. & Whalley, J. (2003). *The Relationship between tax rates and government revenue*. Chicago: University of Chicago Press

Bernard Marr, *Business Challenges*, 2023.

Domestic Reveue Mobilization Strategy 2024, Ministry of Finance, Kathmandu.

Gartner, *Top Strategic Trends in Technology*, 2023

Inland Reveue Department, <https://ird.gov.np/>

Kiprotich, N.I., Momanyi, G. & Nyandusi, O.M. (2012). Tax administration. *International Multidisciplinary Journal*, 6 (1)

Stanley Morgan, *Watch Work Report*, 2023

Revisiting Excise Tax Policy of Nepal in Twenty First century

✉ Raj Kumar Adhikari

1. Introduction

Imposing tax on particular goods and services very first raised some common questions upon us. Once tax-imposed price goes up and consumption goes down (?), illicit trade goes up (?), demands of excised goods are (in)elastic (?). The answers may be subjective and each answer further raised more questions and questions. If so, no taxation at all do create consistent demand and hinder out illicit trade, it is difficult to draw perfect answer of these in single statement.

Unlike most forms of taxation, excise taxes are not, in their modern form, clearly delimited from other taxes. The traditional British concept of an excise, was clearly defined: an excise tax was a levy upon production rather than sale, imposed only upon domestic activity and only to commodities, not services, at specific rates, with quantitative control. The modern concept of an excise, however, is substantially broader. The basic characteristic is application to specified commodities or groups of commodities. The tax may apply to either production or sale, to domestic outputs or to imports as well, with either specific or ad valorem rates, with either physical control (common on alcoholic beverages and tobacco) or accounts control. As with the traditional British concept, there is a definite intent to discriminate against the users of the specified goods. Excise may apply to services as well as commodities, although in many countries selective service taxes are regarded as distinct from excises (Due, 1994).

Concerning about excise tax, a common assumption on levying excise tax is to reduce external cost of consuming negative goods like alcoholic goods, tobacco products and environmentally and health hazardous substances. This assumption generally agreed that if tax imposed upon goods and substances its prices go up and its consumption goes down hence its negative externals effects mitigates. Do any facts or evidences justify this at large. If excise holds remarkable share of revenue generation and its demands remain inelastic then how does it impacts on revenue mobilization in state treasure irrespective of its rise and fall of duty rate. What will be the challenges and opportunities of treasury management if state over reliance on excise tax.

✉ Chief Tax Officer, Inland Revenue office Chabahil

Furthermore, as excise taxes often target a specific product, they pose a smaller risk to the general economy than increases to general taxes like the income tax or the general sales tax. However, lawmakers should exercise caution. Because these taxes are very narrow, excise tax hikes can be detrimental to specific industries and certain types of consumers. Their design also makes them poor sustainable revenue tools, as revenue tends to be volatile and the tax burden tends to be regressive (Boesen, 2021).

Excise tax rates should be related to the costs an excise tax is internalizing— and revenue should be allocated to cover the same: health costs related to smoking, infrastructure cost associated with driving, and enforcement costs related to alcohol, for instance. Excise taxes should not be levied to raise general fund revenue because the tax bases are typically narrow and unstable (*ibid*)

One famous old saying asserts that “an old tax is a good tax.” If so, selective excise taxes must be particularly good taxes, as they have been around at least since the 16th century. An accumulating body of evidence, however, shows this old saying sometimes to be wrong. Excise taxation originated when people walked or rode on horseback, when rides in a stagecoach were luxuries, when people sent letters by post, and when the typical economic transaction involved the transfer of some material and often bulky item. In the face of instant communication, rapid transportation, and expanding importance of services and non-material capital, excise taxes increasingly are becoming obsolete, and with the persistence of excise taxes coming increasingly to present problems of compliance and enforcement. Since the development of broad-based taxes on income and sales in the first third of the 20th century, excise taxes have receded in overall fiscal significance. They simply cannot generate the huge volume of revenue that is required to fuel the machinery of today’s large governments (Wagner, NA).

Let shortly go through the state of excise tax in overall revenue mobilization in Nepal. According to Domestic Revenue Mobilization Strategy 2024 published by Ministry of Finance, share of excise duties to total tax revenue in the year of 2022/2023 is 16.5% in compare to year 2017/2018 is 16%. In Nepal excise duties levied on domestic products and import as well for stipulated goods according to law but not in service yet. Out of total revenue generation from excise domestic production constitutes 77.5% whereas import excise constitutes 22.5% in the year 2022/2023. At the same year domestic excise to GDP ratio is 2.1 percent. In the year 2014/2015 only 54 items are included under excise regime but in recent days this number reached up to 700 commodities irrespective of its classical thoughts and assumptions. Annex list of excisable goods included under excise act seems hodgepodge of excise taxes of numerous items. At the same time this swollen size increases both compliance and operation complexities. Boesen, 2021 argue that

excise taxes have generally been levied to raise general fund revenue. This is because the taxed products were easy to count, which made tax administration simple and cheap. In more recent history, however, excise taxes are often used to try to deter (or even to completely eliminate) consumption of certain goods. For instance, this strategy is employed with taxes on nicotine-containing products. Although it would be difficult and potentially illegal to tax a product into nonexistence (a tax may not accomplish a prohibition which could not otherwise be imposed by law), there is no doubt that taxes influence behavior. The laws of supply and demand dictate that as prices go up, consumption goes down, even if this is a simplification.

2. Existing phenomena of Excise Administration in Nepal

Preece (2008) describes the system of excise administration and control mechanisms under three different headings: licensing or registration control mechanism; recording and reporting mechanism; and payment of excise and acquittal of liabilities mechanism. The administrative procedures of excise can be categorized as either physically controlled or self-assessed. The physically controlled system comprises various forced mechanisms for excise monitoring by the government/state, whereas under a self-assessed system, the taxpayers themselves determine the duty liability on the goods and produced commodities are cleared by the taxpayers voluntarily.

In Nepalese context, three different types of regulatory methods are applied in excise administration viz. physical control, self-removal and semi-physical control methods. At the beginning days, size of excisable items is small and all excisable goods were regulated through full physical control methods but, since 2053 B.S. Nepal Government also adopted self-removal or self-assessment model of excise administration as well for some excisable goods except liquors and tobacco. Till these days' liquors, beers, wines and rest of the alcoholic products (having more than one percent of alcohol) are fully regulated under physical control method. Tobacco based products are regulated in hybrid model named as semi-physical method i.e. excise inspectors are not full time deputed in manufacturing unit even though producers needs to be approve dispatch before dispatching goods from factory by excise officer. Excise stamps are compulsory for liquors and tobacco in Nepal. Besides the alcoholic and tobacco-based commodities, rest of the items that's are under the excise are self-assessed or falls under the self-removal model like noodles, sugar sweetened beverages (like soft drinks, energy drinks), cements etc.

All over the country, 45 inland revenue offices, 39 taxpayer service offices and 22 district treasury comptroller office are responsible for excise administration in Nepal. These days more than 149 factories are run under the physical control

model of excise administration.

Factory category	Number of factories	
	2013-2014	2023-2024
Distillery	45	94
Beer	8	11
Cigarette	8	4 (semi-physical)
wine	7	40
Total	68	149

Table 1: No of different category of factories under physical control

Source: IRD Nepal (2024)

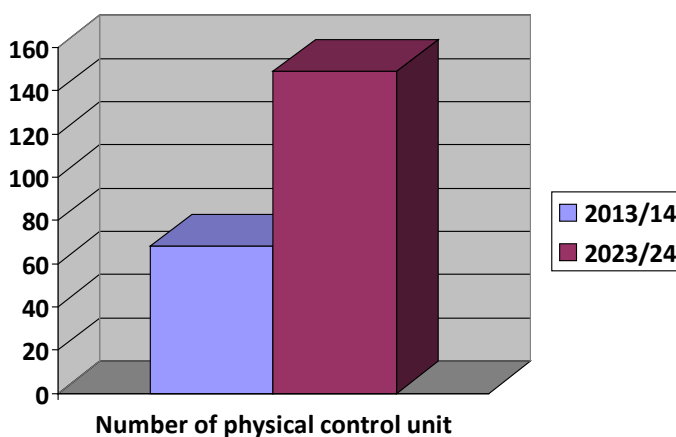

Figure 1: Number of physical control Units in last 10 years

Above table illustrate that number of manufacturing units run under physical control growing in last ten years by more than hundred percent means administrative cost and other embodied challenges also growing day by day making excise administration messier and more challenging. The ultimate challenge faced by revenue authority is deputation of separate excise inspector at the production and dispatch unit as per excise law becoming difficultly day by day. To some extent excise administration is regarded as technical job as well. Developing and customizing human resources as excise inspector and excise officer to perform their job soundly is another challenge from human resource development perspective.

3. Limitations of physical control model prevailed in Nepal

Physical control model is very classical and stereotype administration. In the era of twenty first century of liberal economy, control over manufacturing unit by state machinery seems to be controversial and symbolize the state of weak governance.

Many developed countries wipe out this traditional control model of excise administration and shift to the self-assess model. Some imminent weaknesses can be summarized below:

- Run against the principle of open/liberal economy
- Symbolize the state of weak governance
- Question over the professionalism of private sector
- Tuft but weak compliances
- Resemble weak trust among stakeholders
- Reluctance to adopt modern technology based virtual control
- Stay aloofness of government machinery
- Too many forms, fillings and reporting
- Complex operation procedures and weak monitoring
- Incurred high enforcement cost
- More compliance barriers
- Unable to supply excise inspector according to growing number of physically controlled manufacturing units

4. Excise duty rate: how does it matter to mitigate externalities?

Simple assumption about imposing excise is that once excise duty imposed or add up on existing rate that increases the price of commodities and simply assumed that it may reduce its consumptions vis a vis its negative external effects. Do this really work in practice. Most of the excisable commodities are considered as inelastic in nature, if so, how does it impact on the behavior of user in light of add on or off in excise duty. Regarding this it is hard to find any empirical facts and research paper. Nevertheless, Boesen (2021) argue that in fact, there is a point, the revenue-maximizing tax rate, where any additional increases to the tax rate would actually decrease revenue. This happens because, at this inflection point, the negative effect on consumption is greater than the positive effect on tax payments. That is not to say that the revenue-maximizing rate is the ideal tax rate; such a rate may be punitively high and lack policy justification. For most excise categories, a more efficient rate is likely lower as consumers are affected differently by high taxes. When excise taxes are employed to deter consumption, the effect is greatest on the occasional user, as heavy consumers tend to have relatively inelastic demand. That means their behavior does not change as much because of price changes. When you add the addictive qualities of products including alcohol and nicotine to the

equation, heavy users might seek to satisfy their addiction with alternatives—legal and illegal—rather than quitting.

At the emergence of excise duty, Pigouvian taxation (named after famous economist Arthur Pigou who prescribed this principle in 1920) seems to be adopted by many countries. In this regard Hoffer (2023) mentions that Pigou concluded that if a product produced some external harm/benefit, the market could move to an optimal output by the addition of a tax or subsidy in the amount of the harm/benefit. If a gallon of gasoline creates \$1 of external harm, adding a \$1 tax to each gallon would decrease the market quantity to an optimal, lesser amount. A subsidy would likewise increase the production and consumption of products with positive external benefits. The general framework based on Pigouvian principles is still the premise for government's use of excise taxes today, apart from governance, as many of the government programs responsible for governance didn't exist in 1920. Examples of products taxed for Pigouvian purposes include alcohol taxes due to the external harms of alcohol consumption (e.g., drunk driving, domestic violence, and property damage), carbon taxes due to climate change, and plastic taxes due to environmental harms. The textbook solution to negative externalities via Pigouvian taxes assumes information not necessarily available to policymakers and unfortunately ignores certain key features of practical tax policy. First, Pigouvian taxes assume the knowledge of the exact amount of social costs. Even for products where there is a general consensus that a social cost exists, estimates of the precise magnitude of those costs often vary widely. We present a wide range of estimates for the social costs per ton of carbon emissions later in this paper, for example. In other cases, such as the development of new products or a product with a wide array of social effects, there may be few or no estimates of social costs available. The academic literature on cannabis is very young, without a consensus on the external harms of cannabis consumption. The resulting tax landscape is chaotic, absent an academically-supported universal foundation for tax policy. Pigouvian solutions are also static in a world of constant change. Innovations and consumer preference shifts can completely alter the markets and change the social costs of the product. This would suggest that ideal Pigouvian taxes would change instantly in response to market fluctuations.

In Nepal, the emergence of new commodities under the list of excise annex piled up the size in a messy way. At the same time, an increase in excise duty every year in an incremental way without any empirical judgement of its external cost in a rational way to fulfill the budgetary gap creates over-reliance on the excise tax base which may be detrimental for the treasury balance as well.

	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23
Total Tax Revenue	640,169	737,118	700,055	870,113	984,331	865,628
Share of excise duties	16.0%	16.8%	14.4%	15.8%	16.9%	16.5%
Total Excise	102,579	123,920	100,683	137,344	166,781	143,064
Total Domestic Excise	60,507	75,820	65,036	85,149	109,480	110,893
Total Imported Excise	42,072	48,100	35,647	52,195	57,302	32,172
Growth rate of Excise duties		20.8%	-18.8%	36.4%	21.4%	-14.2%

Source: MoF, DRMS, 2024

Table 2: Share of excise duty in total revenue

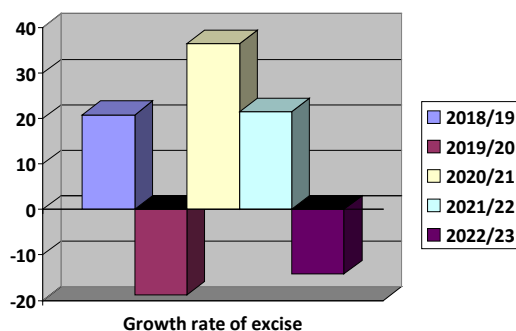

Figure 2: Growth Rate of Excise Duty in Last five years

Above table demonstrate the role of excise in total revenue generation in Nepal in last six consecutive years that clearly indicates that share of excise in total revenue is almost sixteen percent and above whereas its growth percentage is thirty-six percent in the year 2020/21 but in the year 2022/23 its growth is negative by fourteen percent. Reason behind this growth fluctuation may vary and significant analysis needed to diagnose and fix actual causes. In the OECD countries, the relative share of excise duties in total tax revenue has seen a long decline between 1975, when they accounted for 10.5% on average, and 2020 when these taxes represented 6.9% of total tax revenue on average (OECD, 2022). In USA share of excise duty in total federal tax is only 1.8 percent in 2022 (Tax Policy Centre, 2022).

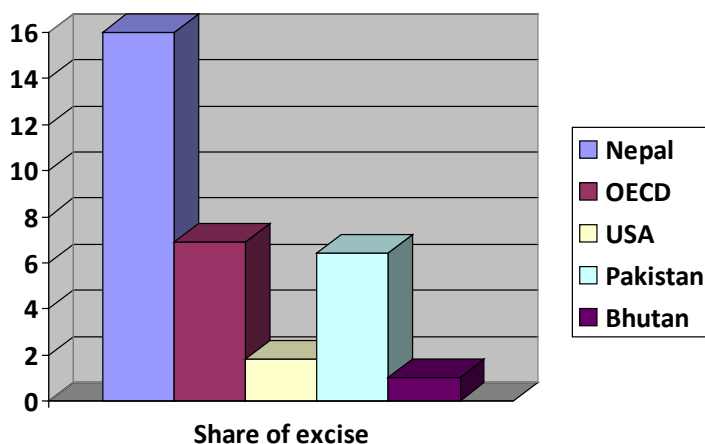

Figure 3: Comparison of Share of excise duty in total revenue

Excise tariff of major contributing goods of last five Years data illustrate following trends:

Product	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	% change in last 6 years
Liquors (Per LP Ltr) in Rs							
15 UP	1416	1560	1560	1872	2059	2120	49.7%
25 UP	1197	1320	1320	1484	1741	1790	49.5%
30 UP	1194	1315	1315	1578	1535	1790	49.9%
40 UP	700	770	770	924	1017	1050	50%
50 UP	684	750	750	900	944	970	41.8%
70 UP	103	115	115	138	138	165	60.1%
Wine(per ltr) in Rs							
Grapes	335	370	370	444	444	444	32.5%
Others	390	430	430	516	516	516	32.3%
Beer(per ltr) in Rs							
Malt Beer	150	165	165	198	228	235	56.6%
Others	390	430	430	516	516	516	32.3%
Tobacco(per kg) in Rs							
Readymade Tobacco	554	610	650	812	821	850	53.4%
Lime Tobacco	305	335	335	418	460	475	55.7%
Gudkha (Tobacco mixed Nuts)	554	610	650	812	821	850	53.4%
Sweet Nuts	205	225	225	281	350	365	78%
Cigarette (Per M) In Rs							
Filter less	450	495	495	618	710	730	62.2%

Product	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	% change in last 6 years
70 mm	1030	1135	1135	1418	1635	1690	64%
70-75mm	1340	1475	1475	1843	2225	2300	71.6%
75-85mm	1747	1920	1920	2400	2880	2970	70%
85mm above	2466	2715	2715	3393	3965	4080	65.4%

Table 3: Last six Years excise tariff of major excisable goods and percentage change in tariff

Source: MoF, Economic Act

Once the tax base is clearly defined and stipulated and rationalize in broaden way for broad tax base, then the crucial task is tax rate that mean excise duty. In above table we can easily conclude that in last six-year, rate of excise duty increased by at least fifty percent in major contributing goods that have high external cost. What we can infer from these statistics. Despite increasing the excise duty rate by fifty percent, collection of excise duty only increase by thirty-nine percent reflects that only hike in duty rate not only ensured the increase in revenue. Is this figure reflects that due to decrease in consumption collection also hinders, if so, which factors signify the inelastic nature of excise goods, but no significant evidence available to prove this assumption.

Many literatures suggest that before fixing excise rate, it should be compatible with its external cost. Hoffer (2023) further illustrates that the rate should be determined by a number of factors, but the most important is the negative externalities or costs the tax is serving to internalize or recoup. This is obviously difficult, as it is almost impossible to determine the exact cost associated with drinking a glass of wine or driving a mile on a public highway. Fully efficient taxes that endeavor to recover external social costs may vary by location and person, which means that a theoretically correct tax would need to vary according to these distinctions. Trying to account for this difference would make the tax system exceedingly complex, and simplicity is almost certainly a preferable outcome. Thus, some average estimates must be made to get an idea of the cost in a similar fashion to how an insurance company prices out the cost of their coverage. Since excise taxes should not serve as tools for general revenue, lawmakers should avoid the temptation to overtax products to raise additional revenue for general spending purposes. This can be difficult due to the inelastic nature of demand of many excised products.

Methods of charging excise duty is also crucial regarding excise administration. The two main methods of charging are specific rates, based on quantity, and ad valorem rates, based on value. Which is better is controversial, and may differ depending on the product and the details of implementation of the charging method.

Conventional policy generally advocates that all excises be levied on an ad valorem basis rather than on a specific basis, because this protects the base of the tax from inflation. This is particularly important in countries with high rates of inflation. "Nevertheless, the real value of revenues may be maintained under a specific-rate excise tax if there are regular adjustments of the rate to reflect inflation." It may be argued that with periodic adjustments for inflation, revenues under a specific-rate system will still lag during the periods between adjustments but that the lag can be mitigated by introducing "automatic" adjustments of the specific rates when inflation reaches a certain threshold. Without such automatic adjustment, there could be political pressures to cancel or postpone increases, based on the argument that the tax increases will just make inflation worse (Terra, 1996). Besides this, some countries applied mixed method that mean both specific rate and ad valorem but levied one which one is greater. In Thailand specially on imported liquors mixed method is applied. This is named as two-chosen-one (2C1) taxation method. Under 2C1 taxation, the excise tax on less expensive alcoholic beverages is equal to the calculated specific tax, while the excise tax on more expensive alcoholic beverages is the calculated ad valorem tax.

In Nepal method of charging excise rate is both specific rate and ad valorem but mixed method is not in use. But temptation over specific rate versus ad valorem keep going on.

5. Temptation of Physical control versus Self-removal

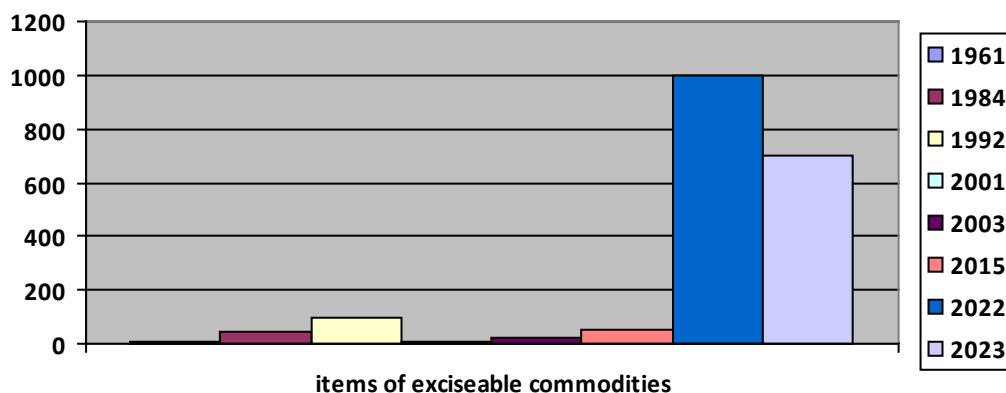
Never ending discussions going on about whether physical control module of excise administration in Nepal is necessary or not in light of modern era of information and technology. Most of the developed countries implied self-removal model instead of traditional physical control model. Some advocates that due to low and weak compliances of high risks commodities, physical control is still relevant in contemporary Nepalese context. But temptation exist due to lack of proper and adequate control of government despite having complex measures of physical control argued revenue authority to depart for second best alternative i.e., self-removal module of excise administration that widely applied all over the globe these days.

Since last ten Years number of excise industry under physical control increased by more than hundred percent, that mean administrative cost and other logistic and human resource management became costly and challenging. This complexity also hikes temptation over physical control of excise administration.

Fiscal Year	Items of commodity-imposed excise duty
1961-1962	5
1983-1984	41
1990-1992	100
2000-2001	7
2002-2003	25
2014-2015	54
2021-2022	1000
2022-2023	700 plus

Table 4: Commodities that imposed excise duty in different fiscal years

Source: IRD, 2024, MoF, 2024, Prasad, 2015, Adhikari, 2022

As we mentioned earlier, more than 700 items are still under the long annex of excise act. This number also matter and make key question regarding the complexity growing day by day both due to swollen size as well as traditional mode of control regime. According to Terra (1996) based on number of excisable goods that mean based on the coverage of entity, excise system can be illustrated and described as:

1. Limited excise systems comprise at least the traditional excise goods: tobacco products, alcoholic beverages, and petroleum products as well as motor vehicles and various forms of entertainment.... However, all in all, the coverage of limited systems would not exceed 10–15 commodity groups, with closely related products (various petroleum products, or sugar and saccharine, for instance) being treated as one excisable item.

2. Intermediate excise systems consist of between 15 and 30 commodity groups....

3. Extended excise systems comprise more than 30 commodity groups spanning almost the whole range of production activities in a particular country. Based on this classification as well Nepalese excise system falls under complex excise system can be classified under extended excise system.

6. Way Forward: Revisiting excise administration with new approach

Based on the lesson learned and challenges faced during last multiple decades of excise taxation in Nepal, policy makers and tax authority require to remodulate existing excise taxation system of Nepal with new approach. Firstly, it is too late to reassess existing physical control module and prescribe appropriate options like technology-based control that ensure low risk of tax evasion and increases easy and cheap tax compliances. Due to rampant development of information and technology with easy access of internet all over the major parts of the country, technology-based control module is becoming possible to implement instead of in person physical control method. Following options and alternatives are considered as implacable measures to revisit in person physical control of excise administration:

- Electronic filling and reporting
- Scheduled in person monitoring
- IP camera installation and virtual monitoring
- Batch control
- Use of excise stamp (digital stamp is preferable in place of manual paper-based tax stamp)
- Implementation of trace and track mechanism of value chain/supply chain
- Use and analysis of real time information with data analytics
- Dispatch control
- Limited control module (apply physical control measures based on risk profile or report card of tax payer rather than blanket approach of commodity based)
- Digital door lock with log reporting
- Self-removal of controlled goods with high degree of penalization for fraudulent act.
- application of EMCS (Excise Movement Control System)
- Frequency and nature of physical checks depend on risk based
- Additional control measure if required, conditions added to the approval document
- Needs to fulfill bulky qualification criterions
- Apply MGQ (Minimum Guaranteed Quantity) model for high-risk control goods (alcoholic and tobacco-based products) as a tool of transitional management until shifting fully technology-based control

Secondly, envisage appropriate tax base to fulfill fiscal gap and road map for departing existing extended excise system to limited excise system. The composition of excise revenues shows that more than 80 percent of revenues are from vehicles, alcohol and tobacco. This figure argues to the tax authority to prove rationality of extended list of excisable goods that constitutes minimal or some cases zero contribution in revenue generation. Hence, force to revisit annex list of excisable goods included under excise act. IMF, 2022 also recommend that Nepal taxes an extensive list of other goods that may not warrant an excise and uses the excise as a trade tax. This includes many healthy food items, machines for production, cosmetics and so on. ...taxing goods with external benefits and using the excise as a trade tax is distortionary and inefficient. Terra (1996) also highlights that limited excise systems is preferable to limit excises to a few principal groups of products and to remove vexatious minor excises and regressive excises in favor of a general tax on consumption. Hence, reassessing the bunchy and long list of excise items and limiting them to traditional goods that have potentially wide tax base as well as that causes high externalities.

Thirdly, adapting specific rate method of charging instead of ad valorem with best measures and practices based on tax risk incurred to ensure tax transparency. It is difficult to demarcate which method is good in relation to other but it is wise to decide in light of easy administration with minimum risk and that is suite for open market phenomena. Terra (1996) further elucidates that "An additional reason for [advocating] ad valorem rates is that they are fairer for the less prosperous, whose economy brands under a specific rate would bear the same tax as the luxury brands of the affluent." This argument is most relevant for excises that are imposed on luxury goods for the purpose of introducing progressivity to the system. For goods such as alcoholic beverages, specific rates, for example, based on the unit of alcoholic content (or a combination of specific and ad valorem rates) make more sense given the purpose of the tax. The most compelling reason for recommending specific rates is based on the difficulties of determining the taxable value related to the stage of production or distribution where excise should be levied. The problem can be dealt with under a system of ad valorem rates by providing a presumptive minimum valuation for certain products. Due (1994) further claimed the advantages of specific rate of excise taxation because traditionally, excises had specific rates, and the major excises in terms of revenue still do in many countries, though not in all. There are several advantages claimed for the specific form of rate. First, compliance and administration are typically simpler, as there is no need to determine the value of the product for application of the tax. Control involves the relatively easy task of determining physical output--numbers of cigarettes, etc. There is no need for audit to check upon reported values, and there are no issues relating to

the appropriate value. Secondly, the traditional excises are in part based upon a penalty philosophy--that use of the commodities creates negative externalities or, particularly in the past, is in some sense "immoral" or "sinful." Thus, the specific levy ensures that the tax burden borne by consumers will be related to the physical quantity consumed, not to the value. Thirdly, as demonstrated by J. A. Kay and M. .1. Keen, specific levies avoid the effect of ad valorem levies in lowering the quality of the product and the range of varieties. With ad valorem levy a firm can reduce its tax liability by lowering the quality (for example, use of inferior materials, less aging, etc.) whereas with a specific levy it cannot do so. A final advantage of the specific rate is that its use tends to conceal the very high tax rate relative to purchase price that is evident with an ad valorem rate.

A study report submitted by IMF team "Simplifying tax policy to enhance revenue and efficiency" also suggest that preferably, Nepal should use specific rates to tax excisable goods. Specific rates are not vulnerable to under invoicing, which is a challenge in in Nepal. The current volatility of excise revenues may also decrease since ad valorem rates provide less stable revenue, particularly for commodities whose market price fluctuates. Furthermore, ad valorem excises discourage quality improvements and innovation by manufacturers. Ad valorem excises may, therefore, not be as effective as specific excises at curbing damage. Nepal should, however, index specific rates for inflation to keep the effective rate constant (IMF, 2022).

Obviously, this journey is not easy from the perspective of fiscal appropriation to raise fund for treasury balance but excessive reliance upon excise tax for government revenue generation may be threatening due to its inelastic nature. Simplicity and transparency are some beautiful indicators of taxation. Simplicity means not only the procedural and compliance related easiness it also reflects how excise imposed at the various layers of value chain. If excise levied at the early stage of the value chain, then that results in a smaller number of tax payers so that it lowers the cost of enforcement and down size the barriers of compliances. In light of simplicity of taxation principle, Excise administration of Nepal laid on right because excise duty imposed in first layer of value chain only. If we talk about transparency, it generally assumes that transparency ensures openness and effective communication between tax authority and taxpayer which ultimately enhances tax compliances with accountability. Hence, transparency strengthen predictability at the both ends. In excise taxation transparency is best ensured by specific rate method of charging rather than ad valorem. Hence, for those items that have high tax risks is better to charging excise duty in specific rate and those items which price rate is almost predictable and less room for manipulation then ad

valorem may be applicable method of charging excise duty.

Hence, in conclusion, this paper strongly recommends that shifting physical control model to self-removal model, extended excise system to limited excise system and maximizing specific rate rather than ad valorem as principal charging method at least starts to open new avenue to cope the challenges and difficulties faced during excise administration in Nepal in these modern days. These efforts not only ease the administration but also address the drawbacks of existing modules and rationally establish the fundamental proposition of excise rather than tools of revenue generation of government. This departure demands strong agility of policy makers and tax authority.

“A person doesn't know how much he has to be thankful for until he has to pay taxes on it.” -Anonymous.

References

Adhikari, R.K. (2022), Excise duty in Nepalese taxation, Inland Revenue Department, Ministry of Finance, Kathmandu.

Boesen, U (2021), *Excise tax application and trends*. Tax Foundation, Fiscal Fact, No. 753, Mar. 2021.

Department of Revenue and Customs, Ministry of Finance, *National revenue report fiscal year 2021-2022*, Bhutan, <https://www.mof.gov.bt/wp-content/uploads/2023/04/NRRFY2021-2022-04042023.pdf>

Due, J.F. (1994), Excise taxes, The World Bank, Policy Research Department, Public Economic Division, February, 1994, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/620081468740166552/pdf/multi-page.pdf>

Hoffer, A (2023), *Global excise tax application and trends*. Tax Foundation, Fiscal Fact, No. 810, Apr. 2023.

IMF (2022), *Simplifying tax policy to enhance revenue and efficiency*, Draft Technical Report (Unpublished).

IRD (2022), Integrated tax system, Inland Revenue Department (IRD), www.ird.gov.np

Inland Revenue Department (IRD), www.ird.gov.np (2024)

Ministry of Finance (MoF), Government of Nepal (2024), Domestic revenue mobilization strategy. Kathmandu. www.mof.gov.np

Pigou, A.C. (1920). *The economics of welfare*. London: Macmillan.

Preece, R. (2008). *Key controls in the administration of excise duties*, World Customs Journal, vol. 2, no. 1, pp. 73-92.

Tax Policy Centre, <https://taxpolicycenter.org/briefing-book/what-are-major-federal-excise-taxes-and-how-much-money-do-they-raise#:~:text=Federal%20excise%20tax%20revenues%E2%80%94collected,of%20total%20federal%20tax%20receipts>.

Terra, B.J.M. (1996). *Tax law design and drafting*. International Monetary Fund (IMF).

OECD (2022), *Consumption tax trends 2022*, OECD

Wagner, R. E., *State excise taxation: cart-and-buggy obsolescence in an electronic age*. <https://mason.gmu.edu/~rwagner/Excise%20Taxes,%20Tax%20Foundation.pdf>

Transfer Pricing: An Overview

✍ Rishi Ram Pokhrel

Abstract

Now, we are living in the global village, the world is become interdependent, connected by global flows of goods and services, capital, people data and ideas. Multi -National Enterprises (MNEs) are vital players in the international trade. Transfer Pricing (TP) is significance for both taxpayer and tax administrations because it affects the allocation of profit from intra-group transactions which impacts the income and expenses reported and therefore taxable profits of related companies. It is an integral part of international tax. Nepal is very initial stage of implementation of transfer pricing. Currently Inland Revenue Department has introduced Transfer Pricing Guideline,2024, which is effective from the fiscal year 2024/25. knowledge enhancement and strengthening coordination about TP for both tax official and taxpayer is crucial for proper implementation of Transfer pricing.

Keywords: Transfer pricing, Arm's Length Price, Permanent Establishment, double taxation, Digital Transaction, Associated Enterprises, and Advance Pricing Agreement etc.

Background

Present world is an interdependent world, connected by global flows of goods and services, capital, people data and ideas. Development in Information Technology fostering these processes rapidly. Global value chain built on these flows creating a more prosperous world. Multi -National Enterprises (MNEs) are vital players in the international trade. According to various estimates, MNEs and their affiliates account for two third of international trade and one third of global output and GDP. Related parties are MNEs foreign affiliates or those domestic companies with which the MNEs often have long term contract may act on instruction of the MNEs or those who are joined by a pre-existing business relationship or common interest. For example-business affiliates, shareholders groups, subsidiaries and minority-own companies. Since related party transactions can create conflicts of interest or can lead to some abnormality, countries impose certain legal compliances with an obligation to disclose them. Transfer Pricing (TP) is significance for both taxpayer and tax administrations because it affects the allocation of profit from intra-group

transactions which impacts the income and expenses reported and therefore taxable profits of related companies. It is an integral part of international tax. Nepal is very initial stage of implementation of transfer pricing. Currently Inland Revenue Department has introduced Transfer Pricing Guideline,2024, which is effective from the fiscal year 2024/25.

Introduction

In a simple word transfer pricing refers to the prices of goods and services that are exchanged between entities under common control. TP refers to the setting of prices for transactions between associated enterprises for the transfer of property or services. TP to be determined on arm's length basis.

Transfer Pricing refers to the setting of prices for transactions between associated enterprises involving the transfer of property or services. Section 33 of Income Tax act,2002 mention that- *IRD may in any arrangement between associated persons, by notification in writing distribute, apportion or allocate the amounts to be included or deducted in the income between the persons as to reflect their taxable income or tax liability when the arrangements are operated by them according to general market practices (arm's length).*

An Advance Pricing Agreement (APA) is an arrangement that determine in advance of controlled transactions an appropriate set of criteria (e.g. Methods) comparable and appropriate adjustments etc. for the determination of the transfer pricing for those transactions over a fixed period of time. It is an ahead of time agreement between the taxpayer and the tax authorities on an appropriate TP methodology for some set of transactions over a fixed period of time. The objective of the APA is to deliver certainty for both taxpayers and tax authorities. APA may be unilateral, bi-lateral or multilateral. It is formally initiated by a taxpayer and requires negotiation between the tax payer, one or more associated enterprises, and or more tax administrations. APA are intended to supplement the traditional administrative, judicial and treaty mechanisms for resolving TP issues. They may be useful when traditional mechanisms fail or are difficult to apply. There is a provision of Transfer Pricing Arrangement in rule 15 of the Income Tax Regulation,2002.

Transfer Pricing rules in the tax law is to ensure that related parties' transactions are comparable to those between unrelated parties. This rule is a way to check whether MNEs are transacting across the borders at the right price and there is no price manipulation present. So, it is an anti- abuse tax provision and cannot be consider to be anti-tax evasion. The basic objective behind developing TP rules is to make sure that there is proper allocation of profit between the two parties of an MNEs group or between related parties.

OECD and UN transfer pricing guidelines are two internationally accepted standard for transfer pricing matters and they are generally consistent. The OECD transfer pricing guidelines (updated in 2022) provide detailed guidance on applying the arm's length principle. They are accepted and followed by most countries and they are routinely used in resolving cross- border transfer pricing disputes.

The UN practical manual on transfer pricing for developing countries (updated in 2017) provides practical advice on applying the arm's length principle in many situations relevant to developing countries. But almost all countries have domestic tax provisions either general or specific that allow that authorities to adjust transfer prices which deviate from the international TP principles.

TP is sometimes exploited for tax avoidance some multinationals manipulate the transfer price in order to allocate profit where it is more convenient. No one method is suitable in every possible situation. It is not possible to provide specific rules that will cover every case, it depends on case by cases. These two guidelines are intended to indicate ways for tax administrations and MNEs to find mutually acceptable solution, thereby minimizing conflict among tax administrations and between tax administrations and MNEs.

Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) actions 8-10 has brought transfer pricing analysis focus on value creation, and thereby ensuring that transfer pricing of the MNEs groups. This has implication on base erosion and profit shifting one of the key objectives of transfer pricing.

An international transaction is a cross-border transaction that requires settlement in a foreign currency, the transaction can involve the exchange of goods and services, incomes and investment between residents of different countries. If the transaction is done internationally then the place where the income is generated is called the source country and the individual and company resides is the resident country. Both these countries have sovereign right to tax a particular transaction and if they do so international double taxation occurs. To prevent the double taxation of these transactions, the OECD and UN's have come of with model tax conventions. With this base convention, countries may either bi-laterally or multi-laterally sign the Double Taxation Avoidance Agreement (DTAA) to prevent tax evasion and exchange the tax information for the effective collection of taxes, these double taxation practices are prevented by the countries with their mutual cooperation, by the way of international agreements.

International double taxation arises due to the overlap of two or more tax claims by two or more countries. which have two types that is judicial and economic double taxation.

Judicial double taxation

The term judicial double taxation can generally be defined as the imposition of comparable taxes in two or more states on the same taxpayer in respect of the same subject matter and for the identical period. Judicial double taxation can arise where a resident of one country derives income from sources in the other countries and both countries tax that income. For example, rental income received in UK would be taxed in Nepal in the hands of resident. Tax treaties reduce judicial double taxation by allocating taxing rights between residence and source states on different categories of income, either by eliminating or limiting the source country taxation or by requiring a residence state to grant relief for source state taxation through a credit or exemption mechanism.

Economic Double Taxation

Economic double taxation means taxation of the same income in the hands of different persons. General International Consensus have been based on these two principles they are:

Residence Principle: which says that Country of residence of taxpayer has the right to tax on worldwide basis. Resident country has residual right to tax.

Source Principle: According to this principle country of source of income has the right to tax on the income arising in that country. Source country has prior right to tax but its right to tax is limited, especially for passive income. Transfer pricing cases, taxation of business profit and dividend in hands of company and shareholder are examples of economic double taxation.

There are two model convention regarding, transfer pricing. OECD model is dominant, more for capital exporting countries. Initially published in 1963 and recently updated in 2022. This model tax convention favoring taxation in the residency country, gives relief from double taxation by reducing tax in the source country.

United Nations Model first published in 1980 an the latest one has been published in 2021. Which is based on the OECD Model and modified to take care of the special needs of the developing countries. This model tax convention gives additional taxation rights to source country.

International transactions, associated enterprises and arm's length price are the major elements of transfer pricing.

Associated Enterprises: In simple word two enterprises having direct or indirect participation in the management, control and capital by the same interest is known as associated enterprises. It may be two non-resident of a resident and a non-resident.

Some of the **International Transactions** are: sale of finished goods, purchase of raw materials, purchase of fixed assets, sale or purchase of machinery, sale or purchase of intangibles, reimbursement of expenses paid/received, IT enabled services, software development services, support services, technical service and management fee, corporate guarantee fee, and loan received and paid etc.

Arm's Length Price (ALP): ALP is a price that is applied or proposed to be applied to a transaction between persons other than associate related party or transfer of profits to preferred tax jurisdictions, is based on comparability. The analysis of the controlled and uncontrolled transactions which is referred as a comparability analysis is at the heart of the application of the arm's length principle.

Function Assets and Risk (FAR) - Analysis

Functions, Assets and Risk analysis play a crucial role in transfer pricing. Function performed are the activities that are carried out by each of the parties to the transaction. one need to identify the significant assets used by or transferred between the associated enterprises during controlled transaction. Risk analysis involves identificatory risk that are assumed by each of the parties to the transaction.

The fair market value is based on a hypothetical market, transaction and participants and is a legal construct that is where the comparison ends. According to International Accounting standard Board (ISAB)- "fair value is the price that would be received sell an asset or paid to transfer a liability in an orderly transaction between market participants at the measurement date."

The UN TP manual defines "**safe harbor** as" – A provision in the tax law, regulations or guidelines stating that transactions falling within a certain range will be accepted by the tax authorities without further investigation. Safe harbor rules thus indicate circumstances in which the income tax authorities shall accept the transfer price declared by the taxpayer. OECD in 1995 put forward safe harbor guidelines for adoption by its member country. It is beneficial for taxpayer as well as tax administration. Tax administration can shift resources from less complex transaction to more complex and higher risk.

Methods of Transfer pricing

Some commonly used TP Methods are as follows:

Traditional Transaction method

1. Comparable Uncontrolled Price (CUP) Method:

CUP method is most direct and reliable way of testing and documenting ALP. There are two types of CUP methods, that is internal cup and external cup. In cup method compare the price charged in a controlled transaction to the price

charge in controlled transaction to the price charged in comparable uncontrolled transactions in comparable circumstance. This method is more applicable in banking and industrial sector, such as borrowing, lending, purchase and sale of various instruments and royalty.

2. Resale Price Method (RPM)

RPM is one of the traditional transaction methods that can be used to determine whether a transaction reflect the ALP. RPM analyses the price of a product that a related sales company charges to an unrelated customer to determine an arm's length gross margin, which the sales company retain to cover its sales, general and administrative expenses and still make an appropriate profit. This method focuses on the related sales company which performs marketing and selling functions as the tested party in the transfer pricing analysis. This method is more applicable in distributors of luxury goods, pharma, chemicals etc. Based on the price at which a product that has been purchased from an associated enterprise is resold to an independent enterprise.

3. Cost Plus Method (CPM):

The cost-plus method is used to analyses TP issues involving tangible property or services. It is typically most applied to manufacturing or assembling activities and relatively simple service providers. This method may also be used in the case of service rendered. The cost-plus method focuses on the related party manufacturer or service provider as the tested party in the transfer pricing analysis. It is more applicable in manufacturing industry. This method compares and identifies the mark up earned on direct and indirect cost incurred with that of comparable independent companies. This is the preferred method in case of semi-finished goods sold between related parties and contract manufacturing agreement. It is applied in cases involving manufacture, assembly or production of tangible products or services that are sold or provided to associate enterprises.

4. Profit Split Method (PSM):

Profit split Method is typically applied when both sides of the controlled transaction contribute significant intangible property. PSM seeks to eliminate the effect on profit of special conditions made or imposed in a controlled transaction by determining the division of profits that independent enterprises would have expected to realize from engaging in the transactions. This method starts by identifying the profits to be divided between the associated enterprises from the controlled transactions. subsequently these profits are divided between the associated enterprises based on the relative value of each enterprise's contribution which should reflect the functions performed, risk incurred, and assets used by each enterprise in the

controlled transactions. PSM mostly used in the banking sector, logistic industry and social network platform, video streaming platform, e-commerce.

5. Transactional Net Margin Method (TNMM)

This method examines the net profit margin relative to an appropriate base (cost, sales, assets) that a taxpayer realizes from a controlled transaction. TNMM looks at the profit of one of the related parties involved in a transaction. The party examined is referred to as the tested party. TNMM compares the net profit margin that the tested party earns in the controlled transactions to the same net profit margins earn by the tested party in comparable uncontrolled transaction or alternatively by independent comparable companies. This method has been more applied in automotive sector, hotel, pharma and healthcare industry.

First three methods are known as traditional transactional method and later two are known as the transactional profit method.

Summary of Transfer pricing methods

Methods	Comparability	Approach	Remarks
CUP	Very high	Prices are benchmarked	Very difficult to apply as very high degree of comparability required.
RPM	High	GPM (on sale) benchmarked	difficult to apply as high degree of comparability required, and accurate gross level data availability.
CPM	High	GPM (on cost) benchmarked	„
PSM	Medium	Profit margins	Complex method
TNMM	Medium	Net profit margin	Most commonly used method
OM (Other Method)	Medium	Prices are benchmarked	Residuary methods applied when other methods do not provide with satisfactory result.

Permanent Establishment (PE)

PE determines place of business, that place to be fixed and that fixed place is for conducting the business. PE determines the right to the business profits in the source state. PE includes a place of management, a branch, an office, a factory, a workshop and a mine, an oil or gas well, a quarry or another place of extraction of natural resources. It has two components that are a specific geographical area and a certain degree of permanence (i.e. duration test). Dependent PE have authority to conclude contracts on behalf of the foreign entity. independent agents if independent legally as well as economically act on behalf of the foreign company in the ordinary course of business. Business of a foreign enterprises must be carried on (wholly or

partly through PE) pursuant to the physical presence of the entrepreneur himself or his personnel (e.g. employees, agents etc.) or through automatic equipment (e.g. vending machines, computer etc.) when the foreign enterprise operates and maintains such equipment. Human intervention may not be necessary for existence of a PE.

Digital Transaction

In the absence of any physical presence of the digital supplier in the market jurisdiction, this expansion of the tax sovereignty breaches the tenants of traditional tax theory, which allocates taxing right to residence countries.

Direct tax measurements that target digital economy:

- Withholding on digital services is a source taxing right over payments made by residents to non-residents in respect of digital services.
- Digital Service Tax (DST): DSTs apportion global digital service revenue indirectly based on the number of users, views or transactions (intermediary services) in the jurisdiction.
- Equalization levy is a direct tax imposed by the government on digital transactions involving non-residents. In India equalization levy applies only to specific services such as online advertising, digital platforms and e-commerce. It is withheld at the time of payment by the service recipient in India. It is imposing tax on certain activities of e-commerce operators. For example, levy was applied to advertising, sale of goods, provisions of services (for example through platform) and or the facilitation these of by an e-commerce operator. The payment should be made to a non-resident service provider and the annual payment made to one service provider exceeds Rs. One lakh in a fiscal year.

Digital permanent establishments can apply even if the business has no physical presence in that jurisdiction. A taxable presence is deemed if, for example, the business has a sufficient level of sales or user engagement in the jurisdiction. A digital PE is a concept that aims to tax digital services effectively by creating a nexus for taxation in areas outside of a company's resident state.

Advertising, marketing and promotion (AMP) expenses are the expenses incurred by a domestic subsidiary which has been license to use the logo or trade mark of such marketing materials for the promotion of its products or services. If AMP is an international transaction it is important to determine what costs will from part of the AMP expenses?

Immerging issues in transfer pricing

TP is far from a settled tax area. There is a high degree of change and flux. This is primarily the reason for inconsistent enforcement of rules cases are complex and involve extensive fact gathering. In recent years the complexity and importance of transfer pricing risks have increased as a result of growing globalization, cross border mergers and the increasing complexity of the financial sector. Pricing difficulties arise because intra-group transactions are not directly comparable to transactions that commonly take place between unrelated parties or because they involve the provision of highly specialized services and the use of unique intangible assets are becoming more common place.

Domestic TP filing

A report from the taxpayer in a prescribed form, duly signed and verified by the accountant must be obtained before the specified date by any person entering into an international transaction, above a threshold in terms of deal value in the previous year. TP documentation would need to be prepared annually or as prescribed by the local TP regulations. There may be penal consequences for non-compliance with the TP regulations. In case of non-reporting of a transaction under-reporting or mis-reporting of income.

Country by country (CBC) reporting

CBC reporting requires MNEs to report the following data annually for each tax jurisdiction in which they do business. CBC template is intended to be used for risk assessment purpose only. This is not a conclusive evidence on whether transfer prices are appropriate or not.

- Revenues (related, unrelated, total)
- Tangible assets other than cash and cash equivalents
- Stated capital and accumulated earning
- Number of employees
- Income tax paid(cash) and accrued
- Profit/loss before income tax

TP disputes

In recent years, there has been a substantial increase in the number and size of transfer pricing disputes with tax authorities worldwide. Tax authorities are expanding their lines of enquiry to include assessing how they implement, execute and monitor the application of their TP policies. Tax authorities are commonly finding discrepancies between a taxpayer's intended TP policy and the TP outcomes

following execution and as a result placing an onus on the taxpayer to demonstrate that they have taken reasonable care to ensure their TP operationally effective. There is an upward trend in the numbers and size of P tax audits, assessment and dispute by tax authorities worldwide. Tax authorities should take consideration forensic approach to TP implementation/execution. Traditional TP documentation only is not sufficient, so tax authorities are expecting to see additional evidence that supports whether a tax payer has taken reasonable care in implementing/executing its TP policies.

Technology Transfer

Foreign direct investment is the most important means of transferring technology to developing countries. It is normally done by setting up a branch or a subsidiary in the foreign country. Patent copy rights, trademarks etc. serve as direct means of information transfer. In general forms of technology are tangible assets, intangible property, knowledge and skill. The type of property the method of transfer and the method of payment may all affect the tax treatment of the transfer. Royalty is the fee paid to the owner of intangibles for granting the right to use the intangibles. Royalty can be paid as a lumpsum amount or as a share of revenue or profit generated through the use of intangibles. Payment of royalty is the mechanics to shift out profits from the country. Generally, cost is much more than the benefit. In the absence of cogent explanation of continual improvement of technology, the tax authorities try to determine arm's length price for royalty payment at reducing rate over a period. TP adjustment on royalty payment has been one major litigative issue specially with manufacturing companies.

Development, Enhancement, maintenance, Protection and exploitation (DEMPE) and TP

It is the part of BEPS action, 8-10, is designed to ensure that allocation of the return from the exploitation of intangibles and allocation of cost related to intangibles, is performed by compensating MNE group entities for function performed, asset used and risk assumed in the development enhancement, maintenance, protection and exploitation of intangibles. The main crux of DEMPE is to align TP outcomes with value creations.

Transfer pricing in Nepal

In S.327 of Budget speech, 2024/25, clearly mentioned that- "*Transfer pricing Guidelines should be formulated to control and minimize tax evasion from base erosion, profit transfer and income splitting.*" IRD has recently introduced Transfer Pricing guideline, 2024, although we have TP provision in the Income Tax act and Regulation. Income Tax Act, 2002, Income Tax Regulation, 2002, Income Tax

Guidelines,2010, and Transfer Pricing Guidelines,2024 provide legal base of the Transfer Pricing in Nepal. In income tax act.2002, section 33 has Price transferring and other arrangements between associated persons and other provisions which are as follows:

(1) In cases where any provision is made between the associated persons and the provision is operated as per arm's length, the Department may, by issuing a notice in writing, distribute, appropriate or allocate the amounts to be included or deducted in computing the income between those persons in such a manner as to reflect the taxable income or the payable tax that could be set for them.

(2) In carrying anything mentioned in Sub-section (1), the Department may do as follows: -

(a) To re-characterize any income, loss, amount or source and type of payment, or

(b) Where various expenses including main office expenses which any person had to incur to operate any business have yielded benefits to the associated person or persons, to allocate such expenses between the associated persons on the comparative basis of the turnover of the business.

Income Tax Regulation,2002, Rule.15 has provision of fixation of value in advance which are as follows

(1) In cases where any one or more than one person makes a request in writing to become clear as to the distribution, allocation or allotment to be made by the Department on the basis of arm's length in respect of the amounts to be included or deducted in computing the income of any person pursuant to Subsection (1) of Section 33 of the Act, the Department may issue a notice in writing as follows:

(a) In a manner that the period of the notice in writing does not exceeds Five income years at a time,

(b) In a manner that the notice in writing can be renewed notwithstanding anything contained in Clause (a).

(2) The notice in writing referred to in sub-rule (1) shall be binding to the Department and the party making such request. Provided that, in cases where the Department agrees to the request made by the concerned applicant, the notice in writing shall be invalid. We found sources of information of external comparable transaction are: IRD, Other governmental Offices: Department of custom, Office of the company registrar, department of Industry and Department of commerce etc. DOI, International Organization such as, WB, IMF, Federation of Industry and commerce and int. Dev. and cooperation organization, and Commercial Database

Some silent features of Transfer Pricing Guideline, 2024

It has been introduced by the Inland Revenue Department on the basis of section 33 and section 139 of Income Tax Act, 2002. Section 33 of Income Tax Act provides legal basis for transfer pricing in Nepal. TP Guideline mentioned that it is apply for cross border transaction only, it means it does not cover domestic transfer pricing in the initial stage, gradually domestic transfer pricing also incorporates by the guideline. Guideline define transfer pricing, arm's length principle, the comparability analysis, arm's length transaction, comparable uncontrolled transaction, controlled transaction, tested party, related party, multinational enterprises etc. Guidelines clearly elaborate transfer pricing and arm's length principle, comparability analysis and its stages, methods of arm's length price determination. Guideline mentioned five methods of arm's length price determination are, comparable uncontrolled price method, resale price method, cost plus method, transaction net margin method and transactional profit split method. This guideline has been clearly mentioned documentation need to submit by approved by the auditor whose transaction is above Rs.100 million. Administration of the transfer pricing has been done by the inland revenue offices including LTO and MLTO. Taxpayer has right to administrative review and appeal in revenue tribunal according to section -115 and 116 of the income tax act, 2002. DTTA procedure have provisions to appeal in their own country's competent authorities if feel un equal treatment. In the annex, listed the documents which taxpayer need to keep and approved by the auditor and submit with income tax return.

Conclusion

Nepal is in very initial stage to implementation of transfer pricing. Massive training is necessary for tax officials to understanding Transfer pricing principle, methods, immersing issues and international best practices in transfer pricing. Similarly, interaction between Taxpayers, charter accountants and tax official in transfer pricing issues to make uniform understanding. It is very difficult to get comparable data from abroad so need to be a member of the international organization on basis of national need. For National data source related entities should Formulate data base and that should be available for stakeholder with certain cost or free of cost, preserving fundamental right of the taxpayer. Effective implementation of Transfer pricing is essential to increase & preserve National Tax base, to create investment friendly environment, to increase foreign investment, encourage MNCs for transaction in market value for right taxation, and economic development and prosperity of Nepal.

References:

The Transfer Pricing Guideline,2024, Inland Revenue Department, Kathmandu,2024.

Power point shared by Sanjay Kumar, in Bootcamp on Transfer pricing, organized by the Association of Charter Accountants of Nepal, held in 28th July to 2nd August,2024 in Kathmandu.

OECD (2022) OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations,2022, OECD, Publishing, Paris.

United Nations Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries (2021) United Nations New York,2021.

Income Tax Act,2002, Law Books Management Committee, Babarmahal, Kathmandu.

Income Tax Regulation,2002, Law Books Management Committee, Babarmahal, Kathmandu.

Foreign Investor-State Dispute Settlement Mechanisms: A Nepalese Perspective

✍ Sweekriti Bhandari

Henry Ward Beecher once said, “Laws and institutions like clocks, must occasionally be cleansed and wound up, and set to true time.” He reflects the requirement of a re-examination of the foundation of law, societies and government system from where it was founded with its evolution. Similar to this is a dispute resolution system. When they undergo fundamental growth, a re-consideration of the system’s efficacy and utility can promote both its integrity and legitimacy to ensure it provides appropriate services to its stakeholders.

There are few areas in international law as controversial as those concerning taxation in foreign investment. Foreign investment often involves the movement of capital and assets across borders, and taxation plays a crucial role in these transactions. Such movements are likely to result in disputes between investors and host states. However, a significant drawback in the existing dispute settlement mechanisms between investors and states can be observed from the growing number of tax disputes, particularly under investor-state arbitration, in the past decade. This trend has raised doubts about the fairness and predictability of the dispute resolution process and has, in many instances, strained relationships between foreign investors and host states. The increase in these disputes underscores the need for a more balanced approach to investor-state arbitration that protects both state sovereignty and investors' rights, fostering a more cooperative environment.

1. Background

The key to succeed in foreign investment is securing of competitive advantages over local entrepreneurs both within the market as well as from state authorities.¹ The emerged assimilation of the foreign investor into the host economy makes his involvement in the internal tax policies and practices of the host state imminent.² Thus the disputes arise. There has been significant increase in the number of disputes over the last decade³ which represents in many ways a milestone in the evolution of international investment disputes mechanisms.⁴

✍ District Government Attorney, Kathmandu

1 P R. GILPIN, THE POLITICAL ECONOMY OF INTERNATIONAL RELATIONS 18 (1987).

2 Id. 33.

3 UNCTAD, Research Developments in International Investment Agreements, UNCTAD/ WEB/ITE/ IIT/2005/1.

4 United States v. Sabbatino, 374 US 398 (1964).

The current range of international mechanisms available to deal with investment-related disputes focus on arbitrating alleged breaches by governments, particularly in areas related to taxation under international treaties and contracts.⁵ Many of these mechanisms are based on two primary sources of law:

- a) International investment treaties that include provisions related to tax matters, particularly in bilateral investment treaties (BITs) and double taxation avoidance agreements (DTAAs).
- b) International contracts law, which governs agreements between states and investors that often involve taxation commitments or incentives.

These mechanisms typically follow a commercial arbitration model, with tax disputes often being arbitrated in the same manner as broader investment disputes. Considering the importance of these two legal sources and the commercial arbitration model, the focus of this paper will be on how tax-related foreign investment disputes can be resolved within these frameworks.

The Federal Democratic Republic of Nepal lies in a very strategic location, between China to the north and India to the west, south and east while Bangladesh is located within only 27 km (17 mi) of its southeastern tip. This makes Nepal an important economic destination as it is situated in economically dynamic and important regions in South Asia. Nepal is a member of the United Nations, the World Trade Organization (WTO) and South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC).

Nepal with an aim to bring reform in the regime of foreign investment policy and law passed Foreign Investment and Transfer of Technology Act 2019 (the “FITTA” or “Act”) effective from 27 March 2019. One of the important elements of the FITTA is the setting up of the investor grievance mechanism (IGM), which is an early conflict and dispute avoidance system. This includes tax-related disputes that often arise in foreign investment cases.

Nepal’s experience with investor-state disputes, such as the high-profile Ncell tax case, highlights the importance of having effective dispute resolution mechanisms in place. A thorough study of available international mechanisms to settle foreign investment disputes, particularly those involving tax matters, is crucial to avoiding further high-stakes cases under the investor-state dispute settlement system.

2. Investor-State Dispute Settlement Mechanisms (ISDSM)

Investor-State dispute settlement mechanisms (ISDSM) are an important component of many international investment agreements (IIAs), particularly where matters intersect with foreign investment. These mechanisms play a critical role in resolving tax-related disputes between states and investors. They provide a framework for investors to bring claims concerning taxation measures that may violate a treaty’s substantive provisions, such as those related to tax incentives, discriminatory tax policies, or unjustified taxation.

5 UNCTAD, Investor-State Disputes Arising from Investment Treaties: A Review, UNCTAD/ITE/IIT/2005/4.

ISDSM provisions typically outline institutions where investors may submit their claims to obtain remedies for violations under the investment treaty, including tax-related breaches. Earlier treaties, however, often only provided access to domestic courts, and generally allowed claims only in the context of expropriation clauses.⁶ It was only in the 1990s that a small number of treaties began to allow for investor-state dispute settlement through international arbitration, often without the option for domestic judicial review.⁷

Over time, treaties provided for both international arbitration and domestic legal remedies. In addition to the possibility of resort to domestic proceedings, the right to pursue tax claim to international arbitration are also provided.⁸ The ability to choose between domestic courts and international arbitration is carefully regulated in these agreements, ensuring clarity in how tax-related disputes are managed.

Nowadays, most countries, either through multilateral or bilateral investment treaties (BITs) or through newly adopted investment codes, consent to either institutionalized or ad hoc arbitration. International arbitration under either the ICSID Convention⁹ or its Additional Facility Arbitration Rules where either the host State or the home State of the investor is not a contracting party to the ICSID Convention¹⁰ is widely included in many investment treaties. Investment codes also contain provisions referring to ICSID arbitration.¹¹ Frequently in alternate, the reference is made to the Rules of arbitration of the International Court of Arbitration of the International Chamber of Commerce (ICC), the Rules of the Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce (SCC)¹² or to ad hoc arbitration under the UNCITRAL Arbitration Rules¹³.

Provisions for the settlement of investor - State disputes by arbitration can also be found in some regional multilateral treaties dealing with investment such as the North American

6 Joachim Pohl, Kekeletso Mashigo & Alexis Nohen, *Dispute Settlement Provisions in International Investment Agreements*, in OECD WORKING PAPERS ON INTERNATIONAL INVESTMENT 10 (2012).

7 Austria-Bolivia BIT (1997); Belgium/Luxembourg-Cyprus BIT (1991); Belgium/Luxembourg-Estonia BIT (1996); Belgium/Luxembourg-Georgia BIT (1993); Belgium/Luxembourg-Mongolia BIT (1992); Belgium/Luxembourg-Vietnam BIT (1991); France-Haiti BIT (1984); Hungary-Croatia BIT (1996); and South Africa-Iran BIT (1997).

8 DAVID J. BEDERMAN, *INTERNATIONAL LAW FRAMEWORKS* 238 (2001).

9 ICSID Basic Documents, Doc. ICSID/15 (January 1985). <http://www.worldbank.org/icsid/>

10 ICSID/11/Rev. 1 January 2003, available also at <http://www.worldbank.org/icsid/amend.htm>.

11 E. Obadia, *Investment Treaties and Arbitration: Current and Emerging Issues*, 18 NEWS FROM ICSID (2001).

12 Parra, A. R., *ICSID and Bilateral Investment Treaties*, 17 ICSID REVIEW – FORDHAM INTERNATIONAL LAW JOURNAL 11 (2000).

13 Decision on UNCITRAL Rules, U.N. Doc. A/CN.9/IX/CRP. 4/Add. 1, amended by U.N. Doc. A/CN.9/SR. 178 (1976), reprinted in 15 ILM 701 (1976)

Free Trade Agreement (NAFTA),¹⁴ the Energy Charter Treaty (ECT),¹⁵ the Cartagena Free Trade Agreement¹⁶ and the Colonia and Buenos Aires Investment Protocols of the Common Market of the Southern Cone (MERCOSUR).¹⁷

3. Legal Instrument Governing Investor-State Disputes Settlement Mechanisms

3.1 ICSID Convention

In early 1960's the realization of the truth that without an availability of legal mechanisms for the settlement of disputes, no state could develop in real sense, sought to build a legal framework, to stipulate economic development through the promotion of private international investment.¹⁸ This bore its first fruit in the form of Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of other States (ICSID Convention). It was drafted between 1961 and 1965 in the framework of the -International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) and entered into force on 14 October, 1966. The Convention is a treaty ratified by 158 Contracting States. Hence, it is the cornerstone for resolving investor-state disputes and its decision is the most important part in assessing the remedies that are the subject of this research.

Arbitration under the ICSID Convention is distinct and should not be confused with ad hoc arbitration or with arbitration conducted by private arbitral institutions. ICSID is a specialist organization tasked with the settlement of investment disputes and, unlike other arbitral tribunals, operates on the basis of an international convention.

ICSID offers a procedure for the settlement of investment disputes. It provides institutional support in the selection of arbitrators and in the conduct of arbitration proceedings.¹⁹ Arbitration proceedings are to be conducted in accordance with the convention and, except where parties have agreed otherwise, in accordance with the Arbitration Rules in effect on the date which the parties consented to arbitration which are supplemented by Institution rules as well as administrative and financial regulation. Any question of procedure not covered in this manner is to be decided by the Tribunal.²⁰

3.2 ICSID Additional Facility Arbitration Rules

In 1978, the Administrative Council of ICSID created the Additional Facility which are available if only the host State or the investor's State of nationality but not both is a party to the Convention. This plays an important role in investment arbitration under NAFTA

14 North American Free Trade Agreement, Can.-Mex.-U.S.,chapter 11, Dec. 17, 1992, 32 I.L.M 289.

15 Energy Charter Treaty,Art. 26, Dec. 17, 1994, 2080 UNTS 100.

16 Cartagena Free Trade Agreement, Columbia-Mexico-Venezuela Art.17-18 (1969), http://www.sice.oas.org/cp_bits/english99/main.asp.

17 Protocol of Colonia for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments within MERCOSUR, Art.9 Jan. 17, 1994 Mercosur/CMC/Dec. No. 11/93. at http://www.sice.oas.org/cp_bits/english99/main.asp

18 S. ROSENNE, DEVELOPMENTS IN THE LAW OF TREATIES 124 (1989).

19 ICSID Art. 36(3).

20 ICSID Art. 44.

since neither Mexico nor Canada is a party to the ICSID Convention. It also provides for arbitration and conciliation which are also administered by ICSID.

Additional Facility Arbitration Rules follows the traditional formula for selecting the applicable law.²¹ In the absence of the parties' agreement on the applicable law, they refer to applicable conflict of laws rules and, in addition, to international law rules as the tribunal considers applicable. Additional Facility also refers to a decision *ex aequo et bono*.²² In contrast to the ICSID Convention, under the Additional Facility Arbitration Rules the tribunal may decide on the basis of equity only if two conditions are satisfied i.e. if the parties have expressly authorized the tribunal to do so and if the applicable procedural law allows such arbitration.

The ICSID Convention is not applied to Additional Facility Proceeding. Unlike ICSID awards, awards rendered under additional facility are subject to review by domestic courts. The provision on enforcement in ICSID Convention is not applicable to Additional Facility awards. Rather, the 1958 New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Award applies.

3.3 UNCITRAL Arbitration Rules

Often in investment disputes, parties agree to submit to international commercial arbitration either institutionalized²³ or *ad hoc*.²⁴ Despite these mechanisms designed are to mainly deal with commercial disputes between parties, there is also a place for the disputes between state and private parties.

The recent investment agreement as well as some older agreement provide for settlement of a dispute before *ad hoc* tribunals using UNCITRAL Arbitration Rules. The authorizing instruments of these arbitration systems give much discretion to the tribunal in determining the applicable law.

The provision of UNCITRAL Arbitration Rules of 1976 follows the traditional, open-ended formula for designating the applicable substantive law.²⁵ The tribunal is bound by the choice of law agreed by the parties. However, it is the tribunal's discretion to apply the law determined by the conflict of laws rules which it considers applicable. This means that the tribunal is not bound by any national conflict of laws rules. This approach is confirmed by international arbitral conventions as well as by the decisions of the arbitral tribunals.²⁶

21 ICSID Art 54(1).

22 ICSID Art 54(2).

23 Southern Pacific Properties Limited v. Arab Republic of Egypt, ICC Case No. YD/AS No. 3493.

24 Texaco Overseas Petroleum Company/California Asiatic (Calasiatic) Oil Company v. The Government of the Libyan Arab Republic, Award, 19 January 1977, 17 ILM 1 (1978); Libyan American Oil Company v. The Government of the Libyan Arab Republic, 12 April 1977, 20 ILM 1 (1981); American Independent Oil Company v. The Government of the State of Kuwait, 24 March 1982, 21 ILM 976 (1982).

25 UNCITRAL Article 33(1)

26 European Convention on International Commercial Arbitration, Art. 7(1).

The parties are also free to authorize the tribunal to decide as amiable *compositeur* or *ex aequo et bono* but only if two conditions are satisfied i.e., if there is an express authorization by the parties and if the applicable procedural law allows such arbitration.²⁷ Furthermore, in all cases the tribunal must decide in accordance with the contract provisions while the trade usages will be taken into account depending on the circumstances of the case.²⁸

3.4 ICC Arbitration Rules

The current Arbitration Rules of the ICC came into force on January 1, 2021.²⁹ The previous Rules followed the UNCITRAL approach.

The new ICC Arbitration Rules mark a further step towards greater efficiency, flexibility and transparency.³⁰ It grants the freedom of choice of law to the parties and in the absence of the parties' agreement on applicable law, there is no reference to the conflict of laws rules.³¹ In this sense, the new rules went beyond the former rules which required designation of the proper law by a conflict of laws analysis.³² Under the new rules, the tribunal enjoys the freedom to apply any rules of law it determines to be appropriate for a particular case. It follows that the ICC tribunal is authorized to determine the applicable substantive law directly, without considering any conflict of laws rules.

Furthermore, tribunal must take into account the contract provisions and trade usages.³³ It also refers to the decision on the basis of equity. Such a decision is conditioned upon the parties' express authorization given to the tribunal.³⁴ This provision follows the approach of the ICSID Convention.

3.5 Methodology employed by Tribunal

The following methodology should be employed by the tribunal in order to determine the applicable substantive law to the particular case.

3.5.1 Determining Agreement on Applicable Law:

- The tribunal should first assess whether the parties have agreed on the applicable substantive law, in accordance with the principle of party autonomy.
- If the parties have agreed on the applicable law (or rules of law), the tribunal must apply that law as agreed.

27 UNCITRAL Art. 33(2)

28 UNCITRAL 33(3)

29 2021 ICC Arbitration Rules (available at <https://iccwbo.org/publication/2021-arbitration-rules-and-2014-mediation-rules-english-version/>).

30 Described by the ICC Court of Arbitration President Alexis Mourre (<https://iccwbo.org/media-wall/news-speeches/icc-unveils-revised-rules-of-arbitration/>).

31 ICC 2021 ART 21(1)

32 The previous Rules (of 1975 and of 1988) in Art. 13(3) 15 ILM 395 (1976); 28 ILM 231 (1989).

33 ICC Art.21(2)

34 ICC Art.21(3).

- Failing to apply the law agreed by the parties may result in the tribunal exceeding its powers, which could lead to the nullity of the award.

3.5.2 Identifying an Implicit Agreement:

- If no explicit agreement on the applicable law is found, the tribunal should explore whether the parties have made an implicit agreement.
- This step involves examining the circumstances of the case and relevant documents to infer whether an understanding exists regarding the applicable law.

3.5.3 Application of Residual Rules:

- If no agreement—explicit or implicit—on the applicable law is found, the tribunal must refer to the residual rules of the authorizing instruments.
- Under the ICSID Convention, the tribunal applies both the host State’s law and international law.
- The ICSID Additional Facility Arbitration Rules prescribe a method for determining the applicable law but do not define specific rules.
- Under the UNCITRAL Arbitration Rules, a conflict of laws system is employed to identify the applicable substantive law.
- The ICC Arbitration Rules allow the tribunal discretion to apply any substantive rules it deems appropriate.

Therefore, determining the applicable substantive law in foreign investment disputes raises a number of complicated issues. These issues must be resolved by the arbitral tribunal. In contrast to the procedural law that governs the arbitration proceedings, the substantive law determines the rules of law that should be applied to the merits of the dispute. The importance of the choice of the law applicable to the substance of the dispute lies in the fact that it determines the rules which are applicable to, for example: the interpretation of the parties’ agreement, its performance, and the consequences of breach.³⁵ Accordingly, the arbitral tribunal must first determine the law applicable to the merits of a dispute in order to resolve all legal issues and decide the case.

4. Investor-State Dispute Settlement Mechanisms in Nepalese Context

4.1 Nepal’s Bilateral Investment Treaties

Nepal has signed six BITs with the following countries: India, Mauritius, Germany, Finland, the United Kingdom and France. Out of them, only four are in force. Nepal’s BITs with India and Mauritius have not come into force. India has already declared its intent not to ratify the BIT. Observing the provisions of BITs signed by Nepal, thus far, we can see generous and vague treaty provisions providing extensive rights to foreign investors and insufficient regard to the host state’s right to regulate. These BITs also provide for an ISDS, which allows a foreign investor to bring claims against the host State before international arbitration tribunals.

35 J. COLLIER & V. LOWE, *THE SETTLEMENT OF DISPUTES IN INTERNATIONAL LAW: INSTITUTIONS AND PROCEDURES* 190-270 (Oxford University Press 1999).

According to UNCTAD's World Investment Report 2020³⁶, FDI inflows to Nepal increased from \$52 million in 2015 to \$185 million in 2019—an increase of over 100 percent in just four years. This is even more remarkable given that in 2014 FDI inflows to Nepal had dipped to \$ 30 million. The stock of FDI has increased by 11.8 percent during 2022/23 and stood at 295.50

billion as of end of 2023. Nepal has received foreign investment from 58 different countries. However, the FDI inflow into Nepal is still very small compared to the overall FDI inflow into South Asian countries.

This rise of FDI levels to Nepal points Nepal's assimilation to the global economy. However, this may augment the chance of increasing ISDS claim against Nepal by foreign investors. Indeed, Nepal has already had its first confrontation with ISDS in Ncell disputes. Therefore, it is crucial for Nepal to assure that its BITs are not immensely investor friendly. They should also contain provisions that would allow Nepal to defend its legitimate sovereign regulatory measures endorsed in good faith. The future BITs if any signed by Nepal should maintain a balance of protection of investment and Nepal's sovereign right to regulate.

4.2 Nepal's Investment policy reform

There are several activities conducted by Nepal in order to gain the trust of Investors. The activities include organizing Nepal Investment Summit (NIS), the one recently held on 28-29 April 2024 in Kathmandu. The Summit made a positive impact by creating an interface between the policymakers of Nepal with the international business players.

Nepal also undertook some changes in law such as the enactment of new Foreign Investment and Technology Transfer Act, amendment to the Industrial Enterprises Act, Special Economic Zone Act, Public Private Partnership and Investment Act, Foreign Investment Policy, amendment to Nepal Rastra Bank Foreign Investment and Foreign Loan Management Bylaw and Institutional reforms such as the establishment of One Stop Service Center facilitate foreign investment.

In relation to dispute settlement mechanisms, the FITTA provides the freedom to parties to enter into an agreement for settlement of dispute.³⁷ This means that investment agreement can be governed by foreign law and any dispute under such agreement can be submitted to the foreign courts or arbitration. Even though the FITTA provides freedom to parties to enter into an agreement for dispute settlement, there two important concerns that needs to be kept in mind.

Arbitration Act, 1998 provides that a foreign arbitral award is enforced in Nepal only if:

- (i) Nepal is party to a treaty related to enforcement of foreign arbitral award, and
- (ii) the award is rendered in the territory of the party to that treaty subject to the conditions set out at the time of being party to that treaty.

³⁶ World Investment Report, 2020 unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf

³⁷ FITTA Art. 39.

Moreover, it is also crucial that the dispute between the parties' amount to commercial dispute under laws of Nepal as well as there needs to be reciprocity between Nepal and the foreign country for enforcement of foreign arbitral award.

b) Mutual Legal Assistance Act, 2014 is the principal legislation governing enforcement of Foreign Judgement in Nepal. It requires bilateral treaty as a condition for enforcement of foreign judgment in Nepal.

***4.3 Nepal's ISDS Experience: Axiata Investments (UK) Limited and Ncell Private Limited v. Federal Democratic Republic of Nepal*³⁸**

The Government of Nepal has won a significant legal battle against Axiata Group, the parent company of Ncell, in an investment dispute concerning the determination of capital gains tax (CGT) imposed during the 2016 acquisition of Ncell.

Here's a timeline of the Axiata Group vs. Government of Nepal investment dispute:

1993

- Nepal and the United Kingdom sign the Bilateral Investment Promotion and Protection Agreement (BIPPA), aimed at promoting and protecting investments between the two countries.

2016

- Axiata Group (a Malaysian telecommunications company) acquires an 80% stake in Ncell from Reynolds Holdings, a subsidiary of Norwegian telecommunications company TeliaSonera.
- The acquisition is valued at Rs144 billion, prompting the Government of Nepal to impose a capital gains tax (CGT) of Rs32 billion under Clause 57 of its Income Tax Act.
- Axiata disputes the CGT, arguing that it should not be liable for taxes that TeliaSonera did not pay during the sale.

February 2019

- The Supreme Court of Nepal upholds the government's CGT determination, affirming the tax liability on Axiata.

May 20, 2019

- Axiata Group files an arbitration case against the Government of Nepal at the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), citing the Nepal-UK BIPPA.
- Axiata claims \$420 million (around Rs55.54 billion) in damages for alleged breach of agreement, unjust taxation, and failure to provide justice.
- Alongside damages, Axiata seeks 16% interest on the claim amount from the date the case was filed, as well as arbitration costs.

38 ICSID Case No. ARB/19/15

October 2023

- The ICSID rules in favor of the Government of Nepal, dismissing Axiata's primary allegations of injustice and breach of the BIPPA.
- Nepal is spared from paying up to \$500 million (around Rs66 billion) in potential liabilities, including interest and arbitration expenses.
- However, the ruling requires Nepal to pay a small, yet-to-be-finalized compensatory amount to Axiata, substantially less than the original claim.

This timeline summarizes key events and milestones in the dispute, highlighting the progression from acquisition to arbitration and the final ICSID ruling in favor of Nepal. Axiata's legal argument hinged on the BIPPA between Nepal and the UK, claiming that the deal should be viewed as a UK-Nepal matter since the acquisition involved Reynolds Holdings, a British Virgin Islands-registered company, through Axiata's UK-based subsidiary. Axiata took its case to the ICSID after the Supreme Court of Nepal upheld the tax determination in February 2019.

This case marked the first time a Nepal-based company sought international arbitration through an international dispute settlement body. Following the ICSID's favorable ruling, Nepal no longer has to return the Rs. 66 billion in taxes demanded by Axiata. The ruling signifies a major victory for Nepal, as it reassures international investors and reinforces the legitimacy of its tax policies. The case highlights the complex legal challenges faced by the government in imposing capital gains tax on large-scale international transactions, especially when companies use tax havens or shell companies to minimize tax liabilities.

4.3.1 The relevant BIT Provisions

Article 1 of the BIT between UK and Nepal includes the definition of investment along with other various terms. **Article 2** provides for the protection and promotion of investment where contracting parties are obliged to create a favorable condition for nationals or companies of the other contracting parties. Article 5 regards expropriation which should be avoided.

The **Article 8** of the BIT has made the provision regarding consent of submitting the dispute on investment to the ICSID. Furthermore, the same article also provides that "if any dispute arises and agreement cannot be reached within three months between the parties to this dispute through pursuit of local remedies or otherwise, then, if the national or company affected also consents in writing to submit the dispute to the Centre for settlement by conciliation or arbitration under the Convention, either party may institute proceedings by addressing a request to that effect to the Secretary-General of the Centre as provided in Articles 28 and 36 of the Convention."

Article 9 provides that if a dispute arises between contracting parties concerning the application of this agreement, first if possible, shall be settled through diplomatic channel, if not it shall be submitted to an arbitral tribunal. The arbitrator then shall be appointed by each party within the two months of the request of arbitration and they shall appoint a national

of third state as Chairman of the tribunal. If necessary, appointment is not made within specified period, either contracting state can may invite President of International Court of Justice to make necessary appointments. Furthermore, the same article provides that the award of the arbitral tribunal shall be binding on both contracting parties.

4.4 Development of Grievance handling and action in Nepal

Having learnt from the Ncell case, in order to avoid any unnecessary claim, the FITTA 2019 introduced provision relating to grievance mechanism and dispute settlement between investor and State. **Section 35 of FITTA** provides the power to department for hearing any claim made by a foreign investor or industry with respect to any act or action performed by any authority that register, regulate or monitor industries in accordance with the prevailing law or by any authority of the Single Stop Service Centre. Furthermore, if a foreign investor or industry has any grievance with respect to any act or action performed by the Department or Single Stop Service Centre, such an investor or industry may make an application, setting out the content, to the Ministry for its hearing.

Improvement in the legal framework (de jure), in particular in investor protection guarantees protection against expropriation and breach of contract, ability to convert and transfer currency overseas, lack of transparency, arbitrary government action and discrimination – which are closely linked to investor perceptions of political risk, can greatly improve investor confidence.

A mechanism ensuring regulatory compliance across government agencies and promoting effective problem-solving for investors would help prevent investor grievances from escalating into disputes by identifying them in a timely manner and attempting to resolve them early. This would result in a more transparent and consistent investment climate and would help address foreign investors' main political risk concerns and ultimately help retention and expansion of existing investment.

In some countries (e.g. China, India, Nepal and Thailand), the approval requirement can extend to a broad range of sectors and aim to protect domestic industries or address other public interest concerns. From a foreign investor's perspective, navigating the approval requirements can present both challenges and opportunities. It require foreign businesses to obtain approvals that can involve detailed regulatory checks, often covering areas such as industry suitability, environmental impact, and alignment with the country's strategic goals. These requirements, while potentially time-consuming and complex, are designed to protect local industries, manage resources, and address public interest concerns.

For investors, this process can act as a barrier to quick market entry, as approval requirements may differ substantially across sectors, regions, and even project scales. These regulations often require local partnerships or demonstrate clear benefits to the host country, adding layers to investment decisions and sometimes involving higher initial costs. However, the approval process can also provide opportunities to build credibility with the local government and establish a stable, long-term foundation for operating within the country. By aligning with national interests, foreign investors can strengthen their position within these markets, gain government support, and potentially access incentives or preferential policies.

5. Conclusion

In the last few decades, there is considerable rise in the number of investor-State disputes. However, a series of deficiencies in the existing investor-State dispute settlement mechanisms threatens to uproot the very purpose for which these mechanisms were brought into place. These dispute resolution mechanisms have ended up becoming a costly and rights-based process that leaves both investors and governments wanting for more.³⁹

ISDSM have become one of the most contentious issues for both developed and developing countries. Recent trends with respect to ISDSM have indicated an increased standard of protection by State governments as well as a consensus between developed and developing countries on a desire to convert ISDSM to a State-to-State dispute mechanism. Nevertheless, some scholars are of the opinion that with the existence of NAFTA and ICSID, as well as over 2000 BITs which provide for investment arbitration, ISDSMs are here to stay.⁴⁰

The mechanisms available in International regime barely focus on conflict of interest and they mostly focus on investment protection. The available dispute settlement procedures are being misused in the light of their implication for developing countries as a host country of investment.

On a country like Nepal, where foreign investment can be an essential tool for economy, impact of agreement made by Nepal for dispute settlement in foreign investment been positive, however the effect is yet to be seen. The reformed Nepal investment law is seen to be better to further avoid another investor-state dispute than the previous investment law.

Dispute in commercial transaction requires quick dispensing of the cases. However, taking business dispute in regular court is very time consuming. Thus, in commercial issues, settlement of dispute through arbitration is very common. Nevertheless, the ultimate authority of interpretation of commercial matters, settlement of disputes and enforcing of award rest in the courts. Therefore, judiciary should have expert judges having academic and judicial experiences of handling complex commercial legal issues.

Nepal had taken a bold step in reforming its old investment laws. Nepal has also learnt to appreciate concern of investors. Nepal has received the huge amount of tax from Ncell. To avoid occurrence of similar incidence as in Ncell case and to ensure that investor grievances are addressed as early as possible, Nepal has reformed an investor after care system along with one stop service center. Nepal needs to start capacity-building among its officials, to ensure the good intention of the law is properly translated into practices.

39 R Ehandi, *Towards a New Approach to Address Investor-State Conflict: Developing a Conceptual Framework for Dispute Prevention*, WORKING PAPER, NCCR TRADE REGULATION, 1(2011).

40 JS Wiltse, *An Investor-State Dispute Mechanism in the Free Trade Area of the Americas: Lessons from NAFTA Chapter Eleven* 11 Buffalo Law Review 1145, 1183-1184(2003).

6. References

- Gilpin, P. R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton University Press.
- UNCTAD. (2005). *Research Developments in International Investment Agreements*. UNCTAD/WB/ITE/IIT/2005/1.
- UNCTAD. (2005). *Investor-State Disputes Arising from Investment Treaties: A Review*. UNCTAD/ITE/IIT/2005/4.
- Pohl, J., Mashigo, K., & Nohen, A. (2012). *Dispute Settlement Provisions in International Investment Agreements*. OECD Working Papers on International Investment, 10.
- Bederman, D. J. (2001). *International Law Frameworks*. Foundation Press.
- Obadia, E. (2001). *Investment Treaties and Arbitration: Current and Emerging Issues*, 18 *News from ICSID*.
- Parra, A. R. (2000). *ICSID and Bilateral Investment Treaties*, 17 *ICSID Review – Fordham International Law Journal*, 11.
- Collier, J., & Lowe, V. (1999). *The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures*. Oxford University Press.
- Echandi, R. (2011). *Towards a New Approach to Address Investor-State Conflict: Developing a Conceptual Framework for Dispute Prevention*. Working Paper, NCCR Trade Regulation, 1.
- Wiltse, J. S. (2003). *An Investor-State Dispute Mechanism in the Free Trade Area of the Americas: Lessons from NAFTA Chapter Eleven*, *Buffalo Law Review*, 1145, 1183-1184.

आन्तरिक राजस्व सम्बन्धी जानकारी तथा आधारभूत सेवा उपयोगका लागि IRD Nepal App

IOS मा App Store बाट र Android मा Google Play
बाट IRD nepal app download गर्नुहोस्

व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर (PPAN) दर्ता

डे 09 आय विवरण दाखिला गर्न

शुन्य कारोवारको VAT विवरण बुझाउन

अन्तःशुल्क मतीकरण गर्न

Log in गर्न

PAN Search (खोजी) गर्न

करचुक्ता खोजी (रकित) गर्न

अन्तःशुल्क स्टीकर स्वचालन गर्न

विभागको सूचना तथा अपडेट लिन

कर सम्बन्धी जानकारी लिन

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभाग

“कर प्रणालीको सार, लगानीको आधार”